

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AUGUSTUS (MÖ 27 – MS 14) VE DIOCLETIANUS (284 – 305)
DÖNEMLERİ İDARİ, EKONOMİK VE SOSYAL REFORMLARININ
İNCELENMESİ VE İKİ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRMASI**

R. Hakan ARSLANBABA

2501130203

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HAKAN ARSLANBABA Numarası : 2501130203
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / ESKİÇAĞ TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. HAMDİ ŞAHİN
Tez Savunma Tarihi : 02.07.2018 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "Augustus (MÖ 27-MS 14) ve Diocletianus (284-305) Dönemleri İdari, Ekonomik ve Sosyal Reformlarının İncelenmesi ve İki Dönemin Karşılaştırması "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevaplarına alınan adayın tezini KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HAMDİ ŞAHİN		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜRKAN ERGİN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN SAMİ ÖZTÜRK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. FERİT BAZ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ EMRE ERTEN		

ÖZ

AUGUSTUS (MÖ 27 – MS 14) VE DIOCLETIANUS (MS 284 – 305) DÖNEMLERİ İDARİ, EKONOMİK VE SOSYAL REFORMLARININ İNCELENMESİ VE İKİ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRMASI

R. HAKAN ARSLANBABA

Roma İmparatorluğu'nun Cumhuriyet, *Principatus* ya da *Dominatus* olarak ayrılan tarihsel aşamaları birbirinden tümüyle ayrı yeni çağlar olarak değerlendirilemez. Augustus ve Diocletianus dönemlerinde gerçekleştirilen reformlar, yaşanan kriz yüzyıllarının yönetim sorunları ile güçlü bir bağ ve sürekliliğe sahiptir. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'nun bu önemli eşik noktalarını bir arada ele alarak bütünlüklü bir dönüşüm seyri oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada Geç Cumhuriyet döneminden (MÖ 2. yüzyıl), Tetrarşi yönetimlerinin sonuna kadar olan dönemde (MS 284 – 324) Roma İmparatorluğu'nun geçirdiği dönüşümler, idari, ekonomik ve toplumsal başlıklar altında ele alınmıştır. İmparatorluğun *Principatus* ve *Dominatus* dönemlerine geçiş aşamasında edinilen tecrübelerin her iki imparatorun reformlarına olan katkıları da değerlendirilmiştir. Augustus ve sonrasında Diocletianus önderliğindeki Tetrarşi yönetimi tarafından gerçekleştirilen reformlar karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

R. Hakan ARSLANBABA

Anahtar Kelimeler: Augustus, Diocletianus, Principatus, Dominatus, Kriz, Dönüşüm, Reform

ABSTRACT

RESEARCH ON ADMINISTRATIVE, ECONOMIC AND SOCIAL REFORMS OF AUGUSTUS (BC 27 – AD 14) AND DIOCLETIANUS (AD 284 – 305): COMPARISON OF THE REIGNS

R. HAKAN ARSLANBABA

Historical periodization of the eras of the Roman Empire like Republican, Principatus or Dominatus can not be consider as a completely different and new eras. The motives of reforms which are performed in the age of Augustus and Diocletianus have rooted connections and continuity with their past tumultuous centuries. In this context it has been aimed to create a complete transformation course by taking these critical threshold points of Roman Empire together. The transitions of the Roman empire from late republic (2nd Century BC) to end of the tetrarchic governances (284 – 324 CE) were studied under the administrative, economic and social heading. Impact of acquired experiences on emperors' reforms during transition process to the *Principatus* and *Dominatus* have been examined. The reforms of Augustus and Diocletianus have been studied comperatively.

R. Hakan ARSLANBABA

Key Words: Augustus, Diocletianus, Principatus, Dominatus, Crisis, Conversion, Reforms

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Augustus reformları ile başlayan *principatus* ve Diocletianus iktidarı ile başlayan *dominatus* dönemlerinin başlarında gerçekleştirilen reformlar, idari, ekonomik ve toplumsal başlıklar altında karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Her iki imparator tarafından yapılan reformlar nelerdir, kapsamaları, amaçları ve sonuçları neler olmuştur, geçmişten gelen, gelenekselmiş kurumlara ne ölçüde müdahale etmişler ya da onları korumuşlardır sorularına cevap aranmıştır. Augustus ve Diocletianus dönemlerinde söz konusu başlıklar altında hangi yeniliklerin yapıldığı, benzerlikler ve farklılıkların neler olduğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tezin son bölümünde ise Roma İmparatorluğu'na bu iki imparator tarafından yapılan müdahaleler karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. İki dönemin benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmuş, Roma İmparatorluğu'nun iktidar yöntem ve araçlarındaki değişimler ele alınmıştır. Ele alınan imparatorlar arasındaki yaklaşık 300 yıllık dönem ana hatları ve geleceğe dönük etkileri bağlamında, sorunlu taraflarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Lisans eğitimim boyunca Eskiçağ Tarihine ve özellikle de Roma tarihine yönelmemde en büyük pay sahibi, bana örnek olan, beni bu konuya yönlendiren ve tezimi yöneten değerli hocam Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN'e, değerli görüşleri, tavsiyeleri ve yönlendirmeleri ile hocam Yrd. Doç. Dr. Gürkan ERGİN'e, ne zaman rica etsem vaktini ayırıp yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR'a, önerileri yardımları için Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a en içten dileklerle teşekkür ederim.

Tezimin ortasında, dil eğitimi için Almanya'nın Brühl kentine gittiğimde 8 ay boyunca bana her türlü desteği gösteren, ailesinden ayırmayan değerli dostum Erdem GOLGİYAZ ve ailesine ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezimin yazım aşamasında her zaman yanımda olan ve çalışmaların için gerekli hassasiyeti gösteren ev arkadaşlarıma da destekleri için minnettarım. Ayrıca dostum Emre TANYELİ'ye değerli önerileri için teşekkür ederim. 2015'ten beri çalışmakta olduğum Homer Kitabevi'nin sahibi Sayın Ayşen BOYLU'ya, iş arkadaşlarım ve değerli abilerim Gökhan İŞYENER ve Tolga ÖLMEZSES'e, tez sürecim boyunca bana verdikleri destekten dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitimimin her anında bana koşulsuz, tam bir güvenle destek olan, en büyük emek ve desteği veren ailem, annem Sultan ARSLANBABA, babam Cengiz ARSLANBABA ve

kardeşim Esra ARSLANBABA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarımın arkasındaki en büyük destek her zaman onlar oldular.

R. Hakan ARSLANBABA

İSTANBUL, Haziran 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEMALAR LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ.....	x
METİNDE ATIF YAPILAN SİKKELER KATALOĞU.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AUGUSTUS DÖNEMİ

1. A. Geç Cumhuriyet Krizi.....	7
1. B. <i>Principatus</i> Yönetiminin Kuruluşu.....	19
1. C. İdari Reformlar.....	32
1. D. Mali Reformlar.....	44
1. E. Augustus Döneminde Toplumsal Yapı.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

DIOCLETIANUS DÖNEMİ

2. A. 3. Yüzyıl Krizi.....	64
2. B. <i>Diarchia</i> ve <i>Tetrarchia</i> 'nın Kuruluşu.....	75
2. C. İdari Reformlar.....	86

2. D. Mali Reformlar.....	95
2. E. Diocletianus Dönemi Toplumsal Yapı	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PRINCIPATUS'TAN DOMINATUS'A ROMA İMPARATORLUĞU'NUN DÖNÜŞÜMÜ VE İKİ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRMASI

3. A. Yönetim	128
3. B. Toplumsal Yapı.....	134
3. C. Ekonomi	141
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA.....	159
1. Antik Kaynaklar.....	159
2. Modern Kaynaklar.....	163

EKLER

1. TABLOLAR.....	186
2. ŞEMALAR.....	189
3. METİNDE ATIF YAPILAN YAZITLARIN KATALOĞU	
1. Augustus Dönemi.....	191
2. Diocletianus Dönemi.....	200

4. HARİTALAR

1. Augustus'tan Septimius Severus'a Eyaletler.....224
2. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu Eyaletleri.....225

5. RESİMLER.....226

6. METİNDE ATIF YAPILAN SİKKELERİN KATALOĞU.....233

Tablolar Listesi

Tablo 1: <i>Denarius</i> 'un Gümüş İçeriği Tablosu.....	186
Tablo 2: Augustus'tan Diocletianus'a Roma İmparatorluğunda Fiyatlar ve Enflasyon Tablosu.....	187
Tablo 3: Diocletianus Döneminde Başlıca Mali Merkezler ve Darphaneler.....	188

Şemalar Listesi

Şema 1. 1. <i>Tetrarchia</i> Yönetimi (MS 293 – 305).....	189
Şema 2. MS 284 – 337 arasındaki İktidar Paylaşimleri.....	190

Resimler Listesi

Görsel 1. <i>Tetrarchia</i> Heykeli (Venedik).....	226
Görsel 2. <i>Edictum de Pretiis Rerum Venalium</i> (Aizanoi/Çavdarhisar/Kütahya).....	227
Görsel 3. Caesar Constantius'un Trier'de Bulunan Saray Kompleksi Kalıntısı.....	228
Görsel 4. Britannia'dan bir Mil Taşı (<i>Millaria</i>).....	229
Görsel 5. <i>Pontifex Maximus</i> Augustus (National Roman Museum, Roma).....	231
Görsel 6. Ephesus'ta Bulunan Hadrianus Tapınağı.....	232

METİNDE ATIF YAPILAN SİKKELERİN KATALOĞU

Sikke 1. Diocletianus Augustus, <i>Aureus</i> , 29 – 294, Bode Museum.....	233
Sikke 2. Diocletianus Augustus, <i>Argenteus</i> (295 – 297/Roma), Bode Museum.....	234
Sikke 3. Galerius Maximianus, <i>Argenteus</i> (yak. 300/Carthago) XCVI, Bode Museum.....	235

Sikke 4. Maximianus Augustus, <i>Aureus</i> , (295 – 305/Trier) Bode Museum.....	236
Sikke 5. Maximianus Augustus, (<i>Nummus?</i>), Kütahya Arkeoloji Müzesi.....	236
Sikke 6. Constantius Nob(illissimus) Caes(ar), <i>aureus</i> (293 – 305), Bode Museum.....	237
Sikke 7. I. Constantius Augustus, <i>Nummus?</i> (305 – 306), Kütahya Arkeoloji Müzesi.....	237
Sikke 8. Imperator Caesar Carausius Augustus, <i>Antoninianus</i> ve <i>Denarius</i> (286 – 293/Colchester?), Bode Museum.....	238
Sikke 9. Imperator Caesar Allectus Pius Felix Augustus, <i>Aureus</i> (293 - 296/Londinum), Bode Museum.....	238
Sikke 10. Domitius Domitianus, <i>Tetradrachme</i> (297/Alexandria), Bode Museum.....	239
Sikke 11. Ö.Y. Galerius Valerius Maximianus Nobilissimus Caesar, Follis, Alexandria, “With permission of www.wildwinds.com and the John Cechini collection”.....	240
Sikke 12. ÖY. Imperator Caesar Gaius Valerius Diocletianus Pius Felix Augustus, AY. Concordia Militum, <i>Antoniniani</i> (285-294/Antiochia), Bode Museum.....	240
Sikke 13. ÖY. Caraius et Fratres Sui, AY. Pax Augustorum, <i>Antoniniani</i> , (286 – 293), RIC . V. 2. 550, “With permission of www.wildwinds.com and the John Cechini collection”.....	241

Kısaltmalar Listesi

a. e. : aynı eser

A.Y : Arka yüz

B. : Bölüm

b.a. : eserin bütününe atıf

bkz. :bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Çoğ. : Çoğul

d. : Doğum yılı

De. : Deutsch

Ed. : Editör

En. : English

H. : Heft (De)

Lat. : Latince

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

No. : Numara

ö. : Ölüm yılı

Ö.Y : Ön yüz

S. : Sayı

Supp. : Supplement

Vd. :ve devamında

Yak. :Yaklaşık

GİRİŞ

Tezin konusunu oluşturan iki imparatorun birlikte ele alınmasının sebebi, Augustus ve Diocletianus'un imparatorlukları dönemlerinin, Roma İmparatorluğu'nun idari, ekonomik ve sosyal yapısında gerçekleştirilen sistemli değişimlerin bir arada daha iyi değerlendirilme imkanı verdiğinin düşünülmesidir. Her iki dönemin imparatoru da sırasıyla geç cumhuriyet krizi ve 3. yüzyıl krizlerinin tüketici ve bir o kadar da yeniliğe zorlayıcı dönemlerini tecrübe ederek iktidara gelmişlerdir. İktidarı ele geçirme yöntemlerinde geçmiş kriz yüzyılıının deneyimlerini göz önüne almışlar, kendi iktidar biçimlerini pekiştirmek ve gelecekte bu problemlerin tekrar etmesini önlemek adına merkezi ve ekonomik yapıda bilinçli ve köklü çok sayıda değişikliğe gitmişlerdir. Tezin amacı imparatorluğun bu iki kritik döneminde ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimleri bir arada ele alarak karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmaktır.

Tezin tarihi sınırları mutlak Kartaca zaferi (MÖ 146) sonrası cumhuriyetçi emperyal politikanın yoksul kitleler üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı Tiberius Gracchus'un toprak reformu mücadelesinden (MÖ 133) Diocletianus'un tesis ettiği *Tetrarchia* sisteminin I. Constantinus tarafından sonlandırıldığı MS 324'e kadar geçen yaklaşık 450 yıllık süreci içine almaktadır. 3. yüzyıl krizinden ayrı olarak Augustus ve Diocletianus arasında geçen yaklaşık üç yüz yıllık dönemde yaşanan yönetim krizleri, imparatorluğun kalıcı sınırlarına ulaştıktan sonra genişleyememesi ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal yapısının değişimi iki dönem arasında bağlantıyı sağlamak amacıyla ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ancak bu tarihsel süreç içerisinde esas üzerinde durulan Diocletianus'un reformlarına kaynaklık eden 3. yüzyıl krizi ve yansımaları olmuştur. Bu tarihi dönem içerisinde imparatorluğun yaşadığı kriz dönemleri üzerinde durulmuştur. Sorunsuz dönemler ise tezin kapsamı dışında tutulmuştur.

Başlıklar arasında paralellik sağlanarak Augustus ve Diocletianus dönemlerinin reformlarına temel teşkil eden kriz dönemleri, yaptıkları reformlardan önce ele alınmıştır. Geç cumhuriyet krizi ve 3. yüzyıl krizi başlıkları Augustus ve Diocletianus'un kendi dönemlerinde yaptıkları reformların anlaşılması bakımından önemlidirler. Söz konusu kriz dönemleri boyunca ele alınan başlıca olaylar tek başına bir neden oluşturmazlar. Tek başına ne Gracchus kardeşlerin toprak yasası çıkarma konusunda senato aristokrasisi ile girdiği mücadele ne de Marius'un askeri reformları Augustus'un oluşturduğu monarşik *principatus* sisteminin öncülleridir. Cumhuriyetin son yüzyılında yaşanan tüm yönetim krizleri ve iç savaşları bütün

olarak değerlendirildiğinde Augustus'un teşkil ettiği sisteme etkisi anlaşılabilir. Dolayısıyla, bir bütün halinde, genişleyen imparatorluğun başkente hapsolmuş siyasetinin, merkezi siyaseti ve ele geçirilen bölgeleri yönetememe sorununa ilk etkili ve başarılı müdahaleyi *princeps* Augustus gerçekleştirmiştir. Bu konuda sağladığı başarı, tümüyle sorunsuz olmamakla birlikte *pax romana* olarak adlandırılan yaklaşık 200 yıllık bir istikrar sürecini mümkün kılabılmıştır.

Benzer durum Diocletianus dönemi ve öncesinde yaşanan 3. yüzyıl krizi için de geçerlidir. Geç cumhuriyet dönemi krizlerinin kökenleri aristokratik cumhuriyet rejiminin tesis edildiği zamanlardan gelen *patricii – plebs* çatışmasına dayandığı gibi, 3. yüzyıl krizi de sadece Septimius Severus'un ölümü sonrasında gelişen istikrarsızlıktan, enflasyon ve askeri yenilgilerden ibaret değildir. Yaşanan kriz geç cumhuriyet döneminin yönetilememe probleminden daha geniş kapsamlıdır. Geç Cumhuriyet krizi alt sınıfların da dahil edildiği Roma merkezli ve egemenler arası iktidar çatışmasıyken, 3. yüzyıl krizi daha geniş kapsamlı ve daha çok harici dinamiği olan, yıkıcı ve dönüştürücü etkileri daha sert bir dönemdir. Sorun devasa sınırlara ulaşmış imparatorlukta istikrarlı bir veraset aktarım modelinin *principatus*'un başından beri sağlanamayışında aranabilir. 3. yüzyılın imparatorları kısa ömürlü iktidarlarında bir takım büyük askeri ve siyasi başarılarla imza atmamakla birlikte yine de öldürülmüşlerdir. İktidarın aktarımı ilk imparator Augustus'un ölümü sonrası Ren ve Tuna sınırlarındaki lejyonlarının Tiberius'a karşı ayaklanma belirtileri göstermesinden beri (her zaman büyük iç savaşlara yol açmamış olsa da) açıktır. Koşulların dayatmasıyla da olsa Diocletianus ilk defa öncüllerinden farklı bir iktidar paylaşımı ve aktarımı formulize ederek bu büyük veraset sorununa *Tetrarchia* (dörtlü yönetim) sistemi ile çözüm getirmeyi denemiştir. Ancak onun bu denemesi Augustus'un ardından gelen uzun bir barış ve istikrar çağına yol açmamış, aksine iktidardan çekilmesinden hemen 1 yıl sonra kurduğu Tetrarşi sisteminin caesar, augustus ve gasıpları arasında şiddetli iç savaşlar yaşanmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun son bulduğu 476 yılına kadar bu iç savaşlar hızını kesmemiş ve imparatorluğun ilk iki yüz yılındaki istikrar bir daha hiç yakalanamıştır. Çöküş konusu için kesin bir tarih veya süreci işaret etmek güçtür. Barbar akınları gibi hızlı gelişen ve kontrol edilemeyen somut tehditler haricinde tarihsel koşullar içinde ortaya çıkan etmenlerle birlikte değerlendirildiğinde bu süreç için en uygun dönem kesinlikle geçmişe uzanan güçlü kökleri olmakla birlikte 3. yüzyıl krizidir diyebiliriz.

Tezin birinci bölümünde, Augustus reformlarına kaynaklık eden geç cumhuriyet krizi ve bu krizin dinamikleri, Augustus'un merkezi ve idari yönetimde yaptığı değişiklikler, mali yönetimde yaptığı yenilikler ve yeni monarşik sistemin topluma yansımaları ele alınmıştır.

Aristokratik karakterli *respublica* yönetiminden monarşik sistemin oluşturulması sürecinde Augustus tarafından nasıl bir yöntemin izlendiği, bu yeni yönetim biçiminin ideolojisinin ve iktidarının nasıl oluşturulduğu soruları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde aynı yöntemle önce 3. yüzyıl krizi ele alınmış ve bunun Diocletianus reformlarına olan etkileri değerlendirilmiştir. Ardından Diocletianus önderliğinde kurulan I. Tetrarşi (lat. *Tetrarchia*) yönetiminin yaptığı idari ve ekonomik reformları, bunların neden yapıldığı, sonuçları ve gelecek döneme etkileri ele alınmıştır. Dönemin toplumsal yapısında ekonomik koşullar ve hıristiyanlığın yükselişi ve buna karşı Tetrarşi ortaklarının uygulamaları ile şekillenen politik ve toplumsal atmosferin üzerinde durulmuştur.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Augustus ve Diocletianus dönemlerinde gerçekleştirilen idari, ekonomik reformlar ile dönemlerin toplumsal yapılarındaki değişimler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Diocletianus ve Augustus dönemlerinin değişimi zorlayan dinamikleri, benzer ve farklılaşan dönüştürücü etmenler üzerinde durulmuştur.

Ele aldığımız dönemlerin çağdaşı antik kaynakların durumu birbirlerinden oldukça farklıdır. İki imparatorun dönemlerini bu tezde anlatmak için kullandığımız ağırlıklı olarak edebi ve tarihi nitelikli kaynaklar, tarih eserleri ve yazıtlar gibi birincil elden kaynaklar göz önüne alındığında buradan kıyasladığımız dönemlerin atmosferine dair çok önemli sonuçlar çıkmaktadır. Şuradan hareket etmeliyiz ki okuduğumuz tarih eserleri haricinde konuları bakımından da tüm edebi eserler kesinlikle dönemlerinin izlerini taşımaktadırlar. Bu dönemlerin aydınlarının uğraşı alanlarına ve ele aldıkları eserler üzerinden giderek, imparatorluğun dönüşümündeki izleri daha iyi gözlemleyebiliriz.

Cumhuriyetin nasıl kurtarılacağı üzerine sorgulamaların yanı sıra felsefe üzerine de çok sayıda ve büyük eserler veren Cicero, *Georgica*'da Çiftçilik Sanatını işleyen ve ayrıca Roma'nın yeni dönemine ve *princeps*'ine armağan olarak değerlendirilebilecek *Aeneas*'ı kaleme alan Vergilius, Roma halkı ve senatosunun kaygılarını berteraf edip devletin dümeninin Augustus'un fikir ve tasarılarına teslim edilmesinin kaygısızlığı ve rahatlığı içerisinde¹ *De Architectura Libri Decem*'i (Mimarlık Üzerine On Kitap) kaleme alan Vitruvius, yeni çağa (*saeculum augustum*) övgülerle dolu şiirler yazan Horatius², her ne kadar sürgününe de mal olsa öylesine bir rahatlık, mutluluk ve boş zaman içerisinde aşıklara bir kılavuz niteliğinde bir eser olarak *Ars Amatoria*'yı kaleme alan Ovidius, *princeps*'lerin her

¹ Vitruvius, *De Architectura Libri Decem: Mimarlık Üzerine On Kitap*, i. 1

² Horatius. *Carmen Saeculare*, b. a

icraatını aklayan (aklayamadığında onların hataları için geçerli mazeretler ileri süren) tarih yazımı için eyaletlerde imparator Augustus ve Tiberius'un elçisi (*legati Augusti pro praetor*) olarak önemli idari görevlerde bulunan ve kariyerini başta Augustus sonra ardılı Tiberius'a borçlu olan Velleius Paterculus, iktidarı döneminin muhasebesini ve propagandasını bizzat *Res Gestae*'den kaleme alan imparator Augustus ve daha sayamadığım bir çok yazar ve eser, geç cumhuriyet ve *principatus* çağlarının başlıca övünç unsurlarıdır. Bu açıdan bakıldığında entelektüel üretim “*pax*” havasının nasıl estiğine dair en açıklayıcı kanıtlardan biridir³.

Buna karşın *pax romana* sonrasında geç antik çağ başlarının yazınsal üretimi göz önüne alındığında kıyasladığımız ilk döneme nazaran deyim yerindeyse kendimizi daha çatık kaşlı ve karamsar bir entelektüel atmosfer içinde buluruz. Bunun en önde gelen örnekleri arasında döneme dair başlıca çağdaş kaynaklarımızdan, zalim imparatorların acıklı yaşamlarını ve sonlarını konu alan *De Moritibus Persecutorum* ile Lactantius ve Hıristiyanların en şiddetli işkenceler ve baskılar karşısında kahramanca direnişleri ve dramatik sonlarının ele alındığı *Historia Ecclesiastica* ile Caesaria'lı (Filistin) Eusebius yer almaktadır. Özellikle 3. yüzyılın son birkaç on yılı ve 4. yüzyılın başlarına baktığımızda karamsar atmosferin yanı sıra entelektüel üretimin gerilediğini görmekteyiz. Bu suskun dönemin tarihini daha geç dönem kaynaklardan Zosimos, Theophanes, Eutropius, Malalas ve hatta epey geç Doğu Romalı tarihçi Zonaras gibi yazarlardan da okumaktayız. Geç Cumhuriyetin çalkantılı dönemleri ile beraber Augustus çağına baktığımızda Roma entelektüel dünyasının üretken ve belki de en coşkulu dönemini görmekteyiz.

Augustus döneminin *carmen saeculare*'sine karşı benzer olarak değerlendirebileceğimiz, mutluluk ve coşku içeren *panegyric*'ler (övgüler) de söz konusudur⁴. Tetrarşi yönetimlerinin Augustus ve Caesar'larına yapılan hayırsever, bağışlayıcı, düzenleyici imparatorlarının getirdiği en mutlu çağa övgülerin geldiği yerler tümüyle imparatorluğun batısından gelmektedir. Özellikle Hıristiyanların bölgedeki sayısının fazlalığından dolayı doğuda yoğunlaşan Hıristiyanlara karşı baskılar sonucunda çağdaş kaynaklar açısından birbirinin karşıtı olan entelektüel bir dönem profili ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamda yararlandığım birincil kaynakların bir diğer unsuru ise edebi kaynaklara göre daha objektif bilgiler veren yazıtlardır. Her ne kadar klasik filoloji ve epigrafi alanında

³ Augustus çağının edebi alandaki yükselişi hakkında ayrıca bkz. F. Braudel, **Bellek ve Akdeniz**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2013, s. 379 – 381

⁴ C. E. V. Nixon, B. Saylor Rodgers, R. A. B. Mynors, **In Praise of Later Roman Emperors The Panegyrici Latini**, University of California Press, 1994, b. a

bir eğitimim olmasa da hocam Prof. Dr. Hamdi Şahin'in yönlendirmesi ve desteğiyle bu çalışmada yazıtlardan da yeterliliğim ölçüsünde yararlanmaya gayret gösterdim. Klasik diller Latince ve antik Yunanca hakkında bilgim çok kısıtlı olmasına rağmen çalışmamda yaptığım tüm antik kaynak alıntılarında her bir kelimeyi tek tek sözlükten de inceledim ve doğrudan modern çeviriyi aktarmak yerine yorumlayarak ve kıyaslayarak aktarmaya çalıştım.

Her iki döneme dair epigrafi alanında özel bir yere sahip olan yazıtlardan başlıca iki tanesi vardır. Augustus dönemi için bu Ankara Anıtı'dır. Ele aldığımız dönemin en önemli kaynaklarından *Monumentum Ancyranum* yazıtı ilk imparator Augustus'un kaleme aldığı otobiyografidir. 1865 yılında yazıtın ilk edisyonunu hazırlayan büyük tarihçi Theodor Mommsen tarafından yazıtların kraliçesi ‘*regni inscriptionum*’ adlandırılmasına layık görülmüştür⁵. Principatus'un ilk imparatorunun perspektifinden imparatorluğun değerlendirilmesi bugünün modern tarihçileri açısından da eşsiz bir kaynaktır ve Augustus dönemine dair neredeyse tüm modern akademik çalışmalarda kullanılmıştır. Bununla birlikte tezin reformlar kapsamında değerlendirilen eyalet bürokrasisinin ünvanları üzerinde edebi kaynaklarda karşılaşılan çelişkili durumların açıklanmasında da yazıtlar kullanılmıştır.

Diocletianus dönemi yazıtlarında ilk akla gelen örnek olarak, dönemin birçok sert içerikli yasamalarından biri olan ve Aizanoi'de Caria ve Phrygia eyaletlerinin *praeses*'i (çoğ. *praesidis*) Flavius Asticus⁶ tarafından taş bloklar üzerine yazdırılan 301 yılına tarihli Tavan Fiyatlar Kararnamesi'ni (*edictum de pretiis rerum venalium*) verebiliriz. Bu ferman Antik Çağdan günümüze ulaşmış en uzun ve içeriği en geniş kapsamlı yazıtlardan biridir. Bu yazıt Diocletianus döneminin ekonomik yapısına ve dönemin enflasyon karşısındaki çaresizliğine dair en önemli kanıtlardan biridir.

Ayrıca Diocletianus dönemi için Tetrarşi yönetiminin arasındaki ast üst ilişkisinin açıklanması amacıyla dörtlü yönetimin ortaklarının isimlerine atıfların bulunduğu yazıtlardan tezde yararlanılmış ve bu yazıtlar da tam metinleri ile birlikte ek bölümünde verilmiştir. Diocletianus döneminde gerçekleştirilen eyalet reformları sonucu ortaya çıkan bürokratik yapının genişlemesi, yöneticilerin ünvanları ve görev bölgeleriyle ilgili sınırların belirlenmesinde antik edebi kaynaklardaki veriler sınırlıdır. *Dominatus* döneminin başlarında gerçekleştirilen reformlarda Diocletianus ve I. Constantinus arasındaki sınırlar oldukça belirsizdir. Bu ayrımı belirginleştirmek adına Diocletianus'a atfedilen yazıtlardan da

⁵ Ç. Dürüşken, *Ankara Anıtı*, İstanbul, 2009, s. 10

⁶ M. H. Crawford, J. Reynolds, ‘‘The Publication of the Price Edicts: A New Inscription from Aezani’’, *Journal of Roman Studies*, C. 65, 1975, s. 161

yararlanılmıştır. Bürokratik şema ve eyalet sınırlarının belirlenmesi ve tarihlendirilmesinde de problemler vardır. Bu sorun karşısında eyaletler ve yöneticilerinin ünvanlarını belirlemede yazıtlar kullanılmıştır.

Ele aldığımız her iki dönem için de eyalet reformlarını daha iyi göstermek için *Der Neue Pauly* ansiklopedisinin haritaları, lejandları orijinal dilinde bırakılarak haritalar bölümünde verilmiştir. Ayrıca Diocletianus ve ilk Tetrarşi yönetiminin diğer ortaklarının kurduğu yönetim şeması ekte verilmiştir. Constantinus idaresinin sonuna kadar gerçekleşen ortak yönetim şemaları da *Der Neue Pauly* ansiklopedisinin *Tetrarches – Tetrarchia* maddesinden esas dilinde alıntılanmıştır.

Tetrarchia döneminin sikkeleri imparatorların ünvanları ve para politikaları hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Bu yüzden ek bölümünde Berlin Bode Museum'da bizzat fotoğrafladığım sikke görselleri ve lejantlarının yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca Roma ekonomisi ve paraları üzerine uzman akademisyenlerin hazırladığı, Diocletianus dönemi para politikalarına ve ekonomisine ışık tutan tablolar tezin sonunda ilgili başlık altında referanslar yapılarak verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AUGUSTUS DÖNEMİ

1. A. Geç Cumhuriyet Krizi

“Scipio’ların ilki Romalılara dünya gücü olma yolunu, ikincisi ise lüks yolunu açtı. Roma, Kartaca korkusundan kurtulup düşmanlarını saf dışı bıraktığı zaman, birden erdemlilik yolu terk edildi ve yozlaşma başladı. Eski disiplin – gelenek yenisiyle değişti. Devlet tetikte olma halinden uykuya geçti. Orduyu takip etmeyi bırakıp zevk peşine düşüldü ve tembellik başladı. O zamanda, Capitol’e dikilen Scipio Nasica portikosu, daha önce söz edilen Metellus portikosu ve en görkemlisi circus’ta olan Gnaeus Octavius’un portikosu; böylece genel israf bireysel lüksü takip etti¹.”

Paterculus’a göre Roma’nın yozlaşması ve dönüşümü yukarıda da ifade ettiği üzere Kartaca gibi büyük zaferlerle başlamaktadır. Geleneksel kuruluş tarihi MÖ 753’ten itibaren genişleyen ve yayılcı bir politika takip eden Roma’da hiç bir şey cumhuriyetin kurulduğu ilk günlerdeki gibi kalmamış ve genişlemeyle birlikte gelen zenginlik siyasi değişimleri doğal olarak zorunlu kılmış, yönetim problemlerini ve yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir.

MÖ 146’da Kartaca tehlikesinin ortadan kalkmasına kadar gelişen süreçte tüm Akdeniz sahilinde kazanılan askeri başarılar ve topraklar Roma’ya büyük bir zenginliğin akışını sağlamıştır. Ele geçirilen topraklardan Roma’ya akan servet ve bolluk geleneksel yaşamı ve aile yaşantısını sarsmıştır². Emperyalist savaş politikasının sonucu olarak köle nüfusu da artmaya ve potansiyel köle isyanı tehditleri de artmaya başlamıştır³. İşgal edilen bölgelerden ve özellikle 2. Kartaca Savaşı’ndan (MÖ 218 – 201) itibaren büyük miktarda köle nüfusu, büyük tarımsal üretim çiftliklerinin (*latifundium*) yoğun olduğu Sicilia ve Güney Italia’ya getirilmiştir. Roma’ya gelen köle ve para akışı ile kentler hızla gelişirken kırsal

¹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 1: “*Potentiae Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriae posterior aperuit: quippe remoto Carthaginis metu sublataque imperii aemula non gradu, sed praecipiti cursu a virtute descitum, ad vitia transcursum; vetus disciplina deserta, nova inducta; im somnum a vigilis, ab armis ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas. Tum Scipio Nasica in Capitolio porticus, tum, quas praediximus, Metellus, tum in circo Cn. Octavius multo amoenissimam moliti sunt, publicamque magnificentiam secuta deprivata luxuria est.*”

² D. Shotter, **Augustus Caesar**, London, 2005: s. 9; F. Braudel, **Bellek ve Akdeniz**. İstanbul, 2013, s. 350 – 354: Braudel bu bölümde Roma’nın mutlak Kartaca zaferi öncesi MÖ 3 ve 2. yüzyıllardaki emperyal yayılmasını özlü bir şekilde anlatmaktadır.

³ Veii’ler ile mücadele sonrasında (MÖ 396) Roma’nın Italia’da bulunan kent devletleri üzerine kurduğu hegemonya ve araçları için bkz. bkz. Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, “Italien Unter römischen Herrschaft: das Bundesgenossensystem”, **Der Neue Pauly Supp. 3**. Stuttgart, 2007 s. 136

kesimde yaşayanlar için durum gittikçe kötüleşmeye başladı. Mutlak Kartaca zaferi sonrasında (MÖ 146) yoğunlaşan köle isyanlarında kısmen özgür yoksul köylülerin de yer aldığını görmekteyiz⁴. MÖ 140 – 70 arasında yaşanan ve sonuncusu Spartacus İsyanı ile (MÖ 73 – 71) ciddi felaketlere sebep olan öncül köle isyanları (MÖ 135 ve 104 yıllarında Sicilya ve Güney Italia bölgesinde) sarsıcı bir değişimin tabandan gelen ve kontrolsüz tepkimeleriydi⁵.

Cumhuriyetten *principatus* yönetimine giden süreçte yaşanan dönüşüm krizini, kesin Kartaca zaferinden sonra (MÖ 146) kronolojik olarak 5 başlıkta sıralayabiliriz:

1. Tiberius Gracchus (MÖ 133) ve Gaius Gracchus (MÖ 123-122) kardeşlerin plebler lehine bir toprak reformu ve Italia'daki müttefiklere vatandaşlık verilmesi üzerine yürüttükleri çalışmayla *patriici* sınıfının sert direnişiyle karşılaşmaları ve öldürülmeleri⁶,
2. Marius'un elde ettiği askeri başarılar üzerinden sivil politikada konum kazanma amacıyla pleb yanlısı bir politika takip etmesi ve başarısızlığı (MÖ 107 – 100),
3. Sulla, Marius'un bu politikalarına karşı Mithridates Savaşı'na henüz başlamadan önce Roma'ya dönerek müdahale etmiştir (MÖ 88). Marius'un ölümü sonrası *consul* P. Cornelius Cinna tarafından sürdürülen ve kente hakim olan anarşiye karşı Sulla'nın ordusuyla birlikte tekrar Roma'ya girmesi ve ilk iç savaştan galip taraf olarak ayrılması (MÖ 82 – 81),
4. Sulla oligarşisinin, güç dengesini kendi lehine döndürmek amacıyla, Caesar'a karşı Pompeius ile birlikte cephe alışıyla gelişen iç savaşı (MÖ 49 – 45) Caesar kazanmıştır. Caesar ömür boyu *dictator* ilan edildikten sonra senatoda öldürülmesiyle varisi olarak Octavianus'un siyaset sahnesine çıkışı,
5. Son aşama ise Marcus Antonius'un MÖ 31 yılında Octavianus tarafından Actium zaferiyle ortadan kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.

Roma'nın iç çatışmalarının şiddetlenmesi ve tarafların üstünlük mücadelelerinde ilk ve sonrakilere referans niteliğindeki önemli aşama da *patricii* sınıfı kökenli Tiberius

⁴ Kartaca zaferi (MÖ 146) ve Hispania'da Numantia isyanı (MÖ 135) sonrasında da savaşların ganimetleri olarak da artmaya başlayan köle nüfusunun MÖ 104 yılında senato kararıyla özgür bırakılmasının sebebi, Güney Italia ve Sicilia bölgelerindeki yoksul kesim üzerinde olumsuz etkileri olmalıdır. Zira 104 yılında Salvius (Tryphon) ve Athenion isimli kölelerin önderlik ettiği isyanın ortaya çıkışı, Sicilia *praetor*'unun 800 köleyi özgür bıraktıktan sonra, muhtemelen *latifundia* sahiplerinin baskısıyla daha fazlasını özgürleştirmekten çekinmesi üzerine, kalan kölelerin hayal kırıklığıyla yorumlanabilir bkz. H. Schneider, "Sklavenaufstände", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 617

⁵ J. Heinrichs, "Sklaverei", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 629

⁶ Cicero. **De Legibus**. iii. 3. 9

Gracchus'un sonra da kardeşi Gaius Gracchus'un pleblere toprak dağıtımını konusu üzerine ciddi bir şekilde eğilmeleriyle gelişen çatışmalardır. İlk olarak, MÖ 133 yılında *tribunus plebis* olan Tiberius Gracchus pleblere toprak dağıtımını öngören tasarısını (*lex agraria*), senatodan gelen güçlü muhalefete ve hatta ortak *tribunus plebis*'i M. Octavius'un itirazlarına rağmen yasalaştırmıştır⁷. Ayrıca T. Gracchus dağıtılan toprağa ek olarak Pergamon Kralı Attalos'un hazinesinin çiftçilerin finanse edilmesinde kullanılmasını da yasalaştırması ile *patricii* sınıfının nefretini kazanmıştır⁸. T. Gracchus görev süresinin bitiminde alışılmamış bir şekilde 2. kez *tribunus plebis* makamı için aday olduğunu bildirmesine karşın *pontifex maximus*'un (devlet dininin başrahibi) önderliğinde, senatörler, atlı sınıfı (*equites*) ve henüz "kötücül fikirlere" maruz kalmamış plebler tarafından öldürülmüştür⁹. Paterculus'a ve Appianus'a göre şiddetin yaygınlaşmasında bu bir dönüm noktasıydı:

"Bu Roma'da sivil savaşın başlangıcı ve şiddetin tescillenmesiydi. Bundan sonra hak, güç tarafından ezilecek, en güçlü olan devlette öncelik kazanacak, dostça düzeltilen yurttaşlar arası anlaşmazlıklar artık silahlar ile düzenlenecek, savaşlar başladığında, nedenleri iyi bir amaç için değil çıkar uğruna olacaktır"¹⁰

Tiberius'dan 10 yıl sonra MÖ 123'te kardeşi Gaius Gracchus söz konusu toprak reformunu yeniden ve daha kapsamlı bir şekilde *tribunus plebis* olarak gündeme getirdi. Onun reform programında sadece pleblere toprak dağıtımını değil, tüm yurttaşların sahip olduğu arazi miktarına 500 *iugera* üst sınır koyan MÖ 365 yılı Licinia Kanununun¹¹ uygulanması, müttefik Italia halklarına yurttaşlık statüsü verilmesi, yurttaş kolonilerinin artırılması, *patricii* sınıfının mahkemelerdeki üyelik hegemonyasının *equites* sınıfı lehine zayıflatılması (*leges iudicariae*) ve halka sabit ve sübvansede edilmiş bir fiyattan tahıl dağıtımının sağlanması (*lex frumentaria*)

⁷ Bu itirazı sonrası T. Gracchus yasayı geçirebilmek için M. Octavius'un görevden uzaklaştırılmasını pleb meclisine önermiş ve teklifi kabul edilip Octavius görevden alınarak yerine yeni *tribunus plebis* göreve getirilmiştir. Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 2 ; Cicero. **De Legibus**, iii. 10

⁸ Pergamon kralı Attalos'un MÖ 133 yılında ölümü sonrası açılan vasiyetnamesinde krallığını Roma'ya miras bıraktığı açıklanmıştır. Pleblere toprak dağıtımını ve dolayısıyla yeni koloniler kurulmasının finanse edilebilmesi için Tiberius Gracchus, krallığın Roma'ya miras kalan hazinelerinin kullanılmasını yasalaştırmak istemiştir. En çok tepki çeken önerilerinden biri bu olmuştur. *Tribunus plebis* olarak, senatonun iradesinde bulunan miri araziye (*ager publicus*) yönelik önerisiyle senatörlerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştır. Attalos'un ölümünden 4 yıl sonra bu krallık Asia eyaleti olarak tesis edilecektir bkz. M. Christol, T. Drew – Bear, K. Suso Frank, "Asia", **Der Neue Pauly**, 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997. s. 78; K. Bringmann, "Sempronius", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 393

⁹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 3. 2

¹⁰ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 3. 3: "*Hoc initium in urbe Roma civilis sanguinis gladiatorumque habitus prior, discordiaequae civium antea condicionibus sanari soltae ferro diiudicatae bellaque non cauis initia, sed prout eorum merces fuit.*" Appianus ise MÖ 494 yılında pleblerin sosyo – ekonomik şartları protesto etmek amacıyla ve barışçıl bir yöntemle kutsal dağa çekilmeleri sonrasında Tiberius Gracchus'un öldürülüşünü ilk silahlı çatışma olarak aktarmaktadır bkz. Appianus. **Bella Civilia**, i. 2

¹¹ 500 *iuegera* yaklaşık 130 hektara karşılık gelmektedir bkz. Appianus. **Bella Civilia**, i. 8

gibi konular da bulunmaktaydı. Dokunmadığı hiç bir konu bırakmayan ve açıkça senatoyu ve *patricii*'lerin hakimiyetlerini zayıflatmayı amaçlayan bu reform planları yüzünden ağabeyi ile aynı akıbete uğramıştır. Senatonun ilk defa *senatus consultum ultimum*¹² ile olağanüstü hal ilan edip *consul* Opimius'u, Gracchus taraftarlarının isyanını ezmekle görevlendirmesi sonrası Gracchus ve yaklaşık 2000 taraftarı sığındıkları Aventinus Tepesi'nde öldürülmüştür¹³.

Roma'nın iç çekişmelerinin en önemli unsuru olan toprak konusu Gracchus'lardan çok daha erken bir tarihte MÖ 485 yılı *consul*'u Sprurius Cassius (ve MÖ. 500 yılında ilk Roma *dictator*'u Larcus'un *magister equitum*'u olarak görev yapan¹⁴) tarafından dile getirilmiş, ortak *consul*'un bu tasarıya karşı vetosu ile yasalaşmamasına rağmen ileride de tekrarlanacak olan krallık – tiranlık suçlamalarıyla görev süresinin bitimi sonrası yargılanarak ölüme mahkum edilmiştir¹⁵. Ancak Demircioğlu'na göre bu ilk sosyal reformcunun girişimi sonrakiler için bir ilham kaynağı ve çıkış noktası olmuştur¹⁶. Gracchus kardeşlerin bu çabalarını ve sonlarını yaşanan hızlı emperyal genişleme ve artan köle emeğiyle oluşan zenginliğin, yurttaşlar ile paylaşılması meselesinin ilk büyük çaplı kalkışması olarak özetleyebiliriz¹⁷.

Roma, kırsal kesimdeki tipik köylü yaşamı, uzun askeri seferlerin üretim üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı, toprak üzerinden geçimini sağlamakta olan köylü askerler ve kentli plebler ile alt sınıftan diğer yurttaşlar için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bu kitlelerin istihdamı kısmen de olsa askeri yapı içerisinde olmuştur. Marius'un, Q. Metellus'un komutası altında Iugurtha savaşını üstlenmesine kadar süregelen Roma askeri mantalitesine göre toprak sahibi çiftçi Romalılar askere alınmışlardır¹⁸. Romalı köylü askerlerin, savaş zamanı orduya alınması ve harp bittikten sonra topraklarına geri dönerek üretimini ve geçimini sürdürmesi uzayan askeri seferlerden dolayı oldukça güçleşmiştir. Son Kartaca zaferinden kısa bir zaman sonra 2. yüzyıl ortalarından itibaren Batı Akdeniz'de rakipsiz kalan

¹² Bu ifade köken olarak Caesar, **Bellum Civile**, i. 5, 3 ve Livius, **Ab Urbe Condita**, iii. 4, 9 anlatımlarından gelmektedir. Anlamı ise son veya en yüksek senato kararıdır. Bir *sedition* (isyan, ayaklanma) halinde kent güvenliğini sağlama görevini sorumlu *consul*, *praetor*, *interrex* ya da *magister equitum*'a hatırlatmaktadır. İlk kez Gaius Gracchus'a karşı bu hüküm senatodan çıkmıştır bkz. J. v. Ungern – Sternberg, "Senatus consultum ultimum", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 409.

¹³ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 6. 3 – 6. Ayrıca "senatus consultum ultimum ve Iustitium" kavramlarının hukuki açıdan geniş incelemesi için bkz. G. Agamben, **Olağanüstü Hal**, İstanbul, 2005, s. 59 – 72.

¹⁴ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, i. 12. 11

¹⁵ Cicero. **De Re Publica**. ii. 35. 60; Krallık suçlaması (*adfectatio regni*) hakkında bkz. W. Eder, "Augustus and Power of Tradition", **The Cambridge Companion to the Age of Augustus**, Ed. Karl Galinsky, New York, 2005, s. 26.

¹⁶ Livius, **Ab Urbe Condita**. ii. 41; H. Demircioğlu, **Roma Tarihi**, Ankara, 2011, s. 94 ve 95.

¹⁷ M. Mann, **İktidarın Tarihi**, 1. Cilt. İstanbul, 2012, s. 303.

¹⁸ Sallustius, **Bellum Iugurthinum**, 89. 2 vd.

Roma'nın tüm Akdeniz'e yayılan bir imparatorluk olma sürecinde “yurttaş” ordusunun mobilizasyonu artık Italia sınırlarından ve dolayısıyla nispeten daha kısa erimli askeri seferlerden çok daha öteye varmıştır¹⁹. Uzayan bu askeri seferler doğal olarak bu orta sınıf olarak adlandırılabilir kendine yeter toprağa sahip çiftçiler için yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve başarılı siyasi ve askeri kazanımlarla gittikçe zenginleşen Roma'ya ve diğer Italia kentlerine bir *proletarii*²⁰ göçü başlatmıştır²¹. Eskiden ellerindeki arazileri işleyerek vergi ödeyebilen ve ortalama yedi yıllığına askerlik görevi yapan bu çiftçi Romalılar ele geçirdikleri bölgelerin bizzat sahibi olamadılar. Ellerindeki topraklar zenginler tarafından ucuza kapatıldıktan sonra kentlere doluştular ve oylarını da ihtiraslı siyasetçilere satarak C. Çevik'in deyimiyle “lumpen proleterya” sınıfını oluşturdular²². Bu sınıf askeri bir rezerv olarak geç cumhuriyet krizi boyunca kullanıldı.

Roma'nın artan askeri ihtiyaçları ve genişlemesi ile birlikte artan düşmanları, profesyonel ve kalıcı bir ordunun gerekliliğini hissettirmiştir. Askerliğin mesleki bir kimlik kazanmasında Marius'un (MÖ 157 – MÖ 86) Iugurtha'ya karşı Africa'da yürütülen savaşta geleneksel olarak mülkiyet sahibi sınıftan asker toplamak yerine²³ gönüllülerden ve mülksüzlerden oluşan bir ordu kurması ilk ve önemli adımdır²⁴. Bu yeni uygulamayı aktaran ve cumhuriyetin son dönemlerine tanıklık eden Sallustius (MÖ 86 – MÖ 34) bu uygulamanın sebebini açıklarken dönemin sosyal ve fikirsiz yapısını da açık bir ifadeyle göstermektedir:

“Bazılarına göre bunun sebebi yeterli iyi adamın olmayışı bazılarına göre ise Marius'un hırsıydı; çünkü kendisinin şan ve başarısı bu sınıftan gelmekteydi. Birisi güç arıyorsa en kullanışlı adamlar en ihtiyaç sahibi olanlardır. Hiç birşeye sahip olmadıkları için kıymetli gelecek bir mülkleri de yoktur ve karlı görülen birşey onlar için saygın görülebilir²⁵.”

Sallustius'un gayet açık bir şekilde ifade ettiği gibi, bu kitle kendisine vaadedilen veya verilen herhangi bir şey karşılığında kolaylıkla araç haline getirilebilmiştir. Sayısal olarak

¹⁹ N. Faulkner, **Roma: Kartalların İmparatorluğu**, İstanbul, 2015, s. 134 vd.

²⁰ Roma'da varsa çocuklarından başka bir varlığı bulunmayan en alt seviyedeki sosyo-ekonomik grup. Latince *proles* (çocuk) kökünden türemiş bir kelimedir bkz. Dr. S. Kabağaç, E. Alova, **Latince-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995. s. 481.

²¹ Michael W. Doyle, **Empires**, New York, 1986, s. 87; Demircioğlu, 2011, s. 88 – 89

²² C. Çevik, **Devlet Üzerine**, İstanbul, 2014, s. 65

²³ 2. Kartaca Savaşı sırasında (MÖ 218-201) Hannibal'e karşı görevlendirilen *consul*'ler L. Aemilius Paulus ve P. Tarentius Varro'nun ordularının çok ağır bir mağlubiyete uğraması ve Roma ordusunun neredeyse tümüyle yok edilmesi sonrası ilk defa kölelerin azat edilerek Roma ordusunda savaşması istisnasını da belirtmek gerekir. bkz. Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, iii. 10. 5

²⁴ Sallustius, **Bellum Iugurthinum**, 86, 2 ; Plutarkhos, **Marius**, ix. 1

²⁵ Sallustius, **Bellum Iugurthinum**, 86. 3.

gittikçe artan bu kitlenin mülksüzlüğünü hırslı politikacılar kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Gracchus kardeşlerden itibaren bu kitlenin kazanılması ve manipüle edilmesi üzerine politika geliştiren siyasetçiler ile geleneksel ve kalıtsal olarak aldıkları ve sürdürdükleri yönetim üstünlüğünü korumak isteyen *patricii* sınıfı arasındaki çıkar çatışması geç cumhuriyet dönemi boyunca derinleşmiştir. Bu güç mücadelesinde sonraki aşama Syme'in deyişiyle Sulla oligarşisi'nin²⁶ Caesar'a karşı ittifakı ve buna Pompeius'un katılması ile başlayacaktır.

Rubicon'un geçildiği 49 yılı başlarına değin, Pompeius'un gösterdiği en karşıt tutum Caesar'ın ikinci kez konsüllüğe başvurusuna karşı (*plebiscitum de petitione Caesaris*) Pompeius'un eski bir yasayı yineleyerek engellenmesidir. Yasaya göre (*lex pompeia de iura magistratuum*) konsüllük için adaylar bizzat kentte ve halkın karşısında bulunmalıydı²⁷. MÖ 53 – 49 arası Roma'da gelişen süreçte, Caesar'a karşı oluşan gruplaşmada senato ile Pompeius'un birbirlerine ihtiyaçları olduğunu söyleyebiliriz. Eğer Caesar sürdürdüğü askeri başarılarıyla bir tehdit haline geldiyse ve *senatus* tarafından düşman ilan edilecekse bu sadece senatörlerin onu geri çağırmasıyla başarılamayacaktır. Senatörler, ancak Pompeius gibi güçlü bir askeri önderi saflarına katabildiklerinde bu kalkışmayı göze alabilirlerdi. Aksi takdirde durum Marius'un Sulla'ya karşı MÖ 88'de yapmaya çalıştığı ilk darbeye olduğu gibi, gerçek fiziki güce sahip komutan Sulla'nın kente girip istediği düzeni sağlamasıyla sonuçlanabilirdi. Nitekim Sulla ikinci kez geri dönüşünde de karşısındaki zayıf direnişi kolayca bastırıp öldüğü zamana kadar istediğini yapabilmiştir. Senato artık karşısına alacağı komutanlara karşı daha güçlüsüyle ittifak yapmak zorunda olduğunun farkındadır. Pompeius da Caesar'ın yükselişini kendine bir tehdit olarak algılamış olabilir, ancak senatonun desteği olmadan meşru güçten yoksun kalacaktır. Geç Cumhuriyet krizlerinin ve iç savaşlarının denklemi genel hatlarıyla bu formül üzerindedir diyebiliriz. Senato tarafından resmi yollarla Roma adına zafer kazanması için gönderilenlere karşı, daha hırslı ve nispeten popülerliği azalmış bir başka asker kökenli siyasetçinin kendi güçsüzlüğünü telafi etme arayışları içinde olması ve bir türlü en güçlünün, hem meşru hem askeri güç üzerinde tümüyle hakimiyet kuramayışı *principatus*'un başlangıcını MÖ 27 yılına kadar getirmiştir.

Caesar Rubicon'u geçmeden yaklaşık iki ay önce senatörlerin oyuna sunulan teklif, bu dönemin siyasetinin nasıl geliştiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Senato

²⁶ R. Syme, **The Roman Revolution**, Oxford, 1939, s. 45

²⁷ Marius'un MÖ 104 – 100 yılları arasında Tuetones ve Cimbri'lere karşı savaşında bu kanun göz ardı edilebilmişti. Kanunların güncel politikaya göre geçerliliğinin oluşuna dair bu durum önemli bir örnektir.

Pompeius ve Caesar arasında ikilemeyken, her iki tarafında silahlarını karşılıklı olarak bırakması önerisine 370 senatörün olumlu 22 senatörün olumsuz oy vermesine karşın taraflar buna uymamıştır²⁸. Başından beri Caesar muhalifi olan MÖ 50 yılı konsüllerinden Claudius Marcellus, Caesar'ın Alpleri aştığı ve Roma'ya ilerlediği söylentisine inanarak ya da inanmayı tercih ederek Pompeius'u, Caesar'a karşı görevlendirmiştir²⁹.

Bu aşamada başlayan iç savaşta Caesar hem askeri üstünlüğü hem de düşmanlarına “merhametiyle” (*clementia corfinensis*³⁰) propaganda üstünlüğü elinde tutmuştur. Caesar MÖ 45'e kadar süren iç savaşı zaferle noktalamıştır³¹. Kazandığı zaferlerden sonra Caesar Roma'ya dönmüş ve MÖ 44'de öldürülünceye kadar 5 defa *consul* ve 4 defa *dictator* olarak seçilmiştir³². *Senatus*'u yandaşları ile doldurmasına rağmen, daha önce Pompeius Magnus etrafında toplanan “cumhuriyetçi” grup bu kez M. Brutus ve Cassius Longinus etrafında gizlice örgütlenmiştir. Öldürülmeden kısa bir süre önce Parth seferine çıkmaya hazırlanan Caesar 15 Mart 44'te altmış civarında senatör tarafından senatoda bıçaklanarak öldürülmüştür³³. Sonrasında ise Caesar'ın halefi olarak seçtiği yeğeni Octavianus tarafından zaferle sonlandırılan, aralıklarla MÖ 31'e kadar sürecek olan iç savaş başlamıştır³⁴. Caesar tarafından somutlanan ilk monarşik denemede, Octavianus'un yakından gözlemlene fırsatı bulunduğu hatalar ve başarısızlıklar, onun doğru hamlelerinin altında yatan deneyimler olacaktır.

²⁸ Plutarkhos, **Caesar**, 30. 2. 3 karş. Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 78. 2 karş. Appianus, **Bella Civilia**, II, xxx, 8 -10; Plutarkhos, **Antonius**. 5. 4

²⁹ Appianus, **Bella Civilia**. ii. 31. 1

³⁰ J. Rüpke, “Caesar”, **Der Neue Pauly**, 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 914. Caesar'ın Corfinium'da, Pompeius'un yardımcısı Domitius'a gösterdiği merhamete gönderme yapılıyor olmalıdır. Plutarkhos, **Caesar**, 34. 4; Suetonius, **Iulius**, 34; Caesar, **Bellum Civile**, 1. 23

³¹ Caesar ilk zaferi Pompeius'un *legatus*'ları ile kontrol ettiği Hispania'da (MÖ 49) kazandı. Ardından hızlı Pharsalus'a geçen Caesar (MÖ 48) Pompeius'u burada mağlup etmiştir Plutarkhos, **Antonius**, 8. 1 Pompeius Mısır'a kaçmış ancak orada karaya çıkar çıkmaz öldürülmüştür bkz. Appianus, **Bella Civilia**, ii. 84; Plutarkhos, **Caesar**, 45. 4. Genç Cato ve Pompeius'un kayınpederi Lucius Scipio'nun öncülük ettiği Pompeius partisinin oluşturduğu 2. ordu, 6 Nisan 46 tarihinde yenilmiştir. Roma'ya ve dönen ve zaferi kutlayan Caesar son olarak MÖ 45'te Pompeius'un oğullarına karşı 17 Mart 45'te İspanya'da (Munda) kazandığı zaferle iç savaşı kendi dönemi içinde noktalamıştır bkz. Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 55 ve 56, 1 – 2 . Bu iç savaş boyunca Caesar'ın merhametinden ve ılımlı anlayışından Suetonius da uzun uzun söz etmektedir bkz. Suetonius, **Iulius**, 75; Plutarkhos, **Caesar**, 57. 3. vd.

³² İlk MÖ 49 yılı aralık ayının son 11 günü için geçerliydi. Caesar, Pharsalos savaşı sonrası 47 yılı için *dictator* seçildi ve 46 Nisanında 10 yıllığına, 44 yılı Şubat ayında ise ömür boyu *dictator* (*dictator perpetua*) olarak görevlendirilmiştir Plutarkhos, **Caesar**, 57. 1; Plutarkhos, **Antonius**, 11. 1 – 2; J. Rüpke, “Caesar”, **Der Neue Pauly**, 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 915.

³³ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 56; Suetonius ise suikast sahnesini ve komplucuları daha detaylı bir şekilde anlatmaktadır Suetonius, **Caesar**, 82; Plutarkhos, **Cicero**, 42; Plutarkhos, **Caesar**, 66; Plutarkhos, **Antonius**, 14. 1

³⁴ Plutarkhos, **Caesar**, 34. 2 vd.. ; J. Rüpke, “Caesar”, **Der Neue Pauly**, 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 915 – 916.

Octavianus'un politik kariyeri Caesar'ın öldürüldüğü 15 Mart 44 sonrası açılan vasiyetinde varis olarak ortaya çıkmasıyla henüz 19 yaşındayken başladı³⁵. Caesar'ın katledilişi sonrası mevcut *status quo*, çıkarılan genel af ile korunmuş ve 44 yılı konsülü M. Antonius da dahil olmak üzere katiller Brutus ve Cassius'un da görevleri devam etmiştir³⁶. Octavianus, senatonun ve özellikle de Cicero'nun nefretini kazanan Antonius'a karşı kurtarıcı olarak görülmüştür³⁷.

Konsullük süresi biter bitmez Decimus Brutus'ü (Caesar'ı katleden grubun önderelerinden Marcus Iunius Brutus'un kardeşi) Gallia valiliğinden çekilmeye zorlamak için ordusuyla harekete geçen Antonius'a karşı, senato Octavianus'u 43 yılı konsülleri Hirtius ve Pansa komutasındaki orduya ek olarak *propraetor* yetkisiyle görevlendirmiştir³⁸. Octavianus burada Antonius'un Mutina'da yenilerek kalan ordusuyla Alplerin gerisine doğru çekilmesi ve savaşta konsüllerin her ikisinin de hayatlarını kaybetmeleriyle hızlı bir yükseliş yakalamıştır³⁹. 43 yılı konsüllüğünü askerlerinin tehdidiyle⁴⁰ elde etmiş ve zaferden sonra D. Brutus de kanun dışı ilan edilerek, kendisine ve Antonius'a karşı savaş hazırlığında olan M. Brutus'a kaçmaya çalışırken yakalanarak öldürülmüştür⁴¹. Amcası Q. Pedius ile konsül olan Octavianus ilk iş olarak tüm Caesar katillerini *lex Pedia* ile kanun dışı ilan etmiştir⁴².

Mutina'da mağlup olarak kuzeye çekilen Antonius'a karşı gönderilen M. Aemilius Lepidus'un askerlerinin ve sonrasında D. Brutus'un komutanları Plancus ve Pollio'nun ordularında Antonius tarafına geçmesi Caesar taraftarlarının bölünmesine yol açmıştı⁴³. Bu süreçte Antonius'un olduğu gibi Lepidus'un da düşman ilan edilmesi eski Pompeius taraftarlarına karşı yeni bir ittifakın doğmasına neden olmuştur⁴⁴. Birbirleriyle savaş halinde olan Octavianus, Lepidus ve Antonius'un, Brutus ve Cassius tehlikesine ve senatoya karşı

³⁵ Augustus, **Res Gestae Divi Augusti**, i. 1

³⁶ Plutarkhos, **Caesar**, 67. 4

³⁷ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii, 61. 1; Cicero, **Orationes Philippicae**, vii. Cicero 7. Philippica söylevinde, Antonius yanlısı senatörler ile tereddüt içinde olan senatoyu neden Antonius'a karşı savaşılması gerektiği konusunda ikna etmeye çalışmaktadır. Amacında başarılı da olmuştur. Ancak bu çalkantılı dönemde seçtiği "doğru taraf" kısa bir süre sonra onu da öldürecekler Appianus, **Bella Civilia**, iv. 6. ; Plutarkhos, **Cicero**, 48; Plutarkhos, **Antonius**, 16. 17

³⁸ T. Robert S. Broughton, **The Magistrates of the Roman Republic**, 2. Cilt, New York, 1952, s. 291.

³⁹ Bunun arkasında Octavianus'un olduğu söylentisi Suetonius tarafından dile getirilmektedir Suetonius. **Augustus**. 11; Plutarkhos, **Cicero**, 45. 3 – 4

⁴⁰ Suetonius, **Augustus**, 26. 2. 3

⁴¹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 64. 1

⁴² Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii, 69. 6

⁴³ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 63. 3

⁴⁴ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 64. 4

yeniden ortaklaşması (*lex Titia*) ile 27 Kasım 43'ten 31 Aralık 38'e kadar 5 yıllık süreyi kapsayan 2. *Triumvir*'lik kurulmuştur⁴⁵.

MÖ 31'de Actium'da karşı karşıya gelen taraflar *respublica*'nın son büyük iç savaşının ordu ve donanmaları bir çağı sonlandırdılar. Agrippa'nın komuta ettiği Augustus'un donanması zafer kazandı⁴⁶. Cleopatra ile birlikte savaş alanından Mısır'a kaçan Antonius ertesini yıl (MÖ 30) intihar ettiler⁴⁷. Antonius'tan sonra Augustus'un otoritesine ciddi tehdit oluşturabilecek biri çıkamayacaktır. *Principatus*'un tesisi ve kurumsallaşmasında Augustus'un hamleleri, *respublica*'nın son yüzyılının krizlerinden ders çıkarılmış olarak daha otoriter, merkeziyetçi ancak en önemlisi öncekilerin aceleciliğinin aksine daha planlı olacaktır.

Respublica'nın askeri ve yönetsel kriz dönemlerinde ortaya çıkan bazı politikacılar görevlerini tamamladıktan sonra doğrudan askeri sahneden çekilmek yerine güç ve nüfuzlarını Marius ya da Pompeius örneğinde olduğu gibi daha da artırma yoluna gitmişlerdir. Başlangıçta Marius ve sonrasında Sulla tarafından, verilen *imperium*'un suistimali sonrasında yaşanan iç savaşlardan dolayı *senatus*'un Pompeius'a verilecek *imperia extraordinaria (infinita – sonsuz)*⁴⁸ üzerinde tereddüt ettiğini Paternulus'ta okuyabiliriz⁴⁹. Erken Cumhuriyet döneminde ciddi krizlerin yok edilmesi için defalarca verilen diktatörlük gibi büyük bir yetki ciddi problemlerin üstesinden başarıyla gelinmesini sağlayabilmiştir. Senatörlerin bu büyük komutanlara karşı geç cumhuriyet dönemi boyunca uyguladığı politika ise ehvenişer olana göre konum almak olmuştur⁵⁰.

Gelenekçi ve aristokratik söylemin senatodaki savunucuları *patricii*'ler ile MÖ. 494'te ilk grevden itibaren güç kazanmaya başlayan⁵¹, yasalar önünde eşitlik için kazanımlar elde eden⁵² süreç içerisinde kendi meclislerini (*consilium plebis*) ve *senatus*'a benzer iki kişiden

⁴⁵ Livius, *Periochae*, 120; Appianus, *Bella Civilia*, iv, 4; Cassius Dio, *Romaik Historia*, lxxvii, 2, 1 – 2; Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*, i, 4; Plutarkhos, *Antonius*, 19. 1. Paternulus'a göre senato bu tarihlere halen Pompeius taraftarları ile doluydu. Caesar'ın ölümüne dek ona sadık kalan M. Antonius ve Caesar'ın varisi Octavianus'un mücadele birlikteliğine düşman ilan edilen M. Aemilius Lepidus da katılmıştır bkz. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004, s. 61 – 62.

⁴⁶ Plutarkhos, *Antonius*, 62 vd.; Dio, *Romaik Historia* I, 12. vd.

⁴⁷ Velleius Paternulus, *Historia Romana*, ii, 87, 1

⁴⁸ L. de Libero, "Imperium", *Der Neue Pauly*, 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 957.

⁴⁹ Velleius Paternulus, *Historia Romana*, ii. 31. 4 ve 32. 1-2

⁵⁰ N. Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, İstanbul, 2015, s. 180 vd.

⁵¹ Sosyal ve ekonomik koşullarının düzeltilmesi talebiyle kutsal dağa (*mons sacer*) çekilmişler ve kazanım elde etmişlerdir Livius, *Ab Urbe Condita*, ii. 34 vd. ; Cicero, *De Re Publica*, ii. 33. 58

⁵² Kanunların yazılı hale getirilip toplumun her kesimi için adil bir şekilde uygulanması talebine karşılık 10 kişilik bir *decemvir* (on kişi) heyeti oluşturulmuş ve heyet 12 levha kanunları olarak bilinen (*lex duodecim tabularum*) yazılı bir yasalar bütünü Roma'da ilk kez olarak oluşturmuşlardır Livius, *Ab Urbe Condita*, iii. 35:

oluşan ve yıllık belirlenen *tribunus plebis* magistratlığını kurup kendileriyle ilgili kararları alabilecek⁵³, Roma'nın yönetiminde söz sahibi olarak *senatus*'a, dolayısıyla *patricii*'lere karşı – alternatif politika üretebilecek bir konuma gelen ve hem sayısal hem ekonomik bakımdan gittikçe büyüyen *pleb* sınıfı arasındaki çatışmanın sınıfsal temelli bir mücadele olarak tanımlanması yetersiz kalmaktadır⁵⁴. Bu bakış açısıyla mücadeleye taraf olarak bir bütün halinde ayırım gözetmeksizin konumlandırılan *plebler* ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda bir bütünlük teşkil etmemektedirler. Plebler içerisinde yoksul halk kitleleri büyük çoğunluğu oluşturmakla birlikte, bu sınıf kökenli zengin ve süreç içerisinde sivrilmiş Romalıların⁵⁵ (G. Marius, Magnus Pompeius'un da dahil olduğu *equites* sınıfı bu Romalıları tanımlamaktadır; *equites*) politik alanda daha fazla rol talep etmeleri ve bu talep doğrultusunda bu sınıftan veya daha yoksul sınıflardan (*proletarii*, kadınlar ve hatta hiçbir hukuki statüsü bulunmayan köleler⁵⁶) insanları kendilerine yükselme aracı olarak görmeleri de söz konusudur⁵⁷. Ayrıca dinle bütünleşmiş gelenekçi, muhafazakar yapıyla sağlamaştırılan, yöneticilere itaat kültürü de sınıf temelli keskin bir kamplaşmayı önlemiştir. Augustus'un, *principatus* dönüşümünü kurumsallaştırma aşamasında bile geleneksel yapılar ve kurumlarla çatışmaktan kaçınması ve *mos maiorum*'a (ataların kanunları, gelenekleri ve

Cicero, **De Legibus**, iii. 4 sf. 71. Ayrıca 12 Levha Kanunlarının içeriği hakkında bkz. B. Özenç, **Hukuk Devleti**, İstanbul, 2014, s. 62 – 68.

⁵³ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, i. 13. 2; Cicero, **De Re Publica**, ii. 34. 59

⁵⁴ W. Eder. "Ständekampf", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 912 – 913 Sınıf temelli bir ayırım özellikle Geç Cumhuriyet Dönemi için uygun değildir. Bugünkü anlamı daha baskın olan sınıf kavramının ortaya çıkabilmesi için kitleler arasında yaygın bir iletişim ağı bulunmalıdır. Aktif ticaret rotaları ve endüstriyel zirai üretime rağmen günümüze yakın anlamda kitleler arasında iletişimi sağlayabilecek bir ticaret hacmi ve imkanı yoktu. Ekonomik etkileşim ağlarının tüm bu sınırlılığa rağmen yerel kalması yaygın bir sınıf kavramının ortaya çıkışını engellemektedir. Bu imkanlar dahilinde kitleler arası yeterli bir iletişim sağlanamadığından dolayı "yaygın sınıf" kavramı imkansızdır. Yerel ölçekte çıkarlarını dayatabilme potansiyeline ve eylemine sahip bu kitlelerin tüm topluma yayılan bir eylemlilik göstermesi de mümkün değildi. Yerel unsurların ağırlıklı olduğu bir sosyo ekonomik modelde sınıfsal kavramlar da yerel kalmaktadır. Dolayısıyla Mann burada "kitleler" denmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir bkz. M. Mann, **İktidarın Tarihi**, 1. Cilt. İstanbul, 2012, s. 311 vd.

⁵⁵ J. v. Ungern – Sternberg, "Plebs", **Der Neue Pauly**, 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 1124.

⁵⁶ Gaius Marius'un 7. kez consul olabilmek için, Sulla Asia'da Mithridates'e karşı savaşırken (MÖ 87-86), köleleri özgürlüklerini vermek karşılığında kendi safında savaşmaya davet etmesi bk. Plutarkhos, **Marius**, XXXV, 5, ya da Sallustius'un aktaramında Catiline'nin MÖ. 63 yılında planladığı ancak gerçekleştiremediği kalkışmada köleleri kentte kaos çıkarmak için kadınları ise hedefteki kişilerin, eşleri tarafından öldürülmeleri için kullanmayı düşünmüştür bkz. Sallustius, **Bellum Catilinae**, 24. 4. Clodius'un MÖ 52 konsüllüğünü elde etmek için başlattığı kalkışmada köylüleri ve köleleri satın alarak istediği gibi kullanmıştır bkz. Appianus, **Bella Civilia**, ii, 22, Cicero, **De Legibus**, iii. 11; Plutarkhos, **Cicero**, 18. 3 Pompeius Magnus'un oğlu Sextus Pompeius ile Agrippa arasındaki savaşa, Augustus *Res Gestae*'de *bellum servorum* (köle savaşı) adını vermektedir bkz. **Res Gestae Divi Augusti**. xxv. 1. Bunun sebebi de S. Pompeius'un ordusunda çok sayıda köle ile savaşmasıydı bkz. J. Heinrichs, "Sklaverei", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 629. Birçok amaç uğruna zenginler bu köleleri istedikleri gibi kullanmışlardır ve örnekler çoğaltılabilir.

⁵⁷ Roma toplumunda atlı sınıfı için bkz. A. W. Lintott, "Equites Romani", **Der Neue Pauly**, 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 37 ve J. v. Ungern – Sternberg, "Plebs", **Der Neue Pauly**, 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 1124 – 1127

uygulamaları - *exemplum*) saygısı bununla ilintilidir⁵⁸. Bunun en iyi örneklerinden biri de Tiberius Gracchus'un "kötücül fikirleri" ile zehirlenmemiş *pleb*'leridir⁵⁹. Paterculus'un anlattığı bu dönemde yaşamış olan Roma'nın ilk siyasal kuramcısı Polybios'un muhafazakar ideoloji ve kitlelerin kontrolü üzerine fikirleri, sınıfsal aşırılıklar önüne nasıl set çekildiğinin anlaşılması bakımından önemlidir⁶⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında (MÖ 458) düşman tarafından kuşatılan Roma ordusu ve konsülünün yenilgiden kurtarılması için, kendi tarlasının işleri ile uğraşmakta olan Lucius Q. Cincinnatus *dictator* ilan edilip göreve getirildiğinde düşmanlarını mağlup ettiği genç cumhuriyet, artık böylesine bir tevazu ve erdem timsali, *mos maiorum*'un vücut bulmuş hali konsüller ve diktatörler tarafından yönetilemeyecek kadar büyük bir imparatorluğa dönüşmekteydi⁶¹. Konsülün geçimini sağlamak için yaptığı işi, Cicero tarafından da insana en yaraşır ve onurlu meslek olarak övdüğü çiftçiliği yapanların⁶², artık *patricii*'lerin ve zengin atlı sınıfı üyelerinin sahibi oldukları *latifundium*'larda çalışan köleler olması da söz konusu değişimi yansıtmaktadır.

Patricii sınıfının kurduğu geleneksel düzene karşı pleblerin direnişleri⁶³ ve Italia'nın hakimiyeti savaşları⁶⁴ dışında ciddi sınavlarla karşılaştığı dönemlerde hızlı ve etkili karar alabilme mekanizmasına yönelme ihtiyacı duymuştu. Bu ihtiyaç cumhuriyet genişledikçe, düşmanları ve tebası arttıkça kendini daha çok göstermeye başlamıştır⁶⁵. Yukarıda özetlendiği üzere politik durumun son yüzyılda sıklıkla şiddet olayları ve çekişmeler dolayısıyla çıkmaza girdiği durumlarda ortaya çıkan en açık iki sonuç/seçenek diktatörlük veya anarşi olmuştur⁶⁶. Geç Cumhuriyet döneminde artan toplumsal ve erkler arası çatışmalarda genel eğilim,

⁵⁸ M. Ali Ağaoğulları, L. Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İstanbul, 2011, s. 28 – 29

⁵⁹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 3. 2; "*perniciosis consiliis*" Paterculus tarafından diğerlerinden ayrılan bu plebler T. Gracchus'a karşı gelenekçi kesmin yanında yer almışlar ve satır arasında tiranlığa karşı çıkan erdemli Romalı olarak örnek gösterilmişlerdir.

⁶⁰ M. Ali Ağaoğulları, L. Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İstanbul, 2011, s. 37.

⁶¹ Livius, **Ab Urbe Condita**, iii. 26 vd.

⁶² Cicero, **De Officiis**, i. 42.

⁶³ MÖ. 494'te yurttaşlık haklarının iyileştirilmesi talebiyle pleblerin kutsal dağa (*mons sacer*) çekilmesi bkz. Livius, **Ab Urbe Condita**, ii. 32. 33 ve MÖ. 451'de On İki Levha kanunları'nın çıkarılması yoluyla kanunların yazılı hale getirilmesi bu sürecin kazanımıdır a. e. , iii. 33 – 34; Cicero, **De Legibus**, iii. 8. 9; W. Eder. "Ständekampf", **Der Neue Pauly**, 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 912 vd.

⁶⁴ Ayrıca bkz. Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, "Italien Unter römischen Herrschaft: das Bundesgenossensystem", **Der Neue Pauly Supp. 3**. Stuttgart, 2007, s. 136

⁶⁵ Michael W. Doyle, **Empires**, New York, 1986: s. 93.

⁶⁶ Appianus, **Bella Civilia**, ii. 20; Plutarkhos, **Caesar**, 28

düzenin sağlanabilmesi için geçici siyasi ittifaklara (1. ve 2. *Triumvir*'likler gibi⁶⁷) ya da sonrasında monarşiye doğru yol almıştır.

⁶⁷ Kaynaklarda *tresviri*, *Illviri* olarak da geçen bu kelime anlam olarak *tres* (üç) ve adam anlamına gelen *vir* kelimesinin çoğulu *viri* kelimelerinin birleşiminden meydana gelir C. Çevik, **Devlet Üzerine**, İstanbul, 2014, s. 36 ve W. Eder, "Triumvirat", **Der Neue Pauly**, 12/1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2002, s. 848.

1. B. Principatus Yönetiminin Kuruluşu

Actium'dan MÖ 27'ye kadar seri olarak 4 yıl konsüllük görevini normal koşullarda yerine getiren Augustus her ne kadar bu dönemde kendisiyle karşılaştırılabilecek bir dahili güçten çok uzak olsa da *principatus*'un ve dolayısıyla Caesar Augustus'un imparatorluk başlangıç tarihi olarak MÖ 27 yılı bugün kabul görmüştür. Suetonius On İki Caesar'ın biyografilerini Iulius Caesar'dan (MÖ 100 – 44) başlatsa da Caesar kurumsal olarak dönüşümü kısa iktidarında sağlayamamıştır. Kendi iktidar problemini ömür boyu diktatörlük ile çözen Caesar, yasal varisi kadar uzun bir iktidar sürebilseydi, Augustus kadar kapsamlı bir reform ve *respublica*'yı yeniden yapılandırma gayretine girişecek miydi bunu bilemeyiz. Ancak varisi Augustus, amcasının yasal zemin problemini doğrudan – pratik ancak tepki çekecek bir hızda ve yöntemle – çözmeye çalışmasının trajik sonunu iyi gözlemlemiş olmalıdır ki senato ve halk tarafından kendisine teklif edilmesine rağmen olumsuz anlamı bugüne sirayet edebilmiş diktatörlükten¹ ve ömür boyu verilmek istenen her hangi bir görevden (eski gelenekle çatışan) ısrarla kaçınmış ve özellikle ilk yıllarında iktidarını güçlendirme sürecinde aceleci girişimlerden uzak durmuş, Tacitus'un da ifade ettiği üzere sağlam ve yavaş adımlar atmıştır:

“... son olarak Actium zaferi sonrası Triumvir ünvanını bırakarak konsüllüğü ve tribunicia potestas'ı ile halkın koruyuculuğunu üstlenen, donatıvuslar ile askerleri, tahıl fiyatlarıyla ve barışın da cazibesıyla halkı kendisine çeken Caesar (Augustus) yavaş yavaş senatonun, magistratların ve yasamanın güçlerini kendisinde birleştirerek yükselişini başlatmıştır²”

Iulius Caesar iktidarını, askeri zaferleri ve senatonun yasamalarıyla edindiği diktatörlüğü sayesinde kazanmıştır. Kendisini ömür boyu *dictator* ilan eden senatörler tarafından *curia*'da öldürüldüğünde, geleneksel yapıda yer alan bir kurum olan (her ne kadar ömür boyu diktatörlük örneği yasalarda ve geçmiş referanslarda *-exemplum-* yer almasa da) *respublica*'nın *dictator*'u olarak ölmüş ve ölümü sonrası tiran edilmemiştir³ ve hatta

¹ *Dictator* kelimesinin bugünkü anlamını kazanmasında önce Sulla'nın sonra Caesar'ın, bu makamı elde ettikten sonra yayınladıkları *proscriptio*'ların payı büyüktür.

² Tacitus, **Annales**. i. 2. 1: “... *posito triumviri nomine, consulem es ferens ed at tuendam plebem tribunico iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus, magistratuum, legum in se trehare*”

³ Komplonun başındaki M. Brutus onu tiran olarak nitelendirse de Caesar'ın cesedi Tiber Nehri'ne atılmamıştır. Suetonius bunun sebeğini suikastçilerin consul M. Antonius ve *dictator* Caesar'ın *magister equitum*'u Lepidus'tan korkularından dolayı yapamadıklarını yazmıştır. Suetonius, **Caesar**, 82. Normal prosedür takip edilerek, Caesar öldürüldükten sonra resmen tiran ilan edilseydi, onun döneminde yapılan faaliyetlerde geçersiz sayılacak ve dolayısıyla M. Brutus (Gallia *legatus* – valiliği) bkz. (T. Robert S. Broughton, **Magistrates of Roman Republic**, C. II. s. 311) ve Cassius Longinus gibi, Caesar'ın iktidarı döneminde gerçekleşen atamalar iptal edilecekti. Bu da suikastçilerin mevcut yasal statülerini kaybetmeleri demek oluyordu ki taraflar arasında

Caesar'ın katillerini de kapsayan bir af ilan edilmiştir⁴. Augustus bunun önüne geçmek için daha kontrollü ve zamana yaydığı uzun erimli bir siyaset takip etmiştir.

Actium'da MÖ 31'de kazanılan zaferden *Principatus* yönetiminin başlangıcının tarihlendiği MÖ 27 yılına kadar olan sürece yıllık olarak *consul* seçilen, “cumhuriyet düşmanı” Marcus Antonius'u berteraf eden ordunun komutanı olarak konumunu güçlendiren Octavianus Roma'ya döndüğü tarihten sonra yeni rejimin yasal zeminini aşama aşama inşa etmiştir. Augustus ve Tiberius dönemi resmi tarih yazımının en önde gelen isimlerinden Velleius Paterculus (d. MÖ 30 – ö. İS 37), Actium zaferinin kazanılmasından sonra barışın tekrar sağlandığı, müreffeh bir çağın başladığı övgülerini sayfalarca sıralar ancak Augustus'un legal ve kanuni yaptırımının neye dayandığını es geçmez. Paterculus MÖ 27 – 19 yılları arasında *imperium consulare*⁵ ve *tribunica potestas*⁶ yetkilerini ömür boyu aldığı süreci atlar ve eserine Augustus'un yasal konumuna hiç değinmeden sekiz yıl sonra Egnatius Rufus'un komplosuyla MÖ 19'dan devam eder. Augustus ile birlikte yükselen bir idari ve askeri kariyere sahip olan yazar resmi tarih yazımının iyi bir örneğidir. Oysa bu yıllar *principatus* dönüşümünün temellerinin atıldığı önemli bir dönemdir. Augustus döneminin tarihçileri çok daha geç bir dönemin örneği olsa da Prokopius'un yaptığı gibi bir “Gizli Tarih” bırakmamışlardır. Bu da bizi Augustus dönemi sonrası kaynaklarını incelemeye yöneltmektedir.

Dönemin çağdaş tanığı olmasa da senatör Cassius Dio eserinde olayları kronolojik ve çok yönlü bir biçimde ele almaktadır. Augustus'un legal gücünün kaynağını ve politik hayatını ayrıntılı bir şekilde aktarır. Suetonius'da da politik bir dilden çok dönemin sosyal yapısına yönelik düzenlemeler ve Augustus'un hayatına yönelik özel detaylar yoğunluktadır. MÖ 19 yılına gelindiğindeyse 44 ve 43 yıllarında henüz yolun başında olduğu gibi, Augustus klasik *respublica*'nın resmi makamlarından birine sahip olmadan ve sadece Caesar'ın varisi (*privatus*) büyük bir ordunun komutanıydı. Bu yirmi beş yıl içerisinde kazandığı *dignitas* (itibar - prestij) ve *auctoritas*⁷ (otorite – erk) cumhuriyetin klasik yönetim mekanizmasını gölgede bırakacak ve yerine *principatus*'u tesis etmesinde bir dayanak olacaktır⁸.

anlaşma sağlandı ve af ilan edildi bkz. Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 58. 4; Plutarkhos, **Antonius**, 14. 2

⁴ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 58. 4

⁵ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, liv.10. 5

⁶ **Res Gestae Divi Augusti**, 10

⁷ Cicero, **De Republica**, i. 2

⁸ Eder, **Augustus and the Power of Tradition**, s. 27

Yıllık olarak seçilmeye devam edilen konsüllere karşı diktatörlük yetkisiyle değil *tribunicia potestas* ile otorite sağlamış ve M. Eder'in ifadesiyle bu *potestas*'ı *principatus*'un özü haline getirmiştir. Yapılan idari reformlara sadece eyaletler ayrımı bazında bakılmamalıdır. Eyalet düzenlemeleri Roma'nın geleneksel yönetim biçiminde yapılan değişikliklerin bir sonucudur ya da birlikte geliştirilen bir sistemdir. Normal koşullarda cumhuriyetin en büyük *imperium* sahibi magistratı yıllık olarak seçilen konsüllerdir. Bu geleneğin devamına müdahale edilmeden bu kurumun üzerine inşa edilen bir yönetim ve sonrasında veraset mekanizması Augustus tarafından oluşturulmuştur⁹. Yeni *respublica* gibi görünmeye devam eden *principatus* yönetim biçimine yasal zeminde dayanak oluşturulma sürecinin en önemli adımları MÖ 27 ve MÖ 19 yılları arasında atılmıştır.

Bu kritik dönemin yanı sıra *principatus* dönüşümü ilk imparatorun baştan sona başarılı yönetimi ile sağlam temellere oturmuş ve yaklaşık 200 yıllık bir *pax* dönemini ortaya çıkarmıştır¹⁰. *Principatus*'un kurumsallaşması ve devamlılığı, MÖ 43'te Augustus'un siyaset yaşamına attığı ilk adımdan MS 14'te ölüme kadar olan başarılı yönetimiyle kesinleştirilmiştir. *Principatus*'un gelişimini ana hatlarıyla gösterebilmek için MÖ 43 ile 19 arasında kronolojik bir sıralama yapmamız gerekmektedir:

MÖ 43. Senato tarafından 20 yaşında *pro praetor* rütbesiyle Marcus Antonius'a karşı savaşta görevlendirildi. Aynı yıl her iki konsülünde hayatını kaybetmesiyle çok erken bir yaşta (*cursus honorum* aşamalarının tamamen dışında) *consul* olarak seçildi¹¹.

MÖ 42. Cumhuriyetin yeniden yapılandırılmasıyla görevli *triumvir* olarak (*triumviri rei publicae constituendae*) 5 yıllığına görevlendirildi. Bu görev anlaşmanın yenilenmesiyle MÖ 37'de 5 yıllığına daha 32 yılına kadar uzatıldı¹².

MÖ 33. 2. kez *consul*¹³

MÖ 31 – 27 Yılları arasında kadar kesintisiz ve 4 yıl boyunca kendisinin yanına verilen bir eş *consul* ile 6 kez konsüllük görevini yerine getirmiştir¹⁴.

⁹ a.e. s. 25-26

¹⁰ *Pax* terminolojik olarak barış anlamına gelmektedir. Antik kaynaklar savaşızsızlık durumunu *pax* olarak tanımlamaktadırlar ancak bu Roma'ya teslim oluş sonrasını ya da savaşı sona erdiren kabul edilebilir bir anlaşmayı işaret etmektedir. *Pax*, Roma'nın düşmanlarına karşı zaferi ve Roma'yı kabullenenler için geçerli bir barış ve uyum hali anlamına gelmektedir bkz. P. Kehne. "Pax", *DNP*, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 454.

¹¹ Velleius Paterculus, *Historia Romana*, ii. 65. 2

¹² Cassius Dio, *Roma'ya İhtiva Tarihi*, xlviii. 54. 6; *Res Gestae Divi Augusti*, 7

¹³ Hamdi Şahin, "Fasti Consulares", *Latin Epigrafisine Giriş*, İstanbul, 2016, s. 226

MÖ. 13/01/27 tüm olağanüstü yetkilerini senato ve halka iade etmiş¹⁵ akabinde 10 yıllığına *imperium proconsulare maius* yetkisini kendi yönetimine bırakılan eyaletlerde kullanma hakkı almıştır¹⁶.

MÖ 27 – 23 tarihleri arasında 5 kez yıllık olarak *consul* seçilmiş ve kendisine senato tarafından verilen mevkidaşı ile birlikte görev yapmıştır¹⁷. Bu şekilde senatonun politikaları üzerinde *consul* olarak yasal hakimiyetini sağlamıştır.

MÖ 23 konsüllük görevini bırakarak *tribunicia potestas*'ı ömür boyu üzerine almıştır. Aynı yıl kendisine verilen ve yetkileri genişletilmiş *imperium proconsulare maius* ile senato eyaletlerinin yönetimine de meşru müdahale hakkını elde etmiştir¹⁸.

MÖ 19 5 yıllığına *censor*¹⁹ ve *praefectus moribus* (ahlak denetmenliği) görevini üstlendi ve ömür boyu *imperium consulare* yetkisini elde etti. *Consul* yetkisini de her yıl yenilenmesine gerek kalmadan almasıyla hali hazırda mevcut tüm gücü elinde toplamış olan Augustus yıllık olarak seçilmeye devam edilen iki *consul* arasında *sella curulis* 'te²⁰ oturmaya da hak kazanmıştır²¹. Augustus *tribunicia potestas* yetkisini *tribunus plebis* olmadan üzerine almıştır. Cumhuriyetin geleneksel yönetim sisteminde magistratların yıllık görev süreleri ve eşli çalışmaları bir otokontrol sistemi gibi işlemekteyken²², Augustus *tribunicia potestas*'ı bir diktatör ya da kralın sahip olabileceği tüm gücün üzerine çıkarmış ve bunu monarşik bir karakterle *imperatoria potestas*'a çevirmiştir²³.

¹⁴ a. e, s. 226

¹⁵ *Res Gestae Divi Augusti*, 34

¹⁶ Cassius Dio, *Romaika Historia*, liii. 13. 1

¹⁷ Şahin, *Fasti Consulares*, s. 226

¹⁸ *Res Gestae Divi Augusti*, 10.; Cassius Dio, *Romaika Historia*, liii. 32. 5 – 6

¹⁹ *Censor*'luk kurumu MÖ 443'te *lex creandis censoribus* ile tesis edildiğinden beri farklı misyonlara sahip olmuştur. Yurttaşların sayımı ve kaydedilmesi, resmi büro kalemlerinin denetlenmesi, toplumun örf ve adetlerinin denetlenmesi gibi görevleri yerine getirmiştir. *Censor*'lar bir buçuk yıllığına ve eşli çalışma prensibi doğrultusunda iki kişi görev yapmışlardır. Bu makam cumhuriyet dönemi sonlarında *cursus honorum*'um zirvesi olarak görülmüştür. Augustus'un bu makamı kabul edişi de cumhuriyet geleneklerine sahip çıkma iddiasının göstergelerinden biridir. Daha geniş bilgi için bkz. P. Treves, "Censor" *OCD*, 2. Edisyon, Ed. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford, 1970, s. 219; C. Gizewski, "Censores", *DNP*, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997. b.a ; Cicero, *De Legibus*, iii. 3. 7

²⁰ *Imperium* sahibi konsüllerin oturduğu sandalye.

²¹ Cassius Dio, *Romaika Historia*, liv. 10. 5

²² Eutropius, krallık rejimi sonrası devletin zirvesine seçilen 2 konsülün bir yıllık görev sürelerinin oluşunun amacının bir otokontrol olduğunu belirtmektedir. Bir konsülün yanlış kararı diğeri tarafından düzeltilebilir ve konsüller bir yıl sonra da sade bir yurttaş olarak toplumda yer alacağını bilsin, kararlarında ölçülü olsunlar diye yeni rejim bu şekilde tesis edilmiştir bkz. Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, i. 9. 8. Yıllık ve eşli çalışma prensibi üzerine bkz. Ağaoğulları & Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s. 19 – 20. Söz konusu eşli çalışma ve süreli *officium* ilkesi *magistratus*'lar arasında sayılan diktatörler için geçerli değildir.

²³ L. de Libero, "Imperium", *DNP*, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 958

Yukarıda kısaca sıralanan kronolojik yasal süreçte Augustus'a verilen güç ve yetkilerin terimsel – hukuki altyapısını da açıklamamız gerekir. Burada irdelenmesi gereken sorulardan biri *imperium proconsulare maius*, *imperium proconsulare* ve *imperium consulare* yetkilerinin ve aralarındaki farklılıkların ne olduğudur. Bir diğer konu ise *tribunicia potestas* yetkisi ve kapsamıdır.

Imperium consulare yıllık olarak seçilen ve *respublica*'nın idari hegemonyasının en üstünde bulunan iki konsüle verilen ve senato içinde tüm imparatorluğu bağlayan kararların üzerindeki yasal gücünü ifade etmektedir. MÖ 27 yılında *imperium proconsulare maius*'a sahip olmasına rağmen MÖ 23 yılına kadar yıllık olarak kendisini *consul* seçtirmesinin sebebi de senato içerisindeki siyasetin son söz sahibi olarak bu yasal gücü elinden bırakmak istememesidir.

Imperium proconsulare, pro magistrata (propraetor ya da proconsul mevkide) senato tarafından tayin edilen bir *provincia*²⁴ çerçevesinde (Roma kenti sınırları içerisinde değil) *imperium*'unu, Roma'da bulunan ve cumhuriyetin en yüksek magistratları olan konsüller adına uygulayabilmesine yasal dayanak sağlayan yetkidir²⁵. Geleneğe göre Roma'nın kutsal sınırları içerisinde (*pomerium*) geçersiz kalan *imperium proconsulare*²⁶, yıllık olarak *consul* ya da *tribunus plebis* seçilmediği sürece Augustus'u senatoyu iç dinamiğinden uzak tutabilirdi. *Tribunica potestas* ile senatoyu toplantıya çağırabilir, teklif sunabilir (*ius*

²⁴ H. Gelsterer, "Provincia", *DNP*, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 473 – 474; Modern dillerdeki karşılıklarına "province (En) Provinz (De)" köken olan kavramın bugünkü anlamı eyalet olarak anlaşılmaktadır. Ancak *Provincia*'nın tek anlamı Roma'nın genişlemeye başladığı süreçte işgal edilmiş bir bölgenin Romalı bir *magistratus* tarafından yönetildiği yapay bir *territorium* değildir. MÖ 193 yılı *consul*'ü L. Cornelius Merula'ya *provincia* olarak Gallia (Livius, *Ab Urbe Condita*, xxxiv. 55. 6; 56. 12; a. e., xxxv. 4. 5), MÖ 171'de P. Licinius Crassus'a Macedonia *provincia* olarak tahsis edilmiştir (Liv. a. e. xlii. 36. 7; 32. 1 a. e. ; 48. 4). Oysa bu dönemde Gallia ve Macedonia bölgeleri birer eyalet (toprak anlamında) değildiler. Yani bu eyalet olmayan bölgeler bu magistratlara "görev, yetki ve eylem alanı" olarak tahsis edilmişlerdi. Bunu açıklayan bir başka örnek ise, herhangi bir toprak parçası olmayan "devlet hazinesinin" (*Aerarium Saturnus*) bir *quaestor*'un *provincia*'sı olarak addedilmektedir bkz. J. Richardson, "The Administration of The Empire", *Cambridge Ancient History*, 9, Cambridge, 2008, s. 564; K. Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi*, İstanbul, 2016, s. 50 – 51. *Provincia* bugünkü bölgesel yönetim kavramı MÖ 241'de Roma'nın ilk eyaleti olan Sicilia ile ortaya çıkmıştır. Genişleme ve emperyal bir güç olma yönünde, *provincia* eyalet anlamını kazanmıştır.

²⁵ W. Kierdorf, "Proconsul", *DNP*, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 364.

²⁶ Roma'nın genişlemesi ve doğal olarak eyaletleşmesi sürecinde egemenlik altına alınan bölgelerde *imperium* sahibi konsüller adına (*proconsul* ya da *propraetor*) hareket edecek magistratlara ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak II. Kartaca Savaşı sonrası kurulan eyaletler olan *Sicilia, Sardinia et Corsica, Hispania Citerior* ve *Hispania Ulterior* eyaletlerine *praetor peregrinis*'ler (*peregrinus*: yabancı) *senatus* tarafından *imperium* verilerek gönderilmiştir. MÖ 3. yüzyıl ortalarından itibaren *proconsul* veya *propraetor* ünvanlı yöneticilerin sahip oldukları *imperium* Roma sınırları içerisinde (*domi*) geçersiz hale gelmiştir. *Promagistratus*'ların *imperium*'larının geçerli olduğu bölge kent dışından itibaren (*militae*) geçerliydi bkz. L. de Libero, "Imperium", *DNP*, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 956 – 957.

referendi), her ne kadar bu Actium zaferi sonrası nadiren de olsa sunulan öneriye karşı veto (*ius intercessionis*) hakkını kullanabilirdi²⁷.

Imperium proconsulare maius ile komuta ettiği eyaletlerde bulunan askeri güç, konumunu sağlama almasında ve sistemi dönüştürmesinde en büyük ve somut desteklerden biriydi. MÖ 31’de Actium’da Antonius’a karşı yürütülecek savaştan itibaren aldığı tüm yetkileri (*imperium extraordinaria*) senato ve halka devrettiği ve hemen akabinde senato tarafından geri verilen ve on yıllık yeni bir dönemi kapsayan *imperium proconsulare maius*’u tekrar aldığı yıl olan MÖ 27’ye kadar yıllık olarak *consul* seçilmiştir²⁸. Bu yetkisini senatoya devretmesi elbette politik yaşamdan çekildiğine yönelik işaret vermek istemesi değil, aksine uzun erimli siyasi hedeflerinin politik bir manevrasdır²⁹. Bu *imperium proconsulare maius* yetkisi 5 – 10 yıllık sürelerle son olarak MS 13 yılına kadar yenilenmiştir³⁰. Senato ve halk tarafından cumhuriyetin en üst idari makamlarının Augustus’a ısrarla önerilmesine rağmen onun bundan MÖ 23 ve 19 yıllarına kadar kaçınması ya da ‘tevazu’ gösterip reddetmesi sahip olduğu *imperium proconsulare maius* ile zaten tüm fiziki güce komuta edebiliyor olmasıdır³¹.

Augustus’un MÖ 27’de aldığı ve ilk aşamada 22’ye kadar geçerli olacak *imperium proconsulare maius* yetkisinin bölgesel sınırları (Gallia, Aegyptus, Hispania eyaletleri, Cilicia, Syria ve Cyprus) Pompeius’un *lex Gabinia* ve *lex Manilia* ile aldığı büyük (*maius*) *imperium* ile askeri güç anlamında kıyaslanabilecek düzeydedir³². *Imperium proconsulare maius* ya da *imperum extraordinariae* olarak kaynaklarda geçen bu yetkilerin barındırdığı sıfatlar ‘maius’ ve ‘extraordinariae’ söz konusu *provincia* yetkisinin büyüklüğüne atıfta bulunmaktadır³³. Buradan hareketle Augustus’un MÖ 27’de aldığı *imperium proconsulare maius* ile birlikte ona *senatus*’un yasama yetkisi üzerinde de hakimiyet kazandıran yetkinin de elde edildiğini söyleyebiliriz. *Imperium proconsulare* ile *imperium proconsulare maius*

²⁷ Cicero, **De Legibus**, iii. 4; D. Kienast, ‘Augustus’, **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 309

²⁸ D. Kienast, ‘Augustus’, **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 309

²⁹ E. S. Gruen, ‘Augustus and Making of the Principate’, **The Cambridge Companion to the Age of Augustus**, New York, 2004, s. 39 – 41; Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 16. 1 – 3; burada Dio, Augustus sonrası imparatorların da yaşam boyu *imperium proconsulare maius*’u iktidarlarının başında bir defada aldıklarını yazmaktadır. 5 – 10 yıllık dönemlerle uzatılan *imperium proconulare maius*’un yaşam boyu Augustus’ta kalmasının hemen sonrasında Tiberius’tan itibaren referans olmuş (Suetonius, **Tiberius**, 24) ve monarşik yapının devamında bir kriz ortaya çıkmamıştır.

³⁰ MÖ 18 ve 13 yıllarında beş yıllığına, MÖ 8, MS 3 yıllarında ve MS 13 yıllarında on yıllığına yetkileri uzatılmıştır bkz. D. Kienast, ‘Augustus’, s. 308

³¹ **Res Gestae Divi Augusti**, 34

³² Livius, **Periochae**, 99; Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 31. 2 – 4; a. e. 33. 1 – 2

³³ **MRR**. II, s. 146

arasındaki farkı “*maius*” (büyük) kelimesi açıklamaktadır. İlk eyaletlerden beri bir *magistratus*'un yönetimine tek bir eyalet verilmiştir. Olağanüstü durumlarda bu sınırlar yine yasal olarak genişletilebilmekte ve birden fazla eyalete bir *proconsul* (Pompeius'un Akdeniz korsanlarına ve Mithridates'e karşı görevlendirilmesinde olduğu gibi) komuta edebilmektedir³⁴.

Geleneksel olarak bir yıl süreyle elde edilen *imperium consulare*, MÖ 23 'te *tribunicia potestas*'in kendisine ömür boyu verilmesi sayesinde senato üzerindeki hakimiyetini daimi olarak sağlamıştır³⁵. Buna rağmen *imperium consulare* - yani *consul* yetki ve otoritesi - MÖ 19 yılında ömür boyu Augustus'a verilmiştir³⁶. Ayrıca eyaletler üzerindeki kontrolünü sağlayan *imperium proconsulare maius* yetkisini de, 5 – 10 yıllık yeniden uzatmalarla kesintisiz yaşam boyu devam ettirmiştir.

Potestas kavramını Türkçeye kamusal iktidar olarak çevrilebilir ancak bu kendi içerisinde başka bir anlam daha barındırmaktadır³⁷. *Imperium* ve *potestas* gücü temsil etmektedir. *Potestas* daha çok sivil – hukuki erki ve vurgulamaktadır. Konsüllerin sahip oldukları *maior imperium* ise askeri anlamda emir verme – yönetme gücünü öne çıkartmaktadır. *Potestas* (resmi otorite) kavramının esas vurgusu hukuki durum, *ius intercessionis* (veto - menetme) hakkıdır denilebilir. *Tribunus plebis*'lerin sahip oldukları *tribunicia potestas* ile senatoda alınan karara yönelik veto hakkı bulunmaktadır³⁸. Magistratların eşli çalışma prensibi doğrultusunda sahip oldukları *imperium aequum* (eşit yetki) ile beraber *par potestas* (eşit erk) denetim mekanizmasının özünü oluşturmaktadır ve bununla zaten amaçlanan iktidar sahiplerinin iç denetim yoluyla keyfi uygulamalarının önüne geçmektedir³⁹. *Par Potestas* ve *imperium aequum* kavramlarını daha iyi anlamak için Augustus'un Res Gestae'deki kendi aktarımını incelemeliyiz⁴⁰:

“*Bu tarihten itibaren (6. ve 7. konsüllüklerim sırasında: (MÖ 28 – 27) rütbe açısından herkesin üstündeydim, ama sahip olduğum güç herhangi bir mevkiyi paylaştığım meslektaşımın farklı değildi*”

³⁴ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 48. 1

³⁵ **Res Gestae Divi Augusti**, 10

³⁶ Cassius Dio, **Roma'ın Tarihi**, liv. 10. 5

³⁷ L. Mutlu, **Hukuk Sözlüğü**, İstanbul, 2004: s. 265

³⁸ Cicero, **De Legibus**, iii. 7. 15

³⁹ L. de Libero, “Potestas”, **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, b. a. Seçimle iş başına gelen en üst iki karar mercii *tribunus plebis*'ler ve *consul*'lerin birbirlerine karşı denetim ve denge mekanizmasının amacı Cicero tarafından açıklanmaktadır Cicero, **De Legibus**, iii. 7. 17, 18

⁴⁰ **Res Gestae Divi Augusti**, 34: “*Post id tem(pus praestiti omnibus dignitate, potes It)atis au(tem n)ihilo ampliu(s) habui quam qui fuerunt m)ihi quoIque in ma(gis)tra(t)u conlegae. I*”

MÖ 31'den MÖ 23 yılına kadar (MÖ 27'de neredeyse tüm fiziki güce yani orduya komuta etmesine rağmen) yıllık olarak ve aralıksız 9 kez *consul* seçilen Augustus'un kendisine senato tarafından verilen ve teorik olarak *imperium aequum*'a sahip olan (ya da en azından olması gereken) tüm mevkidaşlarının yetkilerini hiç kullan(ama)masından, denetim mekanizmasının işlevsizleşmesinin açık bir göstergesidir çıkarımı yapılabilir⁴¹. Ama bu yorum cumhuriyetten *principatus*'a evrilme aşamasında fazla iyimser kalmaktadır. Sahip olduğu saygınlık kendi ifadesiyle onu herkesin üzerinde bir konuma taşımıştır. Bu *de facto* durumda, geleneksel yapıya en yakın davranışının MÖ 23'te ölüm döşeğindeyken o yıl görevini paylaştığı konsül olan Piso'ya, *rationarium imperii*'nin (yönetim işleri ile ilgili resmi evrakları) özenli bir biçimde teslim edilmesidir diyebiliriz⁴². Artık eşli çalışma prensibinin ve “eşit imperium” kavramlarının bir geçerliliği yoktur.

MÖ 27'den itibaren senato ve halk tarafından kendisine ömür boyu sunulan ancak Augustus tarafından dönemsel olması koşuluyla kabul edilen *imperium* ve *potestas*, *triumvirlik* döneminden itibaren kullandığı *imperator* ve MÖ 27'de aldığı Augustus ünvanıyla birleşmiş ve Dio'nun deyimiyile Imperator Caesar Augustus'u hem Roma'da hem de tüm imparatorlukta yaşam ve ölüm dahil herşeye karar verebilme ve uygulayabilme noktasına taşımıştır⁴³.

Actium zaferi sonrası aralıklarla devam eden düzenlemelerinin içinde *principatus* yönetiminin (Dio'nun ifadesiyle gerçek anlamda monarşinin) yasal zeminde tam meşruluk kazanmasında en önemli tarihin MÖ 1 Ocak 24 tarihi olduğunu söyleyebiliriz⁴⁴. Augustus'un Roma'da yokluğunda senato tarafından oylanan yasada imparator tüm yasal süreçten muaf tutulmuştur⁴⁵. Actium zaferinin ardından devam ettirdiği bir dizi askeri sefer sonrası MÖ 27'de tüm yetkilerini senatoya ve halka devreden Augustus, aynı sene elde ettiği *imperium proconsulare maius* ve Augustus ünvanıyla birlikte yine senatonun kendisine atfettiği bu yasa ile iktidarını her türlü uygunluk – meşruiyet tartışmasının üzerine taşımıştır. Devam eden satırlarda Dio'ya göre senato bu yasamayla⁴⁶, Augustus'un *dictator*, kral ya da Romulus⁴⁷

⁴¹ *Tribunica potestas* için bkz. Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 17. 9 – 10

⁴² Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 13. 1

⁴³ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 17. 6

⁴⁴ J.A. Crook, “Political History, 30 B.C. to A.D. 14”, **CAH**, 10, Cambridge, 2008: s. 84 – 85

⁴⁵ “*Princeps legibus solutus est: augusta autem licet legibus, non soluta est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent*”; Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 18. 2 – 3.

⁴⁶ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii, 28, 1 – 3

benzeri ünvanlardan uzak olarak ona insan üstü bir kimlik kazandıran Augustus ünvanıyla⁴⁸ ve fiili gücü simgeleyen *imperator* ünvanıyla dilediğini yapabilme yetkisini onaylamıştır⁴⁹. MÖ 27’de yapılan sözde görev bölüşümüyle senatoya düşen pay bağlamında Italia ve bir kaç önemsiz eyalet dışında yöneteceği bir yer kalmayan (kalanları ise klasik *respublica* dönemindeki anlamıyla yönetememiştir) senato bu yasamayla da *princeps*’i tüm hegemonyanın üzerine, dokunulmaz bir biçimde yerleştirmiştir⁵⁰.

Augustus’un cumhuriyetin *mos maiorum*’una (ataların yasaları) uygun bir görevde bulunmadan (tüm iktidarı boyunca kesintisiz olarak hem yıllık *consul* hem de *plebis tribunus* değildi) sahip olduğu *imperium* ve *potestas*, kurumlar ve dolayısıyla gelenek üzerinde bulunan konumu, iktidar transferini kolaylaştırmıştır. Geleneksel açıdan bakıldığında cumhuriyette hiç bir magistratın makamı kalıtsal olarak aktarılabilir değildi⁵¹. Senato ve halk tarafından Augustus’a yasama ve yürütme erklerinin tüm *imperium*’u verilmiş ve *consul* veya *tribunus plebis* olmadan iktidarın sorunsuz devrini gerçekleştirilebilmiştir. Kesintisiz bir *consul* ve *tribunus plebis* yetkilerinin yanı sıra, Augustus sahip olduğu ünvanlar⁵² ve *auctoritas* ile - bu geleneksel anlamdaki *mos maiorum*’a ters düşebilecek - olağanüstü yetkileri senato ve halka başarılı siyaseti ile dolaylı olarak benimsetmiştir. İhtiyaç duyulduğu her anda cumhuriyet tarafından yardıma çağrılan bir kurtarıcı gibi meşruiyetini ve devamlılığını sağlayabilmiştir⁵³. Kendisiyle birlikte anılan Romulus ünvanından bile kaçınan⁵⁴ Augustus doğrudan monarşiyi çağrıştırabilecek bir halef atamamış⁵⁵, uzun iktidar

⁴⁷ Roma’nın kurucu kralı Romulus krallık yönetiminin (*regnum*) yozlaşmamış ve ideal yöneticisi olarak anılmıştır. Bununla birlikte bu yönetim son temsilcisi Tarquinius Superbus’tan dolayı kral adından nefret edilmiştir ve vatanseverler için her daim olumsuz anlam içermiş ve bir Lucretia demogojisini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden deyim yerindeyse Augustus’un yapmaya çalıştığı propaganda için daha uygun bir isimlendirme üzerinde durulmuş ve her ne kadar özü bir monarşi olsa da *principatus* tanımıyla dönemin çağdaşı Paternulus tarafından da kullanılmıştır.

⁴⁸ **Res Gestae Divi Augusti**, 34: MÖ 28 – 27 yıllarında Augustus 6. ve 7. kez konsüllük görevini sürdürürken MÖ. 31 Actium’dan itibaren sahip olduğu tüm yetkileri senato ve halkın özgür iradesine devretmiş *sanatus* da onun bu “yüce gönüllü” tavrına karşılık ona Augustus ünvanı vermiştir. Ayrıca evinin kapısının önü *pontifex maximus*’a (dinin başrahibi) yapıldığı gibi defne dallarıyla süslenerek kapının üzerine yurttaşlık tacı asılmıştır. Curia Iulia’ya Augustus’un cesaret, hoşgörü, adalet ve sadakatine (*virtutis, clementiaeque et iustitiae et pietatis*) atfen altın bir kalkan yerleştirilmiştir. Augustus, her ne kadar *Res Gestae*’de ve toplum içinde kendini görevi başında sade bir *magistratus* gibi lanse etse de kendisine verilen Augustus ünvanı daha önce kimseye verilmemişti ve henüz hayattayken tanrısal bir konumdaydı.

⁴⁹ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 17. 4 – 5

⁵⁰ Strabon, **Geographika**, xvii. 3. 25. (840C)

⁵¹ *Respublica*’nın kuruluşundan bu yana aristokratik karakterdeki iktidarı temsil eden senatör – *patricii* sınıfının senatodaki nispeten kalıtsal hegemonyasına burada bir parantez açılmalıdır.

⁵² “ *Imperator Caesar Divi filius Augustus pontifex maximus, consul XIII, tribunica potestate XXXVII, imperator XXI* “ bkz. Hamdi Şahin, “Roma İmparatorlarının Kronolojik Listesi”, **Latin Epigrafisine Giriş**, 2016, s. 466) ayrıca MÖ 2 tarihinde *sanatus* tarafından *pater patriae* (vatanın babası) ünvanı Augustus’a verilmiştir bkz. Dio. **Romaika Historia**, liv. 10. 10

⁵³ Gruen, **Augustus and Making of the Principate**, s. 42

⁵⁴ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 16. 7 – 8

süresi ile imparatorluğun idari birimlerini yeniden yapılandırarak yeni bir *principatus* geleneği – sistemi oluşturmuştur

Principatus yönetiminin başarılı bir yönetimle güçlendirilmesinin yanı sıra kurumsallaşması için de verasetin sağlanması gerekmektedir. *Principatus*'un kurucusu Augustus'un kendisinden sonra imparator olacak kişiyi seçmek konusunda aceleci davranmamıştır. Bununla birlikte üvey oğlu Tiberius'un iktidarı devralışında (Ren bölgesindeki lejyonların çıkardığı ve kısa sürede sonlandırılan hareketlilik hariç ki bu Caligula'nın kararlı tutumu sayesinde bir isyana dönüşmeden önlenmiştir) iç savaş yaşanmamıştır⁵⁶. Ne ölüm döşeginde olduğu MÖ 23 tarihinde ne de İS 14'te doğrudan verasete dair doğrudan bir işaret vasiyetinde yoktur ve iktidarı boyunca bu konu Agrippa'nın Iulia'dan olan oğulları Gaius ve Lucius Caesar'ın ölümüne kadar muğlak kalmıştır. Her ne kadar Livia ile evliliğinden bir çocuk istese de bu gerçekleşmemiştir⁵⁷. Buna karşı Augustus ileride benimsenecek olan evlat edinme yoluna gidecektir⁵⁸.

İktidarın aktarımında söz konusu devamlılık, herhangi bir *officium* aktarımı üzerinden değil, görevin barındırdığı *imperium* üzerinden gerçekleştirilmiş ve kurumları geride bırakmıştır. Hangi resmi *officium*'u işgal ederse etsin, iktidarı boyunca Augustus'un ortağı, Mommsen'in deyimine aksine *senatus* (ile yürütülen bir *diarchia*/ikili yönetim) değil⁵⁹, siyaset sahnesindeki ilk günlerden itibaren yol arkadaşı ve adeta Augustus'un *fascēs*'i⁶⁰ M. Vipsanius Agrippa olmuştur. Onun MÖ 12'de ölümü sonrası, ikinci adam konumuna yükselen kişi ise üvey oğlu Tiberius olacaktır.

Marcus Vipsanius Agrippa MÖ 39/38'de Gallia'da yönetici olarak görev yapmış Aquitania ve Ren bölgesinde başarılı bir yönetim sergilemiş⁶¹, 36'da Sextus Pompeius'a karşı

⁵⁵ Her ne kadar adoptiv evlatları gelecekteki varislere dair açık işaretlerde bulunsa da resmi bir veraset söz konusu değildir. İktidarı boyunca doğrudan varis tayin etmemiş, taht adaylarını verdiği görevlerle sınamıştır Gruen, **Augustus and Making of the Principate**, s. 45 vd. Bu süreçte muhtemel taht varislerini hepsinin ölümleri sonrası geriye kalan tek muhtemel aday Tiberius olmuştur. Kendinden sonraki imparatorlar henüz hayattayken oğulların *caesar* ilan ederek veraseti açıklamışlardır. Ancak böyle bir hamle için Augustus dönemi erkendir.

⁵⁶ Suetonius, **Caligula**, 1

⁵⁷ Suetonius, **Augustus**, 63. 1

⁵⁸ Bu yöntemi ilk olarak Augustus, Germanicus'un (Calligula) Tiberius tarafından evlat edinilmesiyle gerçekleştirmiştir. *Historia Augusta*'da Hadrianus'un gelecek imparatorlardan biri olarak düşündüğü ve gençliğinden itibaren gözettiği Marcus Aurelius'u halef tayin etmesi onu Pius'un damadı yapmasıyla açıklanmaktadır bkz. **Scriptiores Historiae Augustae**, "Marcus Aurelius", 16.

⁵⁹ Eder, **Augustus and the Power of Tradition**, s. 16

⁶⁰ Naulochos'ta MÖ 36, Actium'da MÖ 31, Gallia'da ve İspanya'da MÖ 20 – 19 ve daha bir çok görevde Augustus'un gücünün somutlaşmış hali olan Agrippa için böyle bir benzetme uygun olabilir.

⁶¹ D. Kienast, "Agrippa", **DNP**, C. 1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1996, s. 295.

Naulochos deniz muharebesini kazanarak *corona navalis* (donanma tacı) ile onurlandırılmış⁶², 31’de Augustus’un Actium donanmasına komuta etmiş galibiyetin mimarı olmuştur⁶³. Aldığı görev ve sorumluluklar öldüğü tarihe kadar daha da artmıştır ve neredeyse Augustus’la denk bir prestije sahip olduğunu söyleyebiliriz. MÖ 23/22’de Augustus’a verildiği gibi 5 yıllık *imperium proconsulare*⁶⁴ ile Gallia, Syria ve Hispania’da başarılı bir yönetim sergilemiştir⁶⁵. MÖ 18’de *imperium proconsulare* süresi dolduğunda yine beş yıllık süreyle yenilenmiş ve ayrıca Augustus’un ömür boyu sahip olduğu *tribunicia potestas* yetkisi beş yıllığına Agrippa’ya verilmiştir⁶⁶. Ölümünden bir yıl önce de yetkileri tekrar yenilenmiştir. Böylesine başarılı ve uyumlu bir yönetim modeline tüm Roma tarihi boyunca nadiren rastlanmaktadır. Augustus ile Agrippa’nın fiili olarak neredeyse *duumviri*’ye (ikili yönetim) benzeyen yönetimini anımsatmaktadır.

Cumhuriyetin son yüzyılında iki kez denenmiş ancak tarafların birbirine düşmanlığı ve iç savaş ile sonuçlanan ortak yönetim denemelerinin aksine Augustus ile Agrippa’nın birbirlerine hiçbir zaman düşmanca tutumları olmamıştır. Aksine MÖ 23’te Augustus’un geçirdiği şiddetli hastalık döneminde yeğeni Marcellus’u işaret etmesi beklenirken, mührünü Agrippa’ya vermesi de⁶⁷, ona güveninin bir kanıtıdır. Tiberius’un imparatorluğu döneminde eserini kaleme alan Paterculus, geleneksel cumhuriyet kurumlarına ve Augustus’un bunu yeniden tesisine yönelik övgülerine⁶⁸ karşın hanedan verasetinin MÖ 23’te Augustus’un evlatlığı ve yeğeni Marcellus’a aktarılabilirliğini açıkça ifade etmektedir. Hatta bunu halk arasında bir beklenti olarak da aktarmaktadır⁶⁹. Augustus iktidarı boyunca tiranlık suçlamalarına ve söylentilerine yol açacak söylem ve ünvanlardan kaçınsa da verasetin hanedan düzleminde aktarımı olağan ve beklenen bir durumdur⁷⁰. MÖ 31 Actium zaferinden

⁶² Cassius Dio, **Romaik Historia**, xlix. 14. 3; Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 81. 3; burada *corona classica* olarak geçmektedir.

⁶³ Cassius Dio, **Romaik Historia**, li. 11. vd.; a. e. li. 21. 3, Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 85. 2

⁶⁴ D. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 102

⁶⁵ Gallia’da Agrippa’nın yaptırdığı yol ağları bkz. Strabon. **Geographika**. iv. 6. 11; ayrıca bölgede MÖ 19’da Cantabri’lerin isyanını bastırması ve görev dönüşünde Roma için yaptırdığı su kemerine kendi adını değil *Aqua Augusta* adı vermiştir. Bu tevazu ve sadakat dönemi anlatan kaynaklarda övülmüştür bkz. Dio. liv. 11

⁶⁶ Cassius Dio, **Romaik Historia**, liv. 12. 4. Agrippa’nın kazandığı bunca başarı ve büyük kamusal hizmetlere rağmen kendini öne çıkarmadan çalışkan, dürüst ve ihtirassız ortaklığı, Augustus tarafından kendisine verilen ve neredeyse kendisinininkiyle eşit konsular *imperium*’un beş yıl daha uzatılmasını sağlamıştır.

⁶⁷ Suetonius, **Augustus**, 28. 1

⁶⁸ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 89. 3: “*Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata*”

⁶⁹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 93. 1

⁷⁰ Siyaset sahnesine ilk adım attığı yıllardan itibaren birçok kez ağır hastalıklar geçirmiş olan Augustus’un veraset konusunda vasiyetinde dahi açıktan ilan etmemiş olsa da geleceğe dönük planları olduğunu yaptırdığı evliliklerden anlayabiliriz. İspanya’da yürütülen seferde hastalanan Augustus, dönüşünde bunun ilk adımı olarak kendisine aile olarak en yakınları olan kızkardeşi Octavia’nın oğlu Marcellus ile kendi kızı Iulia’yı MÖ 25’te evlendirmiştir. Marcellus’un iki yıl sonra MÖ 23’te erken ölümü sonrası Iulia MÖ 21’de Agrippa ile evlendirilmiş ve bu evlilikten doğan Gaius ve Lucius Caesar ile Agrippa Postumus, Augustus tarafından evlat

sonra MS 14'teki ölümüne kadar imparatorluğu kırk beş yıl boyunca fiilen tek başına yöneten Augustus bu süre boyunca selefi Caesar'ın akıbetine uğramamak için gerekli askeri ve politik önlemleri almış ve yönettiği "respublica'nın" şüphesiz yeniden bir kaosa sürüklenmesine yol açacak, eski geleneksel yönetim biçimine dönmesinin önünü başarılı yönetimiyle kapatmıştır⁷¹.

Kaynaklara göre bir diğer muhtemel varis Tiberius ile Augustus arasındaki ilişki sorunluydu⁷². Ancak Agrippa öldüğünde 30 yaşında olan Augustus'un üvey oğlu Tiberius o zamana kadar imparatorluğun birçok bölgesinde önemli askeri ve sivil, idari görevlerde bulunmuş ve bunların altından başarıyla kalkmıştır⁷³. E. Gruen'e göre MÖ 6'da Tiberius'a veraset nişanı olmaktan çok kazandığı başarılarla ödül olarak 5 yıllığına verdiği *tribunicia potestas*, Tiberius ile birlikte geriye kalan tek halef olan torunu Marcus Agrippa Postumus hemen verilmemişti ki zaten Agrippa'nın öldüğü yıla kadar yeteneğini ve sadakatini ispat etmiş Tiberius'a bu yetkiler aynı şekilde teslim edilmedi. Onların da Augustus'un gençliğinde yaptığı gibi kendini ispat etmesi ve başarılarını kendisinin kazanmasını beklemiştir⁷⁴. M. Agrippa'nın ölümünün ardından onun sahip olduğu *tribunicia potestas* ve *imperium proconsulare*, o güne kadar ki askeri ve idari başarılarına ve Agrippa'nın rolünü üstlenmesine rağmen hemen verilmemiştir⁷⁵. Tiberius bu yetkiyi ancak MÖ 6'da 5 yıllığına alabilecektir⁷⁶. Her ne kadar bu süreç aile içerisinde liyakat merkezli ilerletilmeye çalışılıyor gibi görünse de Tacitus'un da ifade ettiği gibi Gaius ve Lucius'un ölümlerinden sonra en güçlü ve en olası

edinilmiştir bkz. Suetonius, **Augustus**, 63; Plutarkhos, **Antonius**, 87. 2. 3. Ayrıca tarihler için bkz. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 61 – 75

⁷¹ Caesar'ın ölümünü tiranvari hareketlerinden ve senatoyu küçük düşürmesinden ötürü doğru bulan Suetonius, benzer eleştirileri Augustus'a, Caesar'a karşı yaptığı bir şekilde yöneltmemektedir. Caesar'ın fütursuz bazı tutumlarından Augustus'un ders çıkardığını da söyleyebiliriz. Suetonius, **Iulius**, 76 ve 77; Plutarkhos, **Caesar**, 57. 60. 61

⁷² Suetonius, **Tiberius**, 7 ve 68. Bu anlaşmazlığın örneklerinden biri de Augustus'un üvey oğlu Tiberius'u öz kızı Iulia ile evlenmeye zorlamasıdır.

⁷³ Suetonius, **Tiberius**, 8 – 9; Tiberius kente tahıl temininden (MÖ 24 *privilegium annorum*) ve tüm Italia'da köle tutsakların (iç savaş boyunca yaşanan terör ortamında köleleştirilmiş nüfus için) araştırılması görevlerinden sorumluydu. Ayrıca MÖ 23-24? *quaestor* (Cassius Dio, **Romaik Historia**, liii. 28. 3), MÖ 19 *praetor* ve MÖ 7'de *consul* olarak görev yapmıştır. Batı'da Hispania (MÖ 26-25 Cantabria Savaşı'nda *tribunus militum*, Gallia (MÖ 15 – 16 *legatus Augusti propraetor*) ,Germania (MÖ 8 *imperium proconsulare* ile) ile Pannonia ve Dalmatia bölgelerinde (MÖ 12 – 9 *legatus Augusti*) isyancı güçlere karşı başarılı askeri seferler yürüttü. Doğu'da ise Tigranes'in MÖ 20'de Armenia kralı olmasını sağladı. Tarihler için bkz. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 76, Tiberius'un *cursus honorum*'u için bkz. Yazıtlar Kataloğu, I. 4

⁷⁴ Suetonius, **Augustus**, 56

⁷⁵ Gruen, **Augustus and Making of the Principate**, s. 47 vd. ; Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii, 102. 3, Augustus'un senato ve halkın ısrarına rağmen iktidarı defalarca reddetmesi örneğinde olduğu gibi Tiberius da bunu isteksizce kabul etmiştir. Bu tutum, haris bir karakterden uzak olmanın ölçütü ve erdemlilik olarak doğrudan ve satır aralarında hep övgüyle karşılanmaktadır.

⁷⁶ Cassius Dio, **Romaik Historia**, iv. 9. 4; Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 99. 1

aday Tiberius olmuş ve gelecek onun üzerine kurgulanmıştır⁷⁷. Rhodos'taki gönüllü sürgünü MS 2'de sonlandırılmış ve Roma'ya dönmüştür.

Belirsiz bir veraset – gelecek mücadelesinden kendisini ayrı tutmaya çalışan Tiberius, yaşları oldukça küçük olmasına rağmen torunları Gaius ve Lucius'un hızla yükseltmelerine tepki olarak Rhodos'a çekilmesiyle Augustus evlat edindiği çocuklarının kariyer aşamalarını (*cursus honorum*) hızlandırmıştı. MS 2'de önce Lucius'un ardından da iki yıl sonra Gaius'un ölümü planını bozmuştu ancak bu sefer de Rhodos'tan dönmeye istekli oğlu Tiberius'a yöneldi⁷⁸. Augustus, artık önünde bir engel kalmayan Tiberius'tan yeğeni Germanicus'u da evlat edinmesini isteyerek iki kuşak sonraki veraset problemini çözmek istemiş ve başarılı da olmuştur⁷⁹. Ancak rahat veraset aktarımı iç savaşa sebep olmadan sadece Iulius Claudius hanedanı imparatorlarında işe yaramıştır. Nitekim Tiberius tahta geçerken Germania'daki lejyonların isyanı bir sonraki imparator Gaius (Caligula) tarafından bastırılmış ve iç savaşın önüne geçilmiştir.

Veraset konusuna daha genel anlamda bakarsak imparatorluk tarihi boyunca kalıcı ve sağlam bir veraset sistemi hiçbir zaman oluşturulamamıştır. Augustus'tan yaklaşık üç yüz yıl sonra Diocletianus koşulların dayatmasıyla da olsa veraset için yeni bir model teşkil etmiş ancak soruna kesin bir çözüm getirememiş, kansız bir şekilde iktidar aktarımı Roma tarihi boyunca nadiren görülmüştür. Bu veraset konusunda önemli adımlar atan iki reformcu imparatorun ortak başarısızlıklarından biri de veraset probleminin uzun vadeli bir çözüme kavuşturulamayıdır.

⁷⁷ Tacitus, *Annales*. i. 3; Suetonius, *Tiberius*, 15

⁷⁸ Suetonius, *Tiberius*, 11; Kienast, *Römische Kaisertabelle*, s. 73 – 75

⁷⁹ Gruen, *Augustus and Making of the Principate*, s. 48

1. C. İdari Reformlar

Klasik cumhuriyetin geleneksel yönetim kurumlarını, monarşik bir yapıya entegre olabilecek bir biçimde düzenleyen Augustus, askeri, idari ve ekonomik yapıyı da bu bağlamda yeniden organize etmiştir¹. Augustus'un – geç cumhuriyet dönemini göz önünde bulundurularak – kullandığı yönetim araçları ve yöntemleri incelendiğinde, yapılan reformları, tümüyle devrimci bir nitelik taşımaktan çok, gelişim sürecinin sonlarındaki imparatorluğun pragmatik düzenlemelerle daha etkin bir monarşik sisteme geçirilmesi olarak ifade edebiliriz. Ancak bu dönüşüm sürecinde geleneksel cumhuriyet kurumları ve değerlerine saygı gösterilmiş, tüm iktidar tek bir kişide toplanırken tüm bu gelenek Münkler'in deyiimiyle dekor olarak kullanılmıştır². İmparatorluğun ana yönetim birimi olan eyaletlerin imparator ve senato eyaletleri olarak ayrılmasıyla, Roma'da inşa edilmeye çalışılan monarşik sistemin eyaletler ağında dolayısıyla tüm imparatorlukta güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Harita 1). Yapılan bu idari reformlarda eyaletlerin askeri ve ekonomik durumu da göz önünde bulundurulmuş ve bölüşüm yapıldıktan sonra düzenlemeler en çok bu alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Augustus'un MÖ 27'de aldığı *imperium proconsulare maius* yetkisinin bölgesel kapsamı ve süresi iktidarı boyunca ihtiyaç duyduğu dönemlerde sürekli yenilenmiştir. Söz konusu tarih sadece bir başlangıç olmakla birlikte *legatus*'lar aracılığıyla eyaletlerin yönetilmesi *proconsul* Pompeius Magnus tarafından da Hispania eyaletlerinde de daha önce uygulanmıştır ve tümüyle yeni değildir³. Dio'nun aktarımına göre sözde pasifize edildikten sonra senatonun yetkisine bırakılacak imparator eyaletleri (askeri yapıda olanlar) artık hiçbir zaman senatörlerin belirleyeceği yıllık magistratlar ile yönetilmeyecekti. Aksine imparator gerek kurulan yeni eyaletlerle, gerekse MÖ 23'de aldığı ve senato eyaletlerine de müdahale etmesine izin veren *imperium maius* ile yetki alanını senatoya karşı daima genişletmiştir⁴.

Eyaletlerin MÖ 27 yılı yeni organizasyonlarını konu alan kaynaklarda ayrıntılar sınırlı olmakla birlikte geneldir. Eyaletlerin yaklaşık sınırları ve düzenlemeleri ile ilgili en büyük kaynak edebi – tarihi metinlerin yanı sıra yazıtlardır. Ancak burada da söz konusu düzenlemelere dair genel bir anlatım bulunmamaktadır. Döneme dair yazıtlar ve edebi

¹ Ağaogulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 67

² H. Münkler, **İmparatorluklar**, İstanbul, 2012: s. 241

³ Velleius Paternulus, **Historia Romana**, ii. 48. 1

⁴ Cassius Dio, **Roma İktidarı**, l. 32. 5 vd. ; Kienast, "Augustus", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 309.

kaynakların karşılaştırmalı olarak incelenmesi daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Döneme en yakın kaynaklardan biri olarak Strabon'un verileriyle daha geç bir kaynak olan Cassius Dio'nun yazdıkları aynı değildir. Eyaletlerin yeniden organizasyonu konusunda başka bir kaynak da Suetonius'un yazdığı biyografilerdir. Burada ise senato (*provincia populi Romani*) ve imparator eyaletleri tek tek sıralanmaz, ancak yeni bir idari paylaşımın varlığından ve nedenlerinden kısaca söz edilir⁵. R. Syme'e göre, MÖ 27'ye tarihlenen eyaletler taksiminde Dio ve Strabon'un ifadeleri eksiktir: Senato eyaletleri Africa, Asia, Illyricum, Macedonia et Achaia, Sardinia et Corsica, Bithynia et Pontus, Sicilia ile Crete et Cyrene olmak üzere toplam sekiz eyaletten oluşmaktadır⁶. Antik kaynaklara göre MÖ 27 yılında eyaletlerin imparator ve senato eyaletleri olarak ayrımı aşağıdaki gibidir;

Strabon'da eyaletlerin paylaşımı⁷,

Senato eyaletleri: Libya (Africa proconsularis), *proconsul*; Asia – *proconsul*, Iberia Ulterior (Baetica); Gallia Narbonensis; Sardinia et Corsica; Sicillia, Macedonia et Illyricum; Achaea; Crete et Cyrenaica; Cyprus; Bithynia et (pro)Pontus

İmparator eyaletlerini ise tek tek saymadan geri kalanı olarak aktarmıştır.

Dio'da eyaletlerin paylaşımı⁸,

Senato eyaletleri: Africa, Numidia, Asia, Achaea et Epirus, Dalmatia⁹ ve Macedonia, Crete et Cyrene, Libya, Bithynia et Pontus, Sardinia ve Baetica,

İmparator eyaletleri: Hispania (Lusitania ve Tarraconensis bölgeleri); Gallia Lugdunensis, Aquitania ve Belgica, Coele Syria; Phoenica, Cilicia, Cyprus ve Aegyptus

MÖ 27'de yapılan bu düzenlemelerle Augustus'a *imperium proconsulare maius* yetkisi verilmiş ve Augustus başlangıçta 10 yıllığına (iktidarının sonuna kadar 5 – 10 yıllık periyodlarla bu yetki yenilenmiş ve kapsamı genişlemiştir) tüm bu eyaletleri bizzat ve *legatus*'ları aracılığıyla yönetmiştir¹⁰. Dio'ya göre bu tasnifin asıl sebebi Augustus'un kendi monarşisini askeri bakımdan güçlendirmek istemesiydi. Kendisine karşı oluşabilecek bir

⁵ Suetonius, **Augustus**, 28, 47

⁶ Syme, **The Roman Revolution**, s. 329

⁷ Strabon. **Geographika**, 17. 3. 25 (c840)

⁸ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 12, 4 vd.

⁹ Tiberius'un bölgedeki isyanları bastırmak amaçlı yaptığı askeri hareketler sonrası bu eyalet MÖ 11'de askeri bir karakter kazanmış ve imparator eyaleti olarak tayin edilmiştir.

¹⁰ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 13. 1; bkz. Yazıtlar Kataloğu, I. 2, 3 ve 6

askeri hareketi başlamadan bitirmeyi amaçlayan bu düzenlemelerle kontrol ettiği bölgelerdeki lejyon birliklerine de komuta eden Augustus, bu sayede senatoyu askeri anlamda güçsüz bırakmıştır¹¹. Geç cumhuriyet döneminin iç savaşlarının tekrarlanmaması için ordunun neredeyse tamamını *legatus*'ları aracılığıyla kontrolü altından tutan Augustus, senato içinden çıkabilecek muhtemel bir gasıpa karşı önlem olarak senatörlerin kendinden izinsiz olarak Sicilia ve Gallia Narbonensis eyaletleri dışında diğer eyaletlere seyahat etmelerini dahi yasaklamıştır¹². Göz önündeki sebepler ise imparatorun *legatus*'ları aracılığıyla kontrol ettiği bölgelerin askeri açıdan tehlikeli, tam kontrol sağlanamamış olmalarıydı.

MÖ 27 – MS 14 arası eklenen ve statüsü değiştirilen eyaletler:

1. MÖ 25 yılında Galatia Kralı Amyntas'ın ölümü sonrası krallık oğullarına bırakılmamış ve doğrudan Roma yönetimine dahil edilmiştir¹³.
2. *Illyricum Superius*¹⁴ MÖ 12 – 11'de statüsü imparator eyaletine dönüştürülmüştür¹⁵.
3. MS 6 yılında Sardinia'nın korsanlık sorunu ve bölgede çıkan ayaklanmalar nedeniyle imparator eyaletine dönüştürülmüştür¹⁶.
4. MÖ 22 yılında Gallia Narbonensis ve Cyprus eyaletlerinin senatoya geri verildi¹⁷.
5. MÖ 16 – 13 arasında Baetica, Hispania Ulterior'dan ayrılıp senatonun iradesine bırakılmıştır¹⁸.
6. MÖ 16 – 12 yılları arasında Augustus *legatus*'u olarak Tiberius tarafından Balkanlarda yürütülen askeri seferler sonrasında eyalet olarak düzenlenen bölgeler: Raetia et Vindelicum¹⁹, Noricum²⁰ ve Pannonia²¹

¹¹ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, liii. 12. 3 – 4

¹² Cassius Dio, **Romaïke Historia**, lii. 42. 6 – 7; Dio eseri kaleme aldığı dönemde bile bu uygulamanın hala geçerli olduğunu aktarmaktadır.

¹³ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, liii. 26. 3; Strabon. **Geographika**. 12. 5. 1; Galatia'nın imparator eyaleti olduğuna dair bkz. **AE**. 1969/1970, 601. Galatia'nın krallık ve eyalet olarak Roma ilişkileri ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kaya, **Anadolu'da Galatlar ve Galatia Tarihi**, IV. ve VI. Bölümler, Konya, 2011; Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, vii. 5

¹⁴ Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, “Die Provinzen des Imperium Romanum von Augustus bis Septimus Severus”, **Der Neue Pauly Supp.** 3. Stuttgart, 2007, s. 176; bölgenin eyaletleştirilmesinin tarihlenmesi tam net değildir (MS 1. yüzyıl ortasında).

¹⁵ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, 54. 34. 4; bu bölge MS 1. yüzyıl ortalarında Dalmatia eyaleti olarak düzenlenecektir. Illyricum'un askeri bölgesi olarak organize edilen Illyricum Inferius ise yine İS 1. yüzyıl ortalarında Pannonia eyaleti olarak organize edilmiştir bkz. Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 116. 2,

¹⁶ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, lv. 28. 1 – 3

¹⁷ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, liv. 4. 1

¹⁸ **ILS**. 102; Syme, **The Roman Revolution**, s. 395; Syme burada Dessau'nun MÖ 2 tarihlendirmesine katılmamaktadır. Söz konusu değişim MÖ 16 – 13 arasında Augustus'un İspanya ziyareti sırasında gerçekleştirilmiş olabileceğini ifade etmektedir.

¹⁹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 39. 3; Suetonius. **Augustus**, 21. 1; Tacitus, **Germania**, 41. 1

²⁰ Tacitus, **Annales**, 2. 63. 1

²¹ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 116. 2

7. MÖ 27'de Lusitania, Augustus tarafından eyalet haline getirilmiştir²².
8. MÖ 14 Alpes Maritimae eyaleti²³
9. MÖ 6 – 9 yılları arasında Syria eyaleti bir *procurator* yönetiminde Iudea içinde birleştirilmiştir²⁴.

Senato ile imparator arasında yapılan bu bölüşümde Augustus hem bölgesel hem de stratejik olarak imparatorluğa tam anlamıyla hakim olmuş ve kontrolü altındaki bölgeleri doğrudan kendi seçtiği kişiler ile yönetmiştir. Daha önceden konsüllük görevini yerine getirmiş magistratlar veya *praetor* rütbesindeki senatörleri kendi kontrolündeki eyaletlerin yönetimine *legati Augusti pro praetore* ünvanıyla atamıştır²⁵. Kendi eyaletlerinde en üst idari amirler, imparatorun gönderdiği bu özel elçiler olmuştur²⁶. Augustus'un iktidarı boyunca – süreç içinde değişmekle birlikte – kontrol ettiği eyaletler içinde sivil karakterli olanlar sadece Gallia Narbonensis, Hispania Baetica eyaletleridir²⁷. Bunlar da bir süre sonra senatonun iradesine bırakılmıştır²⁸. Bunlar dışında imparatorun kontrol ettiği tüm eyaletler askeri karakterlidir ve bir veya birden fazla lejyon birliği ve *auxilia* birlikleri barındırmaktadır.

Birden fazla yurttaş lejyonu konumlandırılan eyaletlerde askeri birliklerin komutası *praetor* rütbesinde ve eyalet yöneticisinden bağımsız *imperium*'u olan *legati Augusti legiones* tarafından üstlenilmiştir²⁹. Daha çok atlı sınıfından ve *praetor* görevini yapmış kişiler arasından seçilen bu komutanlar geç cumhuriyet dönemindeki *tribunus militum*'lar gibi görev yapmışlardır³⁰. Noricum ya da Cappadocia gibi küçük eyaletlerde hem askeri yapıya komuta eden hem de sivil idari ve hukuki görevleri yerine getiren *legati Augusti procurator*

²² Cassius Dio, **Romaik Historia**, liii. 12. 5

²³ Cassius Dio, **Romaik Historia**, liv. 24. 3; Suetonius, **Augustus**, 21. Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, “Die Provinzen des Imperium Romanum von Augustus bis Septimus Severus”, **Der Neue Pauly Supp. 3**. Stuttgart, 2007, s. 176. Alp bölgesi eyaletleri kuruldukları ilk dönemlerde *praefectus*, daha sonra *procurator* tarafından yönetilmiştir. Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 9, 20; I. 12, 13

²⁴ Josephus. **Bellum Judaicum**. 2. 107 ve 2. 167

²⁵ Cassius Dio, **Romaik Historia**, liii. 13. 5; A. K. Bowman, ‘Provincial Administration and Taxation’, **CAH**, 10, 2008: 346; H. H. Scullard, **From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 BC to ad 68**, London, 2011, s. 190;

²⁶ *Legatus*: elçi. İmparator Traianus, Plinius'a kendisinin elçisi olarak eyalete gönderildiğini hatırlatır ve sorunlar konusunda gerekli inisiyatifini almasını söyler bkz. Plinius, **Epistulae**. x. 18

²⁷ MÖ 27 yılında yapılan düzenlemede Baetica bir eyalet değildir. Syme'e göre bu bölge Hispania Ulterior eyaletinden ayrılarak MÖ 16 – 13 yılları arasında kurulmuş olmalıdır bkz. Syme, **The Roman Revolution**, s. 395 bkz. Yazıtlar Kataloğu, I, 10

²⁸ Bkz. Yazıtlar Kataloğu I, 5

²⁹ T. Mommsen, **Römisches Staatsrecht**, Cilt 2. Bölüm 1, Cambridge University Press, 2009, s. 223, Mısır eyaleti burada istisnadır. Birden fazla lejyon bulunmakla birlikte, Mısır eyaleti yöneticisi (*praefectus*) askeri birliklere de doğrudan komuta edebilmektedir **Der Kleine Pauly**, ‘Legatus’, s. 535

³⁰ Cassius Dio, **Romaik Historia**, liii. 15. 1 – 2

yöneticiler de görülmektedir³¹. Augustus tarafından eyaletlere atanan bu *legatus*'lar askeri üniforma giyme ve başka hiçbir yöneticiye verilmeyen kılıç taşıma ayrıcalığına (*ius gladii*) sahiptiler. Ayrıca gerekli görüldüğü durumlarda askerleri cezalandırma ve infaz etme yetkileri de vardır. Görev ve yetkileri Roma kenti sınırlarına (*pomerium*) gelindiğinde sona eren *legati Augusti propraetor*'lar beş *lictor*³² istihdam edebilmekteydiler³³. Görev süreleri ise imparatorun inisiyatifindedir ve senato eyaletlerinde olduğu gibi belirli bir süre yoktur³⁴.

Başta askeri ve hukuki alanda olmak üzere eyaletin yönetim şemasında en üstte yer alan *legati Augusti pro praetor*'lar Augustus döneminde beri çıkmazda kaldıkları konularda imparator tarafından yönlendirilmiş olmalıdırlar. Buna dair en güçlü ve açık argümanımız Bithynia valisi Genç Plinius ile İmparator Traianus arasındaki mektuplaşmalarıdır³⁵.

İmparator *legatus*'larının eyaletlerdeki hukuki alandaki işlerinde yardımcı olmak ve yüklerini hafifletmek amacıyla *praetor* rütbeli ve *imperium* sahibi *legati Augusti iuridici*'ler görevlendirilmişlerdir. Bölge mahkemeleri gibi organize edilen *conventus*'larda³⁶ eyalet halkının hukuki problemlerinin çözüme kavuşturulması Romalı eyalet yöneticilerinin idaresinin başlıca görevlerindedir³⁷.

İmparator eyaletleri ayrımı, Augustus'un idari reformlarında geleneksel yapıya karşı farklı olan taraftır. Senato eyaletleri (*provincia populi Romani*) ise geleneksel yönetim biçimini Augustus'un kontrolü altında sürdürmüştür. Yıllık olarak kurayla belirlenen eyalet yöneticileri genellikle daha önce konsüllük görevini yerine getirmiş ya da daha az olmakla

³¹ Augustus tarafından MÖ 16 – 12 arasında Pannonia seferiyle kontrol altına alınan bölge Claudius dönemine (MS 41 – 54) kadar eyalet olarak organize edilmemiş ve bir *praefectus civitatum* tarafından yönetilmiştir. Claudius döneminde *procurator Augusti* idaresinde askeri birliklere de komuta yetkisiyle eyalet olarak düzenlenmiştir bkz. K. Dietz. "Noricum", *DNP*, C. 8. Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000 s. 1003; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950, s. 495; bkz. Yazıtlar Kataloğu, I. 12

³² **Lictor**: *Dictator*, *consul*, *praetor* gibi *imperium* sahibi *magistratus*'lara sol omuzlarında *imperium* temsil eden *fasces* taşıyarak eşlik eden kişilerdir bkz. E. S. Staveley, "Lictores", *OCD*, 2. Edisyon, Ed. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford, 1970, s. 609.

³³ Cassius Dio, *Romaika Historia*, liii. 13. 7 – 8

³⁴ Cassius Dio, *Romaika Historia*, liii. 13. 6; a. e., lv. 28. 1 – 2; senato eyaletlerinde de sıklıkla sürelerin uzatılabildiğini (*prorogatio*) görmekteyiz. Teoride 1 yıl süresi olan *officium*'un ilk eyalet olan Sicilia'dan itibaren uzatıldığını görebiliriz. Bu görev süresi için en az bir yıl demek daha doğru olacaktır.

³⁵ Plinius. *Epistulae*. x. b. a

³⁶ Asia eyaletinde *conventus iuridicus* teşkilatı görülmekle birlikte Anadolu'nun diğer eyaletlerinde böyle bir idari organizasyon yoktur. Ancak mahkemelerin kurulduğu kentler (örneğin Bithynia – Pontus eyaleti için Nicomedia) bulunmaktadır. Tüm bölgesel mahkemeleri listeleyebilecek bir verimiz olmasa da bölge mahkemelerin toplanma yerlerinin genellikle eyaletlerin başlıca merkezleri olduğunu söyleyebiliriz bkz. K. Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, s. 141 – 142

³⁷ H. Gelsterer, "Provincia", *DNP*, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 474; Mommsen, *Römisches Staatsrecht*. Cilt 2, Bölüm 1, s. 223

birlikte *praetor* rütbesindeki senatörlerden *proconsul* ünvanı ile atanmıştır³⁸. Aegyptus eyaleti ise atlı sınıftan ve Augustus tarafından atanan *praefectus* bir vali tarafından yönetilmiştir³⁹. Senato eyaleti yöneticilerinden fazla çocuk sahibi ve evliliklerinden ötürü ayrıcalıklı statüde olanlar kura ile atanma yerine oylama ile atanmaktadır ve askeri üniforma giyme hakları vardır⁴⁰.

Proconsul'lerin kendi eyaletlerinde hukuki anlamda kesin otoriteleri bulunmaktadır. *Africa proconsularis* gibi eyaletleştirildiği zamandan itibaren çoğunlukla yerel güvenlik probleminden uzak ve askeri müdahaleden uzak senato eyaletlerinde lejyonlar bulunabilmekteydi. Bu askeri yapı üzerinde Afrika *proconsul*'lerinin denetimi Augustus ve Tiberius dönemlerinde mevcuttur. Ancak Caligula (MS 37 – 41) döneminden itibaren buradaki *legio* ve *auxilia* birliklerinin komutası imparator tarafından atanmış bir *legati Augusti legionis* üzerindedir⁴¹. Tacitus buradaki söz konusu değişikliği ise imparatorun, *Africa proconsul*'u Marcus Silanus'a güvensizliğine bağlamaktadır. İmparator eyaletlerinde, askeri birliklere komuta hakkı olan *legati Augusti pro praetore*'ler en büyük güce sahip resmi görevlidir. Tacitus ayrıca senato eyaletleri bazında ise yurttaş lejyonu bulunduran tek eyalet olan *Africa Proconsularis* eyaletinde *proconsul* vali ile *legati Augusti legionis* arasında ihtilaf olduğundan bahsetmekte ve *proconsul*'lerin ihtirastan çok eyaletlerin güvenliğini önemsediklerini belirterek bu değişikliği eleştirmektedir. Bu askeri *legatus*'ların görev sürelerinin diğer görevlilere göre uzun tutulması ise onları daha tehlikeli hale getirmekteydi.

İmparator ve senato eyaletleri arasında her ne kadar birbirinden ayrı ve müdahale edilmeyen iki farklı yönetim tarzı varmış gibi anlaşılabilirse de gerçek iktidar sahibi MÖ 27'den itibaren baskın bir şekilde imparatorlar ve ardından danışma kurulu niteliğindeki *senatus* olmuştur. F. Millar ayrıca böyle bir ayrımın görünürdeki tek yansımalarının atanan yöneticilerin görev sürelerinde ve ünvanlarında olduğu belirtmektedir. İmparator tarafından atanan yöneticiler yine imparator tarafından gönderilen *mandata* (talimat) ile yönetilmişlerdir. Yani belirli bir yetkileri ve uygulama güçleri olmakla birlikte görece az önemdeki konularla doğrudan ilgilmişlerdir. Atanan yöneticilerin ünvanlarını da kelime anlamında incelendiğinde (*Legatus* = Elçi) söz konusu yöneticilerin görev tanımını da genel hatlarıyla

³⁸ Yazıtlar Kataloğu, I. 6 ve 8

³⁹ Yazıtlar Kataloğu, I. 9

⁴⁰ *Lex Iulia et Papia Poppaea* ile 3 yasal çocuk sahibi bir babanın *ius trium liberorum* ayrıcalığı bulunmaktaydı. Bu sayede yasal yaş sınırından erken bazı görevlere seçilebilirdi ve ayrıca mevcut görevinin bitişi sonrası eyalete atanma için geçmesi gereken süre beklenmeden aday olabilirdi Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 13. 2 vd.

⁴¹ Tacitus, **Historiae**. iv. 48

göstermektedir. Aynı durum senato eyaletlerinden atanan *proconsul*'ler için de geçerlidir⁴². Augustus'un Cyrene yazışmalarında *imperium proconsulare maius* yetkisinin inisiyatifiyle, senato eyaletlerine nasıl müdahale ettiğini göstermesi açısından önemlidir⁴³. *Principatus* döneminden itibaren Roma'dan atanan yöneticiler imparatorun icra araçları gibi hareket etmişlerdir.

A. Bowman'a göre imparatorlukta tüm eyaletlerin yönetsel ayırımına ve yerel yönetim birimlerine dair genel bir model önermek imkansızdır. Ana hat olarak verilen imparator ve senato eyaletleri ayırımına, Italia'nın eyalet sistemi dışındaki konumu ve Mısır'ın özel yönetimi eklenebilir. Genel olarak *legatus – procurator, proconsul – quaestor* şeması dışında Alp bölgesindeki küçük eyaletlerde *praefectus* ünvanlı valiler de yönetimi üstlenmektedirler⁴⁴. Daha genel anlamda doğu ve batı arasındaki yönetim stratejisinin farklılıkları kentleşme üzerinden görülmektedir. Eyaletten eyalete hatta bölgeden bölgeye çeşitli ve yerel öncelikleri göz önünde bulunduran yapıya genel bir yönetim modeli çıkarımı verecek olursak, bunun özellikle kentleşmiş doğuda kent aristokrasisi temelli bir kentli yönetim biçimi olduğunu söyleyebiliriz⁴⁵. Rostovtzeff'in ifadesiyle, Augustus'un bilinçli bir çalışmasıyla imparatorluk kent devletleri kümeleri halinde yönetilmek istenmiştir. Hellenize doğuda mevcut kentlere yenileri eklenmiş, Roma'nın istediği düzeyde kent kültürüyle daha geç tanıştırılan Avrupa'nın iç bölgelerinde hem yeni yurttaş kolonileri kurulmuş hem de yeni kentlerin oluşumları desteklenmiştir⁴⁶. Bu bağlamda kentli yerel elitte vergilerin toplanması ve çeşitli kamusal hizmetlerde ve hemen her alanda işbirliği/bölüşümü yapılmıştır⁴⁷. Roma'nın kent yönetim biçimi örnek alınarak, belirli bir dereceye kadar özerk ve imparatorluğun her yerinde teşvik edilen ve kurulan kentlerin, merkezi yönetimle iş birliği ve ona rehberliği imparatorluğun yönetiminde çok önemli bir noktadır⁴⁸.

Her ne kadar bir çok eyalet teknik olarak *conventus*'lara bölünmüş ve ayrıca eyalet valisinin yargılama sürecinde yardımcı olan *legati iuridicus*'lar yükü hafifletse de, dönemin

⁴² F. Millar, "The Emperor, the Senate and the Provinces", *JRS*, 56, 1966, s. 165 – 166

⁴³ A. K. Bowman, **Provincial Administration and Taxation**, CAH, 10, Ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Cambridge University Press, 2008, s. 347. Cyrene Yazışmaları için bkz. (Çevrimiçi) http://avalon.law.yale.edu/ancient/augustus_001.asp

⁴⁴ Kienast, "Augustus", *DNP*, C. 2, s. 310; *ILS*, 2689; Bowman, **Provincial Administration and Taxation**, s. 353

⁴⁵ Bowman, **Provincial Administration and Taxation**, s. 354; Scullard, **From the Gracchi to Nero**, s. 221 – 222

⁴⁶ M. Rostovtzeff, **The Social and Economic History of Roman Empire**, Oxford University Press, 1957, s. 50 – 51

⁴⁷ Bowman, 1996: **Provincial Administration and Taxation**, s. 355

⁴⁸ Scullard, **From the Gracchi to Nero**, s. 222 – 223

koşullarında eyalet valisinin küçük veya büyük önemdeki tüm hukuki süreçten haberdar olması ya da bunu yönetebilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla yönetilen bölgelerin yerel meclisleri ve unsurlarıyla hukuki ve mali alanda yönetsel bir işbirliği kaçınılmazdı. Özellikle erken imparatorluk boyunca tamamı merkezden atanan ya da merkez tarafından görevlendirilen katı bir bürokratik hiyerarşi yerine daha esnek bir idari sistem tercih edilebilmiştir. İmparatorluğun kentleşmiş doğusunda kentli elitin eskiden beri politik, sosyal ve ekonomik yaşamdaki etkin karakterinden yararlanılması yönetimin daha etkili olmasını sağlamıştır. Eyalet yöneticisinin konumu daha önemli hususlarda bir üst mahkeme ya da aktif olmakla birlikte geniş anlamda bir kordinatör gibidir diyebiliriz⁴⁹.

Augustus ve sonrası dönemde imparatorların kendi eyaletlerindeki elçileri (*legatus*) ve senato eyaletlerinin *proconsul* yöneticileri arasında edebi kaynaklardan takip edilebilen yazışmalar, imparatorların aslında ayırım gözetmeksizin istedikleri zaman istedikleri bölgeye talimatları ile müdahale edebildiğini açıkça göstermektedir. Genç Plinius⁵⁰, Philo⁵¹, Suetonius⁵² daha geç bir örnek Dio'da⁵³ buna dair oldukça fazla veri vardır. Senato ve imparator eyaletleri arasındaki ayırımın çizgilerinin imparatorlar tarafından istenildiği gibi belirlendiği oldukça açıktır. Antik kaynaklarda yer alan yazışmalarda izlendiği üzere bir *proconsul* senato eyaleti yöneticisine imparator doğrudan *mandata* – talimat gönderebilmektedir. F. Millar'ın araştırmasına göreyse senato ile, onun kontrolündeki eyaletlere kurayla atanan yöneticileri arasında direktif ya da özel bir gündem içeren hiç bir yazışma yoktur⁵⁴. Senato içerisinde atanan bu yöneticiler kendi eyaletlerinde kayda değer bir konu olduğunda doğrudan imparatorun kendisiyle yazışmış olmalıydılar. Bu da senatonun bir yönetici adayları havuzu olma işlevi dışında⁵⁵, gönderdiği yöneticiye karşı cumhuriyet dönemindeki gibi aktif – en azından teorik olarak – bir takibinin artık söz konusu olmadığını göstermektedir. Henüz Augustus iktidarında senato eyaleti olan Macedonia eyaletinin valisi Marcus Primus'un Thracia'da yönettiği savaşın hukuksuzluğunun cezalandırılışı da Augustus inisiyatifıyla senato tarafından gerçekleştirilmiştir⁵⁶. Augustus ve sonrasında tüm imparatorluğun yöneticileri üzerindeki hegemonya atanan yöneticiye bir noktaya kadar

⁴⁹ Bowman, **Provincial Administration and Taxation**, s. 366

⁵⁰ Plinius, **Epistulae**, x. b. a.

⁵¹ Philo, **Legatio ad Gaium**, 207, (Çevrimiçi) <http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book40.html>.

⁵² Suetonius, **Augustus**, 88

⁵³ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii. 15. 4

⁵⁴ Millar, **The Emperor, the Senate and the Provinces**, s. 158 -159

⁵⁵ Susan Treggiari, "Social Status and Social Legislation", **CAH**, 10, 2008, s. 899

⁵⁶ Cassius Dio, **Romaika Historia**, liv. 3. 2 – 5

inisiyatif ve uygulama olanağı verse de - önemli önemsiz birçok konuda - yönetim imparatorun inisiyatifinde ve onun talimatlarıyla yürütülmüştür.

Augustus sonrasında bir örnek olarak eyaletlerin statüsünde bir değişimin söz konusu olması da imparatorun amaçları doğrultusunda sağlanabilmiştir. Başlangıçta senato eyaleti konumunda olan Bithynia et Pontus eyaleti Traianus döneminde stratejik bir önem teşkil etmesinden dolayı imparator eyaleti haline getirilmiştir⁵⁷. Artık askeri bir bölge olmaktan uzak Achaia ve Macedonia eyaletleri de Claudius döneminde (MS 41 – 54) senatoya devredilmiştir⁵⁸. Koşullara bağlı olarak, imparator ve senato eyaletleri ayırımına Diocletianus tarafından son verilene kadar, eyaletlerin statüleri değiştirilmiştir. Augustus döneminde ise MÖ 27 yılında gerçekleşen ilk taksim sonrası zaten pasifize edilmiş Baetica ve Gallia Narbonensis (MÖ 22) gibi bölgeler senato idaresine bırakılmış daha kritik önemde ve savaşın yürütüleceği Illyricum (MÖ 11) ve Moesia eyaletleri imparatorun kontrolüne geçmiştir.

Diocletianus reformları sonrasında bile senato eyaleti statüsünü koruyan Asia eyaletine, Augustus tarafından *proconsul* valiye gönderilen talimatlarda eyalette bulunan Yahudilerin geleneksel bir uygulaması olan Jerusalem'e para toplayıp göndermelerine izin verilmesi istenir⁵⁹. Senato ve imparator eyaletleri ayırımının henüz ortaya çıktığı bu dönemde de genel olarak tüm yönetim bölgeleri üzerinde imparatorun talimatlarının hakim olduğunu bu örnek üzerinde de görmekteyiz⁶⁰.

Senato eyaletleri ile imparatorlar arasındaki yazışmalar haricinde söz konusu eyaletlerin kentlerinden de imparatora elçi heyetleri gitmektedir. İmparator eyaletlerinde ise söz konusu iletişim modeli daha seyrek görülmektedir⁶¹.

Augustus'un düzenlemesiyle ortaya çıkan *legatus* ve *proconsul* yöneticiler arasındaki farklılıklar 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren kaybolmaya başlamıştır. *Proconsul*'ler ve imparatorlar arasındaki yazışmalar zamanla danışma içeriği kadar emirler de barındıran yönergeler haline gelmiştir⁶². Böylece hem imparatorun eyaletlerindeki *legatus*'lar hem senato eyaletlerindeki *proconsul* yöneticiler kendi kısıtlı inisiyatifleri dışında merkezden gelen talimatları yerine getiren araçlar haline gelmeye başlamıştır. Diocletianus'un yaptığı

⁵⁷ Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri**, s. 144

⁵⁸ Suetonius, **Claudius**, 25

⁵⁹ Iosephus, **Antiquitates Judaicae**, xvi. 172- 3; a. e. xvi. 166

⁶⁰ Millar, **The Emperor, the Senate and Provinces**, s. 157 – 158, 162

⁶¹ a. e. , 163 – 164

⁶² a. e. , 1966: 165

idari reformlar bu ayrımı tümüyle ortadan kaldırmıştır. Bu ayrımın kaldırılmasıyla daha sıkı bir bürokratik ağın kurulmuş ve atanan idarecilerin inisiyatif alanları yapılan eyalet reformlarıyla *principatus* dönemine nazaran büyük oranda sınırlandırılmıştır.

Her ne kadar eyalet yönetimi sürecinde aktif ve etkin bir rola alamasa da, Augustus'un oluşturduğu idari sistem içerisinde senato itibar görmüş ancak idari yönetimden çok hukuki süreçte etkin bir yasama ve yargı organı gibi hareket etmiştir. *Senatus consultum* (senato kararı) kanun gibi kabul edilmiştir. Augustus'un yönetim uygulamasına dair çok önemli veriler içeren Cyrene Yazışmaları'nda da görüldüğü üzere ihtilafli hukuki konular üzerinde senatonun ve imparatorun işbirliği ve senato kararlarının bağlayıcılığı görülmektedir. Ancak bu yasama ve karar alma süreçlerini yöneten ve yönlendiren Augustus olmuştur. Senato, konsüller aracılığıyla sahip olduğu eski ve geleneksel askeri gücünden neredeyse tümüyle yoksundur. Senatonun, *Principatus*'un yaklaşık ilk iki yüz yılı içindeki en ağır basan yönü hukuki sorumluluğu ve yetkileri olacaktır. Marcus Aurelius sonrasında başarıdan gittikçe uzaklaşan imparatorlukta *pax romana*'nın iki asırlık büyümesi bozulmuş ve 2. yüzyılın sonu ve 3. yüzyıl krizi boyunca daha da otokratlaşan geç *principatus* dönemlerinde ise senato, önemini, etkinliğini ve saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Askeri birliklerin aldıkları kararlar ve yapılan iç savaşlarla belirlenen imparatorların onay kurumu haline gelen (Gallienus dönemine kadar) senato, geç cumhuriyet yıkıntıları üzerine inşa edilen Augustus imparatorluğu dönemindeki şeklen atfedilmiş, itibari önemine ve saygınlığına bir daha eskisi gibi kavuşamayacaktır.

Senatonun imparatorluk yönetimindeki konumuyla ilgili ilginç bir yorum da tarihçi olmamakla beraber romanlarında ve diğer yazılarında sıklıkla Roma göndermeleri barındıran Britanyalı yazar George Orwell'dan gelmektedir⁶³. II. Dünya Savaşı yaşanırken kaleme aldığı günlüklerinde İngiliz Paramentosunun zayıf haline acımaktadır ve bunu Roma senatosunun imparatorluk dönemindeki haline benzetmektedir⁶⁴:

“... Bu iç karartıcı saçmalığın sürdüğünü gördüğümde ya da Milletler Cemiyeti'nin son günlerine veya Hindistanlı siyasetçilerin habire cephe değiştirmelerine, diplomatik girişimlerine, ithamlarına, protestolarına ve genel olarak hareketlerine dair bir şeyler okuduğumda, Roma Senatosunun imparatorluk döneminde de varlığını sürdürdüğünü anımsıyorum daima. Bu,

⁶³ Klasik diller eğitimi için bkz. G. Orwell, **Wigan İskelesi Yolu**, Çev. L. Konca, İstanbul, 2016: s. 143, *Pax Romana* ve *pax Britannica* kıyaslaması ve emperyal zihniyet üzerine G. Orwell, **Burma Günleri**, Çev. D. Canefe, İstanbul, 2014, s. 49 – 64: bu bölümde romanın baş karakteri Mr. Flory'nin verdiği cevap Roma'ya karşı Britannia'da direnişin başını çeken Calgacus'un konuşmasına çok benzemektedir karşı Tacitus, **Agricola**, 30.

⁶⁴ G. Orwell, **Savaş Günlükleri**, Çev. L. Konca, İstanbul, 2017, s. 135; 29 Nisan 1942

parlamenter demokrasinin alacakaranlığı ve buradaki yaratıklar da (senatörler), gerçek olaylar başka bir yerlerde olup biterken, sadece bir köşede konuşup duran hayaletler.”

İngiliz parlamenter demokrasisinin alacakaranlığı olarak tarif edilen dramatik durum, siyasetin işlevini kaybettiğine, kişiler ve medya tarafından yönlendirilen güç mücadelelerinin dünya çapına yayılmasına işaret etmektedir. Augustus’un tesis ettiği *principatus* yönetimi öncesi yaşanan iç savaş için de cumhuriyetin alacakaranlığını ima ettiği açıktır. Her ne kadar üzerinde ihtisas yapmamış olsa da iyi bir klasik çağ eğitimi almış olduğu belli olan, 20 yüzyılın İngiliz ve sosyalist bir entelektüelinin gözünde, imparatorluk senatosu gerçek aktörlerin yani imparator ve yönetici sınıfın dışında bir hayaletten ibarettir.

Senato askeri yönetimin dışında yasama ve hukuk bağlamında geleneksel görevlerini Augustus ile yürütmüştür. Iulius Caesar’ın senatoya karşı takındığı küçümseyici tavıra karşın Augustus alınacak kararlarda senatoya danışmış ve karar mekanizmasında etkin rol almasını Cyrene yazışmalarından da görebileceğimiz üzere desteklemiştir. Augustus, senatörlerin oturumlara katılımlarını dikkatle takip etmiş, katılmayanlara ise para cezası ile yaptırım uygulamıştır⁶⁵. Her ne kadar Mommsen’in ifade ettiği gibi *diarchia* benzeri iki başlı yönetim söz konusu olmasa da özellikle Augustus döneminde senatonun, geniş imparatorluğun onca sorumluluğu ve işi konusunda etkin (imparatorun inisiyatifi dahilinde) görevler üstlendiğini söyleyebiliriz⁶⁶. Bunlarla birlikte geniş katılımlı senato toplantılarında etkin ve hızlı kararlar için senato içinden kurayla altı aylık süre için kura ile belirlenen on beş senatör, yıllık konsüllerden birinin veya ikisinin de dahil olduğu ve imparatorun başkanlık ettiği dar bir senatör kadrosu tarihi tam net olmamakla birlikte muhtemelen MÖ 27 – 18 yılları arasında teşkil edilmiştir. Geniş katılımlı senato toplantılarının gündemini belirlemek ve hazırlık yapmakla görevli bu *consilium principis*⁶⁷ Augustus döneminde alınan kararlarda önemli bir rol oynamış olmalıdır. Augustus iktidarının sonlarına doğru MS 13’te bu meclis aylık resmi toplantılara hazırlık görevinden daha fazlasını elde etmiş, kurayla üye belirleme usulü terk edilmiş ve senatodaki nüfuzlu senatörler konsile girmişlerdir. Tiberius, oğlu Drusus ve yeğeni Germanicus’u meclisin kalıcı üyesi haline getirilmiş ve alınan kararlar tüm senatonun aldığı

⁶⁵ Her ayın ortasında toplanan senato toplantılarına Augustus büyük önem vermiş ve senatörlere doğrudan isimleriyle hitap etmiştir bkz. Suetonius, **Augustus**, 53. Bu da imparatorun yapılan düzenlemelerden sonra 600 kişiden oluşan senato üzerindeki sıkı denetiminin ya da verdiği önemin açıktan bir göstergesidir bkz. **a. e.**, 35

⁶⁶ Ayrıca Augustus’un üvey oğlu ve 2. imparator Tiberius da (MS 14 – 37) devlet işlerinin senatoda görüşülmesi konusunda titiz davranmıştır bkz. Suetonius, **Tiberius**, 30

⁶⁷ Suetonius, **Augustus**, 35

kararlar olarak geçerlilik kazanmıştır. Böylece oligarşik karakterli bir konsil haline gelmiş ve ilk kurulduğu zamanki amacından uzaklaşmıştır⁶⁸. H. Scullard tarafından *amici principis* (princepsin dostları) olarak adlandırılan ve resmi karaktere sahip olmayan bir danışma meclisi daha vardır. Bu meclisin üyeleri askerlerden, Augustus'un yakın dostlarından (Agrippa ve Maecenas gibi), ya da imparatorun fikrini dinlemeye değer bulduğu sıradan kişilerden oluşabilmekteydi⁶⁹.

Emperyal karakteri doğrultusunda gittikçe genişleyen, genişledikçe otokratlaşan ancak bunun getirisi olarak savaşları ve yönetim yükü daha da artan imparatorlukta senato ve imparator eyaletleri ayrımının reel politik alandaki varlığının tartışmalı olduğunu söyleyebiliriz. İlgi gerektiren her hangi bir bölge doğrudan imparatorun kontrolüne geçebilmekte ve yeni yönetici atanabilmekteydi⁷⁰. Gittikçe silikleşen senato ve imparator eyaletleri ayrımı Diocletianus'un kapsamlı idari reformlarıyla ortadan kaldırılmıştır⁷¹.

⁶⁸ Scullard, **From the Gracchi to Nero**, s. 188 – 189

⁶⁹ **a. e.** , s. 189

⁷⁰ Buna birçok örnek verilebilir. Marcus Aurelius iktidarı boyunca yürüteceği savaşlarda eyaletlerin statülerini istediği gibi belirlemiştir **Scriptiores Historiae Augustae**, Marcus Aurelius, 22

⁷¹ İstisnai olarak, *principatus*'un başından itibaren senatonun yönetimine bırakılmış olan Asia ve Afrika proconsularis eyaletlerin sınırları daraltılmış olmakla beraber bu *status quo*'yu korumuşlardır. Asia için bkz. **CIL** 03: 14195; (Çevrimiçi): http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-30000373, Africa için bkz. **AE** 1992: 1763; (Çevrimiçi): <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053900>

1. D. Mali Reformlar

Principatus rejiminin kuruluşu aşamasında imparatorluğun mali yönetiminde, idari ve askeri yapıdaki değişikliklere paralel olarak yeni kurumlar ve uygulamalar hayata geçirilmiştir. Cumhuriyetten *principatus*'a geçiş aşamasında imparatorluğun sınırları Augustus'un yayılmacı politikası ile genişlemiş ve eyalet haline getirilip vergilendirilen bölgeler ile hazine gelirleri de artmıştır. Ancak bu süreçte bu gelirin büyük bir bölümünün kanalize olduğu standart ve daimi bir askeri yapı ile maaşlı yönetici kadrosu da Augustus reformları ile oluşturulmuştur.

Tek başına 25 lejyona sahip olmak yeterli değildir ve bu askerleri yönetebilmek için vergiler ve tüm gelir kaynaklarıyla onları beslemek ve maaşlarını düzenli ödeyebilmek gereklidir. Augustus döneminde 5000 kişiden oluşan bir lejyonda erlere (*miles*) yıllık 225 denarius (=900 Sestertius), atlı askerlere (*equites*) 262.5 denarius ve *centurio*'lara 3375 denarius yıllık olarak ödenmektedir¹. Ayrıca lejyon birliklerine ek olarak sayıları yaklaşık düzeyde olan ancak daha az maaş alan *auxilia* (müttefik yardımcı birlikler) askerlerine de ödeme yapılmaktadır². Augustus'un idari reformları ile maaşlı hale getirilen yönetici kadrosunun maaşları da yıllık ödenmektedir ve yaklaşık 50 milyon sestertius tutarındadır³.

Neredeyse tüm lejyon birliklerini kontrol eden Augustus, kendi eyaletleri olarak nitelendirilmese de bu askerlerin yaşesini sağlayacak eyaletlerdeki mali konuların denetlenmesi için kendi *procurator*'larını da görevlendirmiştir⁴. Cumhuriyet döneminde teorik olarak tüm imparatorluk gelirleri Saturnus tapınağında bulunan *aerarium* hazinesine girmektedir ve ödemeler de buradan yapılmaktaydı⁵. Ancak Augustus döneminde buna bütçeye ek olarak merkezi yapıda iki yeni devlet hazinesi daha vardır. Standart ve devamlı bir askeri yapının kuruluşu ile sabitleşen askeri harcamalar ve bu askerlerin emeklilik bonusları için *aerarium militare* adlı özel bir kasa MS 6 tarihinde kurulmuştur. Cumhuriyet döneminin devlet hazinesi *aerarium saturni* adıyla Augustus döneminde de varlığını korumuştur. Ancak imparatorlardan bağımsız bir denetimi söz konusu değildir ve senatörler içinden seçilen bir

¹ Y. Le Bohec, "Sold", Çev. S. Externbrink, **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 697 – 698. Askerlere ödenen ücretler *principatus* boyunca para üzerinde yapılan taşışışlere paralel olarak ya da imparatorun iktidarını sağlama alması amacıyla sürekli yükseltilmiştir.

² Y. Le Bohec, "Heerwesen", Çev. C. Pöthig, **DNP**, 5. Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 231

³ D. W. Rathbone, "Imperial Finances", **CAH**, 10, Cambridge University Press, 2008, s. 310

⁴ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, I. 1, 12

⁵ D. W. Rathbone, "Imperial Finances", **CAH**, 10, s. 320

praefectus tarafından yönetilmiştir⁶. Eskiden tüm vergi gelirlerinin toplandığı *aerarium principatus* döneminde başlıca geliri senato eyaletlerinden elde edilen gelirlerdi⁷. Dolayısıyla cumhuriyet döneminde olduğu kadar bir zenginlik ve öneme sahip değildir. İmparator eyaletlerinden gelen vergi gelirleri ise teoride *fiscus* adlı merkezi hazineye aktarılmaktaydı⁸. Ancak elde edilen gelirlerin ne ölçüde titizlikle ait oldukları kasaya gittiklerine dair yeterli veri bulunmamaktadır. Muhtemelen uygulamada esneklikler görülmüştür.

Devletin de ayrı bir gelir kalemi olarak adlandırılabilen diğer bütçe imparatorun Italia ve tüm eyaletlerdeki özel mülklerinden (*patrimonium*) elde edilen gelirlerdir. İmparatorlar Roma'nın diğer zengin elitleri gibi büyük topraklardan ve madenlerin işletmelerinden elde ettikleri gelirleri kamusal yatırımların finanse edilmesinde ve halka gösterdikleri cömertliklerde harcamışlardır. Böylece tüm yük devlet hazinesi üzerine binmemiş oluyordu⁹. Augustus'un kendi özel bütçesinden karşıladığı tahıl dağıtımları, gösteriler ve oyunların maliyetleri, askerlerin kolonileştirilmesi sürecinde yapılan istimlak bedellerinin karşılanması ve hatta devlet hazinesine bağışları bu özel bütçe tarafından sağlanmıştır¹⁰.

Senato eyaletlerinin ekonomik yönetiminde ise *quaestor*'lar görev yapmaktadırlar¹¹. Buna ek olarak senato eyaletlerindeki özel imparator mülkleri üzerinde yine *procurator Augusti* yönetimi söz konusudur¹². Bu duruma örnek olarak MS 5 yılında Asia eyaletinde görevli *procurator* Pompeius Macer'i gösterebiliriz¹³. Daha geç bir örnek MS 62 yılına tarihlenen, Asia eyaleti içinde gerçekleşen köle ticareti kayıt altına alınması ile ilgili yasada (*lex Portorii Asiae*) bölgede görevli *publicani*'lerin yanı sıra imparatorun özel mali elçisi – müfettişi *procurator*'u da görmekteyiz¹⁴. Son Pergamon kralı Attalos'un şüpheli mirasından sonra çıkan Aristonikos ayaklanması (MÖ 133 - 129) ve Mithridates'in Asia eyaletine dönük saldırılarından (MÖ 88 - 85) sonra uzun bir süredir sorunsuz bir konumdaydı. Bölgenin görece sorunsuz olması onun vergilerini ve tüm mali kaynaklarını daha verimli hale getirme

⁶ Tacitus, *Annales*, xiii. 29

⁷ M. Crawford, "Aerarium", *DNP*, C. 1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 190.

⁸ H. Galsterer, "Steuern", *DNP*, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 984.

⁹ Rathbone, "Imperial Finances", *CAH*, 10, s. 315

¹⁰ *Res Gestae Divi Augusti*, 17

¹¹ Gaius, *Instutiones*, i. 6; W. Kierdorf, "Quaestor", *DNP*, C. 10, 2001, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 200, s. 690.

¹² Bowman, "Provincial Administration and Taxation", *CAH*, 10, s. 352

¹³ Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, s. 495; Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, s. 90

¹⁴ M. Cottier, M. H. Crawford, C. V. Crowther, J. –L. Ferrary, B. M. Levick, O. Salomies, M. Wörrle, *The Customs Law of Asia*, Oxford University Press, 2008, II. 56 - 58; s. 49, II, 113 – 114; II. 117 – 122; Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, s. 90

potansiyeli barındırmaktadır. Augustus'un senato eyaleti olmasına rağmen *procurator* tayin etmesi eyaletin ekonomik varsılığına işaret etmektedir. Tiberius döneminde de Asia eyaletinde *procurator*'lar bulunmaktadır¹⁵. Kısacası *principatus* başından itibaren imparatorlar iktidarları yettiği sürece patronu oldukları askerlerini beslemek için tüm eyaletlere kendi vergi müfetişlerini göndermişlerdir. Senatonun, imparatorun görevlilerinin gözetiminden uzak bir şekilde bağımsız bir mali yapı yönetmesi mümkün değildir.

Augustus kendi kontrolündeki eyaletlerin mali yönetimi için atadıkları *procurator*'lar genellikle atlı sınıftan veya kendi azatlıları arasından seçilmişlerdir¹⁶. Ayrıca Roma vatandaşı olan ve geçmişte Romalılarla yakın ilişki içinde bulunmuş yerel elitlerin çocuklarınının da bu tür görevlere getirilebildiğini görmekteyiz. Bunun anlamı tüm imparatorluk görevlilerinin – belki de özellikle mali alanda – merkezden atanmak yerine yerel unsurlardan da seçilebildiğidir¹⁷. Tüm eyalet sakinlerini ödemekle sorumlu oldukları *tributum soli*¹⁸ (toprak üzerinden tahsil edilen) ve *tributum capitis* (kişi başı hesaplanan vergi) vergilerinin toplanmasında, bölgedeki askerlerin ücretlerinin dağıtılması gibi görevler *procurator*'lar tarafından yerine getirilmiştir¹⁹. Harcamaların genel anlamda yönetilmesinde eyalet yöneticisinden bağımsız bir yetki sahibi olan bu yöneticiler doğrudan imparatora bağlıdır. Sadece imparator eyaletlerinde değil aynı zamanda senato yönetimindeki eyaletlere de gönderilen *procurator*, bu bölgelerde imparatorun özel mülkleri (*patrimonium*) üzerindeki tasarruflarını yerine getirmek ve buradan elde edilen geliri ve harcamaları kontrol etmek için de görevlendirilmiştir²⁰. Roma eyaletlerinin de Cumhuriyet döneminde olduğu gibi ayrı bir bütçesi (*fiscus*) vardı. Bu kasadan eyaletin kamusal işleri için yapılan harcamalar ve eğer

¹⁵ Tacitus, *Annales*, iv, 15. 2

¹⁶ Dio. liii. 15. 3 – 4; Mommsen. *Römisches Staatsrecht*. Cilt 2: Bölüm. 1, s. 223; Treggiari, “Social Status and Social Legislation”, *CAH*, 10, s. 897 vd.

¹⁷ Strabon, *Geographica*: xii. 3 c. 618: Strabon'un aktarımına göre Pompeius Magnus'un Asia Minor'daki görevi sırasında onunla yakın ilişki kuran Mitylene'li (Midilli) devlet adamı Theophenes'in oğlu Marcus Pompeius Macer Augustus tarafından Asia eyaleti *procurator*'u olarak atanmış ve Tiberius'un da yakınları arasına girmeyi başarabilmiştir. Asia *procurator*'unun isminden Pompeius döneminde Roma ile dostluk kurdukları da açıktır.

¹⁸ *Ius Italicum* hakkın sahip sayıları az birkaç kent bu vergilerden de muaf (*immunitas*) tutulmuşlardır bkz. Scullard, *From the Gracchi to Nero*, s. 220

¹⁹ İmparatorluğun kentleşmiş bölgelerinde söz konusu vergilerin toplanmasında kentli yerel idareciler her zaman önemli rol oynamışlardır. Kentleşmemiş bölgelerde gruplanmış topluluklar (*civitates*) içinden önde gelen kişiler ile Roma arasındaki ilişkiler vergi toplanması konusunda oldukça önemlidir. *Principatus* döneminde merkezi yönetimin bu süreçte yaptığı en önemli iş belirli aralıklarla yapılan *census*'lar ile vergi tarhının belirlenmesi olmuştur. Tek tek tüm üreticilerin vergilerinin toplanması büyük ölçüde yerel yöneticilere bırakılmış ve her bölgedeki özel yapıyı göz önüne alınarak hareket edilmiştir. *Procurator*'lar burada daha çok vergi sürecinin yönetim ve kontrol kısmında sorumlu davranmış olmalıdırlar.

²⁰ W. Eck, “Procurator” *DNP*, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001. s. 367; F. Millar, “Patrimonium”, *OCD*, 2. Edisyon, 1970, s. 790.

varsa eyaletin içindeki askeri birliklerin ödemeleri ve ihtiyaçları için ödenek sağlanmaktaydı²¹.

Procurator'lar bu mali yönetiminin yanısıra imparator Claudius döneminden (MS 41 – 54) itibaren askeri hukuki ve ekonomik yönetimi, bazı küçük eyaletlerde bir arada yerine getirmişlerdir²². Augustus ve Tiberius dönemlerinde, imparatorluğun sivil kamu görevlerine atılı sınıftan atanan ve eyalet yöneticisi sınıfına dâhil olan *procurator*'lar ile birlikte *praefectus* ünvanlı yöneticiler de görülmektedir²³. Alp bölgesindeki küçük eyaletler ya da Iudaea eyaletine atanan, İsa peygamberin ölüm cezasını onaylayan meşhur vali Pontius Pilatus, *praefectus*²⁴ olarak yöneticilik yapmıştır²⁵.

İmparatorluğun vergilendirme sistemi üzerinde Augustus tarafından bir yenilik yapılmamıştır. Ancak Mısır'ın eyaletleştirilmesi sonrası buradan başlayarak nakit tahsil edilen baş vergisi (*tributum capitis*) imparatorluk genelinde eyaletlerden tahsil edilmeye başlanmıştır²⁶. Yapılan yenilik vergileri toplayan devlet görevlileri dolayısıyla mali yönetim üzerindedir. Diocletianus döneminde para ve üretimdeki istikrarsızlık sebebiyle ana gelir kaynağı haline gelen aynı vergi toplama sistemi, imparatorluğun istikrarlı geçen yaklaşık ilk 200 yıllık döneminde ağırlıklı olarak para üzerindedir. Augustus dönemi basılan ve temel ekonomik değişim aracı olarak işlem gören yüksek oranda gümüş içerikli *denarius* bu istikrarın sembolüdür ve sonraki dönemlerde esas değerinde özellikle 3. yüzyıl krizi ile beraber ciddi değer kaybına uğramıştır. Bu da para temelli vergilendirme sistemi yerine aynı temele dönülmesi zorunlu hale getirmiştir. Buna para istikrarsızlığı ve enflasyona çözüm olması amacıyla tedavüle sokulan esas değeri yüksek sikkelerin basımı uzun vadede devlet tarafından sübvansede edilememiş ve başarısız olmuştur.

Ele aldığımız iki imparator döneminin sikke kaliteleri ve istikrarları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Augustus dönemi para basım standartları Nero'dan itibaren hiçbir zaman yakalanamıştır. Nitekim Diocletianus döneminde para sistemini ıslah amaçlı basılan

²¹ Rathbone, "Imperial Finances", *CAH*, 10, s. 320

²²W. Eck, "Procurator", *DNP*, C. 10, s. 367. Buna örnek olarak Noricum, Thracia, Raetia, Mauretania Tingitana ve Mauretania Caesariensis eyaletleri verilebilir bkz. B. Levick, **The Government of the Roman Empire**, Routledge, 2000, s. 15 – 17

²³ Magie, **Roman Rule in Asia Minor**, Princeton, 1950, s. 495; ayrıca bkz. Yazıtlar, II, 13

²⁴ Tacitus'un *procurator* ifadesinin aksine bölgede bulunan yazıt Pilatus'un *praefectus* ünvanına sahip olduğunu göstermektedir Tacitus, **Annales**, xv. 44; (Çevrimiçi), <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004074>, http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-13302585,

²⁵ Scullard, **From the Gracchi to Nero**, s. 377; bkz. Yazıtlar Kataloğu, I, 11, 13

²⁶ Rathbone, "Imperial Finances", *CAH*, 10, s. 312

sikkeler de Nero döneminin ayarlarında basılmıştır. Ancak bu basılan paraların vergi olarak geri dönüşünde sıkıntılar yaşanmış, kötü para piyasadaki iyi parayı kovmuştur. Dolaşımdaki sikkeler başlıca 3 gruptan oluşmaktadır: Altın *aureus* sikkenin *libra*'ya oranı 40 – 42, gümüş *denarius* 84/1 *libra* olarak hesaplanmaktadır. Çeşitli ağırlık ve ölçülere sahip bronz *aes* paraları temel hesap birimi olarak 4 *sestertius*'a eşittir: 1 *aureus* = 25 *denarius*, 1 *denarius* = 4 *sestertius*, 1 *sestertius* = 4 *aes*²⁷.

Sicilia'nın eyaletleştirilmesinden önce Syracusae tiranı Hieron'un vergi sistemi değiştirilmeden benimsenmiş ve eyaletler arttıkça da sistem temelde aynı kalmıştır. Başlıca doğrudan vergi (*tributum*) kategorileri *tributum soli* ve *tributum capitis* olmak üzere iki çeşittir. *Tributum soli* kategorisindekiler: *decumana* (zirai ürün üzerinden alınan 1/10 oranındaki vergi), *scriptura* (*ager publicus*'a dahil olan otlaklar için bu vergi nakit ödenir) vergileridir ve cumhuriyet döneminde *quaestor* ve *publicani* tarafından toplanırken, Augustus sonrasında imparator eyaletlerinde *procurator*, senato eyaletlerinde ise *quaestor* yönetiminde toplanmıştır. Ancak bu iki görevli birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildi. Asia eyaletinde olduğu gibi *quaestor*'ların görevlendirildiği bölgelerde imparatorun belirlediği *procurator* da görev yapabilmekteydi. Dolaylı vergiler (*vectigalia*) ise ticaretle ilgilidir: Gümrük vergisi (*portoria*) imparatorluğun sınırları dışından gelen ürünler için %25, eyaletler arasında ise ithal ve ihraç mal üzerinden % 2 – 5 arasında tahsil edilmektedir. Satış üzerinden *centesima rerum venalium* vergisi ise %1 oranındadır. *vicesima hereditatum* (miras üzerinden %5 oranında) ve özgür bırakılan köle için bedelin %5'i (*vicesima libertatis*) oranında alınan vergiler de dolaylı vergilerdir²⁸. Cumhuriyet döneminde vergilerin tahsilatını kolaylaştırmak için eyaletlerin vergileri ihale ile satışa çıkarılır ve en yüksek fiyatı veren *societas publicani*'ye Roma adına vergi toplama görevi verilirdi. Augustus'un reformları sonrası bu aracı sistem hızla kaybolmuş yeni eyaletleştirilen bölgelerde de hiç tercih edilmemiştir. Ancak dolaylı vergilerin toplanmasını erken *principatus* döneminde *publicani* aracılığıyla da sağlanmıştır²⁹.

Augustus çağının başında profesyonel ve daimi hale getirilen askeri yapının istihdamı, finanse edilmesi, güvenliğin sağlanması ile ekonomik ve siyasi istikrar sayesinde ve yapılan idari ekonomik reformlar ile, 3. yüzyıl krizi ve Diocletianus çağı başlarındaki gibi bir sıkıntı yaşamamıştır. Roma'da ücretsiz tahıl dağıtımı, para yardımları ve askerlere dağıtılan

²⁷ Rathbone, "Imperial Finances", *CAH*, 10, s. 317

²⁸ Taşdöner, Anadolu'da Roma Eyaletleri, s. 147 – 153; H. Galsterer, "Steuern", *DNP*, C. 11, s. 983.

²⁹ J. Andreau, "Publicani", Çev. S. Externbrink, *DNP*, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001. s. 577 vd.

donativum'lar bir çok kez Augustus'un şahsi zenginliğiyle finanse edilebilmiştir³⁰. Bunda hem imparatorluğun iç karışıklıklarına, hem de *dominatus* başlarına kıyasla daha az sayıda harici düşmana karşı görece küçük ordu göze çarpmaktadır. Ordunun daimi hale gelmesiyle imparatorluğun en önemli gider kalemi haline gelen askeri yapının görece küçüklüğü ekonomiyi baskı altına alacak boyutlara ulaşmamıştır. Augustus döneminde orduların çılgınlığının kontrol altına alınması ve güvenliğin imparatorluk çapında büyük ölçüde sağlanmasıyla geçmiş yüzyıla nazaran üretim ve vergi sistemi daha az zarar görmüş olmalıdır.

Ordu kendi masraflarını finanse edebilmesinde Diocletianus çağına nazaran – kazandığı başarılar ve fetihlerle, ganimetlerle – daha yetkindir. Aslında Yaşlı Cato'nun da formulize ettiği gibi ordu başarılı ve verimli askeri seferlerle hala kendini finanse edebilmektedir³¹. Emperyalist (yayılmacı) tutumunda hızla deneyim kazanan cumhuriyette orduların barınması ve beslenmesi Roma boyunduruğu altındaki eyalet halklarının üzerine yüklenirken, askerlerin ekonomik beklentilerinin de kazanılan zaferlerden elde edilen yağmalarla desteklenmesi *principatus*'un ilk iki yüz yılı boyunca mümkün olmuştur³².

Vergi mükelleflerinin üretimi, istikrarlı bir para sistemi ve güvenliğin sağlanması, ticari yaşamın da Akdeniz çapında gelişmesine katkı sağlamıştır. Vergilerin toplanması ise üretimdeki istikrar ve para sisteminin güvenilirliği sayesinde sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen yöneticilerin istismarları da Gallia'da Licinius örneğinde olduğu gibi görülebilmektedir. Tümüyle sorunsuz bir ekonomik yönetimden söz edemeyiz ancak Diocletianus çağına kıyasla ekonomik tablonun daha iyi olduğu açıktır. Vergilendirme, enflasyon, tağşiş (paranın itibari değerinde değişim) gibi problemlerden de dönemin kaynakları tarafından Diocletianus çağında olduğu kadar bahsedilmez. İncelediğimiz dönemleri ele alan antik kaynaklara baktığımızda ekonomik problemlerin Diocletianus döneminde daha zorlayıcı olduğu, konu üzerine olumlu ve olumsuz, taraflı ve tarafsız görüşlerin fazlalığından dolayı oldukça açıktır.

Ekonomik yapının önemli gösterlerinden biri de ilk *princeps* Augustus'un özel – ekonomik yaşantısında da ölçülü bir tutum göstermesidir. Cicero tarafından da ifade edildiği üzere devlet onu yönetenlerin karakterini taşımaktadır³³. Augustus'un ardından gelen Claudius hanedanı imparatorlarının dengesiz ve savurgan ve devlet hazinesini kurutan

³⁰ **Res Gestae Divi Augusti**, 16

³¹ Livius, **Ab Urbe Condita**, xxxiv, 9. 12; “*Bellum se ipsum alet*”, “Savaş kendini besler”

³² L. Wierschowski, “Heeresversorgung”, **DNP**, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 223

³³ Cicero, **De Re Publica**, i, 31. 47

aşırılıklarına rağmen imparatorluğun karşılaştığı saldırılarla başa çıkabilmesi, bu saldırıların Roma'ya ciddi tehditler oluşturacak boyutlara gelemeden önlenmesiyle sağlanmıştır. *Pax Romana* sadece başarılı ve “iyi imparatorlardan” dolayı değil Roma'nın düşmanlarının Geç Antik Çağ başlarına göre nispeten daha az olan askeri ve ekonomik baskısıyla sürdürülebilmiştir.

Yapılan idari ve ekonomik reformların en önemli amaçlarından biri de profesyonel bir yönetici sınıfını oluşturulmasıdır. Augustus döneminin tarihçisi Livius'un da şikayet ettiği vergi toplama organizasyonunda ciddi problemler söz konusudur³⁴. Buna karşı Augustus'un aldığı önlem imparatorluk yöneticilerini geçmişin suistimallerinden uzak tutmak için bu kadroyu ilk defa sabit bir maaşa bağlamış ve profesyonel bir yönetici sınıfı ortaya çıkarmıştır³⁵. Bu maaşlı yöneticilik hem senato eyaletlerinin hem imparator eyaletlerinin atanaları için geçerliydi. Cumhuriyet döneminde açık artırımla toplam vergi tutarını önceden alan Roma, vergilerin toplanacağı yerde *publicani*'lerin zorbaca uygulamalarını takip edememiştir³⁶.

Vergi konusundaki şikayetlere her dönemde rastlanmaktadır. Roma'nın Batı Akdeniz'den emperyal bir güç olarak ortaya çıkması sonrasında ele geçirilip eyaletleştirilen bölgelerin vergilendirilmesinde kullanılan yöntemler de bu istismlara açık kapı bırakmıştı. Kartaca savaşı sonrası kurulan ilk eyaletler olan Sicilia ve Sardinia Corsica'dan sonra 2. Kartaca savaşının kazanılması ile kurulan Hispania Citerior ve Ulterior eyaletlerinden Romalı *pro magistratus*'ların ilk yolsuzluk suçlamaları ve yargılanmalarını görmekteyiz³⁷. Augustus öncesi eyaletlere senatodan atanan valiler bu görevleri karşılığında ücret almıyorlardı. Zaten üst seviye bir sosyo ekonomik sınıfa mensup olmalarına rağmen senatörler sınıfı bazı örneklerde gittikleri eyaletleri kazanç kaynağı olarak görmüşlerdir. Gittikleri eyaletlerde vergiler haricinde usulsüz para toplama ve hukuksuz uygulamalarda bulunan yöneticilere karşı kurulan ilk mahkeme olan *Quaestio Perpetua de Repetundis* (MÖ 149) Pompeius'un

³⁴ “... *ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse*” *Publicani*'lerin olduğu yerde kamusal hukuka saygı ve müttefiklere özgürlük yoktur bkz. Livius, **Ab Urbe Condita**, xlv. 18. 4. Livius'tan birçok kez vergi mültezimlerinin usulsüzlüklerini görürüz a.e., xxv, 5. 1.

³⁵ Örneğin Africa ve Asia eyaletlerinin *proconsul* valilerin yıllık maaş tutarı Augustus döneminde 1 Milyon *Sestertius* etmektedir. H. Gelsterer, “Provincia”, **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 474.

³⁶ Cumhuriyet döneminde atlı sınıfından önde gelen girişimcileri (*publicani*) tarafından toplanan vergiler üzerinde, senato kökenli yöneticilerin eyalet halkının suistimalini önlemeye yönelik çabaları yetersiz kalmıştır. Eyaletlerdeki vergi usulsüzlüklerini soruşturmakla ve yargılamakla görevli mahkemenin (*Quaestio Perpetua de Repetundis*) üyeleri de gelecekte potansiyel eyalet valileri olan senatörlerden kuruluydu. Bu da adil bir yargılama ve cezalandırmayı engellemiştir Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri**, s. 73

³⁷ Livius, **Ab Urbe Condita**, xliii. 2

MÖ 53 yılında çıkardığı *lex Pompeia de Provinciis*'e kadar geçen yaklaşık yüz yılda istenen sonuç alınamamıştır. Bu kanunla, *consul* ve *praetor* olarak görev yapmış senatörler arasından seçilen eyalet yöneticileri, bu görevlerini tamamladıktan 5 yıl sonra eyalete atanabilecekti. Ayrı bir magistratlık olarak bu kanuna kadar itibar görmeyen eyalet yöneticisi, *consul* ya da *praetor* seçilmek için yapılan harcamaları geri kazanma yolu olmaktan çıkarmayı amaçlıyordu³⁸.

Bu vergi zulmü konusu geç imparatorluk döneminde de Lactantius tarafından ifade edilmektedir³⁹. Geç Cumhuriyet döneminde *publicani*'ler aracılığıyla vergi toplama zahmetinden kurtulan imparatorluk bu yüzden zaman zaman vergi ödeyenler üzerinde adil bir yönetim sergileyememiştir. Özellikle kaos dönemlerinde uygulanan fazladan vergilendirmeler de istikrarın hakim olduğu *pax romana* döneminde daha ölçülü seviyelerde olmalıdır ki zaten söz konusu barış ve refahın en önemli göstergeleri de bunlardır. Bununla birlikte söz konusu hukuksuzluklar aniden son bulmamıştır. Aslen Gallia'lı olan ve Augustus'un kölesiyken azat edilip kendi bölgesine *procurator* olarak gönderilen Licinus'un bölge halkına karşı yaptığı hukuksuzluklar ve yozlaşmış yönetimi buna bir örnektir ve buna Asia *proconsul*'ü Valerius Messalla'nın icraatları da eklenebilir⁴⁰. Ancak Dio, *procurator* Licinus'un cezalandırılmaktan da kurtulduğunu ifade etmektedir⁴¹. Bu duruma Augustus döneminden başka örnekler verebiliriz. Bithynia *praetor*'u M. Granius Marcellus, yardımcısı ve *quaestor*'u Caepio Crispinus ve Hispo Romanus tarafından zimmetine para geçirmekten suçlanarak yargılanmıştır⁴². Yapılan reformlarla gözleri doyurulmaya çalışılan eyalet valilerinin hırsı her zaman aldıkları yüksek maaşlarla tatmin edilememiştir.

³⁸ Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, s. 78

³⁹ Lactantius, *De Moritibus Persecutorum*, Çev. J. L. Creed, Oxford, 1984, 7. 3

⁴⁰ Scullard, *From the Gracchi to Nero*, s. 221

⁴¹ Cassius Dio, *Roma'ın Tarihi*, liv, 22 ve 23. 1

⁴² Taşdöner, *Anadolu'da Roma Eyaletleri*, s. 126 – 127; Tacitus, *Annales*, i. 74: Tacitus tarafından aktarılan olayda, her ne kadar suçlayıcı taraf aşağılanmışsa da yargılamanın gerçekleştirildiği görülmektedir.

1. E. Augustus Dönemi Toplumsal Yapı

Augustus döneminin toplumsal yapısında en öndeki öge Romalılık kavramı ve bir Romalı olmanın getirdiği sorumluluklarıdır. Cumhuriyet yönetiminden imparatorluğa geçiş sonrası toplumsal katmanları erken dönemlerde olduğu gibi *patricii*, *pleb*, *cliens* ve köleler olarak tanımlamak yetersizdir. Augustus ile birlikte daha kapsayıcı ve birleştirici kavram Roma yurttaşlığıdır. Yapılan yasalarla, topluma (Romalılara) örnek teşkil edecek davranışlar ve değerler üretimine bizzat *princeps* önderlik etmiştir. Temel statü ayrımı hukuki anlamda yurttaşlar ve diğerleri arasında belirginleşmektedir. İmparatorluğun geri kalan bağımlı halkları ise Augustus'un zaferleri ve merhameti (*clementius*) ile onun egemenliğini kabullenmiştir.

Çatışmalı ve uzun bir iç savaş sürecinin ardından sonunda Roma'nın siyasi birliği kesin bir şekilde sağlanmış halk kaos ve iç savaşlardan kurtulmuştur. Siyaseti ve toplumu kampaştırabilecek bir cumhuriyetçi hizbi artık yoktur. Senatörler Augustus ile tam bir işbirliği içerisindeyken, ordu ve eyaletler imparatorun komutası altındadır. Bununla birlikte Augustus'un idealinin tümüyle egemen yöntemlere dayanan bir iktidar meşruiyeti olmadığını görebiliriz. Romalılığı paylaşanların bu kimlik üzerinden aidiyet bağlarının güçlendirilmesi Augustus'un hedefleri arasındadır. Askeri ve siyasi başarıların propagandasının yapılması ve yeni tek adam rejiminin güçlendirilmesi için toplumsal bir uzlaşma sağlanması ve *pax* propagandası gerekmektedir. Yeni çağ (*novum saeculum*) söylemi sadece askeri zaferler ve katı bir egemenlikle yani klasik iktidar yöntemleriyle değil, dindarlık ve örnek yurttaşlık ile değerler üretimiyle de güçlendirilmelidir.

Augustus döneminin toplumunda ve ona yönelik propagandasında 4 temel unsur bulunmaktadır: Din, Roma vatandaşlığı, barış ve uyum (*pax et concordium*) söylemi ve ahlakçı – muhafazakar politika. Roma toplumunda din toplumsal yaşamın merkezindedir. Buna binaen yapılan ahlakçı yasalar toplum için norm oluşturma çabasının hukuki yanısıdır. “Konsüller rejimini” yıkan imparator Augustus Roma'nın geleneksel değerlerini vurgulayarak bunu dengelemeye çalışmıştır.

Kendi inisiyatifi ve gücünün önemini her kriz döneminde güçlü ve bitirici bir şekilde ortaya çıkaran Augustus, gelenekçi ideolojinin temel kurumu olan *senatus*'u ve senatörleri *Triumvir*'lik yönetimi boyunca yaşanan ve zaman zaman dozu artan *proscriptio*'lar ile baskı

altına almıştı¹. Ayrıca bu terörize edilen süreçte meşruiyetine kaynak sağlamak için kullandığı senatoyu yandaşı olan senatörlerle de doldurarak² yeni cumhuriyet ideolojisini tüm iktidarı boyunca büyük askeri ve politik başarılarla konsolide etmiş ve eski kaos rejiminin yeniden tartışılmasını toplumsal sınıfların tüm katmanlarını kendine bağımlı hale getirerek imkansız hale getirmiştir³. Diğer bir deyişle yönetici sınıfın kariyer ve prestij arzusunun kaynağı⁴ ve askerlerin düzenli ödeyicisi olmakla birlikte, nüfusun en kalabalık bölümünü oluşturan pleblere karşı gösterdiği hamiliği Augustus'un gücünün tesisinde ve sürdürmesinde önemli olmuştur⁵. Terhis ettiği askerlere dağıttığı topraklar ile Italia ve eyaletlerde koloniler kurmuştur. Askerlere tahsis edilen ayrılan araziler için toplamda 860 milyon *sestertius* ödenmişti⁶. Buradan hareketle Augustus'un gerçek iktidar tabanının yoksul kesimden halk ve ordu olduğunu söyleyebiliriz⁷. İktidarı boyunca sunduğu barış, istikrar ve refah hem halk hem de senatörleri değiştirilmiş senato tarafından kabul görmüştür.

Birçoğu *proscriptio*lar ile sindirilen ve yenileri ise Augustus iktidarının sağladığı avantajlarla mevcut durumu kabüllenen yeni senatörler sınıfı, cumhuriyet dekoru önündeki monarşik değişimi sahiplenmiş ve onu yüceltmıştır. Burada tek boyun eğdirme yöntemi olarak klasik iktidar ideolojilerinin temelinde yer alan ölüm inisiyatifinin yanı sıra yaşatmaya ve insani – biyolojik kaynakların verimliliğini artırmaya yönelik bir iktidar yönteminin benimsenmesi söz konusudur. Yasalarla desteklenen nüfus ve aile politikaları ve Foucault'nun deyişiyle insana ve topluma daha fazla yatırımla, yeni kimlik, aidiyet ve normları yasalarla destekleyerek – biyo-politika yoluyla – gönüllü bir boyun eğdirme söz konusudur⁸. Yani iktidar boyun eğdirme yöntemlerini çeşitlendirilmekte, iktidarın kabullenilişinin karşılıklı faydaları üzerinden otoriteyi sahiplendirme yöntemi kendini göstermektedir. Tacitus'un da ifade ettiği üzere toplumun farklı kesimlerinin *princeps*'in *auctoritas*'ına sadakati ve bunun ötesinde bağımlılığının güçlendirildiği görülmektedir. Bu

¹ Appianus, **Bella Civilia**, iv. 2. 7; Plutarkhos, **Cicero**, 46

² Cassius Dio, **Romaika Historia**, lii. 42. 1 – 4; Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 139. 4; İlk *lectio senatus* (senato listesi) Actium dönüşü MÖ 29'da yapılmıştır. Bu yeni senatör listesi ile bazı senatörler görevlerinden alınmış ve yenileri yerlerine atanarak senato yeniden inşa edilmeye başlanmıştır ayrıca bkz. J. A. Crook, "Political History, 30 B.C. to A.D. 14", **CAH**, 10, Cambridge University Press, 2008, s. 76. İkinci kez yapılan senatör tasfiyesi ise ilk düzenlemeden on yıl sonra MÖ 18'de yapılmıştır **a.e.** s. 92; Cassius Dio, **Romaika Historia**, liv, 13 vd.

³ Crook, "Political History, 30 B.C. to A.D. 14", **CAH**, 10, s. 85

⁴ Mustafa H. Sayar, "Res Publica'dan Principat'a", **Toplumsal Tarih**, 249, İstanbul, 2014, s. 89

⁵ **a.e.**, s. 90 – 91; J. A. Crook, **Augustus: power, authority, achievement**, s. 115

⁶ **Res Gestae Divi Augusti**, 3

⁷ Faulkner, **Roma: Kartalların İmparatorluğu**, s. 204 - 207

⁸ Shreyaa Bhatt, "The Augustan Principate and the Emergence of Biopolitics, A Comparative Historical Perspective", **Foucault Studies**, 22, 2017, s. 86: Foucault'un biyo-iktidar tanımı modern 18 ve 19. yüzyıl devletlerine ait olsa da, Bhatt, Tacitus'tan yola çıkarak biyo - iktidar kavramını Augustus'un inşa ettiği *principis auctoritas*'a ve *principatus*'a kadar götürmektedir.

bağımlık Actium sonrasında sadece şiddet yoluyla değil, yeni siyasal ve sosyal düzenlemelerle yani normlar ile sağlanmıştır.

Cumhuriyetin genel teması olan son yüzyıl boyunca aralıklarla devam etmiş iç savaş ve anarşi sürecinde hayatını her anlamda idame ettirme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamış Roma halkı, kendisine sunulan bu “güvenli – erdemli” yaşam üzerinde tartışmaktan oldukça uzak olmalıdır. Bunu bize düşündüren Augustus’un plebler üzerindeki büyük etkisidir⁹. Bununla birlikte cumhuriyetin son yüzyılına damga vurmuş demogogların birden kesilmesini de bekleyemeyiz. Dolayısıyla cumhuriyetin son yüzyılındaki dönüşümünde en önemli insan kaynağı olan plebler, yönetim tartışmalarının yeni düzen için tehlike arz edebileceği potansiyel yapı olarak değerlendirilmekten tümüyle uzak değildirler. Tüm askeri yapı üzerindeki kontrolü ile, başarıları ve onun getirdiği *auctoritas* ve *dignitas* da elde eden Augustus, karşısına çıkabilecek tüm olası rakipleri kolaylıkla safdışı bırakabilmiştir¹⁰. Her ne kadar rüzgar çoğu zaman kendisinden yana esse de, potansiyel tehlike oluşturabileceği düşünülen, hızlı yükselen ve dikkat çeken yöneticilere karşı aynı hızda tedbir almıştır. Örneğin senatonun Augustus’a tahsis ettiği bir eyalet olan Aegyptus’ta, Augustus’un Actium’daki genarellerinden Cornelius Gallus’un valiliği sırasında fazladan inisiyatif alarak yürüttüğü savaş ve kazandığı başarılar senato tarafından yargılanmasına sebep olmuştur¹¹. MÖ 19’da yaşanan Egnatius Rufus olayını da buna örnek olarak gösterebiliriz¹².

Augustus’un kazandığı askeri başarılar ve ünvanların yanı sıra halkın gözünde dindar ve Roma’nın geleneksel değerlerine bağlı yaşam tarzına uygun bir imaj çizmeye çalışması, dönemin propagandasında önemli bir konumdadır. Propagandasının esas hedefi Roma halkı ve Romalılardır. Yaşam tarzının ve buna dönük yasal düzenlemelerinin tamamen propaganda amaçlı olduğunu söylemek, ya da Paterculus’un yazdıklarından yola çıkarak tümüyle erdemli

⁹ *Tribunus plebis* olmadan avamın koruyuculuğunu üstlenir bir rolle *tribunicia potestas* alması ve pleblere yaptığı doğrudan para ve tahıl dağıtımlarıyla yoksul halk ile bağıni kuvvetlendirme ve onları yanına çekme hedefinde olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰ Suetonius, **Augustus**, 19

¹¹ Suetonius, **Augustus**, 66 ve Crook, *Political History, 30 B.C. to A.D. 14*, **CAH**, 10, s. 80 – 81; gelecekteki atamalarında Augustus dengelerin hızla değiştiği bu çağda *virii triumphales* (muzaffer kişi – komutan) olan bir komutana daha temkinli yaklaşacaktır bkz. Syme, **The Roman Revolution**, s. 393. Bu konudaki örneklerle Makedonya eyaletinin proconsul valisi Marcus Primus’un haksız savaş yürütmesi suçlamasıyla yargılanmasını da gösterebiliriz bkz. Cassius Dio, **Romaike Historia**, liv, 3. 1 – 4. Ayrıca yüksek kamu görevlerinde bulunup eyaletlere gönderilebilecek yöneticilerin görev sürelerinin hemen sonrasında görev bölgelerine gönderilmemesi ve belli bir süre beklenmesi de bu önlemlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Augustus tarafından gerçekleştirilen bu düzenleme başarılı bir *cursus honorum* sergileyip yükselişini eyaletlerde sürdürme potansiyeline sahip yöneticilere karşı bir önlem olarak da değerlendirilebilir bkz. Suetonius, **Augustus**, 36.

¹² Crook, “*Political History, 30 B.C. to A.D. 14*”, **CAH**, 10, s. 89

bir yaşam sürdüğüne kanaat getirmek eksik çıkarımlar olacaktır. Gerek çağdaş gerekse Augustus sonrası edebi kaynaklar bu konuda birbiriyle çelişmektedir.

Bir diğer unsur din, *Romanitas* ile birlikte birleştiricidir ve toplumsal yaşamın her anında yer almaktadır. Dindar ve örnek yurttaş imajına katkı sağlayan tüm dini kurumlara Augustus bizzat katılmıştır. Bunu otobiyografisinde¹³ ve Suetonius'da da görmekteyiz:

“Başrahip, Kuşbilici, dinsel törenlerden sorumlu on beşler Meclisi'nin bir üyesi, dinsel şölenlerden sorumlu 7'lerden biri, *Frater Arvalis* ve *Sodalis Titus* ve *Fetialis* oldum.”

Devlet dininin başrahipliği (*pontifex maximus*) görevi Augustus'un amcası Caesar tarafından da genç yaşta üstlenilmişti. Augustus da bunu aynı şekilde üstlenmiş sonraki imparatorlar da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Augustus'un dindar imajı kendisini *pontifex maximus* olarak tasvir eden heykelerde de görülmektedir (Görsel 5). Unutulmuş ve ihmal edilmiş bir çok geleneği yeniden getiren Augustus, cumhuriyetin son dönemlerinde ilgisiz kalmış olan dini meclislere de (*Frater Arvalis*, *Sodalis Titius* ve *Fetial*) bizzat dahil olmuştur¹⁴. Bir diğer yandan yabancı kökenli dinlere ve kültürlere olan horlayıcı tutumu da bu geleneği imajını perçinlemektedir¹⁵.

Roma'da yoğunlaşan imar faaliyetlerinin çok büyük bir kısmını Mars Tapınağı, Iuppiter Tonans ve Feretrius tapınakları, Apollo tapınağı gibi yeni dini yapıların inşaları¹⁶ ile birlikte eski ve onarıma muhtaç tapınakların restorasyonları oluşturmaktadır¹⁷. Dindar ve tanrıların desteğini elde etmiş *princeps* algısının oluşturulmasında bu mimari yapılar çok önemlidir. Gelenekçiliğin ve Romalılığın anlamına vurgu sadece din propagandası ile değil Roma yurttaşlığı statüsünde de kendisini göstermektedir¹⁸.

“Bu arada halkı halkı yabancı ve köle kanının her türlü karışıyla bozulmadan, saf tutmaya büyük önem vererek bir yandan Roma yurttaşlığını pek az verdi, öte

¹³ **Res Gestae Divi Augusti**, 7: “ *Pontifex Maximus, augur, XV virum sacris faciundis, VII virum epulonum, frater arvalis, sodalis Titius, fetialis fui* ”

¹⁴ **Res Gestae Divi Augusti (The Acts of Augustus)**, Çev. Frederick W. Shipley, LOEB Classical Library, s. 357 (a)

¹⁵ Suetonius, **Augustus**, 93

¹⁶ Augustus, **Monumentum Ancyranum / Ankara Anıtı**, Çev. Ç. Dürüşken, Kabalcı Yayınları, 2009, EK. 2

¹⁷ Suetonius, **Augustus**, 29

¹⁸ Suetonius, **Augustus**, 40. 3: “ *et civitate Romanas percissime dedit et manumittendi modum terminavit. Tiberio pro ciente Graeco patenti rescipsit, non aliter se daturum, quam si preesens sibi persuasisset, quam iustas petendi causas haberet; et Liviae pro quodam tributario Gallo roganti civitatem negavit, immutatem optulit affirmans facilius se passurum fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanae vulgari honorem* ” Türkçe çeviri için bkz. Suetonius, “ **On İki Caesar'ın Yaşam Öyküsü**, Çev. G. Varınlıoğlu, İstanbul, 2017.

yandan azat etmeye sınır koydu. Bir Yunanlı korunuğu adına başvuruda bulunan Tiberius'a şu yanıtı yazdı: "Kendisi karşımda bunu istemek için haklı nedenleri olduğuna beni inandırmadıkça vermem"; vergi yükümlüsü Gallia hakkında biri biri için yurttaşlık isteyen Livia'ya da 'olmaz' dedi. Roma devletinin saygınlığını dile düşürmektense hazinedeki paranın biraz eksik olmasına katlanacağına söyleyerek onu vergiden bağışık kıldı."

Roma yurttaşlığı Augustus döneminde bir ayrıcalık ve üst kimlikti. Yurttaşların sayılıp kayıt altına alınması 41 yıllık aradan sonra Augustus'un altıncı konsüllüğü sırasında (MÖ 28) ortak konsülü Agrippa ile gerçekleştirilmiş ve dört milyon altmış üç bin yurttaş sayılmıştır. Bu *census* işlemi bir arınma (*lustrum*) ve yeniden başlama ritüeli gibi değerlendirilmektedir¹⁹.

Erdemlilik ve ahlak üzerine yasamalar, genel olarak toplumsal tabanda arzulanan erdemli bir halk ortaya çıkarma konusunda verimli olup olmadığına dair açık veriler sunmasa da²⁰, sıradan ve bazı önemli yönetim kadrolarına aday atılı sınıfından yurttaşlar üzerinde uygulanabilmiş ve *principatus*'un ilerleyen dönemlerinde yeni bir yönetici sınıfı ortaya çıkarmıştır²¹. Uygulamaya sokulan *lectio senatus*'lar ile "arındırılan" senatörler sınıfına takviye, atılı sınıfından bazı kişilerin buraya transfer edilmesiyle geçici bir şekilde sağlanmıştı²². Ancak bu geçici bir çözümdü. Bunu daimi hale getirmek yani kendi kendini istihdam edebilecek bir nüfus politikasının sürdürülmesi gerekiyordu. Çocuk sahibi olmanın teşvik edilmesi de bunu amaçlamaktadır²³. Bu teşvikte zorlayıcı yöntemlerden biri de miras hakkına yönelik düzenlemelerdir ve çocuk sahibi olmayanların miraslarına devlet tarafından el konulması yasallaştırılmıştır. Fazladan çocuk sahibi olanların siyasi kariyer hedeflerini gerçekleştirmede daha fazla hukuki ayrıcalıkları vardır²⁴. Augustus bu ideal toplum hedefini kendi kaleme aldığı *Res Gestae*'de de açıkça belirtmiştir²⁵:

" Yetkeme dayanarak yeni yasalar çıkardım ve içinde bulunduğumuz çağda atalarımızın artık terk edilmiş birçok geleneğine yeni düzenlemeler getirerek, bizzat kendim gelecek kuşakların öyküneceği birçok gelenek oluşturdum "

¹⁹ *Res Gestae Divi Augusti*, 8

²⁰ Treggiari, "Social status and social legislation", *CAH*, 10, s. 892 ve 904

²¹ Crook, "Augustus: power, authority, achievement", *CAH*, 10, s. 133; *Principatus*'un geç dönemlerine doğru yazıtlarda *vir eminentissimus* sınıfı olarak görülecektir bkz. A. W. Lintott, "Equites Romani", *DNP*, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 36

²² Tacitus, *Annales*, xi. 25. 1 – 2; ayrıca bkz. J. von Ungern – Sternberg, "Patricii", *DNP*, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 409.

²³ Münkler, *İmparatorluklar*, s. 120

²⁴ Cassius Dio, *Romaika Historia*, liii. 13. 2 vd.

²⁵ *Res Gestae Divi Augusti*, 8

Suetonius'un aktarımlarından yola çıkarak, Augustus'un mütevazı ve erdemli yaşam tarzını²⁶ ve bunun kamuya teşhirini, oluşturmaya çalıştığı Romalılık değerlerine bağlı toplum hedefi bağlamında propaganda olarak değerlendirebiliriz. Bir başka deyişle burada bir norm ve disiplin toplumu oluşturulmaya çalışıldığı açıktır. Normatif uygulamalar cumhuriyetin başından beri iktidar ideolojisinin ortasında yer alan *mos maiorum* referansları (*exempla*) tarafından sağlanmaktadır. *Principatus* yönetiminin kuruluşu ile birlikte bu sözsüz yasaları ve normların yerini Augustus'un ismiyle bütünleşen üstün kişiliği, karakteri ve davranışları almıştır. Yani yasa ve norm canlı bir şekilde Augustus ile birleşmekte ve norm üretimi *princeps* tarafından sağlanmaktadır²⁷. Devletin temsili en üst düzeyde bir kişide toplandığında ona ve ailesine yönelik karalayıcı ifadeler de vatana ihanet suçlaması ile cezalandırılabilir²⁸.

Augustus iktidarının çağdaşı olmamakla birlikte (D. MS 69/70 – Ö. 130?) Suetonius'un yazdığı, dönemin politik olaylarından ziyade Augustus'un özel yaşamına dair ilginç ayrıntılar barındıran (halk arasında bilinen ve belki de inanılan) biyografisinin değerler üretimine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Biyografinin baştan sona bir övgü olmadığı ve Augustus'un yasalarıyla çelişen tutumlarının da aktarılması ise bu ayrıntıların nispeten objektif bir bakış sunduğunu düşündürmektedir. Suetonius verdiği örnekler oldukça ayrıntılıdır. Örneğin Augustus'un sıradan bir yurttaş kadar sade bir ev dekorasyonu olduğu, kız kardeşinin kendisi için diktikleri hariç nadiren başka kıyafetler giymesi ya da ölçülü togası, israftan kaçınan tutumlu tavrı ve sade yemek zevki ile uykuya az düşkünlüğü bunlardan bazılarıdır²⁹. Buna benzer örnekler Suetonius'un satırlarından daha da çoğaltılabilir. *Res Gestae*'de buna benzer örnekler görülmektedir³⁰.

Res Gestae'den yukarıda alıntılanan bölümle bağlantılı olarak Suetonius da Augustus sosyal alanda yaptığı yasamalara değinmektedir³¹:

“ *Mevcut kanunlar yenilendi ve harcamalar, zina ve bekaret, rüşvet ve farklı sınıflardan yurttaşların evlilikleri üzerine yasamalar yapıldı*”

²⁶ Sayar, *Res Publica'dan Principat'a*, s. 90

²⁷ Bhatt, *The Augustan Principate and the Emergence of Biopolitics, A Comparative Historical Perspective*, s. 79

²⁸ Tacitus, *Annales*, ii. 50

²⁹ Suetonius, *Augustus*, 73, 74, 76, 78

³⁰ *Res Gestae Divi Augusti*, 24

³¹ Suetonius, *Augustus*, 34; *Leges retractavit et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam et de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus*

Toplum içerisinde erdemli, örnek bir görüntü sergileyen Augustus'un özel yaşamında ise bu satırlara uygun düşmeyen tavırlarının olduğunu da yine Suetonius yazmaktadır. Augustus'un genç kadınlara yönelik inanılmaz düşkünlüğü, eşi Livia'nın ve hatta arkadaşlarının ona kadın temin etmesi, kumara olan iddiasız hevesi³², MÖ 18'de yasalaştırılan ve rastgele cinsel ilişkiyi cezalandıran *lex Iulia de adulteriis*³³ ile derin bir çelişki içindedir. Bu yasamaların içeriklerinin uygulanmaları, dindar ya da Romalılık değerlerine bağlı imparator imajının oluşturulması ve propagandanın ardından ikinci planda kalmaktadır. Bu yasamalar da gösterişsiz bir yaşamın kamusal teşhirinin yanı sıra hukuki bir propaganda metni, ya da politik rakipleri berteraf etme - karalama amacıyla yapılmıştır.

Yeni çağın en öndeki sloganlarından birinin de evrensel barış teması *pax Romana* – *pax Augusta* olduğunu söyleyebiliriz. Senato tarafından Augustus'un Gallia ve Hispania'daki askeri seferlerden dönüşü anısına Campus Martius'ta Augustus onuruna *ara pacis Augustae* (Augustus Barış Anıtı) dikilmiştir³⁴. *Pax Romana* söylemi ile kastedilenin gerçek anlamda bir barış olmadığı ya da savaşızsızlık ortamı olmadığı oldukça açıktır. Augustus öncesi tüm Roma tarihi boyunca Janus Quirinius tapınağının kapıları sadece iki defa kapanmışken, Augustus döneminde üç kez kapatılmıştır³⁵. Augustus'un idealindeki Scipio'nun cumhuriyeti³⁶ Paterculus'un satırlarında görülmektedir³⁷:

“...Aralıklarla yirmi yıldan fazla süren iç savaş dönemi sona ermiş, harici düşmanlara karşı zaferler kazanılmış ve barış restore edilerek orduların çılgınlığı kontrol altına alınmıştır. Hukukun ve yasaların geçerliliği yeniden sağlanarak mahkemelerin görevlerini yerine getirmesi sağlanmış ve senatonun eski saygınlığı yeniden sağlanmış ancak magistratların ölçsüz yetkileri sınırlanmıştır. ... Cumhuriyetin eski geleneksel formu yeniden restore edilmiştir.

³² Suetonius, **Augustus**, 69 vd.

³³ Daha sonra İS 9'da *lex papia Poppea* ile yenilenmiş ve eklemeler yapılmıştır W. Eck, **The Age of Augustus**, Çev. Deborah L. Schneider, Blackwell Publishing, 2007, s. 101

³⁴ **Res Gestae Divi Augusti**, 12; Ovidius, **Fasti**, i. 709 – 722. *Ara Pacis*'in renkleri, güncel renklendirme çalışmalarındaki renk tercihleri ve anıtta yer alan sahnelerin bu bağlamda yorumları hakkında en yeni kaynak için bkz. Gürkan Ergin, “The Colours of Ara Pacis”, **Acta Classica Mediterranea**, S. 1, 2018, Homer Kitabevi, İstanbul, s. 9 – 24

³⁵ Suetonius, **Augustus**, 22; Janus Tapınağı'nın kapılarının kapatılması karada ve denizde Roma için barışın ve huzurun sağlandığının (*pax populi Romani terra marique*) gösteren bir ritüeldir bkz. J. Linderski, “Pax”, **DNP**, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 454.

³⁶ Crook, **Political History, 30 B.C. to A.D. 14**, s. 77

³⁷ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 89. 2 – 4: “... quod non Augustus post reditum in urbem rei publicae populuque Romano terraumque orbi representantur. Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperium magistratuum ad pristinum redactum modum, ... Prisca illa antiqua rei publicae forma revocata. Rediit cultus agris, sacris honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum possessio; leges emendatae utiliter, latae salubriter...”

Tarım toprağa geri dönmüş, dine saygı ve insanlığın güvenliği sağlanmıştır. Eski yasalar daha yararlı olarak düzenlenmiş ve yeni yasalar çıkarılmıştır.”

Suetonius’a göreyse iç savaş ortamında yaşanan mevcut istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı işlenen suçları artırmış ve özellikle de seyahat edenlerin güvenliklerini tehlikeye atmıştır. Düzenin sağlanması sonrasında Augustus bu güvensiz ortamın yok edilmesi için güvenlik önlemlerini artırmıştır³⁸.

Özelden genele doğru gidersek Roma’dan Italia’ya ve tüm imparatorluk çapındaki yol ağlarının geliştirilmesi stratejik noktalara gözetleme kulelerinin inşa edilmesi bu önlemlerin bir parçasıdır. Ayrıca birbirlerine karşı sürekli savaş halinde olan Romalı komutanların, barış sağlandığı müddetçe haydutluğa karşı alabileceği önlemlerin kapasitesi de doğal olarak artmıştır. Savaşın ve terörün³⁹ en büyük uygulayıcılarının da *respublica*’nın kendisi ve orduları olduğunu bu kriz dönemi için söyleyebiliriz⁴⁰. *Respublica*’nın kendi içindeki krizlerinden en çok etkilenen de bu geniş imparatorluğun tebasının olması beklenen bir sonuçtur. Örneğin MÖ 42’deki Philippi savaşında Brutus ve Cassius’un (veya Pompeius’un MÖ 48’de Pharsalos’ta Caesar’a karşı yürüttüğü savaşta) önderlik ettiği orduların iâşesi, asker temini ve savaş vergileri gibi olağanüstü harcamalara yol açmıştır. Bunu bedelini ödeyen ise doğrudan ya da dolaylı olarak (mevcut savaş ortamının üretime olan olumsuz etkisi olarak değerlendirilebilir) bölge halkları olmuştur. Pharsalos’ta Caesar’a karşı toplanan ordu da muhtemelen yine Yunanistan’ın vergileri ile desteklenmiş ancak bu ordu savaşı kaybetmiştir⁴¹. Actium savaşı sırasında Antonius’un ordusunun erzak temini için Atina ve Khaironeia kentleri sömürülmüştür⁴². Shakespeare’in Iulius Caesar adlı tiyatro oyununda

³⁸ Suetonius, **Augustus**, 32

³⁹ Cumhuriyetin son yüzyılı boyunca sık sık yaşanan iç savaşlarda kazanın belirlediği meşruiyet diğer tarafı mahkum etmiştir. Bu yüzden yenilen taraf çağdaş veya sonraki dönem yazarları tarafından terörün kaynağı olarak gösterilmiştir. Kaynaklar birbirinden farklı olarak farklı kişileri suçlu görmekte ise de gücünü kabul ettiren meşruluğunu da sağlamıştır. Terör ise sözlük anlamına bağlı kalarak ifade edildiğinde güvensiz bir ortamın ve kaosun hüküm sürmesi olarak anlaşılmalıdır.

⁴⁰ Şiddetin yaygınlaşmasında Paterculus’un işaret ettiği dönüm noktası Gracchus’ların öldürülüşünden Actium’a kadar geçen dönem süresince Roma’nın en büyük düşmanları kendi içinden çıkmıştır.

⁴¹ Plutarkhos, **Caesar**, 39. 1. Taşdöner, **Anadolu’da Roma Eylaetleri**, s. 159. Buna benzer ancak daha geç bir örnek Nero sonrası yaşanan kriz döneminde, imparator adayı Galba’nın kendi mücadelesi için destek vermekte tereddüt eden Hispania ve Gallia kentlerinin halklarını ağır vergilerle, Romalı yöneticilerini ile ölümle cezalandırmışlardır bkz. Suetonius, **Galba**, 12. *Principatus*’un ikinci iç savaşından diğer bir örnek ise Septimius Severus ve Pescennius Niger arasındaki iç savaştır. Bu örnekte de Byzantion kenti Niger’in tarafını tuttuğu için, savaşın galibi Severus tarafından cezalandırılmıştır bkz. Cassius Dio, **Roma’da Historia**, lxxv. 14 vd. Meşruiyeti de kazanan taraf belirlemiştir. Yanlış taraf tutma hatasında bulunanlar, hatta Galba örneğinde olduğu gibi tereddüt içindekiler bile iktidarın cezalandırıcı uygulamalarına maruz kalmıştır.

⁴² Plutarkhos, **Antonius**, 68. 4. 5

tiranı öldüren Brutus'un Cassius ile tartışması esnasında söylediği söz dikkate değerdir: “Kanımı damla damla meteliklere çeviririm de köylülerin nasırlı ellerinden kanunsuz para koparmaya kalkmam! Askerlerim için para istedim senden, göndermedin: Cassius’a yakışır mıydı bu” Bu sözler Shakespeare tarafından Brutus’a söylenmektedir. Oyunun geneline bakıldığında Caesar’a yapılan suikast ve ardından gelişenler tamamen kurgu değil gerçeklerden alıntılanmıştır. Brutus’un, *triumvir*’lere karşı savaşa hazırlandığı bir esnada Cassius’a karşı yolsuz ve kanunsuz para toplama suçlamaları, Caesar’ın ölümü sonrası yaşanan iç savaşlarda halkın sırtına yüklenildiği gerçeğini asırlar sonra tekrarlamaktadır⁴³. Eyalet sakinlerinin ve vergi mükelleflerinin bu örneklerdeki gibi savaş dönemlerinde sömürüldüğünün örnekleri daha da çoğaltılabilir. Orduların kontrolsüzlüğü ve savaşların yukarıdaki gibi sonuçlara yol açması her zaman öngörülebilirdir.

Kısacası imparatorluk için verilen savaşlarda artan iase ve her türlü lojistiğin en büyük bedelini ödeyen halktır. Augustus’un tüm bu iç savaşa son verip şiddetin kaynağını tek bir elde toplaması ve buna karşı alternatif bir gücün meydana okuyamaması *pax romana*’yı ortaya çıkarmıştır. *Pax*, Cumhuriyetin kendi içindeki iktidar – yönetme sorununu bir kişinin ezici üstünlüğüyle sonlandırılması güvenliğinin de sağlanması anlamına gelmektedir denilebilir. Geç Cumhuriyet döneminde kendini fazlasıyla hissettiren askeri iktidar ideolojisi, yerini barış, huzur ve refah ideolojisine bırakmıştır. Bu barış söyleminin daha geniş kitlelere ulaştırılması misyonu ise Augustus’un yakınında bulunan G. Clinius Maecenas’ın hamiliğini yaptığı entelektüel sınıf aracılığıyla sağlanmıştır. Bu yazarlardan en bilinenleri Vergilius ve Horatius’tur. H. Münkler’in ifade ettiği üzere yeniden ve daha başarılı bir şekilde düzenlenen emperyal misyonun duyurulması bu entelektüel sınıf sayesinde⁴⁴. Augustus’un bir kült haline gelebilmesinde bu resmi tarih yazımı da çok önemli bir yer tutmaktadır. Meşrulaştıran, iktidarın gücünü yücelten, adaletini öne çıkartan ve onu sarsılmaz gösteren görkeminin anlatısı olarak tarih yaşanan müreffeh çağın sabitleyicisidir⁴⁵. Buna katkı sunan sadece tarihçiler değildir. Aynı zamanda Roma’yı imparatorluk başkenti görünümüne sokan mimarlardan Vitruvius’tur. Augustus’un gerçekleştirdiği büyük kent yatırımları ve düzenlemeleri de toplum mühendisliğinin bir parçasıdır.

⁴³ W. Shakespeare, **Julius Caesar**, Çev. S. Eyüboğlu, İstanbul, 2011, iv. 3. 88 - 92

⁴⁴ H. Münkler, **İmparatorluklar**, s. 140 – 141

⁴⁵ M. Foucault, **Toplumun Savunmak Gereki**, Çev. Ş. Ateş, İstanbul, 2001, s. 80, 28 Ocak 1976: Böyle bir tarih yazımına karşı eleştiriler Antik Çağ kaynaklarında da görülmektedir. Uydurma veya önemsiz olaylar yöneticilere yaranmak amacıyla yazılmaktadır bkz. Herodianus. **History of the Empire**, i. 1. 2

Roma'nın yeniden inşasında Augustus'un imar faaliyeti kapsamında yapılan kanalizasyonlar, su temini ve dağıtımı, tiyatrolar ve bir amfiteyatrosu, forumlar, onarılan ve yeni eklenen dini yapılar, portikolar, parklar ve hamamlar propagandasının ve hayır sahibi (*eugertes*) kişiliğinin en görünür örnekleridir⁴⁶. Kentin birçok yeri anıtsal ve kamusal yapılarla süslenmiş ve tanrısal Iulius ailesinin varlığı güçlü bir şekilde sergilenmiştir. Suetonius'un aktarımına göre tuğla yığını olarak aldığı Roma'yı mermer bir şehir haline getirmesiyle övünen Augustus⁴⁷, kenti bir imparatorluk başkenti havasına sokmuş ve kamu yararına yapılarıyla Romalıların da desteğini kazanmıştır. Gaius Iulius Caesar'ın da hizmetinde bulunmuş ve Augustus'un Roma'daki imar faaliyetlerinde de kadrolu bir mimar – mühendis olan Vitruvius da imar faaliyetlerine dikkat çekmektedir⁴⁸. Vitruvius'un, *De Architectura Libri Decem* (Mimarlık Üzerine On Kitap) eserinin girişinde Augustus'a ithafen yazdıkları dönemin düşünce yapısını yansıtmaya açısından çok önemlidir. MÖ 90 – 20 yılları arasında uzun bir hayat yaşamış ve Roma'nın en çalkantılı dönemlerine doğrudan tanıklık etmiş olan, dönemin kadrolu mimarı Vitruvius, kitabının girişinde döneminin toplumsal atmosferini Appianus, Dio, ya da Suetonius'a kıyasla çok kısa ancak çok özlü bir şekilde yansıtmaktadır⁴⁹:

“ ... Ama baktım ki, sen sadece toplumsal yaşamın ve siyasal düzenin tesisine önem vermekle kalmıyor, ülkemize katmış olduğun eyaletlerle hem devletimiz zenginleşip gelişsin hem de iktidarın haşmeti kamu binalarının görkemıyla daha da heybetli görünsün diye bu binaların tesisine önem veriyorsun, o zaman ben de bari hiç gecikmeyeyim ve önüme çıkan ilk fırsatta mimarlıkla ilgili konularda kaleme aldığım yazılarımı senin önüne seriyim dedim. ”

“Fikir özgürlüğü” konusunda Augustus dönemi Roma'da her ne kadar güncel anlamına yakın olarak bir polis devleti ya da Suetonius'tan da okuduğumuz gibi ideolojik tiranlık söz konusu olmasa da, Egnatius Rufus örneğinde olduğu gibi iktidarın başarılı bir

⁴⁶ Crook, **Augustus: power, authority, achievement**, s. 138 – 139

⁴⁷ Suetonius, **Augustus**, 28 vd. yapılan imar faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁴⁸ Vitruvius, **De Architectura**, Çev. F. Granger, LOEB Classical Library, 1955, i. 2 - 3

⁴⁹ **a. e.** i. 2. 1: “*Cum vero adtenderem te non solum de vita communi curam publicaeque rei constitutionem habere sed etiam de opportunitate publicorum aedificiorum, ut civitas per te non solum provinciis esset aucta, verum etiam ut maiestas imperii publicorum aedificiorum egregias haberet auctoritates, non putavi praetermittendum, quin primo quoque tempore de his rebus ea tibi ederem*”. Türkçe çeviri için bkz. Vitruvius, **Mimarlık Üzerine**, Çev. Ç. Dürüşken, 2017, i. 2. 1

demogoga tahammül edilmediğini görmekteyiz⁵⁰. Esasen Geç Cumhuriyet döneminin güçlü *patricii*'leri ezilmiş, cumhuriyet sözde sahiplenilerek monarşi tesis edilmiştir. Augustus'un üvey oğlu Tiberius'un çağınının çok ilerisinde bir örnek olarak "Özgür bir ülkede düşünce ve ifade özgürlüğü olmalıdır" sözü de burada hatırlanmalıdır⁵¹. Sulla'dan itibaren yayınlanan *proscriptio*'lar ve iç savaş dönemlerinde sıradanlaşan politik cinayetler bu sözlerin tümüyle aksini göstermektedir. *Principatus*'un tesisi sağlanıp iktidar problemi ortadan kaldırıldığında ve ordu, bürokrasi ve Roma yurttaşları memnun edildiği sürece düşünce ve ifade özgürlüğünün "tolere edilmesi" normal görülebilir⁵². Ancak burada esas göz ardı edilen, güç sahibi muhalefet unsurlarının zeten yok edilmiş veya susturulmuş olmasıdır.

İmparatorun eleştirilebilir konumdan uzaklaşmasındaki en önemli etken tüm toplumsal sınıfları kendi hayırlarına bağımlı kılması ve onları memnun etmesidir denilebilir. Augustus'un ölümünden sonra açıklanan vasiyette en yakın varislerine yüz elli milyon *sestertius* kalmışken⁵³ çok büyük miktarda bağışlar askerlere ve Roma kenti sakinlerine gitmiştir. Büyük ve fakir halk kitleleri için ekmek ve oyunlar, atlı sınıfı için makam, prestij ve güvenli ticaret imkanları, senatörler için "iadei itibar"⁵⁴ askerler içinse başarılı askeri hareketler ve ganimet olduğu sürece imparator neden eleştirilsin⁵⁵? Özgürlükten kast edilenin can ve mal güvenliği olduğu vurgusu Suetonius'un Augustus biyografisinde de görülmektedir⁵⁶:

"Yaşamamızı, denizde yolculuk etmemizi, özgürlüğümüzün ve malımızın mülkümüzün tadını çıkarmamızı sana borçluyuz"

⁵⁰ Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 91 ve 92. Egnatius Rufus kent *aedilis*'i olduğu dönemde kölelerden oluşturduğu 600 kişilik acil durum müdahale birliğini (*vigiles*) oluşturmuştur. Roma'da kurduğu bu birlikle yangınları söndüren ve dolayısıyla halkın ilgisini ve övgüsünü kazanan Rufus, Paterculus'un aktarımına göre Augustus'a karşı bir suikast komplosunun azmettiricisiydi ve hapse atılarak ölüme terk edildi. İmparatorluğun merkezindeki en büyük övgülerin sahibinin Augustus'tan başka birisinin olması ve gerekli süre dolmadan kent *aedilis*'liğinden *praetor*'luğa yükseltilmesi hedef olmasında önemli bir etken olmalıdır. Öyle ki eleştirilerin boyutu iktidarını tehlikeye düşürmemiş olmalıdır. *Vigiles* ile ilgili olarak bkz. Cassius Dio, **Romaika Historia**, liii.24.4 vd.; W. Eck, **Die Verwaltung des Römischen Reiches in der Hohen Kaiserzeit**, Cilt 2, Arbeiten zur römischen Epigraphik und Altertumskunde, 1995, s. 94

⁵¹ Suetonius, **Tiberius**, 28

⁵² Crook, **Augustus: power, authority, achievement**, s. 144

⁵³ Ayrıca Augustus son 20 yıl boyunca arkadaşlarından 1400 Milyon *sestertius* miras toplamıştır. Bu paralar halkın ve ordunun gönlünü kazanmak için en önemli araç olmuştur bkz. Suetonius, **Augustus**, 101

⁵⁴ Suetonius, **Augustus**, 35, 53, 54

⁵⁵ Sayar, **Res Publica'dan Principat'a**, s. 90

⁵⁶ Suetonius, **Augustus**, 98; Bhatt, **The Augustan Principate and the Emergence of Biopolitics, A Comparative Historical Perspective**, s. 89

Özetleyecek olursak Augustus kendisine defalarca ömür boyu teklif edilen diktatörlük, *censor*'luk, ya da konsüllük gibi “legal” ancak *mos maiorum* ile ters düşen görevleri⁵⁷ de ısrarla reddetmesi yukarıda belirtilen bu propagandanın önemli bir parçasıdır. *Ianus* tapınağının kapılarının kapatılması⁵⁸, kapsamlı imar faaliyetleri⁵⁹, Roma adı geçmediği sürece kendisi adına tapınak kurulmasını yasaklaması⁶⁰, kendisine abartılı övgüleri hoş karşılamaması⁶¹, bedava tahıl ve bazen doğrudan para dağıtımları ile oyunların düzenlenmesi o istemese de onun henüz yaşarken tapınım görmesine neden olmuştur. Bu ters psikolojinin – halkın düşüncesi üzerinde ne kadar etkili olduğu kesin olmasa da; en azından onları hem maddi hem manevi anlamda tatmin etmiştir ve bu da propagandasının en önemli unsurlarından biri olmuştur.

⁵⁷ Suetonius, **Augustus**, 52; **Res Gestae Divi Augusti**, 5; MÖ 22 ve diktatörlük ve yıllık yenilenmek üzere yaşam boyu konsüllük görevi (ki bu makam da zaten 3 yıl sonra ömür boyu olmak üzere kendisine verilecektir) bkz. Cassius Dio, **Roma'ın Tarihi**, liv. 10. 5.

⁵⁸ **Res Gestae Divi Augusti**, 13

⁵⁹ Vitruvius, **De Architectura**, i. 2 – 3; **Res Gestae Divi Augusti**, 19, 20, 21, a. e. EK. 2; Suetonius, **Augustus**, 29, 30, 31

⁶⁰ Suetonius, **Augustus**, 52

⁶¹ Suetonius, **Augustus**, 53

İKİNCİ BÖLÜM

DIOCLETIANUS DÖNEMİ

2. A. 3. Yüzyıl Krizi

Tetrarchia (dörtlü yönetim) sisteminin kuruluşunun arka planında, 3. yüzyılda ciddi bir gerileme içinde olan imparatorluğun deneyimleri bulunmaktadır. *Principatus* rejiminin tesisinde olduğu gibi, bu kriz dönemi boyunca işlemeyen yönetim mekanizması, sistemli bir reformlar serisini dayatmaktadır. Sorunlar tek başına imparatorların eksikliğine atfedilemez ancak birçoğunun liyakatsizlikleri konusunda antik kaynaklar hemfikirdirler. İmparator Commodus ile birlikte siyasi ve askeri yönetim krizlerine ekonomik ve toplumsal kriz eşlik etmektedir. 3. yüzyılda yaşanan kriz Geç Cumhuriyet döneminin problemlerinden daha çok faktör barındırmaktadır. Augustus öncesi dönemde Roma merkezli siyaset, harici bir etkenle değil kendi güçlü siyasi karakterlerinin savaşıyla çalkalanmaktayken bu dönemde sınırlar eskisinden daha yoğun barbar saldırılarına maruz kalmaktadır. Roma'nın yenilmezliği Decius ve Valerianus örneklerinde olduğu gibi küçük düşürücü yenilgilerle sarsılmaktadır.

Krizin merkezine konumlanan tarihi dönem ise askeri anarşi dönemi dönemidir. Elli yıllık askeri anarşi döneminin kısa ya da görece uzun iktidarlı imparatorlarının isimleri bile oldukça uzun bir liste meydana getirmektedir¹. Bu dönemde hiçbir imparator başarılı bir merkezileşme ve etkin bir yönetim ortaya koyamamış, bunda iddia sahibi olma ihtimali olanlar ise erken safhalarda elenmişlerdir. İktidara aday hiçbir asker imparator kolaylıkla ve doğrudan tahta ulaşamamıştır. Sivil karakteri bir örnek olarak ele alabileceğimiz ve aynı zamanda senatör ve 263 yılı konsülü olan Tacitus ise birkaç ay imparator olarak kalabilmiştir (275 sonu ve 276 ortası)². Bazen bir imparatorun iktidarı döneminde bile sonlandırılmayan gasıp imparatorlar, meşru imparatorun katlinden sonra, yeni adayların da eklenmesiyle devam ediyordu. Örneğin Syria merkezli Palmyra Krallığı kısa bir dönem de olsa Roma'nın doğudaki egemenliğine darbe vurmuştur³. Gallia ve Hispania eyaletlerinde ise Postumus ve ardılı Tetricus gaspları söz konusudur⁴. İmparatorluğu dönemi nispeten daha egemen olan

¹ Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 183 – 266 arasında asker imparatorlar kronolojisini ayrıntılı olarak vermektedir.

² Aurelius Victor, **De Caesaribus**, Çev. H. W. Bird, Liverpool University Press, 1994, s. 36

³ a. e., s. 33 - 35

⁴ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 13. 9

Aurelianus döneminde bu sorunlar çözülebilmıştır⁵. İstikrara ve barışa aç Roma halkı Aurelianus'u bu zaferlerinden dolayı *restitutor orbis* (dünyanın yeniden kurucusu) ünvanıyla onurlandırmıştı⁶. Tüm kaos dönemi ve kısa ömürlü iktidarlar döneminde, imparatorluk dağılmanın eşiğindeymiş gibi görünmesine rağmen, dış düşmanlara karşı askeri ve politik başarılar da kazanılmıştır.

Bu iktidar mücadelesi içine girip de mağlup olan adayları da bir arada değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan tablo daha da kötüleşmektedir. Sadece 3. yüzyılın krizi ayrı bir konu olarak değerlendirilebilir. Üzerinde hemfikir olunabilecek nokta Diocletianus ile başlayan dönemin arka planının 3. yüzyılın yönetim krizinden önemli izler taşıdığıdır. Dağılma sürecinin en güçlü işaretleri de bu tarihsel süreçte görülmektedir

İmparatorluğun 3. yüzyılda ciddi bir dağılma ve Roma merkezinde uzaklaşma emarelerinin güçlendiğini doğrudan gösteren bazı örnekler mevcuttur. Askeri Anarşi döneminden itibaren imparatorluğun batı ve doğusunda Romalı komutanlar ve yerel güçler tarafından bağımsız ve paralel siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Bunları diğer imparatorluk mücadelelerinden ayıran onların Roma merkezine yönelik hamle yapmak yerine kendi bölgelerinde oluşturdukları siyasi yapıyı sürdürme amacıyla olduklarını görmekteyiz. Geç Cumhuriyet kriziyle 3. yüzyıl krizi arasındaki temel farklılıklardan biri de bu parçalanma eğilimidir.

Bunlardan ilki 260 – 274 yılları arasında Gallia ve Hispania'da Roma'dan bağımsız bir imparatorluk (*Imperium Galliarum*) kuran Postumus'tur⁷. Aurelianus bu Roma eyaletlerinin gaspını sonlandırmaya karar verip Postumus'un ardılı Tetricus'un üzerine yürüyünceye kadar varlığını sürdüren gayri meşru imparatorluğun kurucusunun ve ardıllarının Roma'da tahta yönelik bir hamleleri yoktur. Bir diğer örnek Roma'nın kuzeyli kavimlere karşı verdiği mücadelenin baskısı altında doğuda Sasanilere karşı Roma hizmetinde askeri başarılar elde

⁵ Aurelianus kısa iktidarında önemli zaferler kazanmıştır. İmparator olduğu 270 – 275 yılları arasında Kuzey İtalia, Tuna sınırları ve Balkanlarda Vandal, Iuthung, Sarmatlara ve Gotlara karşı başarılı seferler yürütmüştür. Gallia ve Syria'daki gasıpları da yenerek bütünlüğü sağladıktan sonra Pers seferine giderken kendi askerleri tarafından öldürüldü. **Scriptiores Historiae Augustae**. "Aurelianus", 18. 2; Zosimus, **New History**, Çev. T. Ridley, Canberra, 2006, i. 48, 49; A. R. Birley, "Aurelianus", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 318; Zonaras. **The History of Zonaras**, Çev. Thomas M. Banchich, Eugene N. Lane, Routledge, 2012, xii. 27. 607

⁶ *Perpetuo / [vic]toriosiss[imo] / indulgen[tis]/[sim]o Im(peratori) [restitutori orbis] / [L(ucio) Domitio] / [Aureliano]: AE 1981. 0917, (Çevrimiçi) http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-09001621; <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD00542>, A. R. Birley, **Aurelianus**, s. 318*

⁷ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 9. 7 vd. ; Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 33

eden Palmyra Krallığı'nın Roma'ya isyan bayrağını kaldırıp Mısır'ı işgal etmesidir⁸. Burada ayrılıkçı gücün kökeninin tıpkı 3. yüzyıl krizindeki imparatorlarda olduğu gibi bir önemi yoktur. Doğrudan merkeze yönelen klasik bir çevre (periferi) ayaklanması değildir. Çünkü 260 – 272 yılları arasında Roma adına doğuyu elde tutan Palmyra Krallığı'nın kurucusu Septimius Odaenathus, *Dux Romanarum, Imperator Corrector Totius Orientis* ünvanları ile onurlandırılmış bir senatördür aynı zamanda⁹. Bölgenin güvenliğini Roma adına sağlayan bu krallık, aynı zamanda bölgenin tek siyasi otoritesi olmak istemiştir. Aurelianus tarafından bu ayrılıkçı hareket de sonlandırılmıştır.

Bir diğer otonom güç ise Diocletianus tarafından Britannia ve Gallia sahillerine Saxon ve Frank'lar tarafından gerçekleştirilen akınlarına karşı mücadele ile görevlendirilen Carausius örneğidir. Tarihi sınırları içerisinde Askeri Anarşi dönemine girmemekle birlikte imparatorluğun parçalanma eğiliminin en bariz örneklerindedir. Frank ve Saxon'lara karşı başarılı olan ancak zaferinin getirilerini Roma ile paylaşmaya yanaşmayan Carausius 286'da Britannia'da kendini imparator Augustus ilan etmiştir. Bununla birlikte Diocletianus'un ve ortak Augustus Maximianus'un meşruiyetine Carausius tarafından karşı cephe alınmadığını bastırıldığı sikkelerden görebiliyoruz¹⁰. Roma'da tek meşru güç olmakla ilgelenilmemesi bu parçalanma (otonomlaşma) tezini desteklemektedir. Oysa bundan yaklaşık yüz yıl önce Albinus, Britannia eyaletinden çıkıp Severus'a meydan okuyarak imparatorluğunu kabul ettirmek için Gallia'da onunla savaşa girişmişti. Roma siyasi nüfuzu artık eski etkisini imparatorluğun eyaletlerinde sürdürmemektedir. Geç Cumhuriyet krizine kıyasla 3. yüzyıl krizinin temel farklılarından birinin iktidarın Roma merkezli oluşundan oldukça uzak olmasıdır. Batı Roma'nın resmen son bulduğu 476 sonrası parçalanmış yapının ilk izleri 3. yüzyıl krizinde kendini oldukça güçlü bir biçimde göstermektedir.

Diocletianus'un iktidara gelişi askeri anarşi döneminin imparatorlarından farklı olmamıştır. Komutası altındaki subayların ortak görüşüyle 20 Kasım 284'de imparator ilan edilmiş yaklaşık bir yıl sürecek olan iktidar yarışına girmiş ve kazanarak çıkmıştır¹¹. 3. yüzyılın sonu yaşanan şiddetli iç savaşlar ve sosyal çalkantılar sonucu, içinde bulunulan genel durum iç savaşlar sonrasının MÖ. 1. yüzyıl sonuna çok benzemektedir. Ancak 3. yüzyıl krizine dahil olan faktörler Geç Cumhuriyet döneminde olduğunda daha zorlayıcı ve çok

⁸ Zosimus, *New History*, i. 44; Kienast, *Römische Kaisertabelle*, s. 241

⁹ Kienast, *Römische Kaisertabelle*, s. 239

¹⁰ Percy H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, C. 5, B. 2, Spink & Son, LTD., London, 1972, s. 550, Görsel için bkz. Sikke No. 13

¹¹ A. H. M. Jones, *The Prosopography of the Later Roman Empire A. D. 260 – 395*, C. 1, Cambridge University Press, 1971, s. 254; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, ix. 9. 20

yönlüdür. İmparatorluğa yönelik dışarıdan gelen saldırılarla yeniden siyasetin merkezine konumlanan askerler kendi komutanlarının iktidar yarışına destek olmaktadır¹². Bu da Askeri Anarşi dönemi adlandırmasını ortaya çıkarmaktadır.

Döneme yakın bir kaynak olarak Eutropius'un eserini kaleme alış biçimi, tarihlendirme hakkında ipucu vermektedir. Toplam 10 kitaptan oluşan eserde bölümler yapay bir sınıflandırmaya göre yer almaktadır. MS 369 yılında imparator Valens'in (MS 364 – 378) isteği üzerine, Eutropius tarafından kaleme alınan Roma Tarihinin Özeti'nde (*Breviarium Historiae Romanae*) 9. kitap tam olarak Severus hanedanının son imparatoru Severus Alexander'in ölümü sonrası (MS 235) Maximinus Thrax'ın askerler tarafından imparator ilan edilmesiyle başlamaktadır¹³:

“Aurelius Alexander'den (Severus Alexander) sonra, ilk defa askeri sınıftan biri olarak ve sadece askerlerin isteğiyle tahta Maximinus geçti, çünkü senatonun hiçbir kararı devreye girmemişti ve kendisi de bir senatör değildi”¹⁴

Bu kurgusal tarihlendirme biraz daha geriden ve daha isabetli şekilde, bir fetret devri başlangıcı olarak *Historia Augusta*'da da yer almaktadır.

“... onun (Septimius Severus) ölümünde sonra, oğulları tarafından devlet yararına bir şey gelişmedi. Onlardan sonra ise imparatorluğa çok sayıda istilacı akmaya başladı ve Roma İmparatorluğu haydutların yağma yeri haline geldi”¹⁵

3. yüzyılın bu anarşi ortamına salgın hastalıklar ve çok büyük barbar akınları da eklenince istikrarlı, uzun ve başarılı bir yönetimin özellikle de tek bir imparator ile sağlanmasının mümkün olmadığı görülmüştür. Özellikle askeri anarşi dönemi imparatorları neredeyse istisnasız bir şekilde ortak bir imparatorla, yönetimlerini gittiği yere kadar sürdürmüşlerdir. Bu dönemde iktidarı paylaşmak da, onu korumak için yeterli olmamıştır. Tek imparatorun yetersizliğinin farkında olan sadece imparatorlar ve imparatorluk adayları değil ayrıca *senatus* da farkındadır¹⁶. Nitekim Severus Alexander'in öldürülmesiyle sonlanan

¹² Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 70

¹³ Getica adlı eserinde Gotları merkez alan bir tarih yazan Iordanes, askeri anarşi döneminin ilk İmparatoru Maximinus Thrax'ın (Trakyalı) köylü ve Got kökenini açıklamaktadır bkz. Jordanes. **The Gothic History of Jordanes**, 15, 83 – 88

¹⁴ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae** , ix. 1. 1 “*Post hunc Maximinus ex corpore militari primus ad imperium accessit sola militum voluntate, cum nulla senatus intercessisset auctoritas neque ipse senator esset*”

¹⁵ SHA. “Septimius Severus”. 19. 6: ‘*Iudicium de eo post mortem magnum omnium fuit, maxime quod diu nec a filiis eius boni aliquid rei publicae venit, et postea invadentibus multis rem publicam res Romana praedonibus direptui fuit*”

¹⁶ a. e. , 2. 5 – 8

hanedanın ardından Maximinus Thrax'ın imparatorluğuna karşı senato tarafından iki imparator, Pupienus ve Balbinus 238'de ortak imparator ilan edilmişlerdir¹⁷.

“... Uzun bir konuşmaya gerek yok. Bir imparator belirlemeliyiz, hatta imparatorlar. Biri devletin sivil işleri ile ilgilenen, diğeri savaşları yöneten; biri Roma'da ikamet eden, diğeri eşkiyalara karşı ordusuyla giden. Ben adaylarımı söylüyorum Maximus ve Balbinus. Eğer beğenirseniz onaylarsınız, eğer istemezseniz daha iyilerini aday gösterirsiniz¹⁸.”

Maximinus'un öldürülmesi sonrasında bu karardan çabuk vazgeçilmiş ve bu ortak imparatorlar sadece 99 günlük¹⁹ bir görev süresi sonrasında *praetorio* birlikleri tarafından öldürülmüşlerdir²⁰. Onların yerine, askerler tarafından tercih edilen isim – her ne kadar onun sonu da askerleri elinden olsa da – III. Gordianus (MS 238 – 244) olmuştur²¹. İmparatorların iktidarı 3. yüzyıl kaosunda artık sadece *praefectus praetorio*'ların değil, herhangi bir subayın veya askerlin kışkırtıcılığıyla gelişebilecek bir kılıç darbesine bağlıdır²². Senatör Vettius Sabinus'un önerisiyle²³ ortak imparator ilan edilen Balbinus ve Maximus arasındaki gizli anlaşmazlığın farkında olan askerler, kendi adayları III. Gordianus'u imparator yapmak için bunu fırsat olarak kullanmışlardır:

“... birçok durumda imparatorların katledilmesi kolay olduğu için, bu anlaşmazlık askerlere fırsat verdi²⁴.”

Muhtemel gasıp adaylarını, anlaşarak kendi tarafına çekmek bu kaos dönemi boyunca bir çare olmamıştır. Askerler, *praefectus praetorio*'ları ve senatörler şaşırtıcı bir hızla taraf ve karar değiştirebilmişlerdir. Böylesine bir kaos dönemine son veren Diocletianus da imparator olmak için Carinus'a karşı mücadele verirken, Carinus da ordusunun ihanetine uğramıştır²⁵. Diocletianus iktidarı elde ederken taraflar son derece dengesiz ve siyaset güvenilirlikten çok uzaktır. Rostovtzeff'in de aktardığı gibi Diocletianus'un iktidara gelişinde öncüllerinden bir farkı görünmemektedir²⁶.

¹⁷ a. e. , 3. 1

¹⁸ a. e. , 2. 5. 6: “ *longa oratione opus non est, faciendus est imperator, immo faciendi sunt principes, unus qui res domesticas, alter qui bellicas curet, unus qui in urbe resideat, alter qui obviam cum exercitu latronibus pergat. Ego principes dico, vos firmate, si placet, sin minus, meliores ostendite: Maximum igitur atque Balbinum...* ”

¹⁹ Kienast, **Römische Kaisertabelle**, 2004, s. 193

²⁰ SHA. “Maximus ve Balbinus”. 14. 5 vd.

²¹ a. e. , 14. 7

²² a. e. , 14. 2

²³ a. e. , 2. 5. 6

²⁴ a. e. , 14. 2: “ *qua re occasio militibus data est intellegentibus facile discordes imperatores posse interfici* ”

²⁵ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 20

²⁶ Rostovtzeff, **The Social and Economic History of Roman Empire**, s. 448

Commodus'a düzenlenen suikast sonrası başa geçen Pertinax (31 Aralık 192 – 28 Mart 193) ve Didius Iulianus (28 Mart – 1 Haziran 193) kısa süre içinde yine askerler tarafından öldürüldüler²⁷. Savaş yoluyla mücadeleye giren imparator adayları arasından Pescennius Niger (19 Nisan? 193 - 194 Nisan sonu?) ve Clodius Albinus (195 – 197) ise Septimius Severus tarafından saf dışı bırakıldılar²⁸. Ancak suların tam anlamıyla durulması, *principatus*'un ilk taht krizi 4 imparatorlar yılından (MS 69) daha çok zaman almıştır. Sonunda hakimiyetini kesin olarak sağlayan Severus 193 – 211 yılları arasında tek imparator olarak düzeni koruyabilmiştir. Ancak bu yanıltıcı istikrar onun kurduğu hanedan tarafından devam ettirilememiş ve sonrasında askeri anarşi dönemi olarak adlandırılan, imparatorluğun can çekişme dönemi başlamıştır. Marcus Aurelius ile son bulan iyi - adoptiv imparatorlar dönemi, *pax romana*'nın da sonunu ilan etmektedir. “İnsanlığın en müreffeh çağı” Caligula, Nero ve Domitianus dönemlerindeki gibi kesintilerle birlikte yaklaşık 200 yıl sürmüş ve ardından gerileme ve çöküş dönemi başlamıştır²⁹.

Marksist bir bakış açısıyla çöküş konusunu açıklayan Faulkner'a göre bu kriz emperyalist imparatorluğun genişleme limitlerine dayanması dolayısıyla savaş ve fetih yoluyla daha fazla gelir elde edemeyişinin yansımasıdır. Günümüze nazaran daha ilkel, ancak organik bir sistem olarak imparatorluklar da bir noktaya kadar yükseliş trendinden sonra gerilemeye başlamışlardır³⁰. Ekonomik faktörlerin çöküş konusundaki belirleyiciliğini öne alan Ağaoğulları da imparatorluğun köleci üretim tarzının çöküşünü, krizin temel nedeni olarak göstermektedir³¹. Köleci üretim tarzıyla *principatus* boyunca artan *colonus* statüsü arasındaki yarı özgür serflik sistemlerindeki farklılıkların yok olmasının en açık sembolü de Roma yurttaşlığının artık bir ayrıcalık içermediğinin ilanı olarak isimlendirilebilecek Caracalla'nın yurttaşlığı tüm özgür doğumlulara bağışlaması hamlesidir. Bu hamle ile eyaletlerde Roma vatandaşlığı hakkı bulunan kişilerin vergi muafiyetleri kaldırılmıştır.

Hadrianus'tan itibaren nihai sınırların belirlendiği imparatorlukta genişleme eğiliminin sonlanmasıyla savaş ganimeti olarak elde edilen kölelerin sayısındaki gerileme doğal olarak

²⁷ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 19 ve 20; Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 18. 19

²⁸ Septimius Severus hakkında geniş bilgi için bkz. M. A. Kaya, **Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, b. a.

²⁹ Edward Gibbon, **The History of the Decline and Fall of of the Roman Empire**, C. 1, Ed. D. Womersly, Penguin Books, 2005, s. 103

³⁰ Yunan-Romalı tarihçi Polybios'un ileri sürdüğü ve Machiavelli tarafından yinelenen kurama göre imparatorluklar bir yükseliş ve ilerleme dönemi sonrasında gerileme aşamasına girerler. Liderlerin yetenek ve öngörülerini bu çevrimlerin sürelerine ve krizlerinin yönetilmesinde belirleyicidir bkz. Münkler, **İmparatorluklar**, s. 114 vd. ; emperyalist politikanın sürdürülme zorunluluğu ve ele geçirilen bölgelerin entegrasyonu konusunda bkz. Braudel, **Bellek ve Akdeniz**, s. 357

³¹ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 71 vd.

köle fiyatlarının yükselmesine, dolayısıyla da köle iş gücünün zayıflaması anlamına gelmekteydi. MS 2. yüzyıldan itibaren kaynaklarda da görüldüğü üzere büyük barbar akınlarının artıkları Roma içindeki bölgelere *coloni* olarak yerleştirilmeye başlanmıştır. Köleci üretim tarzının çöküşü elbette bir çok etkene bağlıdır: Artan barbar saldırıları ve başarısız askeri seferler dolayısıyla kırılğan – istikrardan uzak ve askeri bir “iktidar”, bunun yol açtığı terör ve güvensizlik hissinin ticarete ve üretime olumsuz etkisi ve sonucunda kontrol edilemez enflasyon, bu güvensizlik hissi karşısında imparatorluğun klasik ideolojik misyonunun ve iktidarının yetersizliği ve politik – pragmatik bir hamle olarak yeni Hristiyanlık ideolojisi desteği, akabinde bunun oluşturduğu birleştirici ve bölücü (mezhepsel ve dolayısıyla siyasal) misyon.

Roma İmparatorluğu’nu askeri anarşi döneminden itibaren siyasi ve askeri atmosferi kısaca incelememiz gerekmektedir³². Diocletianus’tan yaklaşık 1 asır önce ve 1 asır sonrasında ve Diocletianus döneminde, imparatorluğun devamlılığı karşısındaki en büyük tehdit Tuna ve Ren ötesindeki barbar kavimlerden gelmiştir. Roma’nın bu büyük ve barışçıl olmayan göç hareketlerine karşı eskiden Traianus’un Dacia’lılara karşı gösterdiği kibirli ve üstten yaklaşan tavrının esnemeye başladığını 4. ve 5. yüzyıllarda antik kaynaklarda sıklıkla görebiliriz. *Principatus*’un kudretli ve en geniş sınırlarına hükmetmiş imparatoru Traianus, selefi Domitianus’un Dac’lara karşı aldığı mağlubiyeti ve ödediği savaş tazminatını gurur meselesi haline getirmiştir³³. Traianus’un başarılı askeri seferleri ile bu utanç silindi ve imparatorluğun sınırları Karadeniz’e doğru daha da genişletilmiş ve mağlup Dac kralı Decebalus Roma’da zafer kutlamalarına esir olarak getirilmişti³⁴. Aynı hat üzerinde Valens ve I. Theodosius döneminde yaşananlar ise artık utanç verici olmaktan çok zorunluymuştu.

Çok uzun yüzyıllardan beridir Roma ile mücadelede olan bu halkların neden özellikle 2. ve 3. yüzyıllardan itibaren imparatorluğu bu denli sarsmaya başladığını kısaca açıklamak gerekmektedir. İmparatorluk üzerinde baskısı oldukça şiddetli bir biçimde 2. yüzyıl sonlarından itibaren hissedilmeye başlanan bu Germen kökenli halkların Roma ile ilişkileri eskiye dayanmaktadır. Marius’un Tueton ve Cimbri kavimlerine karşı verdiği zorlu mücadeleden sonra Caesar Gallia yöneticiliği boyunca bu “barbar” halklar ile daha yakın bir

³² Roma yayılcılığının zorunlu ve sıkıntılı yanları ile maruz kaldığı barbar baskısı karşısındaki gerileyen konumu hakkında bkz. Braudel, **Bellek ve Akdeniz**, s. 364 – 365

³³ Jordanes. **The Gothic History of Jordanes**, 13. 76 – 78; Suetonius, **Domitianus**, 6. ; Cassius Dio. **Romaik History**, lvii. 6. 5 ve 7. vd. ; Domitianus’un düzmece Dacia zaferini ve zafer kutlaması hakkında bkz. Tacitus, **Agricola**, 39

³⁴ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, viii. 2 ve 3; Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 13; Cassius Dio, **Romaik History**, lviii. 6. 1, 2; 10. 1, 2; 14. 1 – 3

ilişki kurmuştur. Kuzey halkları, savaşçılıklarıyla Romalıları zorlamalarına rağmen Romaya rakip olabilecek düzeyde bir askeri disiplin, siyasi örgütlülük ve ekonomik yapıdan çok uzaktılar. Roma, Ren sınırına kadar olan bölgeyi ele geçirdikten sonra tüm “uygarlaştırma” projelerini Avrupa’nın denizden uzak iç kesimlerinde uygulamaya başlamıştır. Önce Roma ürünlerinin bu pazara girmesiyle sınıfsal bir yapı oluşmaya başlamış, ardından da kentleşme ve üretim alanındaki ilerleme ve organizasyon kapasitesinin artmasıyla siyasal bilinç ve kurumlar geliştirilmiştir. Roma ordusuna dahil edilen barbar nüfus da bu etkileşimde önemli rol oynamıştır. Barbar dünyaya çekilen sınır geçirendi ve sınırın öte tarafındaki toplumlar arasında Roma’yı taklit ederek ona karşı mücadele stratejisi geliştirildi. Aynı düşmanla defalarca savaşan halklar mücadele yöntemlerini de geliştirdiler. Bu sürece öğretmenlik yapan da Roma’nın kendisi olmuştu. Roma’nın Ren sınırının yaklaşık olarak son şeklini aldığı Augustus iktidarı sonlarından itibaren gelişen etkileşim, sınırın diğer tarafındaki halkları kavimler göçü (*Völkerwanderung*) süreci öncesinde Roma’nın karşısına, ilk zamanlarından çok daha güçlü bir düşman olarak çıkarmıştı³⁵.

İyi imparatorlar serisinde sonuncu olan Marcus Aurelius’tan itibaren imparatorların taşıdıkları ünvanlarda sıklıkla geçen *Gothicus*, *Sarmaticus*, *Germanicus*, *Francicus*, *Carpicus*, *Dacicus*, *Alamannicus Maximus* ifadelerinin sıklığı Tuna ve Ren ötesinden gelen kavimlerin ne derece büyük bir sorun oluşturduğunu da ispatlamaktadır³⁶. İmparatorların zaferleri geçici bir başarı sağlamakla beraber, sorun kalıcı bir çözüme kavuşturulamayacaktır. Özellikle Got saldırıları Roma’nın iki imparatoruna mâl olmuştur. Bu muzaffer ünvanlarını taşıyan imparatorlar arasında, öykündüğü Traianus’un barbarlara karşı başarısını tekrarlamak bir yana, Traianus Decius ve ortak imparator caesar olarak ilan ettiği oğlu Q. Herennius Etruscus Messius Decius ile beraber Gotlar tarafından savaş alanında öldürülmüştür³⁷. Decius sonrasında, Claudius Gothicus (268 – 270)³⁸, Probus (276 – 282)³⁹, I. Tetrarşi imparatorları ve I. Constantinus’un Got, Sarmat, Carpi kavimlerine karşı kazandıkları önemli başarılarla rağmen bu kavimlerin saldırıları kesilmemiş⁴⁰, aksine artarak ve bunlara Hunlar gibi büyük bir etken de eklenerek devam etmiştir.

³⁵ Perry Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 125

³⁶ Hamdi Şahin, “Roma İmparatorlarının Kronolojik Listesi”, **Latin Epigrafisine Giriş**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2016. s. 240 - 44

³⁷ Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 29; Iordanes. **The Gothic History of Jordanes**, 18. 103; Ammianus Marcellinus, **Rerum Gestarum Libri**, xxxi. 5. 16

³⁸ Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 34

³⁹ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix, 17. 11; Aurelius Victor. **De Caesaribus**, 37

⁴⁰ Anonymus Valesianus, 6. 30

Etkileri daha geniş bir gerileyiş hattı da kadim düşman Perslerin karşısındadır. Bunun ilk acı sonucu imparator Valerianus'un (253 – 260) Sasanilere karşı yürüttüğü sefer sırasında barış görüşmeleri hilesiyle tutsak edilmesi ve ardından ordunun dağılmasıdır⁴¹. Bir diğeri ise aradan geçen yaklaşık 1 asır içerisinde I. Tetrarşi'nin caesar'ı Galerius'un büyük Pers zaferi belleklerde eskimemişken, Iulianus'un (361 – 363) Pers seferi sırasında öldürülmesi sonrasında, ardılı Iovianus'un (363 – 364) seferi başarılı bir şekilde sürdüremeyerek ağır barış anlaşması koşulları ile Roma kontrolündeki toprakların bir bölümünden vazgeçilmesidir⁴².

Parthlar ile Romalılar arasında Sulla'dan (MÖ 96) itibaren süregelen ılımlı ilişkiler MS 224 yılında Parthların son kralı Artabanus'u mağlup ederek iktidara gelen Sasani hanedanının ilk imparatoru Ardeşir ile gerilmeye başlamıştır.⁴³ Sasanilerin saldırgan Anadolu politikasının kökeninde ise İskender'in ele geçirdiği bölgeler üzerinde bu yeni iktidarın hak iddia etmesi vardır⁴⁴. T. Kaçar'ın da ifade ettiği üzere taraflar arasındaki savaşların yoğunlaşması ve 3. yüzyıl krizinin yaklaşık olarak aynı dönemlere gelmesi doğudan gelen tehdidin etkilerine de işaret etmektedir. İmparatorluğun merkezinin, Roma'dan, önce Nicomedia'yaya sonra da Constantinopolis'e taşınmasının en önemli sebebi bu Sasani tehdidir. *Senior* imparator Diocletianus'un iktidarının başından itibaren ana üssünü doğuda tutması bununla açıklanabilir. Nitekim bu büyük problemin çözümü amacıyla esas ilgi doğu sınırlarına odaklanmışken 4. ve 5. yüzyıllarda kuzey sınırlarında barbarların sızmaları ve saldırıları imparatorluk için eskisinden daha büyük problem teşkil eder hale gelmiştir⁴⁵.

Pax Romana'nın ilk yüzyılının sonlarına kadar yabancı düşmanlara yönelik askeri seferler başarılı bir şekilde sürdürülebilmiş ve bunun olumlu etkileri MS 2. yüzyıl sonlarına kadar da devam etmiştir. Bu süreçte gittikçe genişleyen ordu, yenilmekle bitmeyen düşmanlar ve yeni ve daha güçlü bir strateji geliştirebilen “barbar kavimler” imparatorluk ekonomisine mevcut vergiler ve gelirler ile karşılanması güç mali yükler getirmiştir. Devasa imparatorluk genişledikçe gelir kaynakları ve harcamaları doğru orantılı olarak artmamış ve yönetim işi gittikçe daha pahalı bir hal almıştır. Bu durum, sınırları arasındaki mesafe, Augustus iktidarının başlangıcına kıyasla çok daha fazla olan imparatorluk aslında yaşlanmış ve sorunlara müdahalelerinde geç kalmaya başlamıştır. Bu da doğal olarak yönetim –

⁴¹ Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 32; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, ix, 7. 6

⁴² Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 17. 9; Zonaras, *The History of Zonaras*, xiii. 14

⁴³ Richard N. Frye, “The Political History of Iran Under the Sasanians”, *The Cambridge History of Iran*, Cilt 3, Bölüm 1, Cambridge, 1983, s. 118

⁴⁴ Ammianus Marcellinus, xvii. 5. 5

⁴⁵ Turhan Kaçar, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, MS 226 – 363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul, s. 20 – 21

yönetememe krizlerini ve yozlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu çapta bir imparatorluğun dayandığı sınırların ötesi artık karlı olmaktan uzaktır⁴⁶ ancak mecburi askeri hareketliliği de zorunlu kılmaktadır.

Emperyalist doğası gereği, askeri yapı Roma imparatorluğun öz gücünün en önemli parçasıdır. Bu yüzden gittikçe daha da askerileşen imparatorlukta, imparatorlar ordu komutanları tarafından belirlenmekte ve yine başka bir komutan ortaya çıkıp rüzgarı arkasına aldığıında kaçınılmaz ve yıpratıcı iç savaşlar yaşanmaktadır. İktidarı ele geçirmenin zorluğu sonrası, son derece dengesiz güç dağılımı onu korumayı da zorlaştırmaktadır. Benzeri iç savaşların, *principatus* dönemindeki ilk ve kısa süren deneyimi ilk hanedan değişimidir ve Vespasianus'un tahta oturması ile sonuçlanmıştır. Kısa süre içinde MS 69'da iktidarı ele geçiren Vespasianus İudea valisiyken, Nero hayattayken başlamış olan Yahudi ayaklanmasını bastırmakla meşguldü⁴⁷. İmparatorluk mücadelesi sırasında bu isyanı bastırma görevini Flavius hanedanının ikinci imparatoru olacak olan Titus'a (MS 79 – 81) bırakmış ve Mısır'a geçerek Roma'daki gasıp imparator Vitellius karşı stratejik konum kazanmıştı. Rakipsiz imparator haline geldikten sonra, imparatorluk ordusunun ve komutanlarının enerjilerini yöneltebileceği askeri seferlere yoğunlaşabilmiş ve başarılı olmuştur. Henüz görkemli zaferler ve fetihler çağı kapanmamıştı. Commodus sonrasında ortaya çıkan benzeri mücadeleler sonrası, aynı istikrarı Septimius Severus dışında sağlayan bir imparator Diocletianus dönemine kadar ortaya çıkamamıştır. *Principatus*'un ilk 200 yılı boyunca yaşanan veraset krizleri sonrasında üzerinde anlaşma sağlanan (ya da zorla sağlanan mutabakat ile) imparator yönetim görevini yerine getirebilmişken, 3. yüzyıl boyunca politik cinayetler ve iç savaş kronik bir hal alarak imparatorluğu kaosa sürüklemiştir.

3. yüzyıl krizinden çıkarılan dersler ve reformların kaynağı olan olguları söyle sıralayabiliriz:

1. Eyaletlerde ayrılma eğiliminin ortaya çıkışı, etkin merkezi (Tetrarşi) ve çevresel (eyaletler) bölünmeyi zorunlu kılmaktadır.
2. Kriz dönemi boyunca askeri tehditlerin süreklileşmesi ordudaki asker sayısını artırmıştır. İmparatorluğun birliğinin sürdürülebilmesi ve güvenliğin sağlanabilmesi için bu askeri

⁴⁶ Hadrianus surunun ötesindeki alanın işe yaramazlığı ve dolayısıyla imparatorluğa dahil edilmeyişi üzerine bkz. Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 21

⁴⁷ Suetonius, **Vespasianus**, 4

büyüme devam etmeli ancak ortak imparatorlar tarafından daha etkin bir şekilde idare edilmelidir.

3. Gerek askerlerin gerekse sivil idarecilerin artışı vergilerin de artışını ve düzenli toplanması zorunluluğunu getirmektedir. Eyaletlerin küçültülüp *dioeceses*'ler içerisinde gruplanması ve *census*'ların amaçları da budur.

4. Kriz yüzyılı boyunca daha da istikrarsızlaşan para sisteminde yeniden standart oluşturulması gerekmektedir.

5. Üretimdeki ve para sistemindeki istikrarsızlıklar sebebiyle ortaya çıkan enflasyon kontrol altına alınmalıdır.

2. B. *Diarchia* ve *Tetrarchia* Yönetimlerinin Kuruluşu

Diocletianus öncesi yaklaşık yarım asırlık kaos dönemine (MS 235 – 284) bakıldığında Diocletianus'un da uzun bir iktidar dönemi geçireceği pek öngörülebilir değildir. Diocletianus'un, son imparator Carus'un (282 – 283) oğlu Carinus'u (283 – 285) ortadan kaldırdıktan sonra son dönemlerde alışlageldiği üzere bir kaç yıl hatta belki de bir kaç ay içerisinde tahttan indirilmesi kimse için sürpriz olmayabilirdi¹. Carus'un 283'te ölümünden 285 Margus Savaşına kadar meydana gelen olaylarda son zamanlara göre taht mücadelesinde dışarıdan bir farklılık görülmemektedir. Bu kaos dönemini sonlandıran Diocletianus'un yirmi bir yıl boyunca sürdürdüğü kesintisiz - mutlak yönetimi ve yeni Roma'nın kurucusu I. Constantinus'un reformlarının temelini oluşturan her alandaki yenilikleri olmuştur.

285'te Margus Savaşı öncesinde Diocletianus'un ilk hamlesi Maximianus'u 1 Nisan 285'de caesar ilan ederek olası bir iktidar gaspının da önlemesi olmuştur². Bu ortak yönetim başlangıcının hemen arkasından caesar Maximianus Gallia'da ayaklanan Bacaudae'lere karşı Diocletianus tarafından görevlendirilmiştir. Bu süreçte Diocletianus da Margus'ta Carinus ile karşı karşıya gelmiş ve savaşı kazanmıştır. Bacaudae'lere karşı hızlı bir zafer sonrası 1 Nisan 286'da Augustus ünvanı almış ve 1 Mart 293 tarihine kadar ortak imparatorlar olarak Maximianus batıda Diocletianus ise doğuda imparatorluk *potestas*'ını paylaşmışlardır³. Aynı anda birçok yerde olamayan tek imparator yerine iktidar ve düşmanlara karşı yönetilecek savaşlar ortak imparatorlar tarafından yirmi yıl boyunca sürdürülmüştür. Bu savaşların paylaşımında dikkat çeken bir diğer nokta tahta aday olan isyancılara karşı Diocletianus'un bizzat cevap vermesidir. Maximianus Gallia'daki köylü isyanı ile uğraşırken Diocletianus Carinus'u saf dışı bırakmıştır. İleride de görüleceği üzere Mısır'da Domitius Domitianus'un önderlik ettiği isyana karşı bizzat harekete geçen Diocletianus olmuştur. Bu da onun *senior* ve baskın konumunu dışarıya nasıl gösterdiğinin bir işaretidir. Askeri anarşi döneminden beri iktidarda uzun süreler kalamayan imparatorlar iktidarlarını tek başlarına korumak konusunda başarısız olmuşlardır. Bunun farkında olan imparator Diocletianus durumu en başından kabullenerek gerçekçi önlemler almış ve iktidarını güçlendirmek istemiştir. Diocletianus ve Maximianus'un iktidar ve görev paylaşımı 3. yüzyılın yönetsel krizlerinden kurtulmanın önemli bir dönüm noktasıdır. Artık tek merkezli bir Roma İmparatorluğu hem doğuda hem de

¹ Rostovtzeff, *The Social and Economic History of Roman Empire*, s. 448

² Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, ix. 20; W. Enßlin, *Maximianus (Herculius)*, s. 2491; Rudolf Hanslik, "Maximianus", *Der Kleine Pauly Lexicon der Antike*, C. 3, 1106. Ayrıca bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 35

³ Kienast, *Römische Kaisertabelle*, s. 272

batıda daha doğrusu imparatorluğun tüm sınırlarındaki ve içerideki tehditlerle baş edebilecek bir konumda değildir. Roma merkezli bir yönetimin imkansızlığı kriz döneminin tecrübeleriyle kabullenilmiştir. Kriz döneminde askerleri tarafından imparator olarak selamlanan birçok taht adayı henüz Roma'yı göremeden saf dışı kalmıştır. Diocletianus, Roma protokolünün ve geleneksel yöntemin bilinçli bir şekilde dışında kalarak daha aktif bir yönetimi tercih etmiştir. İktidarının ilk yıllarında muhtemel adayları yönetime entegre ederek konumunu güçlendirmiş ve başarılı bir yönetim sergileyebilecek imkanları sert bir disiplinle ve çalışkanlıkla sağlayabilmiştir⁴.

Aralarındaki görev paylaşımında Maximianus'un batıyı kontrol ediyor olması ve önce Caesar ardından kısa bir süre sonra Augustus ilan edilmesi Carausius'un Britannia'da kendini Augustus ilan etmesiyle de ilişkilidir⁵. Bu sisteme 293 yılında Augustus'ların astı olarak caesar ünvanıyla batıda I. Constantius ve doğuda ise Galerius entegre edilmişlerdir⁶ (Şema 1). Pratikte dönemin taht gaspı sorununa karşı işe yaramış olan dörtlü yönetimi alternatif ve erdemli bir yönetim biçimine dönüştürme çabası başarısızlığa uğrayacaktır. Maximianus ile Diocletianus'un ikili yönetim sürerken, ortak imparator Maximianus'un kızının, güçlü bir askeri lider olan *praefectus praetorio* Constantius ile evlendirilmesiyle ortaya çıkan yeni "ittifaka"⁷ karşı Diocletianus'un, Galerius'u kızıyla evlendirip⁸ caesar ilan etmesi ve dörtlü yönetimi ortaya çıkarması bir çeşit güç dengesi oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Diarchia benzeri ortak yönetimler Roma tarihinde daha önce de görülmüştü. *Principatus* öncesindeki Geç Cumhuriyet Döneminde I. Triumvir'lik⁹ ve II. Triumvir'lik¹⁰ yönetimleri haricinde (ki imparatorluğun fiili anlamda bölgelere ayrılması, geleneksel cumhuriyet yönetimi altında senato tarafından verilen *imperium* yetkisinin oldukça dışında bir paylaşım) Marcus Aurelius (161 - 180) yönetimi bir dönem kardeşi Lucius Verus (161 - 169) ve Augustus imparatorların oğulları Commodus (180 - 193) ve Annius Verus'u

⁴ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 26. 16

⁵ Averil Cameron, **The Later Roman Empire AD 284 - 430**, Fontana Press, 1993, s. 31

⁶ Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5785; s. 7 – 8; Zonaras. **The History of Zonaras**, xii. 31. 615, bkz. Sikkeler Kataloğu, No: 8

⁷ Lactant. **De Mort. Pers.** 9. 1; Aur. Vict. **Caes.** 39; Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 22. 1; Theophanes, **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5777, s. 3; **Valesius Seçkileri**. 1. 2; **Pan. Lat.** 10. 11. 4; Barnes'in ifadesine göre evlilik bu söz konusu övgünün tarihlendiği 21 Nisan 289 tarihinde önce gerçekleştirilmiştir Timothy D. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, Harvard University Press, 1982, s. 37. Her ne kadar Diocletianus ile Maximianus arasında görünürde bir anlaşmazlık olmasa da bu bir tehdit olarak algılanmış olabilir.

⁸ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, 9. 22; Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 283

⁹ Caesar, Pompeius, Crassus, MÖ. 60-55

¹⁰ Octavianus, Antonius, Lepidus; MÖ. 43 – 38 bir 5 yıllık daha yenilemeyle MÖ 38 – 33

caesar atayarak paylaşmıştır¹¹. Diocletianus'un selefi Carus da oğlu Carinus'u 283 yılı baharında Augustus ilan ederek yönetimi paylaşmış ve meşru halefini bir anlamda tayin etmiş ve hanedan oluşturmayı denemişti¹². Ancak bunun Diocletianus dönemi dörtlü yönetiminden farklı bazı yönleri bulunmaktadır. Tetraşiyi andıran sisteme karşı Diocletianus'un fark koyduğu nokta, dörtlü bir veraset aktarımını formülize etmesidir. Bu ortak yönetim Antoninus Pius'un 161'de ölümü sonrası taht için iki güçlü adayın bulunmasına karşı geliştirilmiş bir önlemdir. Aurelius ve Verus ortak iktidarı sırasında dörtlü yönetimin devamının öngörmemekteydi. Bu durum geçici bir idare politikasıdır¹³. Diocletianus'un tesis ettiği ilk Tetraşi örneği başarılı bir şekilde sonlandırılmış ancak veraset sistemi başarısız olmuştur. Dörtlü yönetimin de potansiyel taht gasplarına karşı önlem olduğu açıktır ancak 293 – 305 arası dönem, Tetraşi ortaklarının birbirlerine karşı politik bir suikasti ya da iç savaş olmadan geçirilmiştir ve uygulandığı dönem içerisinde başarılı olmuştur.

285 – 293 tarihleri arası ikili yönetim döneminde doğu ve batı olarak paylaşılan yönetimin keskin bir şekilde yeniden ikiye bölündüğünü söyleyemeyiz. Ne antik kaynaklarda ne de modern araştırmalarda sınırları kesin olarak belirlenmiş hakimiyet alanları bulunmamaktadır. Lactantius, Aurelius Victor, Eutropius ve diğer antik kaynaklarda, iktidar paylaşımının nedeni olarak, imparatorluğun dört bir yanındaki problemler olduğu belirtilmektedir¹⁴. Lactantius kesin bir ayırmadan söz etmemekle birlikte dünyanın dörde bölündüğünü ifade etmektedir¹⁵. Kısacası Tetraşi ortakları arasındaki bölüşüm toprakların değil, isyancılara, gasıp imparatorlara ve kuzey sınırlarından içeri saldıran kavimlere ve Sasani tehlikesine karşı yürütülen savaşların paylaşımıdır¹⁶. Sivil yönetim alanında ise söz konusu savaş halinin daha etkin finanse edilebilmesi için bölünmüş idari birimlerin daha sıkı gözetimi demektir. Batıda Caesar Galerius'un kontrolünde bulunan Tuna sınırı savunmasında,

¹¹SHA yazarlarından Spartianus, Marcus Aurelius ve Lucius Verus'u birlikte hüküm sürmüş ilk imparatorlar olarak aktarmaktadır SHA. "Hadrianus". 24; "Marcus Aurelius". 7. Hiyerarşik olarak önde gelen ve baskın olan imparator Aurelius idi bkz. (Çevrimiçi) <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD000706> ; <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004708>. Farklı dönemlerin yazıtlarında da bu hiyerarşi anlayışı doğrulanmaktadır. SHA. "Marcus Aurelius". 50. Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un ortak yönetiminde Aurelius'un oğulları Annius Verus ve L. Commodus caesar olarak bazı askeri seferleri yönettiler ve bu iki caesar tahtın varisi sayıldılar. Ancak mevcut yönetim içerisinde Tetraşi yönetimindeki gibi resmi statüleri yoktu bkz. Kolb, **Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischer Herrschaft?**, s. 86

¹² Pat Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine**, Routledge, 2001, s. 136

¹³ Lucius Verus'un İS 166'da başarılı Parth seferi sonrası, Tuna eyaletlerine yaptığı gezi dönüşü kardeşi ve ortak imparator Marcus Aurelius'un komplosuyla zehirlenerek öldürüldüğü söylentisini Aurelius Victor'da görebiliriz. Ayrıca yazar söylentinin kaynağını Verus'un prestijli zaferiyle ilişkilendirmektedir bkz. Aur. Vict. **Caes.** 16, **SHA.** Marcus Aurelius, 15

¹⁴ Aur. Vict. **Caes.** 39; Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 22. 14

¹⁵ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 2

¹⁶ Malalas. **The Chronicle of John Malalas**, xii. 38; Zonaras, **The History of Zonaras**, xii. 31. 614

Augustus Maximianus ve doğuda olmakla beraber Diocletianus da askeri seferler yürütmüştür¹⁷. Koşullar elverdiği sürece ortak askeri hareketler gerçekleştirilmiştir. Gücü bölmenin amacı birbirlerinin yönetim bölgelerine kayıtsızlık değil, aksine askeri dayanışmadır¹⁸.

Caesar ve Augustus'ların her biri, bir arada gruplanmış birkaç eyaletin gruplanmasıyla oluşturulan *dioeceses*'leri doğrudan kontrol etmişlerdir. Ancak bu durum Aurelius Victor'un ve Lactantius'un aktardığı üzere kesin sınırlar ile olmamıştır¹⁹. Bu katı sınırlar içinde bir dördü yönetim mümkün değildir. Bu ifadeleri takip ettiğimiz Lactantius'da düşmanca bir tutum eyaletlerin ve iktidarın bölünmesinden tavan fiyatlar kararnamesine (*edictum de pretiis rerum venalium*) kadar hemen her alanda düşmanca abartmalar gözlenebilir²⁰. Lactantius bu dördü yönetimle sivil ve askeri yöneticilerin sayılarının dörde katlandığını ifade eder ki bu durum özellikle ordu için mümkün değildir²¹. Bununla birlikte dönemin yüksek askeri hareketliliği ve artan güvenlik ihtiyacı problemleri dolayısıyla ordudaki asker sayısını artmıştır.

F. Kolb caesar'ların atanmasının amacını, açık bir şekilde yeni savaflara komuta edilmesi olarak açıklamaktadır²². A. Ağaoğulları ve H. Münkler'e gibi siyasi tarihçilerine göreyse iktidara karşı ciddi problemler oluşturan merkezkaç kuvvetlerinin yasallaştırılması

¹⁷ Wilhelm Enßlin, **Maximianus (Galerius), Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, Ed. Georg Wissowa, C. 14/28, 1930, s. 2519

¹⁸ Bizanslı tarihçi Theophanes kroniğinde ve dönem daha yakın bir kaynak Eutropius'ta imparatorluğun farklı bölgelerinde ve eş zamanlı olarak Tetrarşi ortakları tarafından yürütülen askeri seferleri aktarmaktadır. Britannia'nın gasıp imparatorlardan Constantius ve *praefectus praetorio* Asclepiodotus komutasında geri kazanılması (MS 293 – 296/7), Augustus Maximianus'un Africa'da *Quinquegentenai* halklarına karşı yürüttüğü savaş ve Mısır'da Achilleus'un ayaklanması Diocletianus tarafından sonlandırılması yaklaşık olarak aynı zaman diliminde (MS 293 – 297/8) gerçekleşmiştir. Daha geç bir kaynak olan Zonaras da bu askeri hareketliliği birlikte aktarmaktadır bkz. Zonaras. **The History of Zonaras**, xii. 31.615. Theophanes'in oluşturduğu kronolojide tüm bunları aynı yıla (AM. 5789, AD 295/6) kaydetmiştir. Söz konusu tarihleme daha geniş bir zaman dilimine ait olmalıdır. Kronikteki bir diğer yanlış on yıl ileriye (MS 295/6) tarihlenen, Aemilius ve Amandus'un önderlik ettiği Gallia'daki isyanın Maximianus Augustus tarafından bastırılmasıdır (MS 258/286). Theophanes Maximianus'un, Caesar ve Augustus ilan edilmesini de hatalı olarak AM 5780, 287/8'e tarihlemektedir bkz. Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, tarihler için bkz. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 266 – 287. Eutropius da, Galerius'un Parth zaferi (MS 298) sonrası Diocletianus ve Galerius'un Carpi, Bastarnae ve Sarmat kavimlerine karşı ortak mücadelelerini yazmaktadır bkz. Eutrop. **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 25. Yaklaşık olarak aynı tarihlerde tüm Tetrarşi ortaklarının bir savaşla uğraştığı bu tür örnekler çoğaltılabilir.

¹⁹ Aurelius Victor, **De Caesaribus**, 39'da imparatorluğun dörde bölündüğünden söz eder. Lactantius'a göre Constantius Trier üs olmak üzere Gallia Alplerinden Britanya'ya kadar olan bölgeyi, Maximianus, Mediolanum'da (Milan) Africa ve Italia'yı, Galerius Thessalonika (Selanik) Yunanistan ve Tuna eyaletlerini, Diocletianus ise Nicomedia'da Asia Minor, Suriye ve Oriens bölgelerini yönetmekteydi ayrıca bkz. Lactant. **De Mort. Pers.**, 7. 2

²⁰ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 6 – 7

²¹ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 2

²² Kolb, **Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischer Herrschaft?**, s. 84

amacını taşımaktadır²³. Kriz çağının tecrübeleri doğrultusunda bu darbelere bir çözüm bulunamamış ve bunun yerine, merkezkaç etkisinin planlanan bir düzeyde minimize edilmesine yönelik olarak, fiili duruma yasal nitelik kazandırma yoluna gidilmiş ve bu da sonradan Tetrarşi olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyetin genişleyip bir imparatorluk olması sürecinde de gittikçe artan merkezkaç eğilimleri kendisini göstermişti.

Principatus ile tesis edilen anlayış yerini artık daha sıkı denetimli bir rejime dönüşen *dominatus*'a bırakmıştır. Kuzey sınırlarındaki "barbar" kavimlerin sürekli tehditleri, doğuda yükselen Sasani tehlikesi ve artık sıradan hale gelen iktidar gasplarına karşı bu önlem çok yerinde bir hamledir. Artık tek imparatorla olmadığı gibi stratejik noktalara uzak bir Roma kentinde yönetim mümkün değildir. Bunu gören ve uygulayabilen ilk imparator yönetim merkezini²⁴ Nicomedia'ya taşıyarak hem Avrupalı barbar kavimlere hem de doğudaki Sasani tehlikesine karşı stratejik konum kazanabilen Diocletianus'tur. Roma'nın *dominatus* döneminde gerileyen konumunun en açık göstergelerinden biri de, imparator Diocletianus'un Nicomedia'da imparator ilan edilişi ve Margus Savaşı (MS 285 Ağustos – Eylül) sonrası rakipsiz tek imparator olması sonrasında bile Roma'ya hiç uğramadan göreve başlamasıdır denilebilir²⁵. Roma'ya hiç gitmeden görev başına geçen ve bu denli uzun süre görevde kalan ilk imparator Diocletianus'un Roma'ya ilk ziyareti de iktidarının 20. yılının kutlandığı 303 yılında *vicennelia* şenlikleri ile gerçekleşmiştir²⁶. Senatonun temsil ettiği Roma'nın, Diocletianus'un kuracağı yeni yönetim organizasyonunun neredeyse tamamen dışında bırakılacak olmasının en açık işaretlerinden biri de budur²⁷. Yeni Roma Constantinopolis'in kuruluşundan bir önceki adres, *principatus* döneminde de Bithynia eyaleti başkenti Nicomedia olmuştur. G. Ostrogorsky'ye göre bu ileride de daha açık olarak anlaşılacağı üzere imparatorluğun güç merkezinin doğuya doğru kaymasının ilk açık göstergesidir²⁸.

²³ Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 71; Alexander Demandt, "Diocletian Als Reformer", **Diocletian und die Tetrarchie**, Walter de Gruyter, Berlin, 2004, s. 2

²⁴ Bu dönemde başkentin Roma olduğu açık ve kesindir. Diocletianus'un iktidarının 20. yılının kutlaması da (*vicennelia*) Roma'da yapılmıştır. İktidarın bölünme mantığına paralel olarak Tetrarşi ortakları kendilerine yeni yönetim merkezleri (harekat üsleri) belirlemişler ve yönetimlerini yine sadece bu kentlerde değil mobilize bir halde gerçekleştirmişlerdir bkz. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, s. 47 - 64

²⁵ MS 285 yılına tarihlenen *adventus* sikkesi bulunmaktadır. Bu sikke dışında Diocletianus'un, imparatorluğunun 20. yılı haricinde Roma'ya gittiğine dair bir kaynak mevcut değildir bk. Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine**, s. 135. Sikke görseli için (çevrimiçi) http://www.wildwinds.com/coins/ric/diocletian/_ticinum_King_RQ1a.jpg.

²⁶ Lactant. **De Mort. Pers.** 17. 1 – 2; Aur. Vict. **Caes.** 39; Malalas. **The Chronicle of John Malalas**, xii. 44. Zonaras, **The History of Zonaras**, xii. 32. 618

²⁷ Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine**, s. 135

²⁸ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 25

Augustus'un oluşturduğu *principatus* sistemi özellikle 3. yüzyıl krizinden de aldığı darbelerle işlerliğini yitirmiştir. Sınırları silikleşmiş bürokrasi ve oldukça kararsız güç dengeleri köklü değişimleri gerektirmekteydi. İkili yönetim denemeleri ve yönetimin Diocletianus'tan itibaren Constantinus'un da yaptığı eklemelerle giderek bürokratikleşmesi, yönetim kademelerinin en ince ayrıntılarına kadar askeri ve sivil anlamda yeniden tanımlanması herhangi bir alanda oluşabilecek yıkıcı bir güç birikimini engellemeye yöneliktir²⁹.

İki imparatorun yönetimi 285'te kuruluşundan Tetraşiye kadar yaklaşık 8 yıl boyunca savaşlar ve Carausius gibi sonlandırılmamış bir isyanla geçmişti. Aurelius Victor'un aktarımına göre imparatorluğun birçok yerinde aynı anda ortaya çıkan karışıklıklara daha hızlı müdahale edebilmek için yeni caesar'lar atandı ve dördü yönetim oluşturuldu³⁰. Bu dört imparatorun uyumlu yönetimi söylemi propagandanın bir parçasıydı ve tüm kriz zamanlarında birbirleriyle dayanışma içinde olmaları Diocletianus'un liderliği ile sağlanmaktaydı³¹. Fiili görev alanları bakımından ikiye bölünen imparatorlukta, hem Diocletianus'un hem de Maximianus'un hızlı müdahalelerinden uzak geniş bölgeler vardı. Daha hızlı askeri müdahaleler için kendi içinde tekrar bir ikiye bölünme gerekmekteydi. Bu iktidar paylaşımının amacı temelde imparatorluğu bölmek değil imparatorluğun dört bir yanındaki tehlikelere karşı iş yükünün ve gücün daha etkili bir yöntemle bölüşülmesidir. Doğunun caesar'ı Galerius, bir yandan Tuna hattında Sarmat, Bastarnae, Got ve Carpi halkları ile savaşırken aynı dönemde Mısır'da başlayan ayaklanmayı (296/97) bastırma görevini üstlenen Diocletianus tarafından, Sasanilere karşı doğu sınırında savaş yürütmekle sorumlu tutulmuştur³².

Tetraşi ortaklarının ikamet ettikleri kentler esnek sınırlara sahip görev bölgelerine merkez olarak seçilmişlerdir ve başkent değildirler. Klasik başkent Roma, Herodianus'un

²⁹ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 31; Wilhelm Enßlin. "Valerius (Diocletianus)", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, Ed. Georg Wissowa, 1948, C. 7/14, s. 2456

³⁰ Aur. Vict. **Caes.** 39

³¹ A. H. M. Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, University of Oklahoma Press, 1964, s. 41

³² Jordanes, **The Gothic History of Jordanes**, 16 (91): Malalas. **The Chronicle of John Malalas**. xii. 41; Zonaras, **The History of Zonaras**, xii. 31. 616; W. Enßlin. "Maximianus (Galerius)": **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, Ed. Georg Wissowa, C14/28, 1930, s. 2521. Diocletianus, Mısır örneğinde Carausius'un gaspına karşı, önce Maximianus Augustus'u sonra da caesar Constantius'u görevlendirmiştir. Ancak doğrudan kendi kontrolünde bulunan Aegyptus'da çıkan ve kendi otoritesine ve egemenliğine olan söz konusu başkaldırıda bizzat inisiyatif almış, Parth saldırısında ise caesar'ı Galerius'u görevlendirerek bizzat egemenlik hakkına doğrudan sahip çıkmıştır.

deyimiyle artık imparator neredeyse orasıdır³³. Bununla birlikte paylaşımının esnek yapıda olan bölgeselliğine işaret etmektedirler. Sirmium'da Diocletianus, Antiocheia'da Galerius, Mediolanum'da Maximianus ve Trier'de ise Constantius'un sarayları bulunmaktaydı³⁴. Bunlar yönetilen bölgelere merkez olarak seçilmiş kentlerdeki ve imparatorluğun genelindeki - özellikle Diocletianus döneminde - yoğunlaşan imar faaliyetlerinin bir parçası olarak görülebilir.

Her iki Augustus da astlarından ayırt edici olarak *imperator* ile birlikte *pontifex maximus* ünvanlarını taşımaktadırlar. Galerius ve Constantius caesar oldukları 293 - 305 tarihlerinde *imperator* ünvanı kullanmamışlardır. *Imperium* sahibi olan *caesar*'ler Constantius ve Galerius aslında imparatorlardı. Ünvanın resmi yazışmalarda kullanımı ve isimlerin sıralanışı dördü yönetiminin protokolünü açıklamaktadır. 301 yılı tavan fiyatlar kararnamesi, Tetrarşi ortaklarının tümü adına yayınlanmıştır. Fermanın giriş kısmında imparatorların isimleri ve ünvanları tam olarak verilmiştir. Sıralama Diocletianus, Maximianus, Constantius ve Galerius şeklindedir³⁵. Bu protokol sıralamasının şaşmadığı örnekler çoğaltılabilir. Ulaşabildiğim yazıtların tümünde hiyerarşi bu şekilde ifade edilmektedir. Ephesus'ta bulunan Hadrianus Tapınağı'nda dördü yönetime atfedilen yazıtların ve heykel kaidelerinin konumlanışında ise protokolü bozmadan daha farklı bir yöntem belirlenmiştir. Hadrianus Tapınağı'nın merkezinde *senior* augustus'lar Diocletianus ve Maximianus çevrede ise caesar'lar Constantius ve Galerius yer almaktadır (Görsel 6).

Sikkeler üzerinde de dördü yönetiminin ast – üst ilişkilerine atıflar görmekteyiz. Augustus *imperator* ünvanı sadece Diocletianus ve Maximianus sikkelerinde görülürken, caesar Galerius (sikkelerde, yazıtlarda ve edebi kaynaklarda Maximianus olarak görünmektedir) ve Constantius *Nob(illissimus) Caes(ar)* olarak geçmektedir³⁶. Caesar'lar Galerius ve Constantius statülerini *principibus iuventutis* ve *filius Augusti* olarak görebiliriz³⁷. Bu yeni iktidar paylaşımı ile Roma tarihinde ilk kez bir dördü yönetim yani Tetrarşi oluşturulmuştur ve bu dördü yönetimde Diocletianus'un baskınlığı oldukça açıktır³⁸.

³³ Crook, **Political History, 30 B.C. to A.D. 14**, s. 80; Herodianus, **History of the Empire**, i. 6. 5 “*ubi imperator, ibi Roma*”

³⁴ A. K. Bowman, **Diocletian and the First Tetrarchy**, s. 75 vd. Antiochia'da değil ancak Daphne'de Diocletianus'un bir saray yaptırdığı Malalas aktarmaktadır. Ayrıca Diocletianus döneminde girilen büyük imar faaliyetleri ve imparatorun imar konusundaki tutkusundan ayrıntılı söz edilmektedir bkz. Malalas. **The Chronicle of John Malalas**, xii. 37 – 38

³⁵ Roger Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, s. 139

³⁶ Bkz. Sikkeler Kataloğu, No: 11 ve 6

³⁷ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 37

³⁸ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 38

Kaynakların ifade ettiği ast - üst ilişkisini J. Elsner Tetrarkların heykeline göre de yorumlamaktadır (Görsel 1). İlk Tetrarşinin *imperator* ünvanlı Augustus'ları heykelde sakallı ve astını kucaklar halde resmedilmişlerdir³⁹. Bu, Tetrarşi ortak imparatorları arasındaki askeri dayanışmanın, uyumun (*concordia*) ve hiyerarşinin görsel bir propaganda örneğidir. Heykel üzerinden bu yorumda biraz daha ileri gidebiliriz: Heykelin oyulduğu mermer cinsinin porfiri⁴⁰ olması bile askeri ve çetin karakterin yansıtılması açısından önem taşıdığı düşünülebilir⁴¹. Taş imparatorluk rengi olan mordur. Bunların gayet bilinçli seçimler olduğu söylenebilir⁴².

Bu ilk defa oluşturulan Tetrarşi sisteminin fazlasıyla mantık üzere oluşturulmuş veraset aktarımı Augustus'ların 305'te yönetimi kendi istekleriyle bırakmaları sonrası Augustus Imperator Constantius batıda caesar'ı Severus ve Augustus Imperator Galerius doğuda caesar'ı Maximinus Daia ile 1 yıl sürecek 2. Tetrarşi yönetimini 1 Mayıs 305 tarihinde oluşturdu⁴³. F. Kolb, Diocletianus'un bu dörtlü yönetimi kurmasının nedenini, henüz Tetrarşi oluşturulmadan Maximianus ile damadı Constantius'un oluşturdukları güce karşı bir denge arayışı olduğunu kesin bir dille ifade eder⁴⁴. Maximianus'un sadakatsiz bir tavrı bu süreye kadar görülmemektedir⁴⁵. Ancak 305 sonrası Maximianus'un tahta yönelik hamleleri ve ölümü bu önlemlerin yerinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Maximianus'un 305 sonrası tahta teşebbüsü de Diocletianus ve Galerius ittifakının gerekliliğini desteklemektedir. Özellikle 3. yüzyıl krizi ile zirve yapmış olan taht çekişmelerine bu şekilde önlem alınabileceği düşünülmüş ancak bu sistem Tetrarşinin ilk tesisinden sonra kurulan yeni yönetim şemasında sadece 1 yıllığına Augustus Constantius Cholorus ölene kadar sürecekti.

Diocletianus'un sürekli başarıları ile desteklenen mutlak iktidarı bu yönetim şemasını oluşturacak bir gücü ona doğal olarak getirmişti. Ancak böylesi bir iktidar organizasyonu

³⁹ Jaś Elsner, **Imperial Rome and Christian Triumph**, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 63

⁴⁰ Yukarı Mısır'dan çıkarılan ve antik çağın en sert taş cinsi olarak bilinen *porphyry* (eski Yunanca πορφύρα – mor) I. *Tetrarchia* ve I. Constantinus döneminin imparatorluk portrelerinde, anıt mezarlarda (sacrophagi) ve İstanbul'daki Constantinus sütunlarının yapımında da kullanılmıştır bkz. Laskarina Bouras, ‘‘Porphyry’’, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Cilt 3, Oxford University Press, New York, 1991, s. 1701

⁴¹ Augustus'tan itibaren imparatorların büstlerine veya heykellerine bakılırsa Tetrarşi üyelerini resmeden bu taşın farklılık gösterdiği görülmektedir. Önceki imparatorlarda sıklıkla tercih edilen beyaz mermer ya da tunçtur.

⁴² Renklerin sembolizmi hakkında bkz. Gürkan Ergin, ‘‘The Colours of Ara Pacis’’, **Acta Classica Mediterranea**, S. 1, 2018, Homer Kitabevi, İstanbul, s. 9 – 24

⁴³ Lactant. , **De Mort. Pers.** 19; Aur. Vict. **Caes.** 39, 40 ; Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xii. 44, 46. Zonaras, **The History of Zonaras** , xii. 32. 618, 619; **Valesius Seçkileri**, 3. 5

⁴⁴ Kolb, **Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischer Herrschaft**, s. 68

⁴⁵ Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine**, s. 145

baskın yöneticinin açık bir şekilde belli olmadığı durumlarda doğrudan çatışmalara - iç savaşlara yol açabilmektedir. Diocletianus Kasım 284'ten itibaren gücünü rakiplerine kabul ettirme aşamasında, iktidarını korumak ve sağlamlaştırmak için ve muhtemelen 3. yüzyılın kısa ömürlü iktidarlarını da göz önünde bulundurarak bu gücü ya da daha doğrusu ciddi bir şekilde artan yönetim yükünü paylaşmak amacıyla ve stratejik bir hamleyle, ortak imparator ve sonrasında imparatorlar arayışına girmiş olmalıdır. 3. yüzyılın krizleri ve iç savaşlarından sonra Diocletianus'un da tek başına ve çok fazla düşmanla iktidarını uzun bir süre sağlamayacağı açıktır. Bu kriz dönemlerinde imparatorlar neredeyse hiç bir zaman bir savaşı tam anlamıyla sonuçlandırıp bir diğerine yönelmeyi kısa iktidar sürelerinde başaramamışlardır. İktidarlarının kısalığı ile başarısızlık arasında bir neden sonuç ilişkisi vardır. Ancak sadece kurallar koyarak veraset sisteminin aktarımı fikrinin başarısız olacağı da Diocletianus öncesi anarşi dönemindeki deneyimlere de dayanarak öngörülebilir. N. Faulkner'in ifadesiyle bölgesel gasıplar yerine bölgesel imparatorlara dayalı ve ismi değiştirilmiş fiili sistem 306 yılındaki ilk sınavında başarısız olacaktır⁴⁶.

305'te oluşturulan yeni şema ile caesar Constantius batıda Augustus olduktan bir yıl sonra ölümüyle oğlu I. Constantinus ordusu tarafından onun varisi ilan edilerek Augustus ilan edilmiştir⁴⁷. Bu durum askerlerin hanedan merkezli bir hiyerarşiye karşı olan hassasiyetini de ortaya koymaktadır⁴⁸. I. Constantinus'a ithafen 310 yılına tarihlenen bir övgüde onun imparator Claudius Gothicus (268 – 270) ile olan kurgusal bağından söz edilir⁴⁹. Gotlara karşı kazandığı zafer dışında çok parlak bir kariyeri ve uzun bir iktidarı söz konusu olmasa da Claudius kökeni, I. Constantinus tarafından, iktidarını kabul görmüş bir imparatora dayandırmak adına sahiplenilmiştir. Oysa bu övgünün tarihlendiği zamanda I. Constantinus, Maximianus'un kızıyla evlidir ve Hercules soyuyla bağı bulunmaktadır. Eski Augustus Maximianus'un da kendi oğlu Maxentius'a karşı başarısız darbe girişimi (308) ve Constantinus'un kendisini Hercules soyunun dışında tutması da kurulan bağın ne kadar kırılabilir ve güvenilmez olduğunun göstermektedir⁵⁰. Geleneksel veraset sistemine karşı ortaya konulan Tetrarşi bağı kalıcı olamamıştır.

⁴⁶ Faulkner, **Roma: Kartalların İmparatorluğu**, s. 288 – 289

⁴⁷ Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5796. Theophanes tarihlemesi bir yıl erken (303/4) ve dolayısıyla yanlıştır.

⁴⁸ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 42

⁴⁹ **Pan. Lat.** VI. II. 1 – 5; bu kaynaktan Theophanes de yararlanmış olmalıdır ve o da aynı iddiayı yaklaşık beş yüz yıl sonra yinelemektedir bkz. Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5796, AD 303, 304 ayrıca bkz. **Valesius Seçkileri**. 1. 2

⁵⁰ Bruno Bleckmann, "Constantinus", **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 136, 137

Diocletianus'un kurduğu sisteme göre öngörülen ya da beklenen, batının Augustus'u Constantius'un ölümü sonrası Caesar Severus'un Augustus olmasıydı nitekim Galerius da bunu yaptı. Diocletianus'un iktidarı bırakmadan önce kurduğu yapı yerini 308'de Diocletianus'un tekrar müdahil olduğu Carnuntum Konferansına (308) kadar kargaşaya bırakmıştır. Bu "mükemmel" sistemin kendisini devam ettirebilecek baskın bir imparatora ihtiyacı vardı. Constantius'un 306'da ölümünden sonra bu krizi yönetmeye çalışan Galerius bu boşluğu dolduramamıştır. Bu iktidar boşluğu 324'te Licinius'u yenerek rakipsiz tek imparator kalan I. Constantinus ile sağlanacaktır. Yeni bir çağın öncülüğünü yapan I. Constantinus reformlarını Diocletianus'un yaptıklarının üzerine inşa etmekle birlikte bu dörtlü yönetimde ısrar etmeyip yönetimi oğulları ile paylaşarak sonrasında bir hanedan oluşturmayı başarmıştır.

Tetrarşi planlı olarak oluşturulmuş bir yönetim sistemi değil, 286 – 293 yılları arasında çıkabilecek muhtemel yönetim krizlerini/taht gaspları ve askeri krizleri önleme amaçlı yapılmış bir yönetim ortaklığı olarak değerlendirilmelidir ve *concordia augustorum – militum* formuyla propagandası yapılmıştır⁵¹. I. Constantinus'un aralıklarla 324'e kadar süren tek başına imparatorluğu ele geçirme mücadelesi başarıyla sonuçlanmadan önce de üçüncü kez bir *Tetrarchia* tekrar tesis edilememiştir. Edilse bile farklı bir bölgede sonuçlanmayan bir gasp söz konusu olmuştur ve sorunsuz (ilk Tetrarşi gibi) bir dörtlü yönetim tesis edilememiştir (Şema 2). İktidarın aile içerisinde paylaşımı Vespasianus – Titus örneğinden beri Roma'ya yabancı değildir, ancak Tetrarşi sistemi daha önce denenmemiştir ve varlığını sorunsuz devam ettirmesi en baştan olası değildir⁵². 3. yüzyıl krizini, pratik olarak ürettiği bu çözümlerle sonlandırmış olan Diocletianus'un denediği bu sistem kendi özel koşulları içerisinde ve Diocletianus'un üstün konumunun kabullenilmesiyle 293'ten itibaren on iki yıllığına sağlıklı bir biçimde 305 yılına kadar sürdürülebilmıştır⁵³.

Principatus döneminin başlarından itibaren yönetim, hanedan temelli ya da Diocletianus döneminde olduğu gibi askeri bir dayanışmayla paylaşılmıştır ve iktidarın güçlendirilmesini ve devamlılığını amaçlamaktadır. Büyüyen ve zamanın koşullarına göre değişen varlığını sürdürme sorunlarına karşı iktidarın fiilen bölünmesinin oluşturduğu tehlikelere karşı alınan tedbir, Roma imparatorluğunun bölündüğü 4. yüzyıla doğru daha farklı olmuştur. İmparatorluğun en yüksek kademelerinde paylaşılan yüksek *imperium*

⁵¹ Bkz. Sikkeler Kataloğu, No. 12

⁵² Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 89

⁵³ Lactant. **De Mort. Pers.** 18: Buna rağmen Lactantius'un yazdıklarından Diocletianus'un üzerinde kendi caesar'ı Galerius'un baskısı vardır ve tahttan çekilmesinde bu durum etkili olmuştur.

sonunda bir iç savaşa sebep olmuştur. Gerek hanedan temelli gerekse askeri-politik paylaşımların devamlılığı çok sürmemiştir. Bunun yerine artık tüm imparatorluğa yayılan, planlı bir bürokrasi ve yönetim ağı oluşturulmuş her hangi bir noktada fazla bir güç birikiminin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Oluşturulan bürokratik yapının maliyeti yüksek olsa da iç güvenliğin sağlanabilmesi için bu sistem sürdürülmüştür. Böylece Diocletianus Doğu Roma imparatorluğunun da temelini oluşturan bu bürokratik ağın örülmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁵⁴.

Geç Cumhuriyet krizi dönemini ordu ve siyaset üzerinde mutlak hakimiyet kurarak aşan Augustus'un açıkta bıraktığı en önemli problem ise veraset problemi olmuştur. *Pax Romana* olarak tanımlanan istikrarlı süreç, ordunun ve savaş konularının siyasetin tam merkezine oturmasına gerek kalmadan çözülebilmesi sayesinde de kendini sürdürmüştür. Bu askeri ve siyasi üstünlüğün darbe almaya başladığı dönemde merkezkaç eğilimler daha güçlü hissedilir hale gelmiştir. Bu eğilimler, sadece Augustus'un idari reformlarıyla ortaya çıkan güçlü eyalet yöneticileri ve askeri birlikler üzerindeki komutalarıyla açıklanamaz. Roma Augustus'tan çok daha önce MÖ 1. yüzyılın başlarından itibaren merkezkaç eğilimlerin darbelerine maruz kalabilecek büyüklükte bir imparatorluktur. Geç Cumhuriyet dönemi komutanlarının iktidar mücadelesi de zaten bunun kanıtıdır. Bu sorun çok geniş bölgelere hükmeden diğer imparatorluklarda gözlemlenebilir. Özetle dar çerçeveli cumhuriyet vizyonundan emperyal misyona geçiş aşamasında veraset konusunun kesin ve uzun vadeli çözümü imparatorluğun batı yarısının çöktüğü 476 tarihine kadar sağlanamamıştır.

⁵⁴ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 30

2. C. İdari Reformlar

Merkezi yönetim sisteminde yönetimin istikrarını sağlamak ve dolayısıyla taht gasplarına karşı önlem olarak ilk defa oluşturulmuş olan Tetrarşi sistemi 3. yüzyıl krizi boyunca süregelen - ve aslında Diocletianus döneminde de devamlılığa eğilim göstermesine rağmen başarılı bir yönetimle engellenebilen - kaos ortamında, etkinliğini yitirmiş eyalet yönetim sisteminin yeniden ve kapsamlı bir biçimde organize edilmesini amaçlamaktadır. Kriz dönemlerinde kronik hale gelen ve birkaç ay veya en fazla birkaç yıl süren imparatorların yönetimi altında imparatorluğun temel yönetim birimi olarak oluşturulmuş olan *provincia*'lar (eyaletler) etkin bir biçimde yönetilememiş ve imparatorluğun maddi - lojistik kaynakları zayıflamıştır. Askeri anarşi dönemi (235 – 284) imparatorlarının da bu zayıflığa karşı aldığı önlemler uzun erimli ve başarılı sonuçlar ortaya koyamamıştır.

Diocletianus döneminde tüm imparatorluk çapında ve muhtemelen eş zamanlı gerçekleştirilen eyaletlerin yeniden organizasyonu *principatus*'un başından itibaren (küçük parçalara bölünmeleri ve dolayısıyla yeni eyaletlerin ortaya çıkışı) kriz döneminin imparatorları tarafından da bölgesel ve sınırlı düzeyde dönemsel ihtiyaçlara yönelik olarak düzenlenmiştir. Ancak bu düzenlemelerin evrensel ve en yoğun düzeye ulaştığı dönem Diocletianus dönemi Tetrarşi yönetiminde gerçekleştirilmiştir.

Dönemin çağdaş kaynağı Lactantius'un da bahsettiği üzere eyaletler kendi içlerinde bölünüp – birleştirilerek yaklaşık elli olan eyalet sayısı yüz civarına kadar çıkarılmış ve neredeyse ikiye katlanmıştır (Harita 2). Yeni kurulan ve oluşturulan eyaletler reformunun kesin tarihlemesi hakkında en açık kaynak (tarihçiler arasında tartışmalı olmakla birlikte) 305 – 324 tarihlerine ait olduğu kabul edilen *Laterculus Veronensis*'tir¹. Bu liste haricinde dönemin eyalet yönetimine dair en önemli kaynaklar imparatorluğun bir çok bölgesinde eyalet yöneticilerinin yönetici kimliğine işaret eden yazıtlardır. Barnes bir çok yazım hatasını da barındıran listeyi birkaç farklı edisyonla kıyaslayarak ve sıklıkla verileri epigrafik kaynaklarda destekleyerek yeniden düzenlemiştir².

¹ Mommsen'in metnin homojen olduğu ve 297 yılına tarihlendiği görüşü sonraki epigrafik buluntular ışığında kabul görmemektedir. Metnin homojen olduğu görüşünü benimseyenler arasında tarihlemeler 305 – 320 yılların arasındadır. Verona Listesi'nin imparatorluğun doğu ve batı yarısı için eş zamanlı olmadığı görüşleri de mevcuttur. Buna göre doğu bölümü için geçerli tarih 312 – 324 iken batı için 303 – 306 tarihleri savunulmaktadır. Verona Listesi'nin içeriği ve tarihlemesi hakkında ayrıntılı bibliyografya için bkz. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, s. 203 vd.

² a. e. , s. 205 – 208

Yapılan bu sınır düzenlemeleriyle birlikte eyalet yöneticilerinin ünvanlarında ve görev kapsamlarında da bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Augustus'un düzenlemeleriyle ortaya çıkan senato (*provinciae populi romani*) ve imparator eyaletleri ayrımı Diocletianus döneminin eyalet reformlarıyla ortadan kalkmıştır. Senatör sınıfının askeri komuta kademesinden dışlanması süreci *principatus* ile başlamış, 3. yüzyıl krizi döneminde artarak devam etmiş ve Diocletianus döneminde nihai noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte imparatorluk döneminde baştan beri senato eyaleti olarak belirlenen *Asia* ve *Africa proconsularis* eyaletleri *v(ir) e(minenstissimi) proconsul* senatörler tarafından *vicarius* ve *praefectus praetorio* hiyerarşisi dışında doğrudan imparatora bağlı bir şekilde yönetimlerini sürdürmüşlerdir³. Sivil karakterli, görece düşük önem arz eden eyaletlerde ve Diocletianus reformları ile eyaletleştirilen Italia'da *correctores* ve *consulares* ünvanlı yöneticiler görev yapmaktadır⁴. *Praeses*⁵ ünvanı ise 3. yüzyıl ortalarından itibaren yöneticinin askeri veya sivil karakterine işaret etmeksizin idari sınıfın ünvanları içinde geçmektedir⁶. *Consulares* – *correctores* ve *praeses* sıralamasıyla eyalet yöneticileri hiyerarşisinde en alt grupta bulunan *vicarius*'lar da *praeses*'ler gibi atlı sınıfı kökenlidirler ve yeniden düzenlenen eyaletlerin gruplandığı *dioeceses*'lere atanmışlardır⁷. *Notitia Dignitatum*'da batı eyaletlerinde 31 doğu eyaletlerinde ise 40 *praeses*'e atıf yapılmaktadır⁸. Eyaletlerde *procurator*'ların yerine getirdiği vergilerin toplanması ve mali yönetim görevlerini üstlenmekle beraber hukuki alanda da yetkilidirler⁹.

Praeses ünvanının, çok sık görülmemekle birlikte klasik *legati Augusti pro praetor* ünvanı ile birleştirildiğini ya da sadece *legatus* ünvanı ile görebiliriz¹⁰. Örneğin Carus ve Carinus döneminden (283 – 284) M(arcus) Aur(elius) Valentinianus isimli bir yöneticinin tam ünvanı üzerinden bir değerlendirme yapılabilir: “*v(ir) c(larissimus) p(raeses) p(rovincia)*

³ Enßlin, **Valerianus (Diocletianus)**, s. 2459; bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 11, 12

⁴ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 17, 18

⁵ *Praes/es - idis*: Kelime anlamı olarak; başkan, lider, yönetici bkz. Kabağaç , Alova, **Latince Türkçe Sözlük**, s. 468; bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 23

⁶ J. G. C. Anderson, “The Genesis of Diocletian’s Provincial Re – Organization”, **Journal of Roman Studies**, C. 22, B. 1, 1932: 28 – 29

⁷ Ernst Kornemann, “Diocesis”, **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, C. 5, Ed. Georg Wissowa, C. 7, 1905, s. 727; **Notitia Dignitatum Occidentis**, i. 24 – 29; **Notitia Dignitatum Orientis**, 30 – 34

⁸ Kirsten Groß – Albenhausen, “Praeses”. **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 258

⁹ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 44 – 45: Bu durum tüm eyaletler için geçerli değildir. Eski Aegyptus eyaletinden bölünerek oluşturulan Thebais eyaleti *procurator*'u olarak yerel birimlerinin yöneticileri (*starategos*) ile *procurator* Aurelius İsidorus'un yazışmalarını görmekteyiz. Genel yönetim şeması dışında *praefectus*'lar tarafından yönetilen Aegyptus eyaletlerinin mali yönetimlerinde de ayrı bir uygulama söz konusudur . Yazışmaların İngilizce çevirileri için bkz. *Panopolis Papyri, Papyrus Cairo Isidorus*: 1; 3 ve 64 içinde Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 148 – 160

¹⁰ Yazıtlar Kataloğu, II. 14

Hispania Citerior legatus Augusti pro praetor” başlangıçta görülen *vir clarissimus* eyalet yöneticisinin senatör kökenini vurgulamaktadır ve *leg. Aug. pr. pr.* ünvanı *praeses* ile birlikte kullanılmıştır¹¹. Diocletianus dönemine tarihlenen bir başka örnek ise *Phrygia et Caria* eyaletinden ve gelmektedir ancak yazıt üzerindeki yöneticinin ismi silinmiştir: *praeses Phrygia et Caria legatus Augustorum pro praetor*¹².

Küçültülen eyaletlerde eski *conventus*’lar ve hukuki işlerde eyalet yöneticisine yardımcı olan *legati iuridici*’lere gerek kalmamıştır. Diocletianus *praeses*’lere hukuki işlerle bizzat ilgilenmelerini emretmiştir¹³. Yönetimin hukuki, mali ve askeri anlamda konsantrasyonunu amaçlayan bu reformlarla genişleyen bürokratik ağ sayesinde yöneticilerin bizzat uygulama süreci hızlanmıştır. Yine de eyalet yöneticilerinin kamusal işlerinin yoğun olduğu zamanlarda yargıç görevlendirmelerine (*pedaneos iudices*/vekil yargıç) izin verilmekle birlikte, yöneticinin bu otoritesinin sürdürülebilmesi için sıklıkla tekrarlanan bir durum haline gelmemelidir¹⁴.

Sivil ve askeri yönetimin birbirinden ayrımı Diocletianus dönemi reformlarıyla istisnalar haricinde uygulanmıştır. I. Constantinus ve sonrası dönemlerde de bu ayrım devam etmiş ve *principatus* döneminin geniş yetki alanına sahip askeri, sivil, hukuki ve mali alanlarda sorumlu yöneticilerini ortadan kaldırmıştır. Söz konusu bütüncül yönetim istisnalarının yaşandığı bölgeler ise sınırlarında savaş tehlikesi bulunan ve yerel halkı Roma’ya tehdit oluşturma potansiyeli ya da deneyimi olan *Isauria* veya *Mauretania Caisariensis* gibi savaş potansiyelinin yüksek olduğu eyaletlerdir. Bu eyaletlerde *praeses* yöneticiler *provincia*’larındaki askeri birliklerine de komuta etmişlerdir ve *dux et praeses* ünvanına sahiptirler¹⁵. Bunlar dışında eyaletlerin bir çoğunda askeri komuta *duces* idaresinde yürütülmektedir ve sivil yönetim dışındadırlar¹⁶. *Consulares – correctores* ve *praeses*

¹¹ Rees Diocletianus döneminde yapılan idari reformlar sonrasında senatörlerin eyalet yönetiminin bir unsuru olmadığı belirtir bkz. Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 25. Ancak *proconsul* eyalet yöneticileri halen *Asia, Africa proconsularis* eyaletlerinde *vir clarissimus* ünvanı ile görülmektedir

¹² Anderson, **The Genesis of Diocletian’s Provincial Re – Organization**, s. 24 vd. ayrıca Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 4: “[... *multi praesides*] et *plura officia singulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii praefectorum, quibus omnibus civiles.*”

¹³ Enßlin, **Valerius (Diocletianus)**, s. 390

¹⁴ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, 46; **Codex Justinianus**. iii. 3. 2. 294, (Çevrimiçi): https://droitomain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ3_Scott.htm#3.

¹⁵ Enßlin, **Valerius (Diocletianus)**, s. 2461

¹⁶ Anderson’a göre Diocletianus döneminin başlarında bu uygulama daha nadir görülmektedir. Son yıllara doğru bu ayrım daha da keskinleşmiştir bkz. Anderson, **The Genesis of Diocletian’s Provincial Re – Organization**, s. 29 vd. Diocletianus dönemini de anlatan Malalas kroniğinde eyaletlerdeki askeri birliklerin komutasını üstlenen *dux*’lardan söz edilmektedir. Diocletianus her daim bir tehlike arz eden Sasanilere karşı Mısır’dan Sasani sınırına kadar olan geleneksel savunma hattına eklemelerde bulunmuş, bu sınır boyunca (*strata Diocletiana*)

sıralamasıyla eyalet yöneticileri hiyerarşisinde en alt grupta bulunan *praeses*'ler de *vicarius*'lar gibi atlı sınıfı kökenlidirler¹⁷.

Sivil – askeri yönetici ayrımı ve eyaletlerin daha küçük parçalara ayrılması süreci tümüyle Diocletianus dönemi reformlarının bir sonucu değildir. *Principatus* ile başlayan senatörlerin askeri komutasında başlayan gerileme askeri anarşi dönemi ve sonrası imparatorlar ile hızlanmış ve Gallienus ve sonrasındaki imparatorlar tarafından da hızlandırılmıştır. Aurelius Victor'un aktarımına göre Gallienus kendisine karşı senato içerisinde askeri bir rakip çıkmasını engellemek için, senatörlerin askeri görevlerde bulunmasını ilk defa yasaklamıştır¹⁸. Hatta daha önce konsül seçilmiş Tacitus'un (275 – 276) bu yasak sonrası kısa süreli olsa da öldüğü tarihe kadar senato tarafından imparator dahi ilan edildiğini görüyoruz¹⁹. Ancak devamında Carus öncesi dönemden itibaren senatonun imparatoru atama inisiyatifinin tümüyle kaybolduğunu da ifade etmektedir²⁰. Ancak senato kökenli yöneticilerin bölgesel olarak az da olsa eyalet yönetimi görevini üstlenebildiklerini Diocletianus döneminde de görebilmekteyiz. Eyalet yönetici olarak atanan bu *proconsul*'lerin *provincia*'ları dahilinde askeri birlik bulunsa da buna komuta etme yetkileri yoktu. Bu eyaletlerdeki askeri komutanın başında *praefectus legionis* bulunmaktadır. Gallienus'un önleminin amacı da bu ayrımı yasallaştırmaktır²¹. 3. yüzyıl krizi sürecinde Diocletianus döneminde yapılan ayrıntılı reformlar ile askeri ve sivil yönetimin birbirinden ayrılma hamlesinin daha görünür hale geldiğini söyleyebiliriz.

Eyaletlerin sayıları fiziksel sınırlarının bölünmesi ve yenilerinin eklenmesi yoluyla artırılmıştır. Mevcut *provincia* sayısının yaklaşık olarak iki katına çıkarılması dışında gerçekleştirilen asıl yenilik *dioeceses* (*dioikēsis*) sistemidir. Eyaletlerde kontrolü daha etkin hale getirmek amacıyla, bölünen eyaletler on iki *dioeceses* altında gruplandırılmış ve başlarına Tetrarşi ortaklarının *praefectus praetorio* ile kontağı olarak *vice agentes praefectorum praetorio* (*vicarius*) ünvanlı yöneticiler atanmışlardır. *Vicarius*, Roma yönetim sisteminde tümüyle yeni bir kavram değildir. Büyüyen ve kontrolü gittikçe zorlaşan imparatorluğun, sivil ve askeri birçok görevini bir arada yürüten eyalet yöneticilerinin gerek

istihkamlar yeni oluşturmuş ve sınır birliklerini (*limitanei*) buralara konuşlandırmıştır bkz. Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xii. 40; bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 25

¹⁷ Kirsten Groß – Albenhausen, “**Praeses**”, **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 258; *Praeses* ve *Vicarius* için bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16

¹⁸ Aur. Vict. **De Caes.**, 33.

¹⁹ a. e. , 36.

²⁰ a. e. , 37.

²¹ Anderson, **The Genesis of Diocletian's Provincial Re – Organization**, s. 27

hukuki gerekse mali bakımlardan iş yükünü hafifletmek amacıyla *vicarius*'lar *procurator* vekilleri olarak (*agens vice praesidis*, *vice proconsulis*, *agens vices proconsulis* isimleriyle) epigrafik kaynaklarda görülmektedirler²².

Bu 12 *dioeceses* ve bunların içinde gruplanan eyaletler aşağıdaki gibidir²³:

- 1. Dioeceses Oriens:** Libya Superior, Libya Inferior, Thebai, Aegyptus Iovia (314 - 315), Aegyptus Herculia (314 - 315), Arabia Nova (314 – 315), Arabia, Augusta Libanensis, Palestina, Phoenice, Syria Coele, Augusta Euphratensis, Cilicia, Isauria, Cyprus, Mesopotamia, Osrhoene
- 2. Dioeceses Pontica:** Bithynia, Cappadocia, Galatia, Paphlagonia, Diospontus, Pontus Polemoniachus, Armenia Minor
- 3. Dioeceses Asiana:** Lycia et Pamphylia, Phrygia Prima (I), Phrygia Secunda (II), Asia, Lydia, Caria, Pisidia, Hellespontus,
- 4. Dioeceses Thraciae:** Europa, Rhodope, Thracia, Haemimontus, Sycthia, Moesia Inferior
- 5. Dioeceses Moesiae:** Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Superior ya da Margensis, Dardania, Macedonia, Thesselia, Achaea, Praevalitana, Epirus Nova, Epirus Vetus, Creta
- 6. Dioeceses Pannoniae:** Pannonia Inferior, Savensis (sonradan Savia), Dalmatia, Valeria, Pannonia Superior, Noricum Ripense, Noricum Mediterraneum
- 7. Dioeceses Britanniae:** Britannia Prima (I), Britannia Secunda (II), Maxima Caesariensis, Flavia Caisariensis
- 8 . Dioeceses Galliae:** Belgica Prima (I), Belgica Secunda (II), Germania Prima (I) , Germania Secunda (II), Sequania, Lugdunensis Prima (I), Lugdunensis Secunda (II), Alpes Graiae et Poeniae

²² (Çevrimiçi) http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-28600315, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD067233>.

²³ Listenin hazırlanmasında, Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, “Die Provinzialverwaltung des Römischen Reichs im 4. Jh. n. Chr.”, **Der Neue Pauly Supp. 3**. Stuttgart, 2007 s. 224 – 225. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, s. 205 – 207; Enßlin: **Valerius (Diocletianus)**, s. 2460; Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 171 – 173 kaynaklarından ve Seeck'in 1876 tarihli *Notitia Dignitatum* edisyonundan yararlanılmıştır.

9. Dioeceses Viennensis: Viennensis, Narbonensis Prima (I), Narbonensis Secunda (II), Novempopulana, Aquitania Prima (I), Aquitania Secunda (II), Alpes Maritimae

10. Dioeceses Italia: Venetia et Histria, Aemilia et Liguria, Flaminia et Picenum, Tusciana et Umbria, Campania, Apulia et Calabria, Lucania et Bruttii, Corsica, Alpes Cottiae, Raetia

11. Dioeceses Hispaniae: Baetica, Lusitania, Carthaginiensis, Gallaecia, Tarraconensis, Mauretania Tingitana

12. Dioeceses Africa: Africa Proconsularis, Valeria Byzacena, Tripolitana, Numidia Cirtensis, Numidia Militiana²⁴, Mauretania Caesariensis, Mauretania Sitifensis (Seeck'in Laterculus Veronensis ediyonunda Mauritania Tabia Insidiana olarak geçen bu eyalet Mauretania Tubusuctitana olarak da adlandırılmış olabilir)²⁵

Vices agentes praefectorum praetorio ünvanı ile görev yapan ve *praefectus praetorio* vekili gibi hareket eden *dioeceses* yöneticileri daha çok hukuki alanda sorumludurlar. İmparatorlar tarafından atanıp görevden alınabilen *vicarius*'lar eyalet yönetimi üzerinde bir kontrol mekanizması işlevi görmüşlerdir. Hukuki anlamda yetkili ve eyalet yönetimleri üzerinde bir yüksek mahkeme gibi görev yapan *vicarius*'lar yeni düzenlemelerle daha ayrıntılı hale getirilen vergilerin toplanması sürecinde de görev yapmışlardır ve atlı sınıfı (*equites – ordo equester – vir eminentissimi*) kökenlidirler. İmparatorlar ile *praefectus praetorio*'larının arasındaki iş bölümü ve yönetim yükünü hafifletme prensibi *praefectus praetorio*'ları ile *dioeceses* vekilleri (*vicarius*) arasında da görülmektedir²⁶.

İlk Tetrarşi ortaklarının yönetiminde (293 – 305) sadece Augustus İmparatorların *praefectus praetorio*'ları bulunmaktaydı. Corcoran ve Rees'in öne sürdüğü üzere bu *vicarius*'lar kendi komutalarına daha yakın *caesar*'lere karşı mı yoksa daha uzak Augustus *praefectus praetorio*'lara karşı mı sorumluydu? Diocletianus'un Africa *proconsul*'ünden maniheistler hakkında aldığı mektup ise 302 yılına tarihlenmektedir²⁷. Yönetim hiyerarşisi ve

²⁴ Bu iki Numidia eyaleti 314 yılında tekrar birleştirildi bkz. Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, s. 208

²⁵ a. e. , s. 208

²⁶ Andreas Gutschfeld, "Vicarius", **DNP**, C. 12/2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 181 – 182

²⁷ Aurelius Victor'a göre bu bölge Augustus Maximianus'un yetki alanına dahildir bkz. Aur. Vict. **Caes.** 39. 30. Öne sürülen kaynakların ikisinin de *proconsul* Afrika yöneticisinden gelmesi modern görüşlere bakıldığında iktidar paylaşım şemasının dışına çıkmamaktadır. Asia ve Africa eyaletlerinde ki *proconsul* yöneticiler *Dioeceses – Vicarius – Praefectus Praetorio* şemasının dışından doğrudan imparatora karşı sorumludurlar bkz. Enßlin. **Velerianus (Diocletianus)**, s. 2459

politik coğrafya her zaman büyük bir titizlikle uygulanmamıştır²⁸. Alınan kararlar tüm ortakların onayını gerektirmeyebiliyordu. Bunun bir diğer örneğini hıristiyanların takibati meselesinde görmekteyiz. Lactantius ve Eusebius'a göre caesar Constantius bu fermanın emirlerini tam olarak uygulamamıştır.

R. Rees'in tespitine göre Diocletianus dönemi Tetrarşi idaresinde 293 – 305 yılları arası *praefectus praetorio*'ları birbirinden ayrı olarak askeri ve sivil karakterler göstermektedirler. Bir yanda Carausius ve Allectus'un Britannia'daki gaspını sonlandırmak ile görevlendirilen Maximianus'un *praefectus praetorio*'su Asclepiodotus askeri misyonuyla öne çıkarken²⁹, *senior Augustus*'un hüküm sürdüğü doğuda³⁰, hukukçu ve muhtemelen 293 öncesinde Diocletianus'un *libellus*³¹ görevini yerine getiren sivil karakteriyle öne çıkan Hermogenianus'u görmekteyiz³². Askeri ve sivil yetki ayrımının tam olarak netleştiği dönemin II. Theodosius (408 – 450) iktidarı olduğunu kaynağımız Notitia Dignitatum göstermektedir. Sivil (daha çok vergi toplanması temelinde ve hukuki bakımdan) ve askeri idarenin birbirinden ayrılması bu dönemde tümüyle gerçekleşmiş olmamakla birlikte askeri komuta kademesinde *dux*'lar görülmektedir³³. Mevcut haliyle bu ayırımdaki amacın, Diocletianus'a karşı gelişebilecek bir hareketi ekonomik destekten mahrum bırakmaya ve bu kalkışmayı önlemeye yönelik olduğu da ileri sürülebilir³⁴. Ancak bu kapsamlı reformlara rağmen Britannia ve Aegyptus'ta Diocletianus'un otoritesine kalkışmalar meydana gelebilmiştir.

Diocletianus'un yaptığı idari düzenlemelerle daha küçük bölümlerle ayrılan eyaletlerde eskiden olduğu gibi ciddi bir askeri güç bir eyalet yöneticisinin kontrolü altında değildi. Ordu üzerindeki hakimiyet *praefectus praetorio*'ları aracılığıyla doğrudan Tetrarşi ortaklarının kontrolündeydi ve bu yüzden dörtlü yönetim imparatorlarının inisiyatifi dışında gelişebilecek olan ayaklanmalar askeri açıdan cılız kalmış olmalıdır. Mısır'da 296/7 yıllarında çıkan isyanının hızla bastırılabilmesi bunu doğrular niteliktedir. Carausius'un kontrol ettiği ve kolay sonuçlandırılmayan iktidar gaspı göz önüne alındığında, Britannia'nın uzak konumu

²⁸ Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 33

²⁹ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 22; Aur. Vict. **De Caes.**, 39

³⁰ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 33

³¹ Augustus döneminden beri imparatorun özel sekreteri ve yazışmaları yürüten görevli J. P. Balsdon, "Libellus", **OCD**, Ed. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford University Press, 1970, s. 607

³² Timothy D. Barnes, "Emperors, panegyrics, prefects, provinces and palaces (284 - 317)", **Journal of Roman Archaeology**, C. 9, 1996, s.546 – 548

³³ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 28, 29, 30

³⁴ Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 26 – 27; Wilhelm Enßlin, "The Reforms of Diocletian", Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, N. H. Baynes, **CAH**, 12, 1939, s. 390

ve Roma askeri gücünün zayıf karnı donanma ön plana çıkmaktadır³⁵. Bu sebeplerden ve imparatorluğun Britannia hariç bir çok bölgesinde devam eden askeri hareketliliklerden dolayı Carausius'un fiili imparatorluğuna karşı hızlı ve başarılı bir sonuç alınamamıştır. Carausius'un da Britannia'yı zapt ettikten sonra agresif bir politika takip etmemesi de sorunun ertelenebilmesini sağlamış olabilir. Carausius'un kontrol ettiği coğrafya imparatorluğun en uç kuzey sınırındır. Bu bölge imparatorluğun içinde stratejik bir noktaya ulaşımı engellemektedir. Roma'nın meşru imparatorları için Britannia, Gallia ve Hispania bölgeleri Mısır kadar büyük bir önemde değildir. Gallia'nın daha önce Postumus ve Tetricus tarafından gaspı da söz konusu olmuştur. Ancak mesele ertelenebilmiştir. Bir eyaletten fazlası olan Aegyptus'un ise Augustus ile M. Antonius arasındaki iç savaştan itibaren daha stratejik bir önemde olduğu açıktır³⁶. Bu sebeplerden dolayı Mısır henüz Ptolemaios'ların kontrolü altındayken de hayati bir yere sahip olmuştur. Alexandria'da 296/7'de Domitius Domitianus ve Aurelius Achilleus (*corrector*)³⁷ tarafından çıkarılan isyan hızla bastırılmışken³⁸, Carausius örneğinde müdahale ertelenebilmiş ve Tetrarşi yönetimi dahilinde Constantius tarafından ancak 296'da halledilmesine neden olmuştur³⁹.

Bu düzenlemeler dahilinde eyalet statüsüne dahil edilen Italia (Raetia, Sicilia ve adalar dahil olmak üzere) bir *dioeceses* olarak düzenlenmiştir. Kuzeyde Alplerin güney sınırlarından itibaren Roma'ya kadar kuzey bölgesi *Italia Annonaria* olarak adlandırılmaktadır. Roma ve güney Italia *vicarius in urbe Roma* tarafından yönetilmiştir⁴⁰. *Dioeceses* ve *vicarius* şemasının dışına çıkan bir diğer bölge olan Aegyptus'un Augustus reformları sonrası gelişen istisnai durumu yine mevcuttur. Aegyptus bu hiyerarşi dışında *praefectus Aegypti* tarafından yönetilmektedir⁴¹. *Vicarius*'ların görev tanımını *praetor praefectus*'larının hukuki ve mali işlerini hafifletmek amaçlı sivil bir yönetim olarak yapabiliriz. Söz konusu *vicarius – praefectus praetorio* arasındaki ilişkinin benzeri kentlerdeki hukuki ve mali işlerin gözetimi için görevlendirilen *vicarius praefectus urbis*'ler ile de görülebilir. Buna işaret eden ifade

³⁵ Carausius İS 285'te Maximianus tarafından Britannia ve Gallia sahillerine, korsan saldırılarını sonlandırmak amacıyla görevlendirilmiştir. Aurelius Victor'un aktarımına göre, korsanlara karşı yürüttüğü başarılı savaş sonrasında elde ettiği ganimetleri Roma'ya aktarmadığından dolayı öldürülmesi emredilmiştir. Buna karşın Carausius da Britannia'da bağımsızlığını ilan etmiştir bkz. Aur. Vict. **De Caes.**, 39

³⁶ Vespasianus'un 69'da Roma'daki gaspı Vitellius'a karşı Mısır'ı kontrol ederek tahıl sevkiyatını engellemesi de bunun bir örneğidir. Tıpkı MÖ 31'de, MS 69'da ve MS 296/7'de olduğu gibi Mısır aynı önemini her dönemde korumuştur.

³⁷ Barnes, **The New Empire of Diocletian and Constantine**, s. 12; Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 270

³⁸ Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5786, AD 293/4; Zonaras, **The History of Zonaras**, xi. 31. 614

³⁹ Theophanes. **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, A.M. 5788, MS 295/6; Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 31

⁴⁰ Enßlin. **Valerius (Diocletianus)**, s. 2460; Zosimus. **New History**, 2. 29

⁴¹ Werner Eck, "Praefectus Aegypti", **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 248

abartılı olduğunu düşündürmekle birlikte Lactantius'ta da geçmektedir ancak kaynaklardaki yetersizlik konuya dair bulguları imparatorluğun geneline ne ölçüde uygulayabileceğimiz sorununu ortaya çıkarmaktadır. Eyalet reformlarıyla birlikte ortaya çıkan *vicarius*, *vicarius praefectus urbis*, *praeses* ve *correctores* ünvanlı yöneticilerin genel olarak sivil ve hukuki karakterli yöneticiler olduğu söylenebilir⁴². Bununla birlikte kesin bir genelleme de bulunamayız ve eldeki kısıtlı verilerle eyalet yöneticileri arasındaki hiyerarşik konum tüm yönleriyle ortaya çıkarılamamaktadır⁴³.

⁴² Enßlin, **Valerius (Diocetianus)**, s. 2460 – 61: Septimius Severus dönemi sonrası eyaletlerde *procuratores vice defuncti proconsules (vice consularis)* ünvanlı yöneticiler görülmeye başlar. Eyalet yöneticisinin ölümünde ve yokluğunda yerine vekalet eden yönetici görevini üstlenmektedir bkz. Anderson, **The Genesis of Diocletian's Provincial Re – Organization**, s. 26. Burada yeni ortaya çıkan, bu ünvana sahip yöneticinin yeni görev tanımıdır.

⁴³ Enßlin. **Valerius (Diocetianus)**, s. 2459 – 60

2. D. Mali Reformlar

Yeniden düzenlenen idari yapı ile ekonomi alanındaki reformlar birbirleriyle sıkı bir bağlantı içindedir. Diocletianus döneminin idari ve ekonomik reformları birbirini destekler ve bunları bir arada ele almak yapılan reformları değerlendirmemizde daha iyi bir bakış açısı sunar.

3. yüzyıl krizi ile birlikte daha da kötüye giden ekonomiye Diocletianus döneminde yapılan müdahaleleri bir kaç başlık altında toplayabiliriz.

1. Diocletianus'un imparatorluğu öncesindeki kaos içinde geçen yaklaşık elli yıllık dönem üretim ve nüfus üzerinde bir ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur¹. Bununla birlikte imparatorluğun en büyük talep kaynağı ordunun finanse edilebilmesi için üretimin ve vergi sisteminin revize edilmesi gerekmektedir. Bu kaos dönemi sonrası istikrarlı bir yönetim için öncelikle mali kaynakların yeniden etkin bir biçimde düzenlemesi ön koşuldur. Eski değerini kaybetmiş para üzerinden toplanması güçleşen vergiler artık ağırlıklı olarak gerek toprak mahsülleri anlamında gerekse kalifiye ve vasıfsız iş gücü anlamında aynı olarak toplanmaya başlanacaktır. Bunun için tüm imparatorluk çapında farklı zamanlarda ancak periyodik ve daha etkin bir biçimde (eyaletlerin yeniden düzenlenmeleri ve hatta *Tetrarchia* yönetim modelinin oluşturulması ekonomik düzenlemelerle bir bütün olarak değerlendirilmelidir) yürütülen *census*'lar daha titiz bir biçimde uygulanmıştır². Modern araştırmalara göre Roma imparatorluğunun ilk yıllık bütçe planlaması Diocletianus dönemi *census*'larının eseridir³.
2. Nero'dan itibaren değer kaybına uğrayan para sistemi ve dolayısıyla artan enflasyona çözüm olarak yeniden eski standartlarda ve büyük miktarda gümüş ve altın para tedavüle sokulmuştur (Gümüş paranın dejenerasyonu için bkz. Tablo 1) Ekonomide ve pazar fiyatlarında böylece makul bir seviye tutturulmaya çalışılmış ancak basılan değerli para, piyasada halen fazlaca mevcut bronz ve diğer değersiz paraların olmasından dolayı piyasadaki hızla kaybolmuştur. Ayrıca sürülen bu yeni parayı

¹ Alfred Wassink, "Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D." *Historia, Zeitschrift für Alte Geschichte*, C. 40, H. 4, 1991, s. 492

² Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS. 284 – 641*, Çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 88

³ Erkan İznik, "İmparator Diocletianus'un Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 49, 2011, s. 103. Palestina eyaletinde *census* sonrası bir sınır yazıtı örneği için bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 32

tedavülde tutabilecek ekonomik bir orta sınıfın olmayışı ve 3. yüzyıl krizinin miras bıraktığı güvensizlik faktörü, bu yeni paraların da hızla piyasadan kaybolmasına yol açmıştır. Böylece para da yüksek ve yeni bir standart tutturma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tavan fiyatlar kararnamesinin ilanı da bu başarısızlığın göstergelerinden biridir.

3. 301 yılına kadar alınan önlemlere rağmen istikrarlı bir para sistemi oluşturamayan Diocletianus tavan fiyatlar kararnamesiyle (*edictum de pretiis rerum venalium*) daha sert ve doğrudan bir müdahale denemiştir. Ticarete konu olabilecek bir çok mal ve hizmetin ayrıntılı bir şekilde listelendiği bu ferman uygulama ve denetlemenin imkansızlığı yüzünden başarısız olmuştur. Paranın alım gücünü, fiyatlara doğrudan müdahale ile düzenlemeye çalışan Tetrarşi yönetimi bu uygulama yüzünden bu kez de karaborsacılık problemiyle karşı karşıya kalmıştır⁴.

3. yüzyıl boyunca artan asker sayısı ve dolayısıyla artan askeri maliyetler stabil ve kesinlikle düzenli bir ekonomi gerektirmekteydi. Bunun için Diocletianus imparatorluğun en önemli gelir kalemi olan vergileri tüm imparatorluk sathında ayrıntılı bir şekilde düzenledi. Yukarıda bahsedilen söz konusu aynı vergi uygulamaları esasen eskiden beri var olan bir uygulamaydı. Fakat bu aynı vergi olağanüstü durumlarda (*indictiones extraordinariae*) düzensiz ve adaletsiz bir oranda toplanmaktaydı. Diocletianus buna ilk çare olarak bu vergi düzenlemesini yıllık periyodik hale getirmek ve vergi toplanması işinde görevli yöneticilerin sayılarını artırmak oldu. Aurelius Victor'un aktarımına göre yapılan sayım işlemleri sonrasında vergi yükü eyaletler, kentler ve bireyler arasında adaletli bir şekilde bölüştürüldü⁵. 297 yılında Aegyptus *praefectus*'u olan Aristius Optatus'un bildirisi bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır⁶:

"İhtiyatlı imparatorlarımız Augustus'lar Diocletianus ile Maximianus ve Caesar'lar Constantius ve Galerius bazı vergi mükelleflerinin değerinden az bazılarının da fazla bir şekilde vergiye tabi tutulduğunu görmüşlerdir. Bundan dolayı eyalet sakinlerinin yararına bu kötücül ve korkunç uygulamayı yok etmeye karar verdiler ve buna uygun olarak vergilerin belirlendiği hayırlı bir bildiri yayınladılar. "

⁴ Lactant. *De Mort. Pers.* 7. 7

⁵ Jones, *The Later Roman Empire 284 – 602*, s. 61 – 62; Aur. Vict. *De Caes.* 39

⁶ "Papyri Cairo Isidorus", i. 3. 1 içinde Rees, *Diocletian and the Tetrarchy*, s. 158

Temel üretim aracının toprak ve insan olduğu antik çağ ekonomisinde tarımsal üretim imparatorluğun genel anlamda en önemli gelir kaynağıdır. İstikrarın ve güvenliğin sağlanması ordunun askeri başarılarına ve üretimin devamlılığına bağlıdır. Bu durum neden sonuç ilişkisi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır. 3. yüzyıl krizi boyunca imparatorluğun bölgesel yönetimlerinin etkin bir şekilde idare edilememesinden nüfus ve toprak olumsuz etkilenmiştir. İmparatorluğun tüm bölgelerinde aynı şiddetle yaşanmayan söz konusu düşüşün, imparatorluğun büyüyen ordu ve bürokrasisini besleyebilmek için nüfusun yeniden ve daha uygun bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

Nakdi değer üzerinden belirlenen vergi sisteminin yeniden düzenlenmesine yol açan temel etkenlerden biri yüksek enflasyon ve dolayısıyla paranın değer kaybıdır. Askeri harcamalar, artan bürokratik zincirin maliyeti, Diocletianus'un tüm imparatorluk sathındaki geniş kapsamlı ancak "verimsiz" imar faaliyetleri ve onlarca yıldır istikrardan ve başarıdan uzak Roma İmparatorluğu'nun üretiminin gerilemesi de birbirlerini etkileyen önemli ekonomik reformların sebepleridir. Aurelius Victor'a göre kazanılan askeri başarıların yanı sıra bürokrasinin ayrıntılı olarak düzenlenmesi ve kötü ünlü *frumentarii*⁷ (yazıldığı dönemin karşılığı olarak *agentes in rebus*) sınıfının kaldırılması da halkın ekonomik refahına katkı sağlamıştır. Bu askeri erzak tedarikçileri savaş zamanlarında gerekli malzeme sağlanması için halkı sömürüyorlardı. Aurelius Victor devamında Diocletianus'un vergi düzenlemeleri ile kentlerin tahıl rezervleri ve vergi mükelleflerinin durumunun dikkatli ve sorumlu bir şekilde kentli burjuva tarafından koruma altına alındığını söyler⁸. Dönemin çağdaş kaynağı Lactantius'a baktığımızda ise tablo tamamen farklıdır. Kaleme aldığı *De Moritibus Persecutorum* boyunca Tetrarşi yönetiminin “şeytani ve kötücül” uygulamalarına⁹ karşı sıraladığı yergilerin arasında vergi sistemi de bulunmaktadır ve ona göre vergi toplayanları sayısı vergi verenlerden bile fazla hale gelmiştir¹⁰. Abartılı olduğu oldukça açık olan Lactantius'un bu ifadesindeki gerçeklik payı, büyüyen ordu ve bürokrasi dolayısıyla belki bir ölçüde artan (ancak daha düzenli ve enflasyonun olumsuz etkisinden nispeten daha korunaklı

⁷ *Frumentarii*: Geç cumhuriyet ve erken imparatorluk dönemlerinde ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşılayan, orduya refakat eden askeri gruptur ve *praefectus praetor*'a bağlıdır. MS 2. yüzyıldan itibaren halk arasında polis ve istihbarat birimi gibi hareket etmişlerdir bkz. Lothar Wierschowski, “Frumentarii”, *DNP*, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, b. a. ayrıca bkz. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of Roman Empire*, s. 412

⁸ Aur. Vict. *De Caes.* 39

⁹ Lactantius bu dörtlü yönetim içerisinde en erdemli ve imparatorluğu tek başına yönetmeye layık olan tek kişi olarak I. Constantinus'un babası ve ilk Tetrarşinin caesar'ı Constantius (I.) Chlorus'u ayrı tutmaktadır bkz. Lactant. *De Mort. Pers.* 7. 7

¹⁰ Lactant. *De Mort. Pers.* 7. 3: “Adeo maiores esse cooperant numerus accipientium quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum desererentur agri et culturae veterentur in silvam”

hale getirilen) vergiler ve imparatorluğun *indictio* sürecinde gösterdiği titizliktir. Aurelius Victor ve Lactantius bu konuda birbirlerinden tamamen ayrılırlar.

Gümüş para sisteminin 3. yüzyıl krizi ve dolayısıyla yüksek enflasyon karşısındaki çöküşü ile Diocletianus mevcut vergilendirme yöntemini ayrıntılı bir şekilde üretim-mal temelinde yeniden ve etkin bir biçimde düzenledi. Bu vergi düzenlemeleri ile birlikte vergilerin tümüyle mal temelinde toplandığını söyleyemeyiz. Diocletianus döneminde nakit ödenen vergiler de hala mevcut olmakla birlikte başlıca vergi kaynağı *annona* olmuştur¹¹. Bununla birlikte devletin harcamalarında para mümkün olduğunca dışarıda bırakılmaya çalışılmıştır.

Geçmişte olağanüstü koşullarda (*status extraordinaria*) sıklıkla başvuru alan aynı (*annona*) vergiler para değerinin güvenilirliğiyle düzenli hale getirilmiş ve başlıca vergi olarak tahsil edilmiştir. Devletin ihtiyacı olan vergi miktarına karşılık gelen *annona*, vergi birimleri arasında bölüştürülmüştür. *Capitatio* (*caput*; kişi – kafa) – *Iugatio* (*iugum*: ekilebilir arazi) ve tarımsal faaliyette kullanılan hayvanları kapsayarak belirlenen sistemde vergi biriminden (*iuga*) beklenen üretim miktarının, belirli bir oranı vergi olarak mükellefe tarh edilmiştir. Yapılan ölçümlerde belirlenen esas vergi birimi, üretim potansiyeli ve o toprağı işleyecek *caput*¹² ile oluşturulan soyut bir kavramdır ve net bir sayıya karşılık gelmemektedir.¹³ Bölgesel üretim koşulları, nüfus, toprağın kullanım amacı göz önünde tutularak belirlenen vergi birimleri bölgeden bölgeye çeşitli isimlerde görülmektedir. *Iugatio* – *Capitatio* sistemi Syria bölgesinde uygulanmış ve toprak üretim potansiyeline göre 3 sınıfa ayrılmıştır. Vergide hesaba katılan yaş gurubu ise 12/14 – 65 yaş arasındaki nüfustur¹⁴. Lactantius, Galerius'un Nicomedia'da (*dioeceses pontica*) yürüttüğü *census* sürecine tanıklık etmiştir¹⁵:

“Her arazi parça parça ölçüldü, asma bağları ve ağaçlar sayıldı, her türden hayvan kaydedildi ve insanlar hakkındaki bilgiler not edildi. Kentli ve kırsal nüfus kentlerde toplandı. Tüm açık alanlar aileler, çocukları ve köleleri ile dolduruldu.”

¹¹ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 64

¹² *Caput* (kişi – iş gücü) değerlemesi yaş faktörüne bağlıdır. Bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.

¹³ Edgar Pack, “Capitatio – Iugatio”, **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, b. a.

¹⁴ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 63

¹⁵ Lactant. **De Mort. Pers.**, 23. 2: “*Agri glebatim metiebantur, vites et arbores numerabantur, animalia omnis scribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanae rusticae plebs ac rusticae plebes adunatae, foras omnia gregibus familiarum referta ; unus quisque cum liberis, cum cum servis aderant...*”

Hukuki bir belgede bu tasnif ve değerlendirme işlemi aktarılmıştır¹⁶:

“değerlerme (tarh) işleminin yapıldığı zamanda ve yerde imparatorluk tarafından görevlendirilmiş yetkililer bulunuyordu, farklı bölgelerden dağılı yerleşimcilerin ne kadar arazileri olduğu, arazilerinden ne kadar buğday ve arpa elde ettikleri belirlendi. Bu değerlendirme işleminde ekilmemiş araziler ve hayvan sürüleri için tahsis edilen otlaklar da göz önünde bulundurularak devlet hazinesine ödeyeceği vergi miktarı belirlendi.”

Kısaca arazi vergilendirmesinin dört temel kriteri vardı¹⁷: bölge, ekim imkanı, işlenebilirlik kapasitesi ve üretim-verimlilik kapasitesi. Bu faktörlerin değerlendirilmesiyle vergi birimi olan *iugum*, *annona*'ya tabi tutuluyordu. Başka bir ifadeyle ödenmesi gereken gerçek tutar yerel üretimle bağlantılıydı. Tüm bu ayrıntılı ölçümlere rağmen göz ardı edilmiş olabilecek nokta, vergi mükelleflerinin sahip oldukları arazi büyüklüğünün (üretim kapasitesi) değerlendirme dışında tutulmasıdır¹⁸. Bu husus çağlar boyunca yükselen vergi yakınmalarında da temel sebep olmalıdır. Örneğin *annona* için belirlenen oran, 1000 dönüm araziye ve bunu işleyecek 5000 kişilik bir iş gücüne sahip olan *latifundium* sahibi için de, 3 dönümlük bir arazi ve 15 kişilik nüfusa sahip köylü ailesi için de aynıydı. Burada şu soruyu sormak gereklidir: Ölçümler ile amaçlanan azdan az çoktan çok toplamak mıdır? Bu düz mantık dönemin ekonomik koşulları içerisinde yanıltıcı sonuçlara varmamıza neden olabilir. Azdan giden görece “az *annona*”, örnekteki küçük ailenin gelecek seneki mahsulü için ayıracağı tohumluğa darbe anlamına gelebilir. Ya da aile bireylerinin sağlıksız ve yetersiz beslenmesi sonucu hastalanmalarına ve ölümlerine yol açabilir. Nitekim bu örnekteki küçük çiftçilerin bağımsızlıkları başlarına dert olmuş ve bunlar da kendi mülkleri ya da başka zenginlerin mülkleri üzerinde kiracı çiftçilere dönüşmüşlerdi. Dönemin koşulları, ikinci imparator Tiberius'un “sağduyusundan” çok daha ötededir ve zorlayıcı gerekçeler yüzünden artık koyunların derisi yüzülmeye başlanmıştır¹⁹. Doğanın dengesizliklerinin bu insanlar üzerinde daha yıkıcı bir etkisi söz konusu iken, benzeri tehlike artık devlet tarafından yerel eşrafa da uygulanmaktadır. Bu fakir halktan vergi toplamakla görevli yerel *decurio* sınıfı da zarara uğramamak için halkı sıkıştırmış olması beklenebilecek bir sonuçtur. Sistem Geç Antik Çağda yoksul vergi mükellefleri üzerinde artan, ya da eskisinden daha zorlayıcı koşullar ortaya çıkaran bir haldedir. Dönemin çağdaş kaynaklarında vergi konusunda bir uzlaşma olmasa da,

¹⁶ Cameron, **The Later Roman Empire AD 284 – 430**, s. 36

¹⁷ Richard Duncan-Jones, **Structure and Scale in the Roman Economy**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 200

¹⁸ Faulkner, **Roma: Kartalların İmparatorluğu**, s. 293

¹⁹ Tiberius'un vergilerin artırılması gerektiğini belirten yöneticilere cevabı “İyi çobanın görevi koyunların derisini yüzme değil, yünlerini kırmaktır.”; “*Praesidibus onerandas tributo provincias suadentibus rescripsit boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere*” bkz. Suetonius, **Tiberius**, 32

imparatorluğun artan dış düşmanlarına karşı, içerideki baskının vergilerle yoğunlaştırıldığını söyleyebiliriz. Yani Lactantius'tan yükselen şikayetler tümüyle göz ardı edilmemelidir ve iddialarında kesinlikle gerçeklik payı bulunmaktadır.

Dönemin ekonomik yapısına dair ünik bir uygulamadan söz edemeyiz. Dolayısıyla veriler de tek tip değildir ve yerel koşulların göz önünde bulundurulması zorunludur. Ölçüm değerlemeleri de bölgesel olarak farklılık göstermektedir. Mısır'da geleneksel *aruratio*²⁰, Italia'da *millena* ve Africa'da *centuria* iken Syria eyaletinde *iugatio* ölçüm birimi olarak kullanılmıştır²¹. Anadolu ya da Mısır gibi nispeten daha yoğun yerleşik nüfuslu ve verimli bölgelerden, Ren havzasından veya Britannia'dan daha fazla *annona* beklenmiş olmalıdır²². Tüm bu değerlendirme işlemi de imparatorluk çapında ve yaklaşık olarak 287'den itibaren teoride beş yıllık devirlerde yapılmıştır²³. Yapılan bu düzenli *census*'lar, mevcut ve belirli bazı ihtiyaçların karşılanmasıyla birlikte Diocletianus yıllık düzenli bütçe benzeri bir ekonomik politika uygulanmıştır ve A. H. M. Jones'a göre modern anlamda ilk yıllık bütçe uygulamasıdır²⁴.

Geç antik dönem başlarında ekonomik uygulamalar her eyalet hatta eyalet içindeki bölümlere göre bile farklılıklar göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum için yerel koşullar göz önünde tutularak çözüm üretilmiştir. Antik kaynakların da yetersizliğinden kaynaklı olarak bazı bölgelerin (örneğin *Hispania* ve *Britannia*) ekonomik düzenlemeleri ve reformların uygulanışı konusunda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Achileus isyanının 298'de Diocletianus tarafından bastırılmasından sonra yayınlanan Aristius Optatus bildirisi, *Papyri Panopolis* yazışmaları ve *Papyri Oxyrhynchus* kayıtları sayesinde Aegyptus ve Syria eyaletlerinde (*Oriens*) yapılan düzenlemeleri takip edebilmekteyiz ancak genele baktığımızda kaynaklar zayıf kalmaktadır²⁵.

Geliştirilen sistemle temelde imparatorluk harcamalarının en büyük bölümünü oluşturan askeri ihtiyaçların düzenli bir temelde sağlanmasını amaçlamıştır²⁶. Söz konusu

²⁰ “Papyri Cairo Isidororus”, I. 3. 1 ve a.g.e III. 3. 1 içinde Rees: **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 158

²¹ Hendrik W. Dey, **The Afterlife of the Roman City**, Cambridge University Press, 2015, s. 27; Edgar Pack, **Capitatio – Iugatio**, b. a.

²² İmparatorluğun batı ve doğusunun nüfus yoğunlukları açısından karşılaştırması için bkz. Turhan Kaçar, “Eskiçağ Akdeniz Dünyasında Siyasal Birliğin Sonu: Romalılar ve Kuzey Komşuları”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 34, 2005 , s. 214 – 215

²³ Dey, **The Afterlife of the Roman City**, s. 27; Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 61

²⁴ A. H. M. Jones, **The Decline of the Ancient World**, Longman, London, 1994, s. 66

²⁵ Cameron, **The Later Roman Empire AD 284 – 430**, s. 37

²⁶ Panopolis yazışmalarında döneme dair en önemli konunun, imparator Diocletianus'un ve ordusunun lojistik ihtiyaçlarının sağlanmasını olduğunu görmekteyiz. Diocletianus ve Galerius'un Sasani seferi (297 – 298)

askeri harcamaların yıllık olarak hesaplanması ve yönetimi görevi ise Tetrarşi ortaklarından sonra hiyerarşik yapıda en üstte bulunan *praefectus praetorio*'larının sorumluluğundaydı²⁷. Bu görev ve sorumluluklar yukarıdan aşağı doğru şematize edildiğinde *dioeceses*'ler bazında *vicarius*'lar ile, eyaletler temelinde ise *praeses – consulares – correctores* ve Aegyptus'ta *procurator* ve *strategos*'lar tarafından yönetilmiştir. Eski Senato eyaletleri olan Asia ile Africa'da ve Alp Bölgesi eyaletlerinde ise *procurator*'lar halen görevlendirilmektedirler²⁸. Aynı vergiden anlaşılması gereken yalnızca tahıl değil, ordu ve bürokrasinin ihtiyacı olabilecek her türlü ham veya işlenmiş (canlı hayvan, sebze, yağ, şarap, kıyafet, arpa, kereste vb.) üründür. *Indictio* (vergi tarhi belirleme) sürecini yürüten görevliler *ensitores*'ler ile birlikte kentleşmiş bölgelerde *decurion*'lardır²⁹. *Annona*'nın toplanmasında ise ayrıca yerel *exactores* ve *susceptores*'ler 4 aylık ödeme dönemlerinde görev almışlardır³⁰.

Ordunun karşılanması gereken ihtiyaçları arasında askeri mühimmat da önemli kalemlerden birini oluşturmaktadır. İmparatorluğun iş gücü potansiyelinin daha efektif kullanımın bir örneği olarak mühimmat fabrikaları (*fabrica*) Diocletianus döneminden itibaren görülmeye başlanmaktadır³¹. Bu fabrikalarda *praefectus praetorio*'ya bağlı *tribunus* veya *praepositus*'lar³² yönetiminde silah üretimi devlet köleleri ve özgür olmakla birlikte görevlerine bağlanmış *fabricenses*'ler tarafından yürütülmüştür³³. Lactantius da söz konusu

sırasında geçiş ve konaklama güzergahlarında ya da Maximianus ve Constantius'un (293'e kadar *praefectus praetorio*) Britannia'daki gaspı sonlandırma seferlerinden (293 – 296/7) imparatorluk yöneticileri ve yerel yöneticiler arasında da gerekli hazırlıkların yapılması için benzer yazışmalar olması, epigrafik kaynaklarla her zaman somut olarak belgelenememesine rağmen kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu durum tüm imparatorluk için geçerlidir. Tarihler için bkz. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 280 ve 283

²⁷ Jones, **The Decline of the Ancient World**, s. 35

²⁸ Bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 19, 21, 22

²⁹ Kentin zengin ve seçkin yurttaşlarından oluşan kent meclislerinin (*curia*) üyeleri *decurio* olarak adlandırılmaktadır Christian Gizewski, "Decurio, Decuriones" **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 356. Ele geçirdiği iç bölgelerde de kentleşmeyi teşvik eden Roma İmparatorluğunda *municipia* (kent) sistemi vergilerin toplanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Kentleşmeyle yeni tanıştırılan bölgelerde *municipium* statüsüne aday olarak yerel bir meclis ve *magistratus*'lar ile oluşturulan *civitas*'lar da imparatorluğun vergi sistemi içerisinde eyalet yöneticileri ve *procurator*'lar ile birlikte çalışmışlardır bkz. A. N. Sherwin – White, "Civitas", s. 244; "Municipium", s. 703; "Decuriones", s. 318, **OCD**, N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford University Press, 1970. Ayrıca genele referans olabilmesi bakımından Panopolis *nome*'si (Mısır'da) *strategos*'u (yöneticisi) ile kent konsilleri arasındaki ilişki ve hiyerarşi için bkz. "Panopolis Papyri". 1. 221 – 224; 1. 264 – 271; içinde Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 149 – 150

³⁰ Edgar Pack, **Capitatio – Iugatio**, s. 971

³¹ Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xii. 38. 307: Diocletianus, ordunun Serazenlere karşı yürüttüğü savaşlarda mühimmat ihtiyacını karşılamak için Edessa (Şanlıurfa) ve Damascus'ta silah fabrikaları kurmuştur.

³² Yazıtlar Kataloğu, II. 25

³³ Lejyonlarda olduğu gibi bu fabrikalarda çalışan işçiler (*fabricenses*) kaçışlarını engellemek için kollarından damgalanmışlardır. *Fabrica*'lar mevcut zanaatkar sınıfının görevlerine askeri bir hiyerarşi dahilinde bağlanması ve köle – özgür iş gücü ve hammadde desteği sağlanarak belli bir üretim yükümlülüğüne (*annona* gibi) tabi tutulmasıdır bkz. Peter Herz, "Fabrica, Fabricenses", **DNP**, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, b.a.

fabrikalara atıfta bulunmaktadır³⁴. Benzer yöntem ihtiyaç kalemleri dahilinde önemli bir yer tutan dokuma ve boyama sektörlerinde de görülmektedir. 303 yılında başlayan zulüm dönemi boyunca köleleştirilerek bu fabrikalara gönderilen hıristiyan nüfus ile birlikte kamu köleleri de dokuma çarklarında (*gynaecia* ve *linyphia*) ve kumaş boyama (*baphia*) işlerinde çalıştırılmıştır³⁵.

Diocletianus dönemi uygulamalarına hem ekonomik ve askeri istihdam açısından, hem de üretimin devamlılığı ve stabilizasyonu açısından bakıldığında, imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik daha devletçi – sistemli bir politika görmekteyiz. Ordunun muharip gücünü geleceğe dönük olarak yüksek bir seviyede tutulması mesleğin kalıtsal hale getirilmesiyle sağlanmaya çalışılmıştır³⁶. Bu uygulama sadece orduyla kalmamış ve bir çok meslek grubu için de yaptıkları işlerin kalıtsal hale gelmesi amaçlanmıştır³⁷.

Diocletianus'un bu kamusal iktisadi girişimlerine ve ayrıntılı bürokratik hiyerarşisine bakıldığında devlet aygıtının genişlediğini ve kaynakları etkin yönetme çabası içinde olduğunu söyleyebiliriz. *Principatus*'un serbest girişimlere ve ticarete daha fazla alan bırakan iktisadi koşulları ve serbestliğinin (daha doğrusu yaygın ve istikrarlı para ekonomisinin) geç imparatorluk boyunca gerilediğini görmekteyiz. Ekonominin Ortaçağ modeline doğru seyrettiğinin ilk belirtileri ekonomide nominal (görünür) ve esas değeri tutarsız para sistemi yerine takas usulünün yaygınlaşması ve mesleki kastlaşmanın daha görünür hale gelmesidir. Diocletianus dönemi yapılan *census*'lar ile köylülerin hareket özgürlüğü kısıtlanmıştır. Kayıtlı buldukları köye veya büyük arazi sahibinin bölgesinde üretime zorlanan köylüler (*coloni*), *annona*'nın bir parçası olmaları için iş gücü kaybı yaşayan toprak sahiplerinin kontrolü altına daha sıkı bir denetime girmişlerdir³⁸.

³⁴ Lactant. **De Mort. Pers.** 6. 8, 9: “*Huc accedebat infinita quaedam cupiditas aedificandi, non minor provinciarum exactioin exhibendis operariis et artificibus et plaustris, omnibus quaecumque sint fabricandis operibus necessaria. Hic basilicae, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filliae* “

³⁵ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 66 ve: 834 - 839

³⁶ Üretimin devlet tarafından daha kontrolcü bir şekilde ele alınmasına bir örnek olarak bkz. “Panopolis Papyri: 2. 222/8 (16 Şubat 300)” içinde Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 156

³⁷ *Navicularii* (deniz nakliyecileri), *pistores* (değirmenciler), *suarii* (hayvancılar) gibi meslekler kalıtsal hale getirilmişlerdir bkz. Peter Herz, **Fabrica, Fabricenses**, s. 380

³⁸ Jones, **The Later Roman Empire 284 – 602**, s. 796. Mısır'da Roma öncesi Ptolemaios'lar döneminde üretim kapasitesinin artırılabilmesi için büyük toprak sahiplerine belirli bir iş gücü ile beraber atıl durumda bulunan topraklar verilerek, arazinin hem geleceğe dönük islahı hem de kısa vadede gelir edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu uygulama 3. yüzyıl sonlarından itibaren sadece devlet arazisinde değil, ihmal edilmiş özel arazilerde de uygulanmaya başlanmıştı bkz. Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 37 – 38; Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, s. 113

Tarımsal üretimin artırılması ve nüfusun ekonomide aktif rol alabilmesi ile güvenlik açısından sorunlu bölgelerin istikrarara kavuşturulması için daha önceden de örnekleri görülen iskan politikaları özellikle imparatorluğun seyrek nüfuslu batı bölgelerine akınlarda bulunan Germen kökenli küçük gruplardan boyun eğdirilenler aracılığıyla uygulanmıştır. Sadece iskan politikaları değil mevcut kent yapısının sürdürülebilirliğine destek olarak Tetrarşi ortakları yaptığı idari reformlar ile bölünen imparatorlukta ortaya çıkan yeni yönetim merkezlerini mimari açıdan zenginleştirilmişlerdir. Lactantius'un da ifade ettiği Diocletianus'un "mimari hastalığı" Tetrarşi ortaklarının konakladıkları kentlerinin gelişimlerini hızlandırmıştır³⁹. Geç antik çağ imparatorlarına hitaben yazılan övgülerde Constantius ve Maximianus'un, Gallia ve Britannia'da kentler için yaptıkları faaliyetlere yönelik minnet ifadeleri sıklıkla geçmektedir. Burada sadece kentlere yönelik imar ve rekonstrüksiyonlar değil imparatorluğun batı ve kuzey Avrupa'daki hem kent hem de kırsaldaki iskan politikasının izlerine de rastlanmaktadır⁴⁰.

3. yüzyılın sonlarına doğru Gallia ve Britannia'nın imparatorluktan iki defa koparıldığını görmekteyiz. İlki, Gallienus döneminde başlayan (253 - 268) Gallia, Hispania ve Britannia'yı kapsayan bir bölgede, Ren lejyonlarının komutanlığına atanmış olan Postumus'un *de facto* bir *Imperium Galliarum* kurması (260 - 274)⁴¹ ve ikincisi Diocletianus döneminde ortak imparator Maximianus tarafından donanma komutanı olarak Britannia ve Gallia sahillerindeki Frank ve Saxon korsanlarının faaliyetlerine karşı görevlendirilen Carausius'un (286 - 296/7) Britannia ve Gallia'da kurduğu yönetimidir⁴². İmparatorluğun batı ve kuzey bölgelerinde korsanlık ve Germen kavimlerin istila ve haydutlukları gibi problemler yüzünden bölgenin ciddi nüfus kaybı yaşadığı, batının Augustus ve Caesar'larına hitaben yazılan övgü metinlerinde görülmektedir. Diocletianus'un iktidarının ilk yıllarında Maximianus ile birlikte kuzey ve doğu Avrupa sınırlarında yaptığı seferler sonrasında nüfus kaybına uğramış bölgeleri yeniden iskan ettiği görülmektedir. 296'da Carpi'lere karşı kazanılan zafer

³⁹ Lactant. *De Mort. Pers.* 7. 8 – 10; Malalas. *The Chronicle of John Malalas*, xii. 37, 38

⁴⁰ *Pan. Lat.* vii. 1, 9, 21; *a. e.* ix. 3 – 6 ve s. 153 – 159 arasındaki dipnotlar. Bu iskan politikalarının öncülleri Augustus'a kadar gitmektedir. Marcus Aurelius tarafından da barbar kavimlerin Roma egemenlik sahası içlerine yerleştirildiği görülmektedir bkz. *SHA*. "Marcus Aurelius". 24. Daha sonra Gotlara karşı kazanılan savaşlar sonrası imparator Aurelianus da Moesia ve Illyricum'da nüfus iskanını gerçekleştirebilmiştir. *Principatus* dönemi boyunca yapılan planlı barbar iskanları hakkında bkz. Ralph W. Mathisen, "Concepts of Citizenship", *Oxford Handbook of the Late Antiquity*, Oxford University Press, 2012, s. 749

⁴¹ Kienast, *Römische Kaisertabelle*, s. 243; Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, "Imperium Galliarum – das Gallische Sonderreich (260 – 274)", *Der Neue Pauly Supp.* 3. Stuttgart, 2007, s. 223.

⁴² Aur. Vict. *De Caes.* 39. Carausius 293'te Constantius ve sonrasında Maximianus'un *praefectus praetorio* Asclepiodotus'un müdahalesi sonrası *rationales rei summae* Allectus tarafından öldürüldü. İlk gasp Carausius'un 293'te ölümünden sonra 3 yıl daha 296 yılındaki kesin zafere kadar Britannia imparatorluktan ayrı kalmaya devam etti.

sonrasında yenilen halk, nüfusun azaldığı Kuzey Pannonia bölgesine (*Pannonia Inferior*) Diocletianus tarafından yerleştirilmişlerdir⁴³. 286'da Diocletianus Thracia'yı terk eden nüfusu Asia'ya yerleştirmiştir. Britannia gasıpları Carausius ve Allectus'a karşı yürütülen askeri sefer sırasında (293 – 296/7)⁴⁴, batıda Constantius ve Maximianus, boyun eğdirilen Frankları Arvii ve Treveri'ye yerleştirilerek boş arazilerin yeniden üretime dahil edilmesini sağlamıştır⁴⁵. Terk edilmiş *Ambiani*, *Bellovaci*, *Tricasses* ve *Lingones* toprakları Constantius Caesar'ın yapmış olduğu boyun eğdirilen barbar nüfusun iskanlarıyla yeniden yeşile dönmüştür⁴⁶. *Chamavii* ve *Frisii* kavimlerinin, başıboş haydutların (Bacaudae isyancıları) Gallia'nın ihmal edilmiş kırsal bölgelerine yerleştirilmesi ve tarımsal üretimin artırılmasıyla pazardaki fiyatlara etkisinden 297/298 yılına tarihlenen Constantius'a övgü metninde de rastanabilir⁴⁷.

260 ve 70'li yıllarda yaşanan iç savaşlar, barbar istilaları ve Bacaudae isyanı ile yıpranan Gallia ve Britannia'da kentler ve kırsal alan, Tetrarşi ortaklarının bölgeye askeri seferleri ile kontrol sağlandıktan sonra restore edilmiştir. Bu imar faaliyetlerinin kapsamı sadece kamusal binalar, tapınaklar ve lejyon birlikleri için kışlık barınaklarla sınırlı kalmamış ayrıca Autun'a doğrudan para da bağışlanmıştır. Roma tüm bu faaliyetleriyle Eumenius tarafından tüm eyaletlere bir anne olarak övülmüştür⁴⁸. Autun kentinin Bagudae işgalcilerinden çektikleri sıkıntılara karşı zarar gören özel evler dahi onarılmıştı⁴⁹. Kent ekonomisinin yeniden canlandırılması için deniz ötesinden (Britannia'dan) zanaatkârlar ile eyaletin her yerinden yüksek statülü sakinler Autun'a getirtilmiştir⁵⁰.

İmparatorluğa adayların fazlalığı askeri anarşi döneminde klasik bir durumdu. Gallia'da ki gasıplar Postumus (260 - 268), Victorinus ve Tetricus (268-272) bu iddialarını finanse edebilmek için Gallia'da zenginleri hedef almışlardır⁵¹. Ayrıca Bacaudae⁵²

⁴³ Aur. Vict. **De Caes.** 39. 46: Vandallar ve Vizigotlar gibi büyük barbar kavimlerden Sarmat ya da Carpi gibi daha küçük halkları kontrollü bir şekilde sınırdan içeri boş bölgelere yerleştirme ya da bunlardan bir kısmını orduya alma yöntemiyle (*receptio*) Tuna sınırlarında kontrol sağlanabildiği bzk. Stephen Williams, **Diocletian and the Roman Recovery**, London, 1985, s. 76, ayrıca bzk. **Valesius Seçkileri**, 6. 32

⁴⁴ Bzk. Sikkeler Kataloğu, No: 9

⁴⁵ Otto Seeck, "Constantius", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, , C. 7/1 Ed. Georg Wissowa, 1909, s. 1042

⁴⁶ **Pan. Lat.** viii. 21. 1: bu iskanın geçtiği tek kaynak söz konusu övgüde bulunmaktadır. Constantius'un 296'da Britannia'nın gaspı problemini tam olarak çözmesinden sonra ismi belli olmayan bir 'orator – övgücü' tarafından Caesar Constantius'un Trier'de bulunduğu sırada kendisine sunulmuştur bzk. **a.e.** s. 107

⁴⁷ **Pan. Lat.** viii. 9. 3 – 4

⁴⁸ **Pan. Lat.** v. 4. 4

⁴⁹ **Pan. Lat.** ix. 4. 2

⁵⁰ **Pan. Lat.** viii. 21. 2

⁵¹ **Pan. Lat.** ix. 4. 3

⁵² Gallia ve Hispaniae bölgesinde yaşayan köylü kavimler kaynaklarda Bacaudae olarak geçmektedirler. MS 285/6'da Augustus Diocletianus'un caesar'ı Maximianus Gallia'ya Bacaudae isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir bzk. Eutrop. ix. 20; **Pan. Lat.** x. 4. 3 ayrıca bzk. Jens – Uwe Krause, "Bagudae", **DNP**, C. 2,

isyancılarının da kenti kuşatmalarından ve verdikleri zarardan da Eumenius⁵³ tarafından söz edilir. Roma'nın kentlerle kurduğu yönetim ilişkisi içinde kentli elit zümrenin önemli bir payı vardı ve bu sınıf kentin kontrolü için varlığını sürdürmeliydi⁵⁴.

İmparatorluk harcamalarının en büyük kalemini oluşturan ordunun tüm gereksinimlerinin istikrarsız bir ekonomi ile sürdürülemeyeceği açıktır. *Principatus* döneminden itibaren terhis edilmeyen ve sürekli beslenmesi gereken ve sayısı da giderek artan askeri yapı yönetime ve ekonomiye yön vermiştir. Vergilerin artırılması, muhaliflerin malvarlıklarının tasfiye edilerek hazineye aktarılması ya da imparatorluğun ilk zamanlarından itibaren tanınan bir uygulama olan enflasyona karşı tedavüldeki paranın değerinin düşürülmesi (sikkedeki değerli metal oranının azaltılması) önlemleri, askeri kalemi tatmin edebilmesi ve dolayısıyla imparatorların iktidarlarını güçlü bir şekilde sürdürebilmesi için yapılmıştır. Yukarıdaki önlemlerden ilk ikisi tercih edil(e)mediğinde para değerinin düşürülmesi ilk başvurulan önlemdir ve *principatus*'un ilk dönemlerinden itibaren uygulanmıştır. Kısa vadede geçici bir rahatlama sağlayan devalüasyon – taşış uygulaması ise uzun vadede ise ciddi problemleri beraberinde getirmiştir⁵⁵.

Tetrarşi dönemine kadar imparatorluk geçmişinde daha önce görülmemiş olan tavan fiyatlar kararnamesi (*edictum de pretiis rerum venalium*⁵⁶) dönemin ekonomik koşullarını göz önüne koyması bakımından çok önemli bir epigrafik kaynaktır. 3. yüzyıl krizinin getirdiği ekonomik çöküntüye karşı alınan en radikal önlemlerden bir tanesidir. Söz konusu kriz dönemiyle birlikte daha da derinleşen imparatorluğun yönetilememe sorunudur. Ekonomi de bunun içindeki birkaç temel başlıktan biridir.

A. Wassink'e göre kullanımdaki temel para olan *denarius* ve *sestertius*'un, görünür değeri (nominal – itibari) ile içerik olarak (alaşımdaki değerli metalin oranı) değerindeki düşüşün pazar fiyatlarına etkisi, Diocletianus dönemi ekonomisinin sonlarında bile yapılan tüm müdahalelere karşın Tetrarşiyi uğraştıran enflasyon olmuştur⁵⁷. A. Wassink'in

Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 402; E. A. Thompson, "Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain", *Past & Present*, S. 2, 1952, s. 11 - 23

⁵³ *Pan. Lat.* ix. 6. 2: Eumenius Autun okulunun retorik hocasıdır.

⁵⁴ *Pan. Lat.* ix. 4

⁵⁵ Wassink, *Inflation and Finacial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.*, s. 489

⁵⁶ Lactantius'un *De Moritibus Persecutorum*. 7. 6 da ifadesiyle "*legem pretiis rerum venalium statuere conatus est*". Yazıtın resmi isimlendirmesi üzerine bkz. M. H. Crawford, J. Reynolds, *The Publication of the Price Edicts: A New Inscription from Aezani*, s. 161

⁵⁷ Nüvizmatik ve epigrafik veriler ışığında sikke içindeki değerli metallerin reel fiyatlar üzerindeki etkisine teorik (ekonomik rasyonalizm) yaklaşımın dışında yaklaşan Howgego, paranın değerli metal içeriğinin düşürülmesiyle (taşış) imparatorluk tarafından belirlenen değerinin, alım gücü üzerinde her zaman aynı ölçüde

hazırladığı tabloda (Tablo 2) Diocletianus iktidara geldiğinde yıllık enflasyon % 5 olarak hesaplanırken para reformunun uygulanmaya başladığı 293'ten tavan fiyatlar kararnamesinin yayınlandığı 301'e kadar olan dönemde oran yıllık olarak % 22.9 olarak hesaplanmaktadır⁵⁸. *Edictum de pretiis rerum venalium*'a kadar alınan tedbirlerin başarısızlığı son olarak pazar fiyatlarını kontrole kadar gitmiştir.

Geç Cumhuriyet döneminin çalkantılı süreci sonrası Augustus'un başlattığı *principatus* döneminin ekonomik refahının bir sembolü - ölçütü olarak değerlendirilebilecek yüzde yüze çok yakın bir oranda gümüş olarak basılan *denarius*'un Diocletianus dönemine kadar ki değer kaybı ekonomik durumu yansıması bakımından önemli bir ölçüttür.

H. Michell'in nümizmatik kaynaklar üzerinden yaptığı araştırma bize bu kronik devalüasyon konusunda oldukça açık bir tablo sunmaktadır. Augustus döneminde ekonominin her alanında kullanılan para tamamıyla gümüş *denarius* idi. Yine de gümüşü aşınma ve kırılmaya karşı sertleştirecek bir alaşım (bimetalik sistem) gerekliydi. Nero (MS 54 - 68) döneminde ise *denarius* % 94 saf gümüş oranında basıldı ve birkaç küçük değişimle birlikte bu oran Hadrianus dönemine kadar (MS 117- 138) korundu ve onun döneminde oran % 87'ye kadar geriledi. Bu da baştan itibaren bakıldığında dikkate değer bir değişim olmakla birlikte *denarius* söz konusu değerinde geçerliğini korudu. Hadrianus'tan hemen sonra imparator olan Antoninus Pius ile birlikte *denarius*'un değer kaybı daha sert ve hızlı olmuştur. H. Michell'in hazırladığı tabloda (Tablo 1) *denarius*'un dejenerasyonunun boyutları daha açık bir şekilde görülebilmektedir⁵⁹.

Enflasyon tablosunda yüksek enflasyonun sebebi konusunda, modern araştırmalar Diocletianus'un 301'de yayınladığı tavan fiyatlar kararnamesindeki enflasyona dair durum tespitlerine katılmaktadırlar. Her ne kadar çözüm konusunda yanlış adımlar atılmış olsa da, fermanın giriş kısmında genel anlamda bir muhasebe – değerlendirme vardır. Fiyatların imparatorluğun ilk yüzyılına kıyasla elli – yetmiş kat daha fazla olması sadece üretimin yetersizliğinden değil düşük standartlardaki paraların dolaşımında olmasından

etkisi olmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Yani taşışın yapıldığı her dönemde fiyatlarda aynı oranda yükseliş beklenmemelidir. Bununla birlikte taşışın fiyatlar üzerindeki etkilerini reddetmek de doğru bir yaklaşım değildir. Bu konuda ayrıntılı tartışma için bkz. Christopher Howgego, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, b.a., Çev. Oğuz Tekin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 155 - 161

⁵⁸ Wassink, *Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.*, s. 488

⁵⁹ H. Michell, "The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, C. 13, S. 1, Canadian Economics Association, 1947, s. 2 – 3

kaynaklanmaktadır⁶⁰. Paranın değerinin bu derece düşüş göstermesi vergi sisteminde de önemli yenilikler gerektirmekteydi. Bir önceki başlıkta söz edilen aynı vergi uygulaması dolaşımdaki paranın değerinin gittikçe düşmesi sebebiyle 3. yüzyıl ortalarından beri daha sıklıkla uygulanmaya başlamıştı. Vergilerin aynı ağırlıklı olarak toplanmasının yansıması ya da etkisi ise günlük ticari yaşamda da paranın yerini daha çok kendisini dayatan takas usulünün almasıdır⁶¹. Piyasadaki paranın değerinin güvenilirmez olduğu durumlarda antik çağ ekonomisinin öznelere verdiği bu tepki son derece doğaldır.

301 yılı Tavan Fiyatlar Kararnamesi ile enflasyona karşı alınan tedbir temelinde paranın değerindeki düşüşün durdurulamamasından kaynaklanmaktadır. Problem, üretim ve arz meselesinden çok ürüne karşılık gelen paranın istikrarsızlığı ve değersizliğidir. Büyük oranda takas usulüyle yürüyen Ortaçağ ekonomisine doğru yönelme 3. yüzyıl kriziyle birlikte ilk sinyallerini vermektedir. Tahsil edilecek vergilerin ürün temelli olması ve (yapılan idari ve ekonomik reformlarla beraber artan asker sayısı ve savaşların fazlalığının vergileri artıran etkisi de göz önünde bulundurulmalı) verginin sonuç olarak toplanabilmesi de Lactantius'un aksi yöndeki ifadelerine karşın⁶² Diocletianus'tan itibaren üretim konusunda aktardığı ölçüde ciddi problemlerin olmadığını göstermektedir.

Geç cumhuriyet döneminde yaşanan siyasi ve askeri krizler de ilk imparatoru önlemler almaya itmiştir. Augustus öncesi döneminin temel ekonomik problemi piyasada güvenlik problemi nedeniyle yeterli miktarda para akışının olmayışı iken Diocletianus döneminde temel problem enflasyon ve nominal değeri metal değerinin üzerinde olan düşük standartta paradır. Augustus'un buna karşı aldığı önlem çok büyük miktarlarda paranın bağışlar (*donativum*), kamusal işler ile sağlanan istihdam olanakları ve ücretsiz eğlenceler ile halka ve dolayısıyla piyasaya sürülmesiydi⁶³. Burada şu da göz önünde tutulmalıdır ki, Augustus çağının mutlak kaynaklarının (değerli madenlerin) bolluğu buna karşın dış düşmanların azlığı ve savaşların büyük getirileri ekonomiyi canlandırmada ve istikrarı sağlamada oldukça yardımcı olmuşlardır. Bunlarla beraber gelen siyasi istikrar ve askeri başarılar ekonominin de rahatlamasını ve yaklaşık iki yüz yıllık stabil durumu ortaya çıkarmıştır. Ekonomiyi

⁶⁰ Wassink, **Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.**, s. 468

⁶¹ İznik, **İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium"**, s. 100

⁶² Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 3 - 4

⁶³ MÖ 29'da 250.000 yurttaşına dağıtılan 400'er *sestertius*, 120.000 askere 1000'er *sestertius* ve 700 milyon *sestertius*'a mal olan askerlerin yerleştirilmesi için yapılan toprak alımına ek olarak seksen iki tapınağın restorasyonu ve zafer kutlamaları için düzenlenen oyunlara harcanan paralarla birlikte piyasaya sürülen paranın miktarı yaklaşık olarak bir milyar *sestertius*'u aşmıştır bkz. Eder, **Augustus and the Power of Tradition**, s. 23.

rahatlatmak amacıyla piyasaya para aktarılması Diocletianus tarafından da uygulanmıştır. Ancak bu müdahale Augustus dönemi ile aynı sonuçları vermemiştir.

Diocletianus yaptığı reformlarla oluşturulan yeni vergi ve mali bölgeleri (*dioeceses*) ile yeni kurulan para basım merkezleri - tarihlemeleri konusunda her ne kadar tartışmalı olsalar da - eş zamanlı olarak yapılmış olmalıdırlar (Tablo 3). Oluşturulan *dioeceses*'lerin içerisinde sınırları yeniden belirlenip gruplanan eyaletlerin yönetimi dışarısında, ancak mali açıdan eyalet *procurator*'larının ve *praeses*'lerinin üzerinde mali yöneticiler oluşturulmuştur. *Rationalis Summarum*⁶⁴ ve *Magister rei Privatae*: ilki para üzerinden ödenen vergileri, madenleri, darphaneleri ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayan *fabrica*'ları kontrolden, *magister rei privatae* ise *dioeceses* dahilindeki arazilerden elde edilen aynı verginin toplanmasından sorumludur⁶⁵. Merkezi yönetim şemasında finansal üst kontrol bu görevliler aracılığıyla yerine getirilmiştir.

Diocletianus'un para reformu kapsamında ilk olarak 294 yılında her biri *procurator monetae* yönetiminde başlıca on dört darphanede yeni paralar basılmıştır⁶⁶. Nero döneminin standartlarında %90 üzerinde gümüş içeren (libra'nın⁶⁷ 1/96'sı değerinde) gümüş *argenteus* (Nero dönemi *denarius*) bu dönemde piyasaya sürülmüştür⁶⁸. Yüksek değerli metal alışımı gümüş paranın yanı sıra Diocletianus'un iktidara gelişinden bir kaç yıl sonra 286'da büyük miktarda olmasa da altın sikke (libra'nın 1/60'ı değerinde *aureus*) basılmıştı⁶⁹. Altın ve gümüş para ile birlikte görece daha az değerli metal alışımlar ile üç farklı boyutta, ışın ve defne taçlı baş sembolü ile basılan bakır paralar da görülmektedir⁷⁰. Yeni basılan gümüş ve altın paralarda değerli metal alışımların oranı aynı olmakla birlikte paraların ağırlıkları değişiklik göstermektedir. Sutherland'ın tespitlerine göre altın para 4.35 – 6.65 gram arasında, gümüş para 2 – 4 gram arasında (1/96 libra oranına göre ortalama 3.41 grama denk gelmektedir), bakır paralar boyut olarak üç farklı grupta tasnif edilmekle birlikte 11 – 8.5 gram arasından değişmektedir⁷¹. Ancak piyasaya giren para çok geçmeden vurguncu

⁶⁴ Seeck, *Notitia Dignitatum Occidentis*. xi. 9 – 20; bkz. Yazıtlar Kataloğu, II, 24

⁶⁵ Jones, *The Decline of the Ancient World*, s. 31

⁶⁶ Michael Hendy, Mint and Fiscal Administration under Diocletian, His Collegues, and His Successors A.D. 305 – 324, *The Journal of Roman Studies*, C. 62, Society for the Promotion of Roman Studies, 1972, s.76

⁶⁷ Libra = 328.9 gram; Bkz. Sikkeler Kataloğu, No. 3

⁶⁸ Howgego, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, s. 149

⁶⁹ Howgego, *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*, s. 145 – 146 ; bkz. Sikkeler Kataloğu, No: 1 ve 4

⁷⁰ Sikkeler Kataloğu, No: 12

⁷¹ C. H. V. Sutherland, *Roman Imperial Coinage*, C. 1, Ed. C. H. V. Sutherland, R. A. G. Carson, London, 1967, s. 93- 94

zenginler tarafından adeta hortumlanmış ve dolaşımda yine eski ve değeri düşük para kalmaya devam etmiştir. Bu durumun fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisi de engellenememiştir.

Alfred Wassink'in hesaplaması ile Diocletianus'un 293'te uygulamaya başladığı yeni bimetalik (madeni alaşım) para sisteminde göre oranlar aşağıdaki gibidir ⁷²:

Yeni Para	Eski Para
1 Solidius	20 Argenteii
1 Argenteus	4 follis = 20 Denarii
1 Follis	5 denarii = 20 Sestertii
1 bakır nummus (eski antoniniani ve aureliani)	2 denarii

Sonuç olarak 294 ve 297 yıllarında tedavüle sokulan yüksek nominal ve esas değerli *argenteus* (Nero standardında gümüş sikke) ve *solidus*'un (yüksek oranda altın alaşımlı sikke) piyasada bulunan kötü para nedeniyle hızla ekonominin dışına itilmesiyle beklenen sonuç alınamamıştı ve radikal önlemlerin alınması gerekmektedir. A. Wassink'in oluşturduğu eski ve yeni paraların denklik tablosundan hareketle, 293'ten 301'e kadar *argenteus*'un değeri 20 denarii'den 50 *denarii*'ye kadar, bakır *follis* ise 5 denarii'den 12.5 *denarii*'ye kadar yükselmiştir. Tavan fiyatlar kararnamesinden birkaç ay önce gerçekleştirilen yeniden değerlendirme işleminde ise bu fiyatlar üzerinden %100 bir artış daha gerçekleştirilmiş ve 1 *argenteus* 100 *denarii*'ye 1 *follis* ise 25 *denarii*'ye eşitlenmiştir ⁷³.

Para reformu öncesinde ve süresince titizlikle üzerinde durulan üretim ve üretim araçlarını envantere alma (*census*) süreçleri, paranın sabit ve güvenilir bir değişim aracı haline getirilmesiyle tamamlanmalıydı. Ancak askeri ve siyasi istikrar ile düzenli hale gelen ve ağırlıklı olarak aynı toplanan vergiler ile elde edilen başarılar para sistemi üzerinde olumlu sonuçlar vermemiştir. Diocletianus 3. yüzyıl krizi ile devraldığı hiperenflasyona, 301'de bu

⁷² Wassink, **Inflation and Finacial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.**, s. 487

⁷³ Eberhard Ruschenbusch, "Diokletians Währungsreform vom 1 .9. 301", **Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik**, C. 26, 1977, s. 208

defa doğrudan pazar fiyatlarının kontrolüyle önlem almayı denemiştir⁷⁴. Uzun bir giriş kısmıyla yayınlanan ferman yaklaşık olarak bin iki yüz civarında mal ve hizmetin tavan fiyatlarını bir fermanla yayınlamıştır (Görsel 2) . Epigrafik verilerin yanı sıra bu uygulamaya yönelik en açık atıf Lactantius'ta geçmektedir ve uygulama daha büyük sorunlara yol açarak başarısız olmuştur⁷⁵:

“... sayısız kötülüklerinden biri de fiyatlardaki büyük artış oldu, satışa sürülen malların fiyatlarını çıkardığı kanun yoluyla sabitlemeyi denedi. Birçok küçük ve ucuz ürünün uğruna şiddetin yayılmasıyla ürünler piyasadan çekildi ve bu da eskisinde daha yüksek oranda bir fiyat artışına sebep oldu. Bundan dolayı yaşanan birçok ölümden sonra yasanın geri çekilmesi kesinlikle gerekliydi “

Lactantius'un, Tetrarşi yönetimine karşı her konuda takındığı şiddetli muhalif tutumun burada da kendini gösterdiğini söylemek tümüyle doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Burada döneme dair anlatıların kıyaslarından hareketle tavan fiyatlar uygulamasının sonuçlarına dair yorumlarda bulunabiliriz. Aurelius Victor, tıpkı hıristiyan tarih anlatısında bir dönüm noktası olarak görülen ve 303 yılında başlayan takibat faaliyetlerini görmezden geldiği gibi tüm imparatorluk çapında yayınlanan bu tavan fiyat fermanından hiç bahsetmemektedir. Döneme dair ayrıntıları aktaran A. Victor'un bunları gözden kaçırmaması mümkün değildir. Anlatısında Diocletianus önderliğindeki Tetrarşi yönetiminin olumlu yönleri sıralanmaktayken, zulümleri, vergi şikayetlerini, enflasyonu hıristiyan hatip Lactantius'tan okumaktayız. Kaynaklara eleştirel yaklaştığımızda A. Victor'un, enflasyona karşı yapılan bu hamlenin başarısızlığını aktarmak yerine görmezden geldiğini söyleyebiliriz. Lactantius'un tarafsız yaklaşımına rağmen enflasyona karşı alınan sert tedbirin başarısız olduğunu/olabileceğini modern çalışmalar da desteklemektedir.

Diocletianus Fermanının edebi nitelikli ve uzun giriş kısmında fiyatların neden aşırı derecede yükseldiğinin, bir askerin aldığı maaş ve ikramiyelerin nasıl tek alışverişte eriyip gittiğinin muhasebesi yapılmaktadır. Uzun ve ayrıntılı bir biçimde tasvir edilen şeytani vurguncular söz konusu enflasyonun başlıca sorumlularındırlar. Tüm insani duygulara karşı hissiz ve sadece kendi karlarının peşinde koşan bu vurguncuların fiyatlar üzerindeki olumsuz

⁷⁴ İznik, **İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium"**, s. 100

⁷⁵ Lactant. **De Mort. Pers.** 6. 6 – 7: *“Idem (Diocletianus) cum variis iniqui tatibus immensa faceret carritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est; tunc op exigua et vilia multus sanguis effesus, nec venale quicquam metu apperabat at caritas multo deterius exarsit, donec lex necessitate ipso post multorum exitium solveretur “* ayrıca bkz. Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xii. 38

etkisi, ne mevcut ürün bolluğu dönemlerinde ne de bereketli hasatların yaşandığı yıllarda dizginlenebilmektedir. H. Michell'in deyimiyile bu ifade ticaretin büyük ölçüde vurguncular tarafından manipüle edildiğini söylemenin edebi yoludur⁷⁶. Buna karşı Tetrarşi ortakları insanlığın koruyucuları olarak söz konusu olağanüstü fiyat artışlarına karşı tavan fiyatlar kararnameini ticarete konu olabilecek neredeyse her şeyi kapasayabilecek şekilde ilan etmişlerdir⁷⁷. Fermanın uzun giriş kısmında halktan gelebilecek tepkiler ve fermanın yayınlanmasıyla ortaya çıkabilecek yan etkiler (karaborsa gibi) de değerlendirilmektedir. Bu öngörülere rağmen imparatorluk çapında pazar fiyatlarını, sadece merkezi Roma yönetiminin dayatmasının, fermanın başarısızlığına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu tavan fiyat (narh) uygulamasının tüm imparatorluk sathında Roma toplumunda daha eskiye refere edilebilecek bir önlem değildir ve güçlü kurumsal – geleneksel bir zemini yoktur⁷⁸. R. Kent'in özetlediği üzere giriş kısmına yönelik akademik görüşler anlaşılması zor ve karmaşık bir üslubun hakim olduğudur⁷⁹. Uzun uzadıya açıklanan gerekçelerle yasaya saygı ve riayet emredilmiş ve uymayanlar ile karborsacılığa teşebbüs edebilecekler ölüm cezası ile tehdit edilmiştir⁸⁰.

Yayınlanan bu ferdandan olumlu sonuçlar alındığına dair bir veri bulunmamaktadır ve tavan fiyat uygulamasının başarısızlığı modern araştırmalar tarafından da kabul edilmektedir⁸¹. Fermanın başarısızlığının sebebi onu ortaya çıkaran etkenle aynıdır. Diocletianus'un 294 yılında gerçekleştirdiği para reformuyla piyasaya sürülen ve yüksek oranda gümüş içeren para belki kısa vadede olumlu etki yaratmış ancak enflasyonu durdurmaya yetmemiştir. Piyasaya sürülen kaliteli para Gresham'ın teorize ediş biçimiyle ifade edersek kötü para tarafından sistemden kovulmuştur⁸². Sabitlenen tavan fiyatların

⁷⁶ Michell, **The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire**, s. 8

⁷⁷ Bugüne dek yaklaşık 40 farklı bölgede tespit edilen *edictum de pretiis rerum venalium* yazıtlarının sadece biri Italia'da bulunmuştur ve geri kalanı imparatorluğun doğu bölgelerinden gelmektedir bkz. Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 42 – 43. Moesia Inferior eyaletinde de fermanın bir bölümü epigrafik olarak belgelenmektedir bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 26

⁷⁸ Pazar fiyatlarının kontrolüne dair Diocletianus sonrasında Antiocheia'dan örnek bulunmaktadır. 363'de, ilk denemede görülen olumsuz etkiler hatırlanmaktadır ve bu konu hesaplı bir şekilde düzenlemediği takdirde kıtlığa neden olabileceği belirtilmektedir bkz. Ammianus Marcellinus. xxii. 1

⁷⁹ Roland G. Kent, "The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices", **University of Pennsylvania Law Review and American Law Register**, C. 69, S. 1, 1920, s. 40 – 41

⁸⁰ Karl Leo Noethlichs, "Edictum Diocletiani", **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 878 – 879

⁸¹ Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 44

⁸² Paul Stephenson, **Büyük Konstantin**, Çev. Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 64: Teoriyi kısaca özetlersek, nominal ve külçe değeri tutarlı ve kaliteli olan paranın, ekonominin zengin - yoksul özneleri tarafından, tehlikeli durumlara karşı güvence olarak saklanması bu iyi paranın dolaşımdan kaybolmasına neden olmaktadır. Bu durumda ödemelerde kötü para değişim aracı olarak kullanılmaya devam etmekte ve istenen fiyat istikrarı sağlanamamaktadır. Gresham bunu kötü paranın iyi parayı kovması olarak ifade

ödenmesinde kullanılan ve imparatorluk darphanelerinde basılan kaliteli paranın piyasaya güven veren bir şekilde devamlı olarak sürülememesinin yarattığı huzursuzluk, mevcut iyi paranın da hızlı bir şekilde kaybolmasına neden olmuştur. Buna çare olacağı düşünülen tavan fiyatlar kararnamesi ise Tenney'e göre fazla katı ve basittir. Toptan satışlar ya da mevsimler ve üretim dalgalanmaları göz önünde bulundurulmamıştır⁸³. H. Michell ferman metninde yer alan bilgiler ışığında buna katılmaktadır ancak bu etkenlerin tümüyle hesaplama dışında tutulduğuna dair çağdaş kaynağımız Lactantius haricinde bulunmamaktadır. Bununla birlikte fermana yer alan ve giriş kısmından anlaşıldığı üzere tüm imparatorluk çapında geçerli olması planlanan⁸⁴ fiyatların kontrolünün, dönemin koşullarında oldukça zor olduğudur. Fermanın merkez tarafından atanan ve yerel yöneticiler tarafından referans olarak kullanılmış olabileceği de düşünülebilir⁸⁵. İstikrarsız (sürekli develüasyona uğrayan⁸⁶) bir para sistemi ve değerli metallerin azlığı ortadayken sadece tavan fiyatları yayınlayarak hedeflenenin başarılı olacağını düşünemeyiz. Aralarında kısa bir zaman farkı olan develüasyon uygulaması ile fiyatların yükselişini kontrol altına alma çabası ikili bir önlem olarak da değerlendirilebilir. Bununla amaçlanan sikkelerin nominal (itibari) değerinin iki kat artırıp ve fiyatlara sınır getirerek paranın alım gücünün artırılmasıdır⁸⁷.

Antik kaynaklardan ve modern araştırmalardan edindiğimiz izlenim, Diocletianus döneminin ekonomisine dair oldukça karamsar bir tablo çizmektedir. Alınan tüm önlemlerin hiçbir işe yaramadığı ve ekonomik durumun geçmiştekinden daha da kötüye gittiği şeklindeki bir sonuca varamayacağımız kesindir. Yerel ve doğal koşullara köklü bir şekilde bağlı olan antik çağ ekonomisi dalgalanmalar içerisinde devamlılığını sürdürmüştür. Sadece imparatorluğun değil, halkın yaşamsal refleksleri ile, özellikle siyasi – askeri açıdan istikrarlı

etmektedir. Teori İngiliz hükümdarlarına mali alanda danışmanlık yapan Sir Thomas Gresham (1519 – 1579) tarafından ortaya atılmıştır

⁸³ Elsa R. Graser, “ The Edict of Diocletian on Maximum Prices”, **An Economic Survey of Ancient Rome**, Ed. Frank Tenney, C. 5. Baltimore, 1940, s. 299.

⁸⁴ Lactantius bu fermanı Tetrarşi imparatorlarına değil Diocletianus'a atfetmektedir. Bugünkü epigrafik kaynakların bulunduğu yerlerde göz önüne alındığında sadece Diocletianus'un bizzat idare ettiği doğu bölümünde geçerli olduğu önermesi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeplerden dolayı fermanın kapsadığı bölge tartışmalıdır bkz. Kent, **The edict of Diocletian Fixing Maximum Prices**, s. 40; Howgego, **Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi**, s. 151

⁸⁵ Michell, **The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire**, s. 9 – 10

⁸⁶ Para değerinin yarı yarıya düşürüleceğini öğrenen memurun arkadaşına tüm parasıyla mal almasını öğütlemesi İznik, **İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium**, s. 107 = “Rylands Papyri No. 607” : “*Dionysius'tan Apio'ya selamlar. Efendilerimizin ilahi takdiri, tedavüldeki Italia parasının değerinin yarım nummus'a düşürüleceğinin emrini verdi. Bu yüzden sahip olduğun bütün Italia parasını, benim için fiyatı ve türü ne olursa olsun bir an önce mal satın alarak harca... Fakat sana baştan söyleyeyim, eğer herhangi bir kurnazlık girişiminde bulunursan, parayla kaçmana asla izin vermeyeceğim. Sağlıcakla kal (sağlığına duacıyım) kardeşim*” . Metnin eski Yunanca orijinali için (Çevrimiçi); <http://www.papyri.info/hgv/17308>; <http://www.trismegistos.org/text/17308>

⁸⁷ Howgego, **Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi**, s. 164

dönemlerde, ekonomi belli bir ölçüde iyileşme eğilimi yakalanmış olmalıdır. Açıkçası karamsar tablo daha çok tutarsız para sistemi üzerinedir ve bu konuda *principatus*'un ilk dönemleri kadar başarılı bir sistemin yakalanması mümkün görünmemektedir. Değişimleri ve önlemleri açıklamaya çalıştığımız Diocletianus döneminde, yönetim, para istikrarsızlığını düzeltmeye yönelik adımlardan önce, temel olarak üretim, geçim, zenginlik ve sömürü kaynağı olan toprak ve nüfus üzerinde titizlikle durmuş ve bunu reformize ederek parasal ekonominin yaşattığı krizlere alternatif çözüm yolları geliştirmiştir. Diocletianus döneminde eskiden mevcut olan aynı vergi uygulamalarının, imparatorluk çapında *census* 'lar ve ayrıntılı arazi ölçümleri ile sistemli bir hale getirilmesi bunun en somut örneğidir. Para ekonomisine Nero'dan itibaren yapılan müdahaleler 3. yüzyıl sonlarına doğru ıslah kabul etmemektedir ve bu da Roma imparatorluğunu antik çağ ekonomisinin nispeten en güvenilir kaynağı olan toprak ve nüfusa yöneltmiştir.

2. E. Diocletianus Dönemi Toplumsal Yapı

Diocletianus dönemi Roma İmparatorluğu'nun sosyal yapısı, henüz Roma yurttaşlığının imparatorluk halkları için büyük bir anlam ifade ettiği Augustus çağına kıyasla çok daha geniş bir çepere kavuşmuştur. Erken imparatorluk döneminde doğrudan Roma kenti özelinde yoğunlaşan toplumsal politikalar Diocletianus döneminde tüm imparatorluk halklarını hedefine koymaktadır. Romalı komutanların iktidar mücadelelerinde Geç Cumhuriyet dönemi boyunca önemli bir rol alan, siyasetin ve iktidarın merkezi olan Roma kentinin plebleri, Diocletianus çağına gelindiğinde imparatorun kendisiyle dahi tahta çıktıktan yirmi yıl sonra tanışabilmişlerdi¹. Roma kenti ve onun klasik toplumsal sınıfları, imparatorluk ve iktidar için bir merkezi güç olma vasfını Diocletianus ile beraber açık bir şekilde kaybetmişlerdir.

İktidar mücadelesinde Roma'nın geleneksel soylu sınıftan gelen komutan siyasetçilerinin yerini Illyria kökenli askerler ortaklığının aldığı bir ortamda ne *patricii* ne de *pleb* sınıfının imparatorluğu yönetenlerin meşruluğunu sorgulama hakları ve hatta niyetleri vardır. Bu sınıfsal kavramların anlamları artık farklılaşmıştır. Askeri ve sert bir monarşi tam anlamıyla yerleşmiş, Augustus'tan itibaren imparatorlar tanrılaştırılmış, imparatorluk ideolojisinin merkezindeki Romalılık kavramı yüksek bir değer ifade etmekten zamanla uzaklaşmıştır. Artık imparatorluk çekirdek bölgesi Italia'nın ve hatta sözde başkent Roma'nın dahi vergi imtiyazını tolare edebilecek durumdan çok uzaklaşmıştır.

Diocletianus iktidarına gelindiğinde artık imparatorluk dahilindeki tüm özgür doğumlular Roma vatandaşı haline gelmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken ayırım tüm özgürlere değil özgür doğumlulara verilen vatandaşlık hakkıdır. Vatandaşlığa tam kabul edilmeyen *dediciti* statülü özgürler de hukuki bağlamda ayrı bir kategoridir. Cumhuriyet döneminde tam teslim alınmış, boyun eğdirilmiş (*deditio*) yabancılar bu şekilde isimlendirilmiştir. Ancak geç imparatorluk döneminde bunun anlamı farklılaşmıştır. MS 4 yılında çıkarılan *lex Aelia Sentia* kanunuyla² daha önce işkenceye uğramış, arenada savaşmaya zorlanmış ve manevi anlamda “damgalanmış” özgür statüdekiler vatandaşlığa

¹ İmparator Diocletianus kente ilk defa iktidarının 20. yılının kutlandığı *vicennelia* şenlikleri için 303 yılında gitmiştir bkz. Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 167

² Ferit Baz, “Augustus Dönemi’ne Ait Aelia Sentia Yasası’nın İçeriği ve Hangi Amaçlar Doğrultusunda Çıkarıldığına İlişkin Düşünceler”, **Prof. Dr. Erdoğan Mercil’e Armağan**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 451 – 461; Suet. **Aug.** 40. 4

layık görülmemişlerdir. Caracalla'nın fermanında özgür bırakılmış sınıflardan *dediciti*'ler vatandaşlığın kapsamı dışında tutulmuştur³.

Romalılık ve diğerleri arasındaki ayırım bu fermanla toplumsal katmanlarda tümüyle son bulmamıştır. Bu fermanla Augustus'tan itibaren Roma tarafından imparatorluk içindeki bölgelere yerleştirilen barbarlar vatandaşlık hakkını elde etmişlerdi. Ancak, özellikle 3. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan barbar akınlarıyla boyun eğdirilen ve üretimi artırmaları amacıyla terkedilmiş tarım arazilerine yerleştirilen Ren ve Tuna ötesi halkların da bu vatandaşlık hakkını doğrudan elde edip etmedikleri tartışmalıdır⁴. Eskiden genel anlamda eyalet halkları (*provinciales*) olarak tanımlanan ve yerel vatandaşlığı da bulunan özgürler arasında, 212 sonrasında yerleştirilen barbar halklar *laeti*, *gentiles* ya da *coloni* olarak geçmektedir. Barbarların Roma'ya eklemlenişinde askeri hizmet önemli bir noktadadır. *Laeti* ve *gentiles* olarak kaynaklarda geçen sınıflandırmalara askeri hizmet yükümlüğü karşılığında Roma topraklarına yerleştirilmişlerdir⁵. *Laeti* iskanlarına yönelik en erken atıf ise Diocletianus döneminden gelmektedir⁶. Görevleri yerleştirildikleri bölgelerde sınır hattını korumaktı. *Coloni* statüsü ise boyun eğdirilen barbar kavimlerin, arazi sahiplerine iş gücü olarak dağıtılanlarını işaret etmektedir⁷. Kaynaklarda farklı isimlerle anılmalarına rağmen en önemli özellikleri vergi yükümlüsü haline getirilmeleridir. Roma hukuku bu konuda herkesi özellikle de bu tarz kiracı arazi yerleşimcilerini içine almaktaydı. Nitekim bunların istihdam amaçları da vergi gelirini artırmaktı.

Bir başka istihdam yöntemi ise orduya dahil olmaktı. Nitekim, *Notitia Dignitatum*'da A. H. M. Jones'un belirttiği üzere yabancı kökenli çok sayıda askeri birlik geçmektedir⁸. Daha geç bir örnek olarak I. Theodosius döneminde (379 – 395) ise Vizigotlar ile *feodus* anlaşması yapılmış (382) ve bu halka Thracia ve Moesia bölgelerinde yerleşim hakkı ile kısmi özerklik verilmiştir. Bu yerleşimciler kendi şeflerinin komutaları altında Roma ile yan yana savaşmayı kabul etmeleri koşuluyla yerleştirilmişlerdi⁹. Eskiden ordu içinde bir dereceye

³ Mathisen, *Concepts of Citizenship*, s. 746

⁴ a. e. s. 749

⁵ Ammianus Marcellinus, 20. 8. 13; 24. 1. 15; *Codex Theodosianus*, 7. 15. 1; 7. 20. 10

⁶ *Pan. Lat.* viii. 21. 1

⁷ *CTh.* 5. 6. 3

⁸ *Notitia Dignitatum Orientalis*, xxviii. 25, 26, 33, 43. xxxi. 46, 51, 55, 56. ; Jones, *The Later Roman Empire AD 284 – 602*, s. 620 vd. 2 ve 3. yüzyıllarda ordunun barbarlaşması algısı genellikle sadece Kuzeyli halkların orduya doldurulduğu gibi bir izlenim bırakmaktadır. Roma Tetraşi döneminde sadece Ren ve Tuna hattında savaşmamış doğu sınırlarında Perslere karşı da zafer kazanmıştır. Bu bölgelerden devşirilen birliklere de verilen örneklerde olduğu gibi rastlanmaktadır.

⁹ Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, xxv. 131; 140 – 142; Zosimus, *New History*, iv. 26. 1; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 48

kadar Roma askeri sistemine entegre olabilen *auxilia* birlikleri yerine artık barbar birimlerin daha bağımsız hale getirildiğini görmekteyiz.

Augustus çağında sakınılan ve bir liyakat nişanı işlevi gören Romalılık¹⁰, Caracalla'nın 212 yılında yayınladığı fermanla anlamını yitirmiştir. Bununla amaçlanan dönemin kaynaklarının da ifade ettiği üzere, Italia dışında yerleşik Romalı eyalet sakinlerinin vergi muafiyetlerinin sonlandırılmasıdır. Vergi muafiyeti, bir süre daha Roma vatandaşlığı için ilk büyük mücadeleyi veren Italia'nın ayrıcalığı olmaya devam edecektir. Diocletianus döneminde daha artan askeri yapı ve bürokratik kadronun finanse edilebilmesi için¹¹, Roma hariç Italia da eyalet statüsüne alınıp vergilendirilmiştir. Diocletianus döneminde ayrıcalıklar, hukuki korunma ve prestij genel olarak zengin sınıfa mahsus olacaktır. Eskiden hakim olan yurttaş ve yurttaş olmayan arasındaki hukuki ayrımı geç antik çağda belirleyen şey kabaca zenginliktir.

Romalılık kavramının içinin boşaltılmasının resmen ilanı Caracalla'nın fermanı olsa da bunun temeli biraz daha geride resmi olarak kaydedilmektedir. Bunu sınıflar arası artan ekonomik ve sosyal uçurumun yansıdığı hukuki metinlerde görmekteyiz. 2. yüzyıl sonlarından itibaren hukuki kaynaklarda ortaya çıkan farklı sınıflar ve bunlara dönük farklı cezai yaptırımların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sınıflar *honestiores* ve *humiliores* olarak ayrılan ve aslında sosyo ekonomik statüyü sabitleyen hukuki gruplamalardır. Onurlular, şerefli olarak adlandırılan ve toplumun üst kesimini temsil eden *honestiores* ile sıradan, önemsiz, manevi olarak aşağılık ve toplumun büyük kesimine tekabül eden *humiliores* sınıfları farklı cezai yaptırımlara tabi kılınmışlardır. *Honestiores* sınıfına dahil olanlar devletin askeri – yönetici sınıfı içerisinde yer alan ve zengin kimseleri (senatörler, atlı sınıfı, *decurion*'lar ve emekli askerleri) kapsamaktayken, *humiliores* sınıfı kabaca toplumun gerisini ve esas üretici ve sömürü koşullarına en çok maruz kalan kırsal nüfusu kent pleblerini ve köleleri içine almaktadır. Üst tabaka hukuki bir suçlama sonrası mahkum edildiğinde işkence, zorla çalıştırma ya da idam gibi “onurlarına” yakışmayacak cezalandırmalar yerine para cezası ile kurtulabilirken, alt sınıflar hukuki olarak köle olmasalar da her türlü ağır ceza (kırbaçlama, öldüresiye dayak, canlı ateşe atma vb.) ve yaptırıma maruz kalabilmekteydiler¹².

¹⁰ Suetonius, **Augustus**, 40

¹¹ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 2-3

¹² **Digesta**. 48. 19. 10; (Çevrimiçi), https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D48_Scott.htm#XIX

Sınıfsal konumlara göre infaz uygulamaları hukuki olarak Hadrianus dönemine kadar gitmektedir¹³.

Principatus rejiminin Augustus tarafından tesisiyle güvenlik sağlanmış, orduya ve büyük çapta kamu işleri aracılığıyla yoksul kitlelere istihdam sağlanabilmişti. Verimli askeri seferler ve vergi getirileri ile iç savaş boyunca yapılan müsadereleler sayesinde tahıl dağıtım güvence altına alınmış (*plebs frumentaria*), yüzbinlerce yoksula geçim kapısı haline gelen ordudan terhis edilen askerler Italia ve eyaletlerde kolonizasyon faaliyetleriyle toprak sahibi edilebilmiş ve muvazzaf askerler ise özel askeri bütçe (*aerarium militare*) ile finanse edilebilmiştir¹⁴. *Pax Augusta* fenomenin sosyal refah koşulları yaklaşık iki yüz yıllık bir dönem için bu şekilde sağlama alınabilmiştir. İmparatorluğun sınır güvenliğinin barbar kavimler tarafından ciddi tehdit altına girmesiyle birlikte asker alımları imparatorluk bütçesini zorlamaya başlamıştı.

Marcus Aurelius'un iktidarının son on yılı Ren ve Tuna sınırlarının müdafası ve bir de taht gaspı meselesi yüzünden sürekli sefer halinde geçmişti¹⁵. Barbar kavimler gelecek yüzyıllar boyunca saldırılarını artırdı ve bu da askeri yapının fazlasıyla büyümesine yol açtı. Yeni lejyon ve *auxilia* birliklerinin orduya eklenmesi 3. yüzyıl boyunca her zaman istenen sonuçları verememişti. Sadece Ren ve Tuna hattı değil doğuda yeni hanedanla birlikte daha da saldırgan bir politika izleyen Sasaniler de imparatorluğun ekonomik anlamda nispeten daha verimli doğu bölgelerinin güvenliğinin tehdit etmekteydi. Ancak bu tehdit batıda olduğu kadar yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmadı. Sasanilere karşı savaşlar kaybedilse ve sonuçları ekonomik ve siyasi açıdan ağır olsa bile, alınan mağlubiyetlerin etkileri sınırlar haricinde iç bölgeleri güvenlik ve nüfus açısından kuzeydeki barbar akınları kadar etkilemiyordu. Ancak Ren ve Runa ötesinden gelen saldırıların hedefinde yağmacılık ve imparatorluğun iç bölgelerine yerleşme hedefi vardı. Kuzey sınırlarındaki güvenlik problemi daha yoğun ve sürekliydi. Yürütülen savaşlar kazanılsa bile, hemen ardından başka bir tehdit beliriyor, bu durum da ekonomik bir soluklanmaya izin vermiyordu. Doğudaki yerleşik düşman Sasanilerin Anadolu'nun içlerine yönelik yerleşme (hak iddia etme) ve saldırganlık politikası Roma'ya karşı hiçbir zaman batıdaki sonuçları veremedi. Çünkü imparatorluk Sasaniler iktidara geldiği dönemden beri (MS 224) doğuda ciddi anlamda yıpratılmaya başlandı ve

¹³ **Digesta**. 47. 21. 2; Jans – Uwe Krause, “Honestiores/Humilioeres”, **DNP**, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 709

¹⁴ Hans –Joachim Gehrke, “Sozialstruktur”, **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 762

¹⁵ Syria valisi Avidius Cassius, imparator M. Aurelius'un ölümü söylentisinin yayılması üzerine kendisini imparator ilan etmiş, ancak imparator Suriye'ye ilerlerken gerçek ortaya çıkınca askerleri tarafından öldürülmüştür **SHA**. Marcus Aurelius. 23 vd.

Diocletianus'tan itibaren ise imparatorluğun ağırlık merkezi doğuya taşınarak gerekli önlemler alındı.

Bu askeri, siyasi ve ekonomik krizler boyunca yükselen mali açık nüfusun en büyük bölümünü oluşturan Roma İmparatorluğu'nun her yerinde net bir şekilde ortaya konulmaması da benzer sömürü koşullarına maruz kalan çiftçilerin emekleri üzerinden tolare edilmeye çalışılmıştır. Vergi artışları ve barbar saldırılarıyla ciddi güvenlik problemiyle karşı karşıya kalan kırsal nüfusun toplumsal ve ekonomik statüsü değişmiştir. Sayıları *principatus* boyunca gerileyen özgür küçük çiftçi emeği ciddi bir tehdit altına girmiştir. 3. yüzyıl sonlarında toplumun en geniş kesimini oluşturan bu çiftçilerin ekonomik koşulları daha da gerilemiş ve sonunda hukuki ve kalıtsal olarak değil ancak işlevsel olarak köle gibi değerlendirilmeye başlanmıştır. Kölelik ve kiracı çiftçilik statüsünü (*colonatus*) yaygınlaşması sürecinde karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Elimizde net sayısal veriler olmasa da ele aldığımız dönemlerin toplumsal yapıları içinde kölelerin nüfus içerisindeki oranı birbirinden oldukça farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Köleci ekonomik üretim modelinin Roma'nın Kartaca zaferlerinden itibaren yakaladığı yükseliş, Caesar'ın Gallia'da bir milyon kişiyi köleleştirmesi¹⁶ ile artarak devam etmiş ve Augustus çağı zaferleriyle de zirvesine ulaşmıştır. Bunun yanı sıra sistemli bir biçimde kurulan askeri koloniler ile küçük bağımsız çiftçilik de finanse edilebilmiştir. Augustus'un iktidarının sonlarından itibaren sınırlar büyük oranda sabitlenmiş ve savaşların getirisi ucuz köle temini zorlaştırmıştır. İmparator Claudius'un (MS 41 – 54) Britannia seferi, 66 – 70 yılları arasında yahudilere karşı yürütülen savaş, ya da Traianus'un Dacia seferiyle eskisi kadar olmasa da piyasa da ucuz iş gücü olarak köle arzı sağlanabilmiştir¹⁷. Ancak bu zaferler Geç Cumhuriyet ve Augustus çağlarındaki sürekliliğe sahip değildir. Böylece büyük tarım çiftliklerinin iş gücü ihtiyaçları Akdeniz çapında özgür ve yarı özgür çiftçilerin istihdamına yol açmıştır. 3. yüzyıldan itibaren küçük toprak sahibi çiftçiler kendi geleceklerini garantileyecek birimkimleri sağlayamadıkları için artan vergi talepleri karşısında zorlanmışlar ve küçük arazilerini bağımsız bir şekilde idare edemez hale gelmişlerdir.

Hızlı ve devamlı bir köle akışının sürdürülemediği dönemlerde köle ithalatı yoluna gidilmiştir. Ancak bu aşamada bir yatırım olarak da görülmeye başlanan köle emeğinin devamlılığı için, kölelerin kendi içlerinde üremeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Köle yaşamı ve

¹⁶ Plutarkhos, *Caesar*, 15. 3; Finley'e göre bu sayı çok abartılı değildir bkz. Moses I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, Çev. Hatice Palaz Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 74

¹⁷ Johannes Heinrichs, "Sklaverei", *DNP*, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 629

üremesi üzerinde durulmuş ve onun emeğinden alınacak artı ürünün olabilecek en üst düzeye çıkarılması amaçlanmıştır. MS 1. yüzyılda *De Re Agricultura*'yı (Tarım Üzerine) kaleme alan Columella, aynı zamanda büyük tarım arazisi komplekslerine sahip biri olarak, toprak sahiplerine işletme konusunda tavsiyeler vermektedir. Bu eserde Columella çocuk sahibi olan kadın köleleri bazı ağır işlerden muaf tuttuğunu ve hatta özgürlüklerini verdiğini aktarmaktadır. Üç erkek çocuk veren kadın köle ağır işlerden muaf kalabiliyorken, daha fazlasını verebilenler ise özgürlüğüne kavuşabilirdi¹⁸. Bire üç ve daha fazlasını veren bir köle kendi yatırımını karşılamış oluyordu.

Bağımsız küçük çiftçilerin bir bölümünün menşei, Augustus'tan itibaren görev süresini dolduran emekli askerlerdir. Bu askerler imparatorluğun birçok bölümüne koloni olarak yerleştirilmiş ve kendilerine dağıtılan küçük arazilerde geçimlerini sağlayabilmişlerdir. Roma vatandaşlığının genele yayılmasını zorlayan etmenlerden birisi de dolaylı olarak bu sistemdir. 2. yüzyıl sonlarından itibaren artan askeri baskılarla, vergi gelirlerinin askerleri finanse etmesi sayesinde savaşılabilmiştir. Roma vatandaşlığı ve vergi muafiyetleri imparatorluk için artık lükstür. Askeri anarşi döneminin şafağında, bu yurttaşlık kavramının içinin boşaltılması da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yaklaşık 20 – 25 yıllık görev süreleri sonrası Roma vatandaşlığına hak kazanıp vergiden muaf olan bu emekli askerlerin üretimlerini artık vergi sistemine dahil etmek gerekecektir. Ancak bu çiftçilerin bağımsızlıkları, vergi memurlarının yolsuzlukları, haydutluk, kötü geçen hasatlar gibi etmenler dolayısıyla tehlikeye düşmektedir. Bundan kaçınmanın bir yolu olarak *principatus*'un ilk zamanlarından itibaren süreli olarak uygulanan¹⁹ kiracı çiftçilik sistemi yaygınlaşmaya ve Diocletianus ile birlikte kalıcı olmaya başlamıştır²⁰. Bağlı bulunduğu toprak sahibinin adı altında kaydedilen (*censibus adscriptii*)²¹ bu nüfusun hareket özgürlüğü yasalarla sınırlanmış ve işlemekle yükümlü olduğu toprağa başlanmaya çalışılmıştır. Bu sınırlamadan kaçmaya çalışan *colonus*'lar sığınacak alternatif alan olarak orduya veya hıristiyanlığın yükselişi ile beraber manastırlara katılmayı denemişlerdir²². Tam anlamıyla bir toprağa bağlı sabit çiftçilik konusundaki yasamaların kısmen etkili olduğu söylenebilir. Buna

¹⁸ Columella, **Res Rustica**, i. 8. 19; F. Şahin, H. Şahin, "Cato, Varro, Vitruvius ve Columella'da Villa Rustica: Mimari, İşleyiş ve Ürünler", *Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, ed. O. Tekin – M. H. Sayar – E. Konyar, İstanbul, 2013, b. a.

¹⁹ Jans – Uwe Krause, "Colonatus", **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s.69

²⁰ Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, s. 95

²¹ **CTh.** 5. 6. 3

²² Bu bağlamda Geç Antik Çağda Cilicia ve Isauria bölgelerinde ihtiyaçtan fazla olan kiliselerin sayısındaki ve önemli artışın nedenleri hakkında bkz. Ümit Çakmak, "Geç Antik Dönem'de Cilicia ve Isauria'da Kilise Sayısının Artış Nedenleri Üzerine Bir Deneme", **SELEVCIA**, Olba Kazısı Yayınları, s. 1. s. 167 – 181

zorlamanın birçok durumda başarısız olduğu durumlarda kendini vergiden korumayı beceremeyen bağımsız köylüler de, vergi kaçırma usta olan büyük toprak sahiplerine gönüllü mevsimlik iş gücü ya da kiracı çiftçiler olarak bağlanmayı daha emniyetli bulmuşlardır²³.

Köleci ekonomik modelin “çöküşü”, geçici süreli kiracı çiftçilerin bunların yerini alması olarak kabul gören hakim görüşe yakın dönemdeki araştırmalar da bazı karşı çıkışlar vardır. İmparatorluğun merkezden uzak ve çok verimli olmayan bölgelerinde (Germania, Britannia, Thracia) ilk zamanlardan itibaren küçük ölçekli zirai üretim hakimdir. Italia, Gallia ve Africa’da yaygın köle emeğine dayalı zirai üretim çiftlikleri Geç Cumhuriyet ve Principatus dönemlerinde yaygındır ancak uzak, marjinal ve nispeten verimsiz bölgeler de böyle büyük işletmeler istisnadır. İşgücü temini bölgesel koşullara göre köle veya *coloni* olarak sağlanmıştır. Birinin tümüyle diğerinin yerini alması söz konusu değildir. Geç Antik Çağ boyunca küçük çaplı tarım arazilerine sahip köylüler, köle emeğiyle kendini devam ettiren büyük toprak işletmeleri ve özgür sözleşmeli kiracı çiftçiler varlıklarını sürdürmüşlerdir²⁴. 3. yüzyıldan itibaren askeri koşulların dayatmalarıyla artan vergi ihtiyacını katılayabilmek için özellikle Diocletianus döneminde iş gücünü toprağa bağlama girişimi artmıştır ancak bu da ayrıntılı ve vergi temelli ekonomik politikaların ürünüdür.

Kölelik antik dönem boyunca her zaman var olmuştur. Her dönem emperyal ilerlemenin getirisi olarak bol miktarda değildir ancak ticareti ve devamlılığı sürdürülmüştür. MS 404 yılında kendini dini bir yaşama adamaya karar veren Genç Melanius’un 8000 kölesini serbest bırakıp gerisini kardeşine satması, diğer tüm mülklerinin gelirlerini kiliseye tahsis etmesi, köleci ekonomik modelin en güçlü olduğu bölgelerde hala devamlılığını sürdürdüğünü göstermektedir²⁵. Buradan hareketle küçük çiftçiliğin son bulduğu, bağımlı kiracı çiftçilerin onların yerini kalıtsal olarak almasıyla Ortaçağ’ın serflerine dönüşme yoluna girdikleri iddiası artık geçerli değildir²⁶. Ortaçağ Avrupa’sının 3. yüzyıldan itibaren aldığı göçler ve Roma siyasi iradesinin çöküşü sonrası demografik ve ekonomik yapı ve serfliğin oluşum koşulları daha farklıdır²⁷.

²³ Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, s. 122

²⁴ Jans – Uwe Krause, **Colonatus**, s. 70

²⁵ Finley, **Antik Çağ Ekonomisi**, s. 115

²⁶ Jans – Uwe Krause, **Colonatus**, s. 72

²⁷ Geç Antik ve Orta Çağ başlangıcı ve dönüşümü hakkında bkz. Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 151 - 176

MS 2. yüzyıl ortalarından itibaren imparatorluğun batı bölümünde görülmeye başlanan köylü ayaklanmaları, kırsal nüfusun maruz kaldığı baskıları açıklaması bakımından çok önemlidir. 186'da Roma ordusunda görevli bir asker olan Maternus'un önderlik ettiği isyan hareketine Gallia ve Hispania'lı köylüler, köleler, asker kaçakları, mahkumlar kısacası toplumun alt kesimleri (*humiliores*) katılmışlardır²⁸. Bu katılımın sebebi Marcus Aurelius döneminde Marcomanni ittifakına karşı *Principatus*'un ilk uzun vadeli askeri seferinin yol açtığı ekonomik baskılardır. Bu baskılar da en çok büyük toprak sahiplerinin arazilerindeki köleler, *coloni* ve özgür statülü köylüler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun bir diğer benzeri Septimius Severus döneminde 206 – 207 yıllarında yaşanan ve Bulla Felix tarafından örgütlenen 600 kişilik haydut takımının savaşlarıdır²⁹. Bu isyanın faaliyet alanı da ilginç bir şekilde imparatorluğun en merkezi bölgesi Italia'dır ve katılımcımları köleler ve köylülerdir. Bu "haydutluk" faaliyetlerinin ayrıntılarından da ziyade isyancıların önderi ve ele geçirilen 100 kişilik bir esir grubu arasında geçen diyalog önemlidir. Robin Hood gibi bir eşkıya olarak değerlendirilen Bulla ele geçirdiği yüz kişilik grubun *centurion*'una şöyle seslenmektedir:

“ Bu mesajı sahiplerinize iletin, eğer bunun eşkiyalığa dönüşmesini istemiyorlarsa kölelerini beslesinler.”

E. Thompson'un ifadesiyle bu durum tüm haydutluk faaliyetlerinin temel sebebini işaret etmekteydi³⁰. Benzer kaynaklara sahip köylü ayaklanmaları Diocletianus döneminde ilk olarak "Bacaudae" isimlendirmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Aelianus ve Amandus isimli önderlerin etrafında birleşen gruplar Gallia'da Maternus örneğinde beri olduğu gibi büyük toprak sahiplerini ve kentleri hedef alarak yağmacılık faaliyetlerinde bulunmaktaydılar³¹. Diocletianus döneminin ilk askeri hareketliliği bu olmuştur. Ortak imparator Maximianus'un ilk zaferi de bu isyanlar üzerinedir. 3. yüzyıl krizinin en hayati biçimde çöktüğü imparatorluğun batı bölgelerinde çıkan bu ayaklanmalar kırsal kesimin süregelen savaş ve terör koşulları karşısındaki sömürünün düzeyine işaret etmektedir. Bacaudae ayaklanmaları imparatorluğun batı bölümünün çöküşüne değin devam edecekti³². Bunların da temel

²⁸ Herodianus, **History of the Empire**, i. 10; Gürkan Ergin, **Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen, İş Bankası Kültür Yayınları**, İstanbul, 2013, s. 262

²⁹ Cassius Dio, **Romaika Historia**, lxxvii. 10

³⁰ Thompson, **Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain**, s. 15

³¹ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 20. “ *Ita rerum Romanarum potitus, cum tumultum rusticani in Gallia concitassent et factioni suae Bacaudarum nomen imponerent, duces autem haberent Amandum et Aelianum, ad subgiendos eos Maximianum Herculum Caesarem misit, qui levibus proeliis agrestes domuit et pacem Galliae refomavit*”; Aur. Vict. **De Caes.** 39; **Pan. Lat.** x. 4. 3

³² En şiddetlisi 407 – 417 arasından gerçekleşen Bacaudae ayaklanmaları 435 – 437 ve 442 yıllarında da tekrar patlak vermiştir bkz. Thompson, **Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain**, s. 16

motivasyonlarının ekonomik baskılar ve kırsal kesimin maruz kaldığı sömürü koşulları olduğu dönemin kaynaklarında yer almaktadır³³.

3. yüzyıl krizi boyunca kırsal kesimin üzerinde artan baskı kentleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Diocletianus'un idari ve ekonomik reformları ile birlikte artan yönetici sınıfın temel amacı imparatorluğun temel gelir kaynağı haline gelen vergileri kontrol almaktır. Sınırları daraltılan ve *dioeceses*'ler altında örgütlenen idari birimlerin sömürüsü kentleri ve yönetim organizasyonunun en başından beri kilit rolde olan kent yöneticilerini olumsuz etkilemiştir. Eyaletlere atanan *procurator*'lar vergilerin toplanması ve *census* süreçlerini yönetirken bu işi fiilen yürütenler, kendi *territorium*'ları dahilinde bulunan kırsal alanların tahsilatını gerçekleştiren *decurion*'lardı. Kentlerin yönetici sınıfı içerisinde yer alan bu soylu ve yerel yönetici sınıf toplanması gereken ve yükselen vergi miktarını toplayamadığında, açığı bizzat ödemek zorunda bırakılmıştır³⁴. Eskiden olduğu gibi sadece toplanması gereken vergilerin organizasyonundan değil, ayrıca askerlere sağlanacak kıyafet, gıda maddesi ve her türlü lojistik malzamenin temininden de sorumlu tutulmaya başlanmıştır. Kent yöneticisi sınıf üzerinde artan bu ekonomik baskı, eskiden saygın bir görev olarak kabul edilen bu kent meclisi üyeliğini cazip olmaktan çıkarmıştır. Daha zorlu olan bu görev için de kalıtsal meyil zamanla kastlaşmaya dönüştü ve *decurion*'ların çocukları da askerlerin ve diğer mesleklerden zanaatkarların kalıtsal dayatmalarında olduğu gibi *curia*'da yer aldılar³⁵.

Ticari yaşamın merkezleri olarak kentleri ve nüfusu ciddi bir baskı altına sokan etmenlerden bir diğeri de 3. yüzyıl krizi ile birlikte yüksek enflasyondur. Bunu tetikleyen birçok etken bulunmaktadır. Özellikle imparatorluğun batısındaki ağır güvenlik problemleri kırsal nüfusun azalmasına ve üretimin düşmesine neden olmuş olmalıdır. Kırsalın üretimine hayati bağlılığı bulunan kentli nüfusun problemleri kriz yüz yılı boyunca daha da artmıştır. Buna karşın doğudaki kentlerde daha farklı bir dönüşüm söz konusudur. Kentlerin dönüşümüne dair en görünür ve en çok vurgulanan alan klasik kent kültürü ve kurumlarının gerileyişi olgusudur. Üzerindeki mali yükü gittikçe artan kent zenginleri eskiden olduğu gibi kentlerine ve halklarına bonkörlük (*eugertizm*) gösterememektedirler. 3. yüzyıl ortalarından itibaren kent yöneticilerine ve onun bağışlarına yönelik onurlandırma yazıtları azalırken,

³³ Salvianus, **De Gubernatione Dei**, 5. 6; (Çevrimiçi), http://www.tertullian.org/fathers/salvian_gov_05_book5.htm#C6 ; Jens – Uwe Krause, **Bagaudae**, s. 402,

³⁴ Wolfgang Liebeschuetz, “Antik Kentin Sonu”, **Geç Antik Çağda Kent**, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 6

³⁵ Dey, **The Afterlife of Roman City**, s. 27 vd.; Fergus Millar, “Empire and the City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status”, **JRS**, C. 73, 1983, s. 86; Christian Gizewski, **Decurio, Decuriones**, s. 357 vd.

hıristiyanlığın da yükselmesi başlaması ile klasik dini ve toplumsal yapı da değişmeye başladı. Köklü kent kültürü burada kendini yeni bir şekle dönüşerek varlığını sürdürdü.

Siyasi ağırlığın imparatorluğun geleceği olan doğuya yerleşmesinin ilk ve en güçlü emareleri Diocletianus döneminde gerçekleştirilmiştir. Yönetim merkezini fiilen batı ve doğu olarak ayıran imparator Diocletianus, *senior* imparator olarak Nicomedia kentini kendine merkez olarak seçmiştir. Tetrarşi dönemi yoğun inşa faaliyetlerinden bu kentler de yararlanmışlardır. Diocletianus'un mimari tutkusu batıdaki merkez olarak seçilen kentleri de etkilemiş ve Trier, Mediolanum, Sirmium, Thessalonika ya da Autun gibi kentler de gelişmişlerdir. Bu sadece mimari bir faaliyet değildir. Autun kentinin Bacaudae talanı sırasında maruz kaldıkları yıkımların etkileri giderilmeye çalışılmış, kente süreli muafiyetler, nitelikli nüfus ve en önemlisi yirmi bir yıl boyunca imparatorluğa güvenlik sağlanmıştır³⁶. Tetrarşi yönetimlerinin ardından yeni başkent ise fiilen Constantinopolis olarak belirlenmiştir. Asia eyaletinin büyük kentleri Ephesos ve Aphrodisias ya da Antiocheia gibi köklü kentler de Geç Antik Çağ boyunca güçlerini muhafaza etmişlerdir³⁷.

Diocletianus'un imparatorluğu sürecinin toplumsal yapısını incelerken hıristiyanlığın yükselişine ve hıristiyanların yaşadıkları son büyük takibatın izlerine sıklıkla rastlayabiliriz. Bu büyük zulmün şiddeti, dönemin gerilimlerini yansıtmaya bakımdan oldukça önemlidir. 3. yüzyıl krizinden arta kalan küçük düşürücü yenilgiler, askerleri tarafından öldürülen imparatorlar, yükselen enflasyon ve vergiler, bir türlü kesin zafer kazanılamayan düşmanlar karşısında imajı sarsılan Roma İmparatorluğu bunu telafi etme ve birilerini suçlu ilan etme yoluna gitti. Roma'nın başarısı yurttaşlarının dindarlığına ve tanrıların da buna gösterdiği teveccühe bağlıydı. Roma'yı sonsuz (*Aeterna Roma*) yapan ve *Pax Deorum*'u ortaya çıkaran fikrîsel temel bu şekilde iken geleneksel tapınımı tanımayan tanrılara ve imparatora kurban sunmayı reddeden Hıristiyanlar hedef haline getirildi. Din ve ritüeller sosyal hayatın temelinde yer aldığı için insanlar da başlarına gelen herhangi bir doğal felakette Tertulianus'un aktardığı üzere hep bir ağızdan "Hıristiyanları aslanlara atın" tavrını göstermeye meyillidiler. Devlete olan geleneksel aidiyet bağlarını güçlendirmek ve "Romalılığı" vurgulamak adına da Hıristiyanlar hedef alınmıştır³⁸.

³⁶ Pan. Lat. ix. 4. 2; Pan. Lat. v. 4. 4

³⁷ Liebeschuetz, *Antik Kentin Sonu*, s. 28 vd.

³⁸ Turhan Kaçar, "İkinci Yüzyılda Hıristiyanlık: Entelektüeller, Düşünceler ve Gruplar", *SELEVCIA*, S. 1. Olba Kazısı Yayınları, 2011, s. 26

Ele aldığımız Diocletianus döneminde 303 yılında Nicomedia'da başlayan ve tüm imparatorluk sathına yayılan³⁹ hıristiyanlara dönük büyük zulmün incelenmesi dönemin propaganda faaliyetlerini, resmi dilini, fikirsel anlamda dönüşümün ve toplumsal ayrışma ve birleşme noktalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

İmparatorluk, Romalılık vurgusunu sadece hıristiyanları cezalandırarak yapmamaktadır. Hıristiyanlığın daha geniş kesimlerce benimsenmesiyle kan kaybeden klasik imparatorluk ideolojisi ve imparatora tapınma geleneği yeniden güçlendirmek için maniheistler de düşmanlaştırılmışlardır. Augustus çağının muhafazakar yasamalarının vurgusu *princeps*'in geçmiş *mos maiorum* örneklerini kendi bünyesinde birleştirmesi ve “mütevazi yaşamının” teşhiri ile sağlanmaktaydı. Augustus döneminin imparatorluğunda imparatora dua etmeyi, devletin baş tanrısı Iupiter'e adak adamayı herhangi bir ideolojik tutumla reddecek bir kitle yoktu⁴⁰. İlk *princeps*'e yönelik en sert direniş G. Iulius Ceasar'ın ölümünden itibaren Roma'daki cumhuriyetçi hizip ve diğer güçlü imparator adaylarından gelmekteyken, Diocletianus çağının başlıca nefret objelerinden biri de hıristiyanlıktır. Devletin ve Romalılığın düşmanı Augustus çağında Mısır kraliçesi Cleopatra ile yozlaşmış ve krallık heveslisi aşığı Antonius iken, Diocletianus döneminde hıristiyanlar, maniheistler, ya da tavan fiyatlar kararnamesinin girişinde ayrıntılı bir şekilde tasvir edilen karaborsacılar ve tüm insani duygulara karşı hissiz sadece çıkar peşinde koşan vurgunculardır⁴¹. Ele aldığımız dönemlerin propaganda elementleri amaç olarak benzer ancak hedefler bazında birbirlerinden oldukça farklıdır.

“302 31 Martı'nda Diocletianus'un henüz vardığı İskenderiye'den Afrika prokonsülü Iustinianus'a gönderilen mektupta talimatlar şöyleydi: ‘Bol bol boş zaman bazen uygunsuz kişilerin doğal sınırları aşmasına neden olur ve onları batıl düşüncenin yanlış ve korkunç türlerini öğretmeye teşvik eder, ve birçok kişi onların yanlış görüşleri etkisiyle cezbedilir.

...Eski dinin ilkelerine karşı durmak ve direnmek, ya da onları yenileri ile değiştirmek doğru değildir. Bizim tarafımızdan da özümsemiş ve tanımlanmış, atalarımız tarafından belirlenmiş ve düzenlenmiş öğretileri de tartışmak büyük suçtur. Bu sebepten, bu değersiz insanların (Maniheistler) sapkınlıklarını cezalandırmaya karar verdik.

³⁹ I. Constantius idaresindeki Gallia, Britannia ve Hispania bölgeleri bunun dışında tutulabilir.

⁴⁰ Yahudilere bu konuda ayrı bir parantez açmak gereklidir. Roma onların dininin gereklerini uygulamaları konusunda serbest bırakmıştır. İmparatorluğun Yahudi Politikası üzerine bkz. H. P. Erdemir, “Roma İmparatorluğu Yönetiminin Yahudi Politikası”, **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed. Feridun Emecen, Kitabevi, İstanbul, 2009, b. a.

⁴¹ Kent, **The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices**, s. 37

....Bu tarikatın kurucularını ve önderlerini şiddetle cezalandırmanı ve onları iğrenç yazmalarıyla birlikte ateşe atmanı emrediyoruz. Bu tarikatın takipçileri de dikbaşlı tavırlarına devam ederlerse ölüm cezasına çarptırılacaklar ve malları da imparatorluk hazinesine aktarılacak.⁴²”

Hıristiyanlığın monoteistik yapısıyla kendi izole eden bu dinin mensuplarının, kadim bir geleneğe sahip olan klasik Yunan-Roma tanrılarına yönelik yok sayan, *pax deorum*'u⁴³ tehdit eden "saygısız" tutumları, hem halk hem de yönetim tarafından onların toplumun başına gelen felaketlerden veya olağandışı olan ya da yorumlanan her konuda günah keçisi ilan edilmelerine sebebiyet vermiştir⁴⁴. İkinci sofistler dönemi olarak adlandırılan MS 2. yüzyılda ise bu algının oluşumuna pagan entelektüeller de katkı sağlamıştır⁴⁵. Bugün bile muhafazakar toplumlar içinde, insanların başlarına gelen felaketlerde benzer suçlama eğilimleri ve ne yazık ki pratikleri açıkça görülmektedir.

Bu muhafazakarlık söylemleri ve uyum vurgusu yeni ortaya çıkan bir durum değildi. Benzer *pax* söylemleri yine önemli dönüşümler sürecinde Augustus çağında da sıklıkla görülebilir. Hatta örnekleri daha da geriye görülebiliriz. Dionysos'a adanan bağ bozumu Bacchus şenliklerinin MÖ 186'da geleneğe-düzene karşı tehdit oluşturabileceği düşüncesiyle senato tarafından yasaklanmasını muhafazakar politikanın reklamı açısından önemli bir örnektir⁴⁶. Augustus döneminde çıkarılan zina yasası ve çocuk sahibi olmayı teşvik edici düzenlemeler bunlardan bazılarıdır⁴⁷. Ya da Tiberius döneminde yabancı kültürlerin yasaklanması buna örnek gösterilebilir⁴⁸. Romalılığın, başta din olmak üzere karşısına konumlanabilecek harici kültürlerin ve geleneklerin dışlanması dindar ve geleneğe saygılı imparator imajının ayrılmaz bir parçasıdır. Bunun bir örneği de ilk Tetrarşi döneminde gerçekleşmiştir. Büyük zulümden bir kaç yıl önce 295'te Damascus'ta ensest evliliğin iğrençliğine ve Roma hukuku tarafından yasaklandığına dair Galerius tarafından bir ferman

⁴² Stephenson, **Büyük Konstantin**, s. 112; M. Hyamson, 1913, **Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio**, XV, 3 s. 130 - 133

⁴³ *Pax deorum*: Romalılar ve Tanrılar arasındaki barış durumu ve Tanrıların Roma'ya cömertliği. Roma'nın başına gelen yenilgi, kıtlık vb. felaketlerin tanrılara yapılan haksızlıkların bir sonucu olduğu düşünüldü. Buradan en göz önündeki hedef ise hıristiyanlar ve hıristiyanlık olmuştur Jerzy Linderski, "Pax deorum(deum)", **DNP**, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s.456

⁴⁴ G. E. M. de Ste Croix, "Why Were the Early Christians Persecuted?", **Past & Present**, S. 26, 1963, s. 8; Lactant. **De Mort. Pers.** 21; Ağaoğulları, Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, s. 72; ayrıca Büyük Zulüm ve motivasyonları hakkında Türkçe geniş bilgi için bkz. Efrumiye Ertekin, "Roma Devletinin Hıristiyanlığı Ortadan Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303 – 311)", **SELEVCIA**, S. 1. Olba Kazısı Yayınları, 2011, s. 91 – 109

⁴⁵ Turhan Kaçar, "İkinci Yüzyılda Hıristiyanlık: Entelektüeller, Düşünceler ve Gruplar", **SELEVCIA**, S. 1. Olba Kazısı Yayınları, 2011, s. 20

⁴⁶ Shotter, **Augustus Caesar**, s. 13 – 14

⁴⁷ Dönemi ahlakçı yasamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Diler Tamer, **Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia de Adulteriis Coercendis**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, b. a.

⁴⁸ Suetonius, **Tiberius**, 36

yayınlandı. Burada evliliğin kutsal - tanrısal yönüne vurgu yapılıyor ve enest ilişki barbarca ve kanun dışı ilan ediliyordu⁴⁹.

Hıristiyanlık kendini diğer oryantal kültürlerden dünyevi yönüyle de ayırmaktadır. Diğer doğu kökenli kültürlere bakıldığında (Mithras v.b) temel öğretisi ölüm sonrası yaşama dönük ve kendi içine kapalıyken hıristiyanlık ayrıntılı bir kilise hiyerarşisi ile yeni bir dünya düzeni fikrini ve evrensel yeni bir misyonu ortaya koyuyordu. Bu dünyevi ve “devrimci – dönüştürücü” yönünden dolayı da açıkça iktidarın ve geleneğin hedefi olmuştur⁵⁰. Bu yeni düzen hedefinde I. Constantinus’tan itibaren imparatorun da açıktan desteğini ve korumasını alarak ve fiilen sürdürdükleri örgütlülüğü kurumsal anlamda da geliştirerek imparatorluğa yeni bir kimlik kazandırmışlardır.

Yaygın görüşlere göre Constantinus imparatorluğun yenilenmesi döneminde gelişen ve çare olabilecek bir yapıya sahip olan hıristiyanlara barışı bu yüzden getirdi. Bu organize güçten yararlanarak eskiye göre daha somut bir zemine dayanan, daha kurallı ve hiyerarşisi belli olan bu sistemi imparatorluğun yönetimine dahil ederek oldukça güçlü bir destek almış oldu⁵¹. Özellikle Diocletianus döneminde askeri anarşi döneminin tüm krizlerine rağmen sağlanan istikrar, Augustus’tan itibaren kaynağını sadece mutlak ya da sorunlu da olsa devamlı bir askeri otokrasiden almaktaydı. Diocletianus'un iktidara geldiği yüzyılda kendi dönemine arta kalan, halkın psikolojik ve sosyal anlamda çöküntüsünden kurtarıcı olarak ortaya çıkan hıristiyanlık olmuştur⁵².

Birçok etmene bağlı olan kentlerin ve kırsalın sömürüsü ve hıristiyanlığı yükselişi arasında özellikle 3. yüzyıl boyunca güçlü bağlar bulunmaktadır. İlk imparator Augustus’tan itibaren kalıcı hale gelen ordu, ilk zorlu askeri mücadelelerinden itibaren gerileme sürecine girmiş ve bu da toplumun tüm katmanları üzerindeki baskıyı artırmıştır. Siyasi ve askeri açıdan istikrarsızlığın başladığı Marcus Aurelius sonrası dönemden itibaren imparatorlarını savaş alanında kaybeden, Ren ve Tuna sınırlarına sürekli saldırı alan ve iç kesimlerde ise “haydutluk” problemleri sebebiyle büyük ölçüde talan ve nüfus kaybı yaşayan, hiper enflasyona çare bulamayan ve imparatorunda bir türlü kesin karar veremeyen Roma İmparatorluğu neden daha kesin bir dağılma sürecine girmemiştir?

⁴⁹Hyamson, *Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio*, VI. 4.; Clarke, *Third Century Christianity*, s. 649

⁵⁰Peter Brown, *The World of Late Antiquity*, Thames and Hudson, 2013, s. 65

⁵¹Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Empire*, s. 509

⁵²Brown, *The World of Late Antiquity*, s. 67

Bu da doğal olarak çok fazla cevabı olan bir sorudur. Ancak benim önerim burada Hıristiyanlığın kurumsal bir şekilde ve özellikle toplumun alt katmanını hedef alan dayanışmacı yöntemidir⁵³. Nero'dan itibaren süreksiz de olsa takibata ve zulme maruz kalmalarına rağmen en zorunu geçirdikleri Diocletianus döneminde bile hıristiyanlar iktidarı hiçbir zaman aktif bir direnişle karşlarına almadan ve toplumun hem alt hem de üst kesimleri arasında yayılmasını sürdürerek taraftar toplamıştır. Katlanılması güç sömürü koşullarına ve zengin ile fakir arasında açılan büyük uçurumun kıyısından insanları toplamaya devam etmişlerdir. Devletin zayıfladığı ve dolayısıyla en önemli kaynağı halkının geçiminin üzerine yüklediği bu uzun yüzyılda, Augustus'un halkına sağladığı toprağı, güvenliği⁵⁴ ve ekmeği onlara sağlayacak bir dayanışma odağı ortaya çıkmak zorundadır. Aksi takdirde nüfus buna isyan eder. Burada söz konusu olan önemli bir payı bulunmakla birlikte sadece maddi dayanışma değildir. Kilise babalarının inananların öbür dünyasının kurtuluşunu (selamet) hedefleyen ve onların manevi dünyasındaki çıkmazları çözümleyen ideolojisi bu krizin aşılabilmesinde oldukça önemlidir. Bu Foucault'nun pastoral iktidarının ta kendisidir⁵⁵.

⁵³ Kiliselerin ve hıristiyan cemaatlerinin toplumun alt kesimlerine yönelik faaliyetleri için bkz. Johannes Hahn, "Armut", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 20

⁵⁴ İmparatorluğun hıristiyanların üzerine gittiği dönemlerde bu durum tersine dönse de Diocletianus'a kadar esas hedef olan kitle genel olarak sıradan hıristiyanlar değil din adamları kitlesidir bkz. Clarke, **Third Century Christianity**, s. 631. Bu seçilmiş kişilerin infazları ise Lactantius ve Eusebius gibi hıristiyan yazarlar tarafından kahramanca şehitlik hikayeleri olarak uzun uzun tasvir edilmektedir.

⁵⁵ M. Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 100 – 141; 8 ve 15 Şubat 1978 dersleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

***PRINCIPATUS*'TAN *DOMINATUS*'A ROMA İMPARATORLUĞU'NUN DÖNÜŞÜMÜ VE İKİ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRMASI**

3. A. Yönetim

Principatus'un başlangıcında imparatorluğun merkezi yönetiminde kesin bir monarşik karakterin inşa edilmesi dönüşümün en net görüldüğü noktadır. Monarşik karakterli merkezi yönetimin işlerliği eyalet reformlarıyla tamamlanmıştır. Augustus reformlarıyla imparatorluğun idari birimlerinde temelde (yapısal anlamda) bir değişiklik yapılmamış ve Cumhuriyet Döneminin *provincia* sistemi, mevcut olan eyaletlere, işgaller ve miras yoluyla yenileri eklenerek korunmuştur. Yapılan değişiklik monarşik yönetim tarzına uygun bir şekilde bu eyaletleri yöneten kişilerin belirlenmesi ve görev süreleri üzerindedir. *Proconsul* ya da *propraetor* olmasına bakılmaksızın tüm imparator eyaleti yöneticilerinin *legati Augustus* (Augustus elçisi) ünvanıyla görev yapmaktadırlar ve görev süreleri Augustus'un inisiyatifindedir. İstedığı zaman bir valiyi görevden alabilir, yargılayabilir veya her hangi bir eyaletin statüsünü istediği gibi değiştirebilirdi¹. Eskiden eyaletler üzerindeki bu hakimiyet senato kontrolünderken, Augustus sahip olduğu *imperium proconsulare maius* ile senato ve imparator eyaletleri ayırımına bakmaksızın tümünün üzerinde bir kontrol sağlamıştır.

Augustus'un kurduğu monarşik yapıya uygun bir biçimde, merkezkaç tehdidi önlemek, merkezden gönderilen valilerin ve komutanların yerel unsurlar ile organik bir bağ kurmasını engellemek amacıyla yapılan komuta kademesi rotasyonları bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Geleneksel olarak yıllık yönetim ilkesine rağmen ilk eyalet Sicilia'dan itibaren valilerin görev süreleri bir yılın üzerine çıkmıştır. Bu görev uzatmalarının (*prorogatio*) avantajı, merkezden gönderilen yöneticinin, bölgenin dinamiklerine daha hakim olması ve tecrübesiyle krizleri daha başarılı yönetebilir hale gelmesidir denilebilir. Ancak kimin bu tecrübeyi olumlu ya da olumsuz yönde kullanacağı her zaman öngörülemez. Augustus döneminin kayda geçen ve bugünden de bakıldığında aldığı en ağır yenilgi de bu rotasyon politikasının sonucudur. Syria eyaletindeki görev süresi boyunca kötü ününe rağmen², Germania gibi kritik önemde ve daha fazla askeri birliğin bulunduğu bir imparator eyaletinde görevlendirilen Varus'un üç *legio* ile birlikte imha edilmesinin sebebi,

¹ Millar, **The Emperor, the Senate and Provinces**, s. 157

² Velleius Paterculus, **Historia Romana**, ii. 117. 2 – 4

yeteneksizliğinin yanı sıra bölgenin arazi ve coğrafi koşullarına hakim olmayışında aranabilir. Bölgedeki yerel unsurlarla gereğinden fazla yakınlık kurmasından korkulan yöneticinin yerine gelen Varus da, ordusunu Ren Nehri'nin epey ötesine ilerleterek büyük bir felakete sebep olmuştur³.

Diocletianus döneminde, geçmişte birçok kez yapıldığı gibi bir veya birkaç eyaletin bölgesel sınırları değil tüm eyaletlerin formlarında köklü fiziksel değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Eyaletleri ve kentleri yönetecek imparatorluk bürokratlarının daha dar alanlara yoğunlaştırılmış idari birimlerde görevlendirildiğini görmekteyiz. İmparator tarafından atanan yöneticilerin görev tanımlarında, askeri ve sivil karakterin ayrımı daha belirgin hale getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun kontrol ettiği bölgeye yüz ölçümü olarak bakıldığında Augustus ve Diocletianus iktidarlarının sonları itibarıyla çok büyük farklılıklar görülmemekle beraber, imparatorluğun sınırlarında ve içinde değişen demografik ve ekonomik dinamikler, ya egemenlik sahasının küçültülmesini ya da bürokratik ve askeri yapının genişlemesini zorunlu kılmaktaydı. Diocletianus döneminde imparatorluğun fiili anlamda bütünlüğünden vazgeçilmemiş yani ikinci yol seçilmiştir. Bu tercihin sonuçları ise eskiye nazaran daha pahalı hale gelmiştir⁴.

Augustus'un tesis ettiği *principatus* rejiminde, senatonun kontrol ettiği siyaset, *princeps* lehine zayıflatılmış ve monarşik sistem tesis edilmiştir. Diocletianus'un imparatorluğu elde ettiği tarihe kadar senato imparatorların göreve başlangıçlarını onaylayan yani o iktidara sözde de olsa meşruiyet kazandıran bir kurum olma özelliğini sadece şeklen muhafaza etmiştir.

Ordunun asker sayısının ve dolayısıyla maliyetinin de artmasıyla imparatorluk yönetiminde herşeye karar veren güç olması, imparatorluğun askeri anlamda zorlanmaya başladığı dönemlerde sıklıkla imparator değişikliklerine yol açmıştır. Tek tek karakterlerden üzerinden değil de askeri anarşi döneminin iktidarı elde etme ve koruma(?) dinamiklerine naktığımızda bu oldukça açıktır. Artık imparatorların iktidarına tehdit senato kaynaklı değil bizzat imparatorların atadığı askeri yöneticilerden ve harici saldırılardan gelmektedir.

Diocletianus döneminde artık imparator olmak değil onu koruyabilmek önemlidir. Roma'nın istikrarlı döneminin sonu olan Diocletianus öncesi 3. yüzyıl krizi dönemine

³ Münkler, **İmparatorluklar**, s. 48

⁴ Michell, **The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire**, s. 12

baktığımızda yaklaşık altmış imparator ve gasıpın taht için müdadele ettiğini görmekteyiz⁵. Bu koşullarda imparator ya da Tetrarşi imparatorlarının iktidarına karşı berteraf edilmesi gereken, kontrolü altındaki bölgelerde askeri ve ekonomik güce hükmeden yöneticilerdir. Diocletianus bu yüzden eyaletlerin kontrol ettiği *territorium*'u küçülterek, gerek askeri, gerekse ekonomik anlamda bir valinin ve askeri komutanın – dolayısıyla gasıp adayının – kaynaklarını ve iktidarını azaltmıştır. Ancak tüm imparatorluk sathında 284 – 304 arası kendisine yönelik tehditlerin ortadan kaldırılmasında bu sistem tek başına yeterli olamamıştır. Bu reformlar, dörtlü yönetimin uyumlu askeri dayanışması ile desteklenerek kısa bir “pax dönemi” ortaya çıkarmıştır.

Diocletianus'un yaptığı bu eyalet reformlarıyla Augustus tarafından oluşturulmuş ve artık bir anlam ifade etmeyen senato ve imparator eyaletleri ayrımı ortadan kaldırılmış ve Tetrarşi imparatorlarının egemenlik sahalarında bulunan eyaletlerdeki esas askeri güç, doğrudan dörtlü yönetimin Augustus ve Caesar'larının kontrolü altına girmiştir. Fiziki anlamda güç bölüşümü kendini dayatmış ancak henüz tartışma konusu bile olmayan imparatorluğun birliğinden vazgeçilmemiştir. Tek bir imparator, imparatorluğun tümündeki gelişmelere müdahale etme konusunda 3. yüzyıl boyunca zayıf kalmıştır. Bu durumun kabullenilişi Diocletianus'un kurduğu Tetrarşi sisteminde kendini göstermiştir. Constantinus ve ardından Valentinianus hanedanları tarafından iktidarın paylaşılması alışıldığı üzere aile içerisinde yaklaşık bir yüzyıl daha sürmüştür ancak bunlar da uzun süreli ve kesintisiz bir hanedanlık oluşturamamışlardır.

Doğal sınırlarına ulaşmış ve ilerleyen konumunun aksine savunmacı bir kimliğe bürünen Geç Roma İmparatorluğu, ortaya çıkan yeni düşmanları ile beraber kendi iç dinamiklerinin de dönüştürücü etkisiyle tek bir imparatorluk fikrinde - fiilen - daha fazla ısrar edemeyişi, Theodosius'un ölümünden sonradır (MS 395). Doğu ve Batı Roma bölümünde iktidar değişimi Batı Roma imparatorluğunun sonlarına doğru fiilen birbirinden daha bağımsız hale gelecektir. İki ayrı imparatorluk noktasına gelinmiştir. Diocletianus'un fiili olarak görev bölüşümü yapması ise kendisinden sonra uzun soluklu olarak işe yaramamıştır. Devasa sınırlara ulaşmış Roma İmparatorluğu'nun egemenlik sahası artık herhangi bir bölünmeyle idare edilemez haldeyken imparatorluğun kendisi küçülmek zorunda kalacaktır.

⁵ Thomas Franke, "Soldatenkaiser", **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 698; Alexander Demandt, "Diokletian Als Reformer", **Diokletian und die Tetrarchie**, Walter de Gruyter, Berlin, 2004, s. 1

Diocletianus dönemine kadar geçen monarşik süreç belli bir ölçüde yeni ve gittikçe otokratlaşan bir yönetim ve idare kavramını olgunlaştırmıştır. 3. yüzyıldan miras alınan anarşi ise sert mizaçlı yönetim anlayışı ile birlikte pragmatik bir idare politikasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tetrarşi sistemi, ortaya çıkan ve sağlanmak zorunda olunan bu pragmatik anlayışın bir yansımasıdır diyebiliriz. Çalışkan, daima tetikte, saldırgan ve başarılı bir emperyal politikanın yürürlüğe konulması, pragmatik ve sert siyasetin uyumlu birlikteliğiyle Diocletianus dönemini yakın geçmişe göre başarılı kılmıştır⁶. Burada şu soru uygun görünmektedir: Geçici bir idare politikası olarak değerlendirdiğimiz Tetrarşi’de ısrar edilmeden ve hazırda bir istikrar yakalanmışken, 1 Mayıs 305 tarihinde iktidarın paylaşılmadan tek bir imparatora devredilmesi, bu toparlanma sürecinin kesintisiz devamına katkı sağlayabilir miydi? Eğer böyle olmalıysa bu tek adam kim olmalıydı? Bu sorunun cevabı için ilk Tetrarşi yönetiminin sonundan 395 yılına kadar geçen yönetim pratiklerini kısaca incelememiz gereklidir.

Bölünme öncesi Roma İmparatorluğu’nun egemenlik alanı göz önüne alındığında Tetrarşi gibi veya hanedan temelli bir iktidar paylaşımının gerekliliği 3. yüzyıl krizinden edinilen tecrübelerle sabittir. İlk ve ikinci Tetrarşi yönetimleri sonrasında parçalı bir görüntü sergileyen imparatorluğu iktidarı altında birleştiren ve MS 324’te Licinius’u saf dışı bırakan I. Constantinus iktidarı oğullarıyla paylaşmış ve bir hanedanlık tesis edebilmiştir⁷. Constantinus, babası I. Constantius’un Eboracum’da ölümü sonrası askerler tarafından imparator ilan edilmiştir⁸. Keza onun imparator ilan edildiği süreç de *de facto* olarak gelişmiş ve II. Tetrarşi’nin ortak Augustus’u Galerius tarafından, Diocletianus’un da tekrar müdahil olduğu Carnuntum Toplantısı (MS 308)⁹ sonrasında batının caesar’ı olarak resmen tanınmıştır¹⁰.

I. Tetrarşi sonrası devam eden iç savaşlar süresince I. Constantinus henüz ölmeden kendisi başta tek Augustus olmak üzere üç oğlunu da (II. Constantinus, II. Constantius ve Constans) caesar olarak atayıp paylaşmıştır¹¹. Bu üçü babalarının 337’de ölümü sonrası, imparatorluğu üç bölüm halinde ve Augustus olarak yönetmişlerdir¹². Ancak bu paylaşım da çok uzun ömürlü olmamış ve kardeşler birbirleri ile mücadeleye başlamışlardır. Büyük

⁶ Gibbon, **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire**, C. 1, s. 359

⁷ Bu tarih aralığının siyasi olayları Valesius Seçkileri’nde kronolojik bir şekilde vermektedir. İktidarın hanedan temelli paylaşımı hakkında bkz. **Valesius Seçkileri**, 6. 35

⁸ **Valesius Seçkileri**, 3. 5; Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, 10. 2

⁹ Lact. **De Mort. Pers.** 29. 1 – 2

¹⁰ **Valesius Seçkileri**, 2. 4

¹¹ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, x. 6; Zosimus, **New History**, ii. 35.

¹² Zosimus, **New History**, 2. 39

Constantinus'un ölümünden sadece üç yıl sonra başlayan iç savaşlarda ilk elenen II. Constantinus olmuştur. Savaşı bizzat başlatan II. Constantinus (337 – 340), Constans'a yenilerek öldürülmüştür (340)¹³. Constans (337 – 350) ise ordusundan Gallia bölgesindeki *Ioviani* ve *Herculani* lejyonlarının komutanı Magnentius'un askerleri tarafından imparator ilan edilmesi ile çıkan savaşta öldürüldü¹⁴. Oğulları içerisinde eceliyle ölen tek imparator II. Constantius (337 – 361) olmuştur. Ancak o da caesar olarak atadığı¹⁵ Iulianus'un askerleri tarafından imparator ilan edilmesine¹⁶ karşı sefer hazırlığındayken ölmüştü¹⁷. Iulianus (361 – 363) ise iktidarı kimseyle paylaşmadan, Constantius'un yarım bırakmak zorunda kaldığı Pers seferini üstlenmiş ancak savaş esnasında nereden geldiği belirsiz bir mızrağın yaralaması sonucunda imparator olduktan iki yıl sonra ölmüştür¹⁸.

I. Constantinus iktidarı boyunca içeride kendisine karşı gelişen her türlü ayaklanmayı bastırabilmiş bununla birlikte imparatorluğa karşı en büyük tehditlerden olan Sarmatları ve Got'ları da mağlup etmiştir¹⁹. İmparatorluğu boyunca kendisi daima *senior* ve Augustus konumunu korumuş hanedan temelli olarak iktidar paylaşımını sürdürmüştür. Bu paylaşımında üstün konumu tartışmasız olan Constantinus 324 sonrasında artık herhangi bir iç ayaklanmayla uğraşmamıştır. Oğullarınının ise aynı I. Tetraşi sonrasında olduğu gibi, 337'de eşitler olarak paylaştıkları iktidarı uyumluluktan çok uzaktır. Septimius Severus ya da I. Constantinus gibi baskın karakterli imparatorların hanedan kurarak çözüme kavuşturmayı umdukları veraset problemi uzun vadede kötü sonuçlarını tekrarlamaktadır. Tetraşi yönetimindeki baskın konumu açık olan ve kazandığı başarılarla da bunu destekleyen Diocletianus'un veraset problemine getirdiği çözüm de hızlı bir şekilde uzun vadede yararsızlığını göstermiştir.

363'te Iulianus'un ölümüyle son bulan Constantinus imparatorlarını Valentinianus hanedanı imparatorları (364 – 392) takip etmiştir. Tüm Roma İmparatorluğu'na tek imparator olarak hükmetmiş son imparator Theodosius'un ölümüne tarihlenen 395'e kadar geçen sürede, imparatorların iktidar tarihlerine bakıldığında tıpkı Constantinus'lar gibi birbirleriyle sürekli kesişmektedir. Çünkü bu hanedanlar dönemi de iktidarın aile içinde doğu batı eksenli paylaşımını devam ettirmişlerdir. I. Valentinianus 25 Şubat 364 yılında imparator olduktan

¹³ Zosimus, *New History*, 2. 41; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 9. 5

¹⁴ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 9. 5, Zosimus, *New History*, ii. 42

¹⁵ Zosimus, *New History*, iii. 2; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 14

¹⁶ Zosimus, *New History*, iii. 9; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 15

¹⁷ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 15; Zosimus, *New History*, iii. 11

¹⁸ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 16. 8

¹⁹ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, x. 7

sadece bir ay sonra kardeşi Valens'i 28 Mart'ta tahta ortak etmiştir²⁰. Valentinianus batının, Valens ise doğunun idaresini üstlenmiştir. I. Valentinianus'un 375'de ani ölümü sonrası 8 yaşındayken (24 Ağustos 367) Augustus ilan edilen Gratianus²¹, babasının hüküm sürdüğü batının idaresini, Magnus Maximus'un 383'teki isyanına kadar sürdürmüştür²². Valens'in 375 yılında Vizigotlara karşı Hadrianopolis'te savaş alanında öldürülmesi sonrasında doğunun Augustus'u olarak, gelecek hanedanın kurucusu I. Theodosius'u atamıştır²³. I. Valentinianus'un diğer oğlu II. Valentinianus da babasının ölümü üzerine askerleri tarafından ortak imparator ilan edilmiştir (375 – 392). O da, Gratianus'un önleyemediği ve öldürüldüğü Magnus Maximus'un isyanına karşı I. Theodosius'un desteğiyle iktidarını 392'de Arbogast'ın suikastine kadar sürdürmüştür²⁴. Böylece 18 yıllık Valentinianus handeanı (364 – 392) da son bulmuştur.

Diocletianus sonrasında bütünlüklü bir imparatorluğun mevcut olduğu 395'e kadar geçen süreçte uygulanan yönetim pratikleri göz önüne alındığında batı ve doğusuyla bütün bir imparatorluğun yönetimi mümkün değildir. Augustus ya da Traianus dönemlerinde olduğu gibi tek imparatorun mutlak hüküm sürdüğü bir sistemin yetersizliğinin, askeri anarşi döneminden beri tüm Augustus ve Caesar'ler farkındadırlar. Dahası Ortaçağa geçiş sürecinin sosyo – ekonomik koşullarında klasik Roma imparatorluğunun bir bütün halinde devamlılığının imkansızlığı da açığa çıkmıştır. Dolayısıyla sorunun cevabı ise artık kimin olduğunun bir önemi olmaksızın tek merkezden ve tek bir imparator tarafından yönetimin imkansızlığıdır. 395 yılında Theodosius tarafından gerçekleştirilen bölünmeden²⁵ yaklaşık yüz elli yıl sonra I. Iustinianus (527 – 565) ve ünlü komutanı Belisarius'un çabalarına rağmen eskisi gibi büyük ölçeklerde bir imparatorluğun geçici başarılarla karşın uzun vadede imkansızlığı tekrar ispatlanmıştır.

Uzun bir kaos dönemi sonrası iktidarı ele alan Diocletianus da Augustus'a benzer şekilde bir çalışkanlık göstermiş ve zorlukları gerek politik gerekse sert askeri tutumuyla göğüslemiş ve bir toparlanma dönemine öncülük etmiştir. Eskisinden farklı olarak Augustus öncülük ettiği gibi yeniden uzun bir fetihler ve istikrarlı Roma zaferleri çağı başlatmayacak olsa da ardılı I. Constaninus tarafından ve onun attığı temel üzerinden imparatorluğa yeni bir yön verilmiştir.

²⁰ Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 327; Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xiii. 28. 29

²¹ Ammianus Marcellinus, **Rerum Gestarum Libri**, xxvii. 6. 4. vd.

²² Zonaras, **The History of Zonaras**, xiii. 17

²³ Jordanes, **The Gothic History of Jordanes**, xxvii. 139

²⁴ Zosimus, **New History**, iv. 54. 3 vd.

²⁵ Zonaras, **The History of Zonaras**, 13. 19; Malalas, **The Chronicle of John Malalas**, xiii. 37

3. B. Toplumsal Yapı

Geç Cumhuriyet Dönemi sonrası gerçekleşen değişimleri, büyüyen imparatorluğun yarattığı ekonomik koşullar ile genişleyen ve sosyo - ekonomik anlamda yoksul kesimden insanların desteklediğini söyleyebiliriz. Kelimemin etimolojik anlamına bağlı kalarak ifade ettiğimizde bu sınıf *plebler*dir ve anlamı ise kabaca kalabalık – güruh demektir¹. Cumhuriyetin son dönemlerinde yaklaşık bir asırdan fazla bir süre boyunca manipüle edilen bu sınıf², Augustus ile beraber gelen “barış ve huzur” dönemini kabullenmiştir. Augustus’un getirdiği istikrarlı barış, ekonomik iyileşme ve genişleyen imparatorluktaki yeni kariyer ve prestij olanakları Romalıların gönlünü kolaylıkla fethedebilmiştir. *Principatus* devriminde manipüle edilen araç yoksul *proletaria* veya *pleb* kitleleri ile bunların arasında ekonomik olarak sivrilmiş atlı sınıfı üyeleri ve hatta yeniden oluşturulan senatör – *patricii* sınıfı, yani neredeyse tüm yönetici sınıfı ve halk kitleleridir. Güce, istikrara ve ekonomik rahatlığa taparcasına bağlı olan bu insanlar kolaylıkla sistemle uyumlu hale getirilebilmiş olmalıdırlar ki rejime yönelik ideolojik bir tehdit ortaya çıkmamış ya da düşünülse bile hayata geçirilememiştir.

Augustus, Geç Cumhuriyetin en büyük manipülasyon araçlarından olan halk kitleleri ve dolayısıyla ordu üzerinde tam bir hakimiyet kurabilmiş ve onların maddi manevi anlamda tatmin edebilecek gelir kaynakları yaratma konusunda – sürekli fetihleri ve görece daha az zorlayıcı dış düşmanları sayesinde – başarılı olabilmiştir³. Birbirini besleyen ekonomik istikrar ve askeri başarılar ile her daim olumlu bir tablonun propagandası da oldukça başarılı bir şekilde sergilenebilmiştir. Hala belli bir statü ve siyasi nüfuza sahip, geleneksel tabiriyle *patricii* – senatörler sınıfı kesinlikle tümüyle gözden düşmemiş bilakis Augustus’un yayılcı politikası dahilinde yönetimde kontrollü bir etkinlik sağlayabilmiştir. Senato ortaya çıkan birçok kriz döneminde yeni imparatorun belirlenmesi konusunda belirleyici bir role sahip olabilmiştir ve iktidar meşruiyeti için kaynak olma durumunu 4. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür.

¹ Jürgen von Ungern – Sternberg, “Plebs”, **DNP**, C. 9, s. 1124; Hans – Joachim Gehrke, “Sozialstruktur”, **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 711. Özenç, **Hukuk Devleti**, s. 58: Cumhuriyetin ilk dönemlerinde mevcut olan daha keskin statüko hatları dolayısıyla krallık yönetimini deviren *patricii* ailelerin dışında kalan özgür Romalılar *pleb* sınıfına dahildir diyebiliriz. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren gelişen *patricii* – *pleb* mücadelesi bu kavramların ilk zamanlardaki görece homojen yapısını değiştirmiştir.

² Plutarkhos’un Caesar biyografisinde bunun birçok örneğini görmekteyiz. Halkın birçok yargılama üzerinde baskı kurarak sonuç alındığı örnekler de sıklıkla geçmektedir. Bu örneklerden sadece biri için bkz. Plutarkhos, **Caesar**, 14.

³ Sayar, **Res Publica’dan Principat’a**, s. 89 – 90

Egemenliğini tesis etmiş elit sınıfın *status quo* tutuculuğuna karşı gelişen, yükselmekte olan ikincil elit sınıfın (atlı sınıfı *equites*) kendi lehine dönüştürücü çaba ve enerjisinin hırslı demagog politikacılar/komutanlar tarafından sahiplenilmesi *principatus* dönüşümünün kilit noktasıdır. Geç Cumhuriyetin fatih komutanlarının askerleriyle ilişkilerinin klientalist bir hal almasında, aristokrasinin bu fetihlerden elde ettiği büyük gelirleri cumhuriyetin koruyuculuğunu yapan askerler ile yapılan tahıl dağıtımları hariç hiçbir şekilde paylaşmaya yanaşmaması önemli bir etkidir⁴. Kilise örgütlenmesi de tümüyle özdeş olmamakla birlikte yoksul kesimlere alternatif bir aidiyet bağı vaad etmektedir. Bu şekilde kiliseler tarafından imparatorluğa paralel bir şekilde alternatif bir örgütlenme oluşturulabilmiştir. Böylece tabandan gelişen ve oldukça örgütlü ve evrensel bir ideolojiye sahip bu toplumsal grup imparatorluğun dönüşümünde etkin bir rol oynayabilmiştir. Devletin halkın zor durumlarına karşı kayıtsız kaldığı durumlarda yerel dayanışma unsurları önemli bir birleşme noktası haline gelebilmişlerdir⁵. Kilise birçok pratiğinde otonom olmakla birlikte devlet hiyerarşisinin hantallığından kendisini bağışık tutabilmiştir. Güçlü ve evrensel bir ideolojik alt yapılarının oluşu ise büyümelerinde ve ilk olarak I. Constantinus tarafından sahiplenilmelerinde önemli bir etkidir. Geç Antik Çağın ve Hıristiyan Roma İmparatorluğu'na dönüşüm sürecinde dönüştürücü güç yine bu örgütlü halktır. Ancak bu defa manipüle edilen ve hatta doğrudan dönüştürülmüş olan taraf zamanla yönetici sınıf olmuştur. Dönüşümlerin özündeki başlıca farklılık onun tabandan yukarı veya tam tersi karakterde oluşuyla açıklanabilir.

Diocletianus'un iktidara geldiği döneme bakarsak artık *patricii* sınıfı diye bir politik etkenden söz etmek oldukça zordur. Monarşinin tümüyle kanıksanmış olması ile birlikte senatör kökenli sivil bir imparator olarak son örneğin Tacitus (275 – 276) olduğunu görmekteyiz⁶. Sıradan bir senatörün imparatorluğun yönetimine kısa süreli de olsa meşru olarak geçişini göz önüne alırsak bunun Augustus sonrası dönem için neredeyse mümkün olmadığını görebiliriz. Çünkü *principatus*'un başlarında ve rejiminin gelenekselleşmesi aşamasında bu tarz bir imparator rejiminin geleceğini tehdit edebilirdi. 3. yüzyılın kriz döneminde ise tahta aday herhangi bir senatör elinde askeri bir güce komuta etme kozunu bulundurmuyorsa, iktidarının geleceğinin kısa süreli olacağı edinilen tecrübelerle göre sabittir.

⁴ Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, s. 79

⁵ Erkan İznik, "Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan Bir İmparatorluğa Dönüşümü", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 49, 2009, s. 48

⁶ Aur. Vict. **De Caes.** 36.

Askeri Anarşi Döneminde birkaç aylık bir iktidar sürebilmiş sivil kökenli ve senatör olan tek imparator Tacitus bunun yaşanmış bir örneğidir⁷.

İmparatorluğun karakterinin revize edildiği bu iki dönemde, dönüşümlere öncülük edenlerin sınıfsal konumlarını ele almamız gerekmektedir. Geç Cumhuriyet Döneminde dönüşümünün lider figürlerini ele aldığımızda en düşük seviyenin atlı sınıfı kökenli olarak yükselmiş ve *patricii*'lerin arasına, onlardan biriyle evlenerek siyasete eklenmiş olduklarının görürüz. Marius ya da Pompeius, bunun örneklerindendir⁸. Herşeyin merkezindeki isimlerden biri olan Cicero ise ortalama zenginlikte atlı sınıfına mensup bir aileden olsa da tüm ününü ve başarısını kendi emeğiyle elde ederek üst sınıfa yükselmiş bir *homo novus* (yeni insan) idi⁹. Öte yandan Gaius ve Tiberius Gracchus, Sulla, Cato, Brutus, Marcus Antonius, Caesar ve dolayısıyla Octavianus Augustus gibi politik ve askeri figürler *patricii* sınıfına mensupturlar. Bu dönemde siyaset, liderler tarafından, ancak *pleblerin* ve alt sosyal sınıfların taleplerini yöneterek gelişmektedir ve çekişmeler başkent Roma üzerinde yoğunlaşmıştır. Diocletianus'a ve Tetrarşi'nin diğer imparatorlarına baktığımızda, artık Roma'nın imparatorlarının uzun zamandan beridir Roma'dan çıkmamasıyla birlikte onların alt sınıflardan imparatorluğa kadar yükselebilmiş İlyria kökenli askerler olduklarını görmekteyiz. Diocletianus'un imparator olduktan sonra ilk defa iktidarının on dokuzuncu yılında Roma'ya gitmesi de Roma merkezli bir siyasetin artık var olmadığını göstermektedir¹⁰. Geç Antik Çağın dönüşümünde her ne kadar imparatorların eylemleri ön planda olsa da, onların kökeni, değişimin artık tabandan manipüle edildiğine dair önemli bir göstergedir.

Principatus dönüşümünde mücadelenin odak noktası, *patricii* sınıfı (senatörler) ile pleblerin ve onu manipüle edebilen demagog siyasetçilerin mücadelesidir. Ancak *dominatus* olarak adlandırılan sürece geçişte artık senatonun yönetime ortak olup olmayışının bir önemi kalmamıştır. Her ne kadar sözde kalmış olsa da *respublica* erdemlerinin ve onun *mos*

⁷ Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 250 – 251

⁸ Pompeius ilk evliliğini Sulla'nın üvey kızı Aemilia ile yapmıştır bkz. Wolfgang Will, "Pompeius", **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 100. Marius'un eşi Iulia ise, *patricii* Iulius soyundan gelmekteydi Plutarkhos, **Antonius**, 2. 1

⁹ Velleius Paterculus, ii. 34. 3. 4; 36. 1. *Patricii* sınıfı dışından bu zümreye sonradan dahil olan kişilere verilen isim *homo novus* yani yeni insan idi. Catilina tertibine karşı Cicero'nun duruşuna övgü için bkz. Iuvenalis, **Saturae**. iii. 8. 236 – 244

¹⁰ 20 Kasım 303'de Diocletianus ve Maximianus iktidarlarının 20. Yılı'nın şenlikleri (*vicennelia*) için 284'den beri ilk defa Roma'ya gittiler Aur. Vict. **De Caes.** 39; Kienast, **Römische Kaisertabelle**, s. 267

maiorum'unun yerini¹¹, tabandan gelişen ve son denemede Diocletianus ile Tetrarşi ortaklarının da engelleyemediği hıristiyan devlet örgütlenmesi ve ideolojisi alacaktır. Askeri Anarşi dönemi ile birlikte büyüğü çoktan bozulmuş *pax deorum* ve *pax romana*'ya karşı *pax ecclesiastica/christiana* halk arasında daha güçlü bir ideolojik hat örebilmiş, iktidarın şiddetinden kaçabildiği ölçüde ve o şiddetin de katkısıyla örgütlenmesini güçlendirmiştir.

I. Constantinus iktidarının sonlarından itibaren, imparatorlar ve yönetici elit tarafından bu yeni kimliğin gelişimi ve benimsenmesi hızlanmıştır ancak bu durum yeni bir birleştirici güç olmanın ötesinde yeni ayrışmalara yol açacak teolojik tartışmaların ve ayrışmaların önünü de açacaktır¹². Doğu Roma İmparatorluğu'nda bu durum merkezi yapının kilise üzerindeki inisiyatifi ve otoritesinden kaynaklı olarak ciddi bir parçalanma seviyesine ulaşmamış ancak imparatorların belirlenmesinde ve otoritelerinde önemli bir etken olmuştur¹³. Batı için ise aynı durum geçerli değildir ve siyasi bir bütünlük ve istikrar Batı Roma İmparatorluğundan sonra (imparatorluk 410'da Roma'nın Gotlar tarafından yağmalanmasından beri, batının bölünmüş yapısı karşısında bir güç sembolü olarak kalsa da) hiçbir zaman sağlanamamıştır. Batıdaki yönetimin son yüzyılına bakıldığında ise harici saldırılara ve düşmanlara karşı eski görkemli günlerinin aksine Roma'nın yönlendiren değil duruma göre konum alan zayıflığını görebiliriz. Buna dair en ironik örnek ise Germen komutan Odaocer tarafından tahttan indirilen son Roma imparatoru Romulus Augustulus'un ismindedir¹⁴.

Augustus imparatorluk çapındaki tüm değişimleri bizzat ve elçileri eliyle yönetmekte ve kontrol etmekteyken, ilk Tetrarşi ve sonraki dönem için tebanın böylesine sorunsuz bir birlikteliğine şahit olamayız. Geç Cumhuriyetin Romalı ve Italia'lı plebleri, sosyal sınıflar arasındaki dikey hareketlilik imkanlarının tavan yapması, oyunlar, zafer gösterileri ve bağışlar ile stabilize edilebilmişken, Geç Antikçağ'da artık ayrıcalıklı bir yer teşkil etmeyen ve Caracalla'dan itibaren genele yayılan Romalılık – Roma tebası¹⁵ ise yukarıda sayılanlar tarafından memnun edilebilecek kadar varlıklı bir imparatorluğa sahip değildirler ve daha da

¹¹ Bu değerler Tiberius'tan itibaren Augustus'un örnek kişiliğinde vücut bulmuştur ve Bhatt'ın deyimiyle *principatus* boyunca yeni meşruiyet kaynağı tanrısallaştırılan imparatorların eylemleri ve yasaları olmuştur bkz. Bhatt, **The Augustan Principate and the Emergence of Biopolitics, A Comparative Historical Perspective**, s. 80.

¹² Turhan Kaçar, **Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13; **Valesius Seçkileri**, 17 – 18; Kapadokya piskoposu Gregorius'un Tanrı'nın oğlunun tabiatı meselesi üzerine halkın yoğun ilgisini alaycı bir üslupla aktarmaktadır Latince ve Yunanca paralel metin için bkz. "Oratio de Deitate Filii et Spiritus Sancti", ed. Migne, **Patrologia Graeca**, Vol. 46. s. 557; ayrıca Türkçe çeviri için bkz. Alexander A. Vasilev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 100

¹³ İznik, **Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan Bir İmparatorluğa Dönüşümü**, s. 62

¹⁴ Augustulus Latince küçük – genç Augustus anlamına gelmektedir. Bu isim Romanın kurucusu Romulus ile birleşmiş ancak ironik olarak Augustulus Roma'nın son imparatoru olmuştur bkz. Doyle, **Empires**, s. 103

¹⁵ *Constitutio Antoniniana* için bkz. Dio. 78. 9. 5 – 7

önemlisi bu kitlenin düşünsel tutumu ve dolayısıyla beklentileri farklılaşmıştır. Artık Roma ceza hukukunun ayırım gözetdiği yurttaş ve yurttaş olmayan arasında değil, üst (*honestiores*) ve alt (*humiliores*) sınıflara olan aidiyettir. Bu beklentilere cevap vererek imparatorluğu yeni bir yöne sokan imparator I. Constantinus olmuştur.

Toplumun içinde yaklaşık üç yüzyıl boyunca kök salmaya devam etmiş ve artık ciddi bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanan hıristiyanlık ve hıristiyanlar ise böylesi bir satın alınmaya karşı ideolojik bir tutum içindedirler diyebiliriz. İmparatorluğun yöneticilerinin hatalı tutumlarının da payı olduğu ancak siyasi - askeri konjonktürün de sebep olduğu seri başarısızlıklar ve istikrarsızlık belki de bu gelişimine devam eden bununla birlikte kurtuluş müjdeleyen hıristiyanlığın, hitap ettiği insanların genel olumsuz havadan da etkilenecek daha da münzevileşmesi ve içe kapanmasıyla önemli bir çıkış fırsatı yakalamış olmalıdır.

Nero'dan itibaren takibata uğrayan bu dinin mensupları, Diocletianus iktidarının son iki yılında en büyük saldırıya maruz kalmış ve sonrasında ilk Tetrarşi'nin caesar'ı Constantius Cholorus'un¹⁶ oğlu Constantinus tarafından sahiplenilmiştir. Zulmün başladığı tarihe baktığımızda (MS 23 Şubat 303) bunun ilk Tetrarşi'nin sonlarına doğru olduğunu görmekteyiz. Son olarak 298'te Galerius tarafından kazanılan Sasani zaferi sonrası (ve askeri anarşi dönemi de göz önüne alınırsa epeyce uzun bir aradan sonra) görece daha az çatışmalı bir döneme girmiş imparatorluğun aniden tüm gücüyle hıristiyanları hedef alması ve saldırılarla ortamın terörize edilmesi, mevcut problemlerin aslında tam olarak bir çözüme kavuşturulamadığını – sadece geçici olarak baskılandığını – ve imparatorluğun günah keçisi arayışına son vermediğini göstermektedir. Augustus'un iktidarının sonlarına doğru bu tarz herhangi bir sosyal kargaşadan ya da tek taraflı (hıristiyanların şiddete dayalı fiili bir karşılık vermemesi anlamında) bir iç savaştan söz edemeyiz. Tebasının güvenliğini ve maddi arzularını bir dereyeceye kadar sağlayabilmiş Augustus dönemi bu açıdan bakıldığında daha müreffeh görünmektedir. İmparatorluk, 3. yüzyıl sonrasında olduğu gibi büyük bir askeri baskı altında değildir. Bu da orduyu büyütüp sonra da onu finanse edebilmek adına fazladan vergilendirmeye ihtiyaç olmaması demektir. *Pax*'ın anlamının Roma tebası her hangi bir eyalet sakini için geçimlilik düzeyinin fazladan zorlanmaması anlamına geldiğini düşünebiliriz.

Önceden imparatorların halka sağlayabildiği maddi bağışları ve imkanları, zor dönem dayanışmasını öne çıkarabilen, kendi içerisinde de bir ekonomik yapı oluşturabilen kilise

¹⁶ Zonaras, **The History of Zonaras**, xii. 31: Cholorus sıfatı (renksiz, soluk benizli)

cemaatleri sağlayabilmiştir. Hıristiyanlığın yeniden ürettiği pastoral iktidar anlayışı da tam olarak bu durumla uyuşmaktadır. P. Brown'un aktarımına göre Roma'nın kriz çağı 3. yüzyılda, ilk iki yüz yıl boyunca örgütlenmesini açık ve gizli bir şekilde sürdüren hıristiyanlar, işgal, kıtlık ve salgın hastalık dönemlerinde kentlerdeki en bir arada ve inisiyatif odağı grup haline gelmişlerdir¹⁷. Ayrıca 250 yıllarında Roma kilisesi kentteki bin beş yüz yoksul ve dula yardımında bulunabiliyordu. Cappadocia ve Africa'daki barbar akınları sonucu esir düşen hıristiyanları rehinlikten kurtarmak için, Kartaca ve Roma kiliseleri büyük miktarda paralar ödemişlerdir. Geç Antik Çağ'da gerileyen, klasik kent yapısının ruhu olarak nitelendirilen kent meclislerinin temsil özelliğinin de kentler hıristiyanlaştıkça piskoposlara ve kiliseye doğru yöneldiği bir sürece doğru gidiş vardır¹⁸. Kilise babaları (pastörler) sürüde başında dert olan tek bir koyun için bile üzerlerine düşeni yapmışlardır. Klasik Roma imparatorluk misyonu ise bu kadar birey odaklı bir yönetim anlayışına sahip değildi¹⁹. Henüz işler Roma açısından yolunda giderken karşılaşılan benzer bir istilada Roma, Brown'un deyiimiyle ellerini eyalet sakinlerinin kanıyla yıkamıştır. Barbar istilaları sonrası esir düşen halk – Romalılar bile – satıldıktan sonra kurtarılmamış ve yine köle olarak kalmıştır²⁰.

Geç Antik Çağa geçişte, erken *principatus*'ta Augustus, Vespasianus'un ve Hadrianus gibi imparatorların sağladığı imkanları, fırsat ve dayanışmayı sunabilecek zenginlikte ve kapasitede bir Roma İmparatorluğu'ndan söz etmek zordur. Kısacası bir Romalı için artık gururlu ve alenen *civis Romanus sum* demek yerine *christianus sum*²¹ demek daha caziptir. Hıristiyan cemaatinin bir üyesi olmak yukarıda aktarılan örneklerde olduğu gibi dünyada güvenlik ve "ölüm sonrasında" ise kurtuluş vaad etmektedir²². Bu refahı sağlayan alternatifse, evrensel bir iktidar odağı oluşturma potansiyeline ve eylemine sahip kilise örgütlenmesidir. Buna karşı en kapsamlısı I. Tetrarşi döneminde başlayan 324'e kadar devam eden dönemsel ve bölgesel olarak şiddetinin dozu değişkenlik gösteren saldırılar, sadece başarısız olmakla kalmamıştır. Yapılan zulmün toplumda bıraktığı hasarlar klasik iktidar ideolojisine karşı cephe alınmasını da sağlamıştır. "*Invictus*" (yenilmez) ünvanlı imparatorlara olan inanç 3.

¹⁷ Stephenson, **Büyük Konstantin**, s. 2

¹⁸ Liebeschuetz, **Antik Kentin Sonu**, s. 12

¹⁹ Foucault, **Güvenlik, Toprak ve Nüfus**, s. 143 – 165, 22 Şubat 1978 Dersi

²⁰ Brown, **The World of Late Antiquity**, s. 67

²¹ Bunu demek elbette avantajlıdır ancak Constantinus'un Licinius'un yenerek Roma dünyasının tek hakimi olduğu 324'e kadar ölümle cezalandırılabilir bir söylem de olmuştur. Azize Perpetua'nın ve sayısız şehitlik hikayelerinin kaynağı da budur bkz. Thomas J. Heffernan, **The Passion of Perpetua and Felicity**, Oxford University Press, 2012, vi; s. 128. Bu yüzden bu döneme kadar sesleri o kadar da gür çıkmamış ancak gizli – açık örgütlenmelerini dönem dönem yaşadıkları takibatlara rağmen devam ettirebilmişlerdir.

²² *Civis Romanus sum* (Ben Romalıyım) bir Romalı'nın vatandaşlığından kaynaklı hukuki ayrıcalığıdır *Christianus sum* ise "Ben Hıristiyanım" anlamına gelmektedir Cicero, **In Verrem**, 2. 162

yüzyılın çalkantılı süreci içerisinde zayıflamış ve hatta Valerianus'un Pers seferinde düşman eline (MS 260) geçmesiyle büyük prestij kaybına uğramıştır. Ancak I. Constantinus gibi hıristiyan “*Triumphator*” (muzaffer) imparatorlar alttan gelişen hareketi kucaklayarak yeni bir rüzgar yakalamışlardır²³.

Güvensiz ve istikrasız bir ortamda yaşayan halka ölümden sonrası için kurtuluş muştulayan hıristiyanlığın idealize edilmiş formu olarak *pax ecclesiastica*²⁴ *pax romana* ile yer değiştirmiş ve iktidar tarafından yeni egemenlik ideolojisi olarak sahiplenilmiştir. Toprağa ve mesleklerine bağlanan halk için ağır vergilerin ortaya çıkmasına yol açan Roma İmparatorluğu'nun klasik emperyal anlayışı terk edilmiş yerine teokratik hükümdarlığın hukuki ve evrensel (ekümenik) egemenliği benimsenmiştir²⁵. Bu imparatorluğun genişleyip askeri anlamda dünyayı yönetmesi Vergilius'un da söylediği gibi artık Romalı için bir görev ve kader değildir²⁶.

²³ Stephenson, **Büyük Konstantin**, s. 8 – 9. Ayrıca bkz. Yazıtlar Kataloğu, II. 34

²⁴ Kullandığımız terim Avrupa Ortaçağında hüküm süren merkezi – siyasi zayıflığa karşı kiliselerin siyasi atmosfere çeki düzen verme idealini ifade etmektedir. Ancak burada kastedilen hıristiyanlığın imparatorluk tarafından benimsenmesi ve devlet kilise ilişkilerinin uyumlu birlikteliğidir bkz. Kaçar, **Geç Antik Çağ'da Hıristiyanlık**, s. 13 – 14

²⁵ Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 63

²⁶ Vergilius, **Aeneas**, i. 275 – 295

3. C. Ekonomi

Augustus ve Diocletianus dönemlerinin ekonomik yapıları birbirlerine kıyasla oldukça farklı bir tablo sergilemektedir. Diocletianus dönemine doğru 3. yüzyıl krizi ile daha da sorunlu bir hale gelen ekonomik tabloyu iyileştirmeye dönük planlı hamleler istenen sonuçları vermemiştir. Augustus döneminin standartlarının yakalanması imkansız gibi görünmektedir. Kontrol altına alınamayan fiyat artışına karşı 293/4'te yeniden esas değeri yüksek basılan paranın bile referans noktası Augustus değil Nero döneminin standartlarıdır. Nitekim bu yeni basılan paralar da hızla dolaşımdan kaybolmuş, tavan fiyatlar kararnamesinden birkaç ay önce tekrar tağşişe uğramıştır. Para sistemindeki bozulma imparatorluğun son dönemlerine kadar tam olarak istenilen değerleri yakalayamamış, ticaret ve vergilerde aynı değerler ağırlık kazanmıştır.

İmparatorluğun gelir - gider dengesinin sarsılmasında, hazineye yük olan maaşlı kesimin (askeri ve yönetici sınıf) fazlasıyla büyümesi önemli bir etkidir. İmparatorluk hazinesinin vergi gelirleri Diocletianus döneminde daha geniş sınırlara sahip olduğundan dolayı daha yüksek olmalıdır. Bu gelir kaynağının daha da artırılması gerekmektedir ve Italia'nın vergi bölgesi olarak düzenlenmesi bunun bir sonucudur. Augustus döneminde yapılan *census*'ların esas vurgusu Cumhuriyet dönemi *ensor*'ların yaptığı gibi yurttaşları kayıt altına alarak bir yeniden başlama ritüeli (*lustrum*) üzerindedir¹. Diocletianus döneminin *census*'larında ise esas amaç yönetici ve askeri sınıfı finanse etmektir. Eyaletlerin sınırlarının daraltılmasıyla sayıları artan sivil idarecilerin temel görevi mali ve hukuki alanlardadır. Ekonominin daha fazla üzerinde durulması ve gelirlerin azami düzeye çıkarılması gerekmektedir. Savaşlar ve ganimetlerin getirisi Augustus döneminde olduğu gibi vergileri destekleyebilen bir durumda değildir.

Tipik bir vergi devleti insanların doğrudan zenginlikleri ile ve vergi ödeme güçleri ile ilgilenirken polis devleti onun her türlü meşguliyeti ile ilgilenir onu kayıt altına alır düzenler ve kontrol eder. Polis devletinin modern literatürde tartışılmaya başlandığı dönem ile Roma İmparatorluğu arasında çok uzun bir zaman dilimi vardır. Ancak modern devletlere öncülük eden ilk sistemli ve kapsamlı bilgi edinme ve istatistik faaliyetleri de bu imparatorluğa aittir².

¹ *Res Gestae Divi Augusti*, 8. “ **I** *lustrum post annum alterum et quadragensimum fec[i]. Quo lustrum civium Romanarum censa sunt capita quadrigens centrum millia et sexa* **II** *g(i)nta tria millia. (Iteru)m consulari cum imperio lustrum* **I** ... “

² Foucault, **Güvenlik, Toprakı, Nüfus**, s. 269 – 287

Bireylerin ekonomik edimlerini ele almak ve devletin varlığını sürdürmek ve güçlendirmek amaçlı olarak *census*'lar biyoiktidarın primitif bir örneğini teşkil etmekte midir?

Bu kontrol altına alma çabası özellikle Diocletianus ve Geç Antik Çağın diğer imparatorlarının döneminde görülmektedir. Kastlaşma olmasa da ekonomik temelli bir kategorizasyonun, mevcut kaynakların kullanımını en iyi düzeye yükseltme konusundaki çabalarını imparatorluk genelinde uygulanan *census*'larda görebiliriz. Krallıktan kalma ve bir devlet büyüklüğündeki *territorium*'un (Asia, Pontus, Noricum gibi eyaletlerin) idaresindeki planlamada bürokrasinin mevcudiyeti yeterli değildir. Diocletianus bunu görmüş, iktidarı daha kontrollü mikro alanlara yoğunlaştırmış ve böylece devletin zenginliğini, istikrarını ve gücünü artırmayı amaçlamıştır. Diocletianus sonrasında hıristiyanlığın imparatorluk tarafından sahiplenilmesiyle bu kontrolün yöneldiği alanda örgütlü kilise yapısı özellikle imparatorluğun doğu yarısında etkili bir işleve sahip olmuştur.

Bir tarafta Augustus döneminin büyük eyaletleri, dar yönetici kadrosu, yirmi beş lejyondan oluşan yurttaş ordusu diğer tarafta sınırları küçültülmüş eyaletler, büyüyen bürokratik yapının maliyeti ve Lydus'un verileri³ ile toplamda seksen yedi lejyona karşılık gelen bir dev bir askeri yapı⁴. Özellikle asker sayısındaki artış gider kalemlerinin içinde en büyük yeri tutmaktadır. Augustus'un kaleme aldığı Res Gestae'deki verilerden yola çıkarak yapılan hesaplamalarda imparatorluğun gelir kaleminin yaklaşık olarak % 60 – 70'i *principatus*'un başından beri her dönem ordu tarafından tüketilmiştir⁵. İmparatorluğun asker sayısının artırılması bu payın daha da büyümesine, imparatorluğun orduya dönüşmesine ve ekonominin de lejyon ekonomisine dönüşmesine sebep olmuştur. Asker sayısının *principatus* boyunca artması imparatorluğun maruz kaldığı saldırıların da arttığını göstermektedir ve zorunludur.

Ekonomi özelinde toplumu incelediğimizde bu konunun merkezine askeri yapı yerleşmektedir. *Principatus*'un ilk dönemlerinden itibaren büyüyen ordu ve artan askeri baskılar, nüfusunun büyük bir bölümü kırsalda ikamet eden köylü ve çiftçi halk üzerinde daha büyük ekonomik baskılara yol açmıştır. 2. yüzyıl sonlarından itibaren Gallia ve Hispania eyaletlerindeki köylü ve köle ayaklanmaları da bunu doğrular niteliktedir⁶.

³ Iohannes Lydus, *De Mensibus / On The Months*, 1. 27

⁴ Diocletianus dönemi *legio* birliklerinin sayılarının hesaplanmasında Augustus dönemi standartlarına göre lejyonların 5000 kişiden oluştuğu varsayılmıştır.

⁵ Mann, *İktidarın Tarihi*, s. 322

⁶ Thompson, *Peasant Revolts in Late Roman Gaul and Spain*, b. a.

Askeri yapıya lojistik sağlamanın zorluklarını sayılar üzerinden verirsek karşımıza daha net bir tablo çıkacaktır. L. Wierschowski'nin hesaplamalarına göre standart bir lejyona, silahlar için 38 ton ham demir, çadırlar için de 54.000 adet büyükbaş hayvan derisi gerekmektedir. Asker başına aylık 4 *modii* yılda 316 kg. buğdaya denk gelmektedir ve bu da 300.000 kişilik bir ordu için yıllık yaklaşık 1 milyon ton buğdayın tedarik edilmesini gerektirmektedir. Ayrıca savaşta kullanılan atlar ve diğer yük hayvanları için de gerekli besin, askerlerden daha da az değildir⁷. Ayrıca bu hesaplama askerlerin ücretleri de dahil edildiğinde ortaya çıkacak olan rakam çok fazla olmalıdır⁸. 3. yüzyıl kaynaklarının kıtlığı nedeniyle, Diocletianus dönemi ordusu için her ne kadar net bir sayı veremesek de eklenen yeni lejyonların olduğunu ve askeri nüfusun ciddi biçimde arttığını görmekteyiz. Eklenen lejyonların içerdiği asker sayısı tartışmalı olsa da ortaya çıkabilecek en açık sonuç ordunun yükünün bütçede açık ara en büyük gider kalemini oluşturduğudur. Geç Antik Çağ kaynaklarının Diocletianus dönemi ordusuna yönelik verdikleri sayılar genellikle abartılıdır. Lactantius'a göre imparatorluğun dörde bölünmesiyle Tetrarşi ortakları kendi birliklerini iktidar hiç bölünmemiş gibi artırmaya çalışmalarıyla asker sayısı da dört kat artmıştır⁹. Dönemim mevcut üretim, nüfus kaybı ve lojistik problemlerini göz önüne alırsak bu sayılar çok yüksektir. 6. yüzyıldan gelen bir kaynak olarak Ioannes Lydus daha kesin bir sayı vermektedir. Lydus'a göre ordu mevcudu 389.704 kara ve 45.562 deniz askerinden oluşuyordu ve toplam sayı 435.266 idi¹⁰.

Sonucu Augustus dönemindeki gibi sıklıkla büyük zaferler ve ganimetler olmayan savaşların ve dolayısıyla istikrarsız ekonominin ortaya çıkardığı 3. yüzyıl krizine karşı en başarılı ancak kısa vadeli önlemleri imparator Diocletianus'un önderlik ettiği Tetrarşi idaresi sergileyebilmiştir. Öte yandan emperyal gücünün henüz başlarında olan geç Cumhuriyet Roması, Augustus ile *principatus*'a dönüştüğü çağda yayılmacı savaşlar ile kendini gayet başarılı bir şekilde idame ettirebilmişti.

Epitoma Rei Militaris adlı eserinde kapsamlı bir çalışma sunan (MS. 400?) Vegetius, Diocletianus döneminden yaklaşık bir asır sonra çok büyük orduların en önemli sıkıntısının lojistik olduğunu ifade etmektedir. Hatta ordunun iâşesinin önemini “Orduların birçoğu savaştan çok açlıktan kırılır ve açlık kılıçtan daha vahşidir” cümlesiyle özetlemektedir¹¹.

⁷ Lothar Wierschowski, “Heeresversorgung”, **DNP**, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998, s. 223

⁸ Y. Le Bohec, **Sold**, s. 695 – 698

⁹ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 2

¹⁰ Iohannes Lydus, **De Mensibus.** 1. 27

¹¹ Vegetius, **Epitoma Rei Militaris**, iii. 1, 3

Sadece lojistik değil güvenlik ve idare problemleriyle karşılaşılması daha olasıdır. Önceden de gayet iyi bilinen ve MS 4. yüzyıl sonlarında yukarıdaki şekliyle ifade edilen tehlike, ordunun erzaksız kalmasının bedelinin çok ağır olabileceğidir. Konunun hayati önemi, Diocletianus döneminde vergilerin toplanmasında yaşanan zorbalıkları ve şiddeti, *procurator*'ların ihtiyatlı – baskıcı tutumlarını açıklamaktadır. Yapılan idari ve mali reformlarla bürokratik ağ ne kadar genişlerse genişlesin ve mali yükü ne kadar ağırlaşsa ağırlaşsın henüz bütünlüğünden kesinlikle vazgeçilmemiş imparatorluğun büyük ordusu finanse edilmelidir¹². Doğu ve batısıyla bütün bir imparatorluğun savunulabilmesi için ordunun büyütülmesi ve finansmanının sağlanması için daha titiz bölümlenme ve hesaplama işlemlerinin yapılması gerekmektedir.

Diocletianus döneminde eyaletlerin daha küçük bölümlere ayrılıp başlıca görevi vergilerin sağlıklı ve verimli bir şekilde toplanması olan yöneticiler atanması ve bunun üzerine gruplanan eyaletlerde bu süreci takip edecek ve yine sivil karakterli *vicarius*'ların atanması, orduya etkili ve sürekli bir kaynak yaratma çabasının sonucudur. Diocletianus yıllık vergi hesaplamaları ve ilk yıllık bütçe planlamaları ordunun ekonomi üzerindeki baskısından kaynaklanmaktadır. Antik Çağ'ın belki de en detaylı yazıtlarından olan tavan fiyatlar kararnamesinin (*edictum de pretiis rerum venalium*) 303'te öncelikle askerlerin satın alma gücünün korunması amacıyla yayınlanması bu konuda önemli bir referans noktasıdır¹³.

Geç Cumhuriyet ve Augustus dönemlerinde savaşlar dolayısıyla artan köle nüfusu ve köle emeğine dayalı ekonomi gerilemiştir. Savaş ganimeti olarak elde edilen ucuz köle akışı sınırların kapandığı MS 14 yıllarından itibaren pahalılaşmaya başlamış ve bunun yerine özgür ancak kiracı iş gücüne yönelim görülmektedir. Kiracı çiftçiliğin yaygınlaşması (*colanatus*), ‘özgür’ çiftçilerin topraklarında kalmaya zorlanması üretim kapasitesinin artırılması için önemlidir. Bu zorunluluğu getiren faktörlerden biri de MS 234 – 285 arasında yaşanan kaos döneminde (askeri anarşi), imparatorluğun insan gücünün ciddi oranda düşmesine karşı bir önlem olarak değerlendirilebilir¹⁴. Nitekim imparatorluğun Batı Avrupa ve Balkan bölgelerinde yaşanan barbar akınlarından ve gasıp imparatorların talanlarından, nüfusun olumsuz etkilendiği genel olarak kabul görmektedir¹⁵. Öyle ki bu bölgelere kontrollü bir

¹² İmparatorluğun artan sivil yönetici kadrosunun mali yükünün, askeri yapıdan çok daha az bir baskı oluşturmuş olmasıdır.

¹³ Rees, **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 141.

¹⁴ Wassink, **Inflation and the Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.**, s. 192; İznik, **İmparator Diocletianus'un ‘Tavan Fiyatlar Fermanı - Edictum de pretiis Rerum Venalium**, s. 103

¹⁵ Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, s. 97 – 98

biçimde vasıflı - vasıfsız insan gücü iskan edildiğini, Tetrarşi imparatorlarına hitaben yazılan övgülerde görmekteyiz¹⁶.

Roma hariç Italia gibi yoğun nüfuslu ve verimli bir bölgenin *ius italicum* hakkından mahrum edilerek vergi yükümlülüğüne tabi kılınmasının nedeni de bu ağırlaşan mali problemlerin sonucudur. Hatta kaynak arayışı o denli uçlardadır ki, II. Tetrarşi'nin Augustus'u Galerius, Roma kentini bile vergiye tabi tutmayı düşünmüş ve *census* memurları görevlendirmiştir. Kentteki *praetorio cohors*'larının kışlalarının da yıkılmasıyla kalan az sayıdaki asker bu duruma tepki olarak, görevden ayrılmış eski Augustus Maximianus'un oğlu Maxentius'u imparator ilan etmiştir¹⁷. Nicomedia'dan imparatorluğu yöneten Galerius, başkent Roma'dan bile vergi almayı düşünebilecek kadar ileri gitmiştir. Ancak gelişen olaylar sonrasında bu fikirden vazgeçilmiştir¹⁸.

Reformlar temelinde dönemleri değerlendirirsek *procurator*'ların yerine başlıca görevleri ekonomik alanda olan *praeses*'lerin, bölünüp sayıları artan eyaletlere atandıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte *procurator*'lar hala Aegyptus eyaletinde görev yapmaktadırlar¹⁹. Yeniden düzenlenen eyaletlere atanan *praeses*'ler aynı zamanda hukuki alanda da yetkilidirler²⁰. Özetle bu yeni yöneticilerin ağırlıklı olarak sivil idari görevleri yerine getirmekle sorumlu olduklarını söyleyebiliriz. Augustus dönemi reformlarıyla ortaya çıkan senato ve imparator eyaletleri ayrımı Diocletianus'un idari ve mali alanda yaptığı reformlarla ortadan kalkmıştır. Buna karşın senato kökenli yöneticilerin Africa ve Asia eyaletlerindeki *proconsul*'lükleri devam etmektedir²¹. Ancak sınırları daraltılmış olan bu eyaletlerde eskinde olduğu gibi, eyaletin vergilerinin toplanmasından eskiden olduğu gibi sorumlu bir *quaestor* ya da ayrıca *procurator* bulunmamaktadır. Principatus'un başlarından itibaren dolaylı vergilerin toplanmasında nadiren görevlendirilen *publicani*'ler ise artık tümüyle merkezi mali sistemin dışında kalmışlardır. Bu dolaylı vergiler de artık eyalet yönetimleri tarafından toplanmaktadır. Sınırları zaten daraltılmış olan Asia ve Africa gibi sivil eyaletlere atanan eyalet yöneticileri ekonomik ve hukuki görevleri yerine getirmişlerdir.

¹⁶ **Pan. Lat.** VIII. 21. 2; **Valesius Seçkileri.** 6.35; **Pan. Lat.** VIII. 1, 9, 21; **Pan. Lat.** IX. 3 – 6 ve Nixon & Rodgers, 1994: 153 – 159; dipnotlar

¹⁷ **Valesius Seçkileri.** 3. 6

¹⁸ Lactant. **De Mort. Pers.** 26. 1 – 3

¹⁹ Roger Rees, "Panopolis Papyri", **Diocletian and the Tetrarchy**, s. 148 – 158

²⁰ Jones, **The Later Roman Empire AD 284 – 602**, s. 46; **CJ.** iii. 3. 2. (MS. 294), (Çevrimiçi): https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ3_Scott.htm#3.

²¹ Bkz. Yazıtlar Kataloğu. II. 11

Augustus döneminin ekonomik tablosunu genel olarak değerlendirdiğimizde *pax romana* propagandasına uygun bir biçimde olumlu bir tablo görmekteyiz. Cumhuriyetin imparatorluğa dönüştüğü süreçte yaşanan yönetim krizlerinin ve iç savaşların ekonomi üzerindeki etkisi Diocletianus öncesi 3. yüzyıl krizi kadar yıkıcı olmamıştır. Augustus'un imparatorluğu döneminde egemen, nüfusu ve kaynakları üzerinde hakim bir Roma söz konusudur. Diocletianus dönemi ekonomisini ele alırken sorunlar ve müdahaleler listesi hazırlanabilirken, *Principatus*'un başında sağlanan siyasi ve askeri istikrar ve sonunda tesis edilebilen monarşik yapı ekonomi üzerinde olumlu etkilerde bulunmuştur.

SONUÇ

Ele aldığımız imparatorlar, kendilerinden önce yaşanan kriz dönemlerinin içinden benzer mücadele süreçleri ile iktidarı ele geçirdikten sonra imparatorluğun kimliğini değiştiren reformları gerçekleştirmişlerdir. Buraya kadar tezin tümüne bakıldığında birbirleri ile uyuşan ve benzeşen yönlerinden çok, dönemlerin birbirlerinden oldukça farklı koşulları dolayısıyla ayrışan ve uyumsuz yönlerinin net bir şekilde ağır bastığı rahatlıkla söylenebilir. İmparatorluğun dönüşümünü incelerken amacımız da bu farklılıkları ortaya koymaktır. Dinamikleri birbirinden farklı iki dönemin milatları olan imparatorların yaptıkları reformlar gelecek yüzyılların Roma İmparatorluğu'nda diğer imparatorların gerçekleştirdiklerinden daha kalıcı izler bırakmıştır.

Augustus ve Diocletianus yeni dönemlerin koşullarını hazırlarken istikrarlı ve egemen bir yönetim sergilemişlerdir. Başarılarını karşılaştırmak her ne kadar çok ucu açık bir sorun olsa da Augustus ne kadar başarılı bir yönetim sergilediyse Diocletianus da o kadar başarılı bir dönem geçirmiştir. Bununla birlikte antikçağ tarihçileri tarafından nasıl anıldıkları ve anlatıldıkları sorununu ele alırsak Augustus'un daha iyilikle anılan ve yüceltilen bir imparator olduğunu görebiliriz. Diocletianus ise hıristiyanlara yapılan zulümler nedeniyle sabıkalıdır ve bu durum döneminin koşulları içerisinde sergilediği idari ve askeri alandaki başarılarını gölgelemektedir. Augustus'un da iktidara çıkıncaya kadarki savaş ortamında yayınladığı *proscriptio*'larını göz önüne alırsak sicili kesinlikle sorunsuz değildir. Kazanıncaya kadar her yolun mübah görüldüğü şiddet dalgaları hem Augustus hem de Diocletianus dönemlerinin ortak özelliğidir. Genel itibarıyla baktığımızda ise Augustus ve sonrasında gelişen çağın her daim idealize edilen bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Diocletianus asıl önemli dönüşümün şafağında hıristiyanlara karşı politikaları yüzünden mahkum edilmiştir. Bu yüzden klasik Roma dinine yeniden dönüş yolunda çaba gösteren imparator Iulianus'un (MS 363 – 365) öyküneceği imparator (her ne kadar imkansızlığı ispatlanmış olsa da) Diocletianus değil Marcus Aurelius olacaktır¹.

Augustus'un Actium zaferi sonrası tek başına yönetiminden sonra (MÖ 31) gelen yaklaşık 200 yıllık iç barış ve Diocletianus'un iktidarı kendi isteğiyle bırakması sonrası (MS 305 – 324) yaşanan iç savaş patlaması iki imparatorun reformlarının sonuçları değerlendirmemiz açısından önemlidir. *Principatus*'un Augustus ile kurumsallaştırılması sonrası idari, askeri ve ekonomik sistem istikrarlı bir şekilde sürdürebilmişken

¹ Nezahat Baydur, **İmparator Julianus**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 71

Diocletianus'un kurduğu yeni yönetim modeli Tetrarşinin ikinci dönemi beklenene uymamış ve sadece bir yıllığına varlığını sürdürebilmiştir.

Tüm bu kaos göstermektedir ki Tetrarşi sadece Diocletianus'un kendine ve dönemin koşullarına göre tesis ettiği bir yönetim biçimidir ve sürdürülebilirliği mümkün değildir. *Senior* konumda ve asker kökenli bir imparator olan Diocletianus yirmi bir yıl boyunca istikrarlı bir yönetim sergilemiş ve daha önce yaşanmamış bir biçimde imparatorluktan kendi isteğiyle çekilmiştir. Askeri anarşi dönemi boyunca imparatorlar ve gasıplar hep öldürülmüşken, Diocletianus'un kesintisiz bir imparatorluk sürüp kendi iktidarına meydan okuyan imparator adaylarını safdışı bırakarak tahttan gönüllü feragat etmesi tüm reformlarından önce belki de en önemli başarısıydı². İktidarı temelinde askeri anarşi dönemi imparatorlarından kendini ayıran noktası istikrarlı bir iktidar modelini tahttan çekildiği tarihe kadar korumasıyla birlikte, gelecek yüzyıllara aktardığı sivil ve askeri yetki ayrımı prensibi ve idari birimler odaklı reformları olmuştur. Öncelikle uzun bir iktidar sürebilmesi reform programına hem olanak sağlamış hem de onun uzun iktidarını ortaya çıkarmıştır. Reformları, uzun iktidarı ve ekonomik – askeri başarıları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. 3. yüzyıl krizi boyunca iktidarı sadece muhtemel gasıp adayları ile paylaşmakla yetinseydi, muhtemelen yine alt edileceğini öngörmüştür.

Diocletianus'un "gönüllü" emekliliği ise son yüzyılı kaos, iç savaş ve büyük barbar akınları ile geçmiş Roma İmparatorluğu'nda kuşkuludur ayrıca yaşamı boyunca gösterdiği tutum ve davranışlarla çelişmektedir. Her ne kadar imparatorların taç takmaları, imparatoru önünde eğilerek selamlama (*adoratio – proskynesis*), tanrısal ve hatta tanrı konumunda henüz hayattalarken yer almaları Diocletianus ile başlamasa da, kendisi de bu imaja katkı sunacak bir iktidar tarzı benimsemiştir. Mücevherlerle süslü elbiseler ve ayakkabılar giymiş³, Caligula ve Domitianus'tan sonra kendisini tanrı olarak göstermiştir⁴. Kendi *Iovius* ve ortak Augustus'u Maximianus'un *Hercules* ünvanları ile tanrısallığa yapılan vurgular da bu imajın en öne çıkan örneklerindedir. Bunlara rağmen eşi benzeri görülmemiş şekilde iki Augustus'un hem de böylesine bir kaos döneminin ardından sağlanan kırılmalı istikrar sonrası aynı anda iktidardan çekilerek yerlerini caesar'larına bırakmaları, oluşturulan tanrısallık

² Jones, **The Decline of Ancient World**, s. 28

³ Eutropius, **Breviarium Historiae Romanae**, ix. 26. 16

⁴ Iohannes Lydus, **De Mensibus**, i. 26; Aur. Vict. **Caes.** 39; Bu iki imparator da başarısız ve tiranca yönetimlerin örnekleridir ve anıları lanetlenmiştir (*damnatio memoriae*) bkz. Suetonius, **Caligula**, 59; Suetonius, **Domitianus**, 23. Kişiliğine ve görevine saygı duyulan ve klasik *respublica* erdemlerini koruduğunu öne sürerek mütevazı bir yaşam ve iktidar propagandası yapan *principatus*'un kurucusu Augustus sonrası bu örnekler, Romalılar tarafından kabul görmemiştir bkz. Suetonius, **Domitianus**, 13 ve Suetonius, **Caligula**, 22

algısına kıyasla fazla erdemli ve mütevazî görünmektedir. Diocletianus'un burada esas amacının kendisinden önceki imparatorlar gibi öldürülmekten kaçınmak olduğunu ileri sürebiliriz. İmparatorlar ortaklığı hassas bir denge üzerindedir ve bu dengedeki astlar (caesar'lar) ve onların soylarının da iktidara yönelik hamlelerde bulunması olasıdır. Diocletianus bunu hissedip, Galerius ile anlaşarak iktidarını olumlu bir şekilde noktalamak istemiş olabilir. Bu sayede Eutropius tarafından da övgüye layık görülecektir⁵. Her ne kadar taraflı olduğu genel olarak kabul görse de burada dönemin çağdaş kaynağı ve imparatora en yakın kaynak olarak Lactantius'un aktarımları, bu iktidar devir tesliminin caesar Galerius'un baskıları ile gerçekleştiğine dair iddiaları doğrular görünmektedir⁶. Bu konuda kaynakların çelişkisi ve konunun özelliği nedeniyle kesin bir sonuca varamayız ancak tahminlerde bulunabiliriz. Yine de bu bile yirmi bir yıllık çok kırılğan hassas bir güç dengesi dağılımının idare edilmesi konusunda Diocletianus'un çabalarını başarısız olarak addetmeye yetmez. Özellikle imparatorluğun Diocletianus öncesi hassas iktidar ilişkilerine bakıldığında, gasıpsız bir dönemin geçirilmesi ("meşru yönetimin" gasıplar tarafından saf dışı bırakılmayışı anlamında) önemli bir başarıdır ve bu somut olarak Diocletianus önderliğinde kurulan I. Tetrarşi yönetimi tarafından sağlanmıştır. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki 1 Mayıs 305 tarihinde yaşanan devir teslim töreni, dönemin koşullarına göz önüne alınarak değerlendirildiğinde fazla tiyatral kalmaktadır.

Kökenleri bakımından: Augustus siyaset sahnesine çıktığı ilk günden itibaren kendi meşruiyetini amcası Iulius Caesar'ın verasetine dayandırabilmiştir. Diocletianus böyle bir kökenden yoksundur. Augustus siyasetçi kimliği ile ön plana çıkmaktadır ancak Roma ordusu üzerindeki *patronus* (hami) konumu tartışmasızdır. Diocletianus ise kariyerinin en başlarından itibaren onu ileri taşıyacak bir soy kökeninden yoksundur ve askeri kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Sonrasında gerçekleştirdiği reformlar ise askeri kökenini belli eder bir şekilde sert hatlara sahiptir. İmparatorluğun sorunlarına yönelik aldığı önlemler daha detaylı ve geniş kapsamlıdır. İmparatorluğun idari yapısının daha daraltılmış alanlara bölünmesi ve atanmış yöneticilerin görev tanımlarının sınırlandırılması, bu idari bölümleri daha sıkı bir kontrol altında olabilmesi için *dioeceses*'ler bünyesinde gruplaması ve iki *praefectus praetorio* ile daha otokontrollü bir bürokratik zincir görmekteyiz. Enflasyona karşı alınan sert tedbirler istenen sonuçları vermese de, *census*'lar ile gerçekleştirilen ekonomik planlar imparatorluğun kaynaklarının en yüksek düzeye getirilebilmesi için gerçekleştirilmiştir. Başarılı askeri

⁵ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, ix. 28

⁶ Lactant. *De Mort. Pers.* 18

seferler ve imparatorluğun genişleyen bürokrasisinin finanse edilebildiği göz önüne alınırsa bu sert önlemler kısmen de olsa başarılı olmuştur.

Geç Cumhuriyet Döneminin yönetici sınıfının sosyo ekonomik statüsü ile geç antikçağın başlarındaki yöneticilerin kökenlerine bakıldığında farklılık hemen dikkat çekmektedir. Augustus'u ortaya çıkaran Geç Cumhuriyet'in siyasi ve politik açıdan niteliği ve hareketliliğidir. Dönemin en önde gelen siyasi ve askeri karakterleri iyi eğitim almış ve en azından orta sınıf kökenlidirler. Dolayısıyla dönemin siyaseti ve entelektüel hayatı daha çok sesli ve renklidir. Siyaset de Roma odaklıdır ve iktidarı tek başına ele geçirmek isteyen siyasetçiler kent halkının desteğine kur yapmaktadırlar. Gelenekçi senatoya karşı sağlam bir konum alabilmek için kazanılması gereken plebler vardır. Augustus'un hemen öncesinde Roma'yı Roma yapan senatonun ve yurttaşlık hakkını coğrafi olarak tümüyle ilk kazanan Italia'nın siyasetin merkezi olma konumuna sahip olduğu açıktır. Ancak *dominatus*'u hazırlayan koşullarda *Principatus*'un ilk yıllarından itibaren siyaset geriye itilmiş ve önemli kararlar kurumlar değil imparatorlar ve askerler tarafından alınmış ve uygulanmıştır⁷. MÖ 27'den itibaren bu durum kanıksanmaya başlanmıştır. Roma ve Italia kökenli imparatorların yerini Traianus'tan itibaren eyalet kökenli imparatorlar alabilmeye başlamıştır. Özellikle 3. yüzyıldan itibaren imparatorluğun yaşadığı kriz dönemlerinde siyaset her ne kadar geri planda kalsa da bunca kaosun içinde nispeten kendisini muhafaza edebilmiş Roma'nın kadim yönetim ve siyaset merkezi senato, meşruiyet ve inisiyatif odağı olmayı dönem dönem sürdürebilmiştir. Sonucu hezimet olsa da Pupienus ve Balbinus'un imparator ilan edilmelerinde (MS 238) ve senatör Tacitus'un (MS 275-276) imparator ilan edilmesi örneklerinde bu durumu görebiliriz⁸.

Geç Cumhuriyet döneminin siyasi ve entelektüel tartışmalarının getirdiği düşünce zenginliğine ters orantılı olarak 3. yüzyıl daha suskun ve fakirdir. Devletin yönetimine dair hararetli bir siyasetten çok, kaos, içe kapanma ve kabulleniş hakimdir. Burada inisiyatifi ele geçirenin de Diocletianus ya da sonrasında I. Constantinus gibi güçlü askeri liderler olması normaldir. Diocletianus'un iktidarı ele aldığı sürece ve sonrasında bakarsak artık Roma'nın merkez konumunu fiilen kaybettiğini görebiliriz. Nicomedia'da askerleri tarafından Kasım 284'te imparator ilan edildikten sonra Roma'ya ilk seyahati yirmi yıl sonra adına düzenlenen *vicennelia* şenlikleri içindir ve kutlamalardan sonra kentten hızla ayrılmıştır⁹. Bu aradaki

⁷ Orwell, **Savaş Günlükleri**, s. 135; 29 Nisan 1942

⁸ SHA. Maximus ve Balbinus. 3. 1; Aur. Vict. **Caes.** 36

⁹ Lactant. **De Mort. Pers.** 17. 2

zaman diliminde eyalet statüsü değil de imparatorluğun ana karası vasfına sahip Italia'nın da eyalet reformları çerçevesinde düzenlenip Roma kenti hariç vergi bölgesi olarak belirlenmesi de değişimi yansıtan önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkar¹⁰. İmparatorluk artık Italia'yı ayrıcalıklı kılabilecek bir zenginlikten yoksundur. Bütün halinde bir Roma İmparatorluğu'nun merkezinin Roma ve Italia olması artık daha fazla mümkün değildir. Senatörler, üzerlerinde bir imparator baskısı ve kontrolü olmaksızın siyasetten ve ordudan uzaklaşmışlardır. Asıl uğraş alanları ise kendi ticari çıkarları ve özel mülkleri olmuştur¹¹. Özetle Geç Antik Çağ başlarında Roma'yı ve Italia'yı merkez yapan özellikler yok olmuş ve merkezi ağırlık Diocletianus'un ardılı I. Constantinus döneminden itibaren Anadolu'ya yani imparatorluğun doğusuna kaymıştır.

Augustus döneminde ise *senatus*'un bir yönetici havuzu ve danışma konsili niteliğinin ön planda olduğunu Cyrene yazışmaları örneğinde olduğu gibi görebilmekteyiz¹². Her ne kadar senato içerisinden oluşturulan *consilium principis*¹³ gibi daha dar bir yönetici kadrosu oluşturulsa da senatonun eski itibarının geri kazandırılması Augustus'un otobiyografisinde övünç sebeplerinden biridir. Bizzat kaleme aldığı eserinde senato aracılığıyla ve talebiyle elde ettiği yetkiler peşi sıra yer almaktadır. Suetonius da senato toplantılarına Augustus'un verdiği önemi teyit etmektedir¹⁴. Senato ve senatörler her ne kadar Augustus'un *lectio*'larıyla yeniden düzenlenmiş olsalar da siyaseten etkin bir rol alabilmektedirler. Bu siyasetin sivil karakterli olması husus ise Augustus'un eyalet reformlarıyla özenle gözetilmiştir.

İdari açıdan: Augustus *princeps* imparator olarak cumhuriyet idaresinden *principatus*'a geçişle, Roma'nın kuruluşundan bu yana siyasete egemen olan aristokratik karakterli senato hegemonyasını kendi kontrolü altına almış, yönetim pratiğini ve rejimi, özünde değiştirmiştir. Ancak Cumhuriyet kurumlarına dokunulmamış ve bu aristokratik karakterli yönetici sınıfı genişletilerek Augustus'un tartışmasız egemenliği pekiştirilmiştir. Diocletianus öncesi dönemde ise imparatorluğun karşı karşıya kaldığı dış baskılar sonucu iç siyaset yeniden dengesizleşmiş ve daimi sınırlarına ulaşan imparatorluk hayati bir iktidar ve istikrar krizine girmiştir.

¹⁰ Aslında Italia'nın ayrıcalığını kaybedişinin resmi ilanının 212 yılında imparator Caracalla tarafından yayınlanan *Constitutio Antoniniana* olduğunu da söyleyebiliriz. Vergi bölgesi olarak düzenlenmesi de son kalan ayrıcalığına vurulan darbedir.

¹¹ Anderson, **Antikite'den Feodalizme Geçişler**, s.116

¹² A. K. Bowman, "Provincial Administration and Taxation", **CAH**, 10, Ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Oxford University Press, 2008, s. 347. Cyrene Yazışmaları için bkz. (Çevrimiçi) http://avalon.law.yale.edu/ancient/augustus_001.asp

¹³ Suetonius. **Augustus**, 36

¹⁴ a. e., 35 ve 53

Principatus yeni bir idare şeklidir ancak resmen hala cumhuriyet propagandası yapılmaktadır. Gelenekçiliğin ve meşruiyetin kaynağı olarak görülen *mos maiorum*, *princeps*'in kişisel yaşamı ve iktidar pratiklerinde yani kısaca tümüyle onun şahsıyla birleştirilmiştir¹⁵. Foucault da Roma tarihsel söyleminin işlevini imparatorun icraatlarının ve davranışlarının kayıt altına alınmasının bu amaca hizmet ettiğini belirtmektedir. Bu amaç *mos maiorum*'u oluşturan *exemplum* örneklerinin ete kemiğe büründürülerek güçlendirilmesi ve somutlanmasıdır. Yani yasa canlandırılır¹⁶. Diocletianus'un kurduğu Tetrarşi sistemi ise yeni bir rejim değildir. Çağdaş tarihçilerin *dominatus* olarak adlandırdıkları tarihlendirmede de yeni bir yönetim biçimi söz konusu değildir. İktidar pratikleri Augustus'un kurduğu *principatus* rejiminden daha çok merkezli ve askeri bir karaktere bürünmüştür. İmparatorlara hitaben *dominus* ifadesi bariz bir şekilde sıklıkla göze çapmaktadır. Diocletianus dönemine atıf yapılan birçok yazıtta *dominus* ifadesi sıklıkla geçer (Bkz. Yazıtlar Kataloğu II). Monarşik karakter *principatus* başlarında olduğundan daha güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. İktidarın paylaşımı üzerinde dörtlü yönetim denemesi zorunlu olarak denenmiş ve ilk kurulduğunda başarılı sonuçlar vermiştir. Devamında ise Augustus sonrasında gelişen istikrardan eser yoktur. Klasik dünya, imparatorluğun batı yarısında feodalizme doğuda ise bir hristiyan teokrasisine doğru yol almaktadır. Diocletianus'tan hatta 3. yüzyıldan itibaren imparatorluğun karşılaştığı sorunların boyutları ise Geç Cumhuriyet Döneminden çok daha büyük ve hayatidir.

Princeps'in yönetimi olan *principatus* rejiminden daha sert karakterli bir *dominus*'un yönetimine geçilmiştir. Günümüzde Diocletianus iktidarının başlangıcına tarihlenen *dominatus* dönemi ile birlikte imparatorların Augustus ile özdeşleşmiş *princeps* karakterinden ve politikasından uzaklaştığını söyleyebiliriz. 3 yüzyıl öncesinin politik atmosferi ile Diocletianus çağının koşulları birbirinden birçok bakımdan ve oldukça farklıdır.

İktidarın uygulama biçimleriyle ilgili de dönemler kıyaslanabilir. Foucault'un iktidar biçimlerine yönelik yorumu dönemlerin karakterini yansıtmaları bakımından önemlidir. Tebasının sorunlarıyla yakından ilgilenen imparator imajını çoban – sürü metaforuyla açıklayan Foucault hristiyanlığın modern anlamda getirisinin Doğu Akdeniz kökenli pastoral iktidar anlayışının yeniden üretilmesi ve kurumsallaştırılması olduğunu belirtmektedir. Bunu

¹⁵ Bhatt, **The Augustan Principate and Emergence of Biopolitics: A Comparative Historical Perspective**, s. 75

¹⁶ Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, s. 79, 28 Ocak 1976

daha iyi anlamak için Foucault'ya göre klasik Yunan ve Roma siyasi düşüncesine tümüyle ters olan pastoral iktidarın baş figürü çoban kralı kısaca açıklamamız gerekmektedir.

Pastoral iktidarda yönetimin esas hedefi toprak – *territorium* üzerinden kendisini var eden klasik Yunan ve Romalı siyasi düşünce değildir. Yunan ve Romalı tanrısı toprakla ve kentle ilgilidir, onunla bütünleşiktir. Doğu Akdeniz geleneğinde yer alan tanrı vekili çoban yönetici ise kentin surlarının bittiği çalılıklar ve kırlarda görev başındadır. Yönettiği sürüsü yani tebasıdır ve onların selameti ile kendisinininkini bir tutar. Gerekirse sürüden ayrılan tek bir koyun için kendini tehlikeye atar, feda eder. Onlarla bir kader birlikteliği içindedir. Bireyin dünyadaki geçimi ve varılacak nihai sonsuz yaşamdaki selameti pastoral iktidarda teorik olarak esas amaçtır. Yönetim ediminin uygulandığı başlıca hedef insanlardır.

Öte yandan klasik Yunan ve Roma siyasi düşüncesinde, yönetim teori ve pratiğinde gemi ve kaptan metaforu hakimdir. Yönetici burada kaptandır ve gemiyi yönetir. Gemi onun krallığı ya da yönettiği kentidir. Gemiyi korunaklı limana yanaştırmak onun görevidir. Foucault'ya göre burada dikkat edilmesi gereken, yönetim ediminin ne üzerinde uygulandığıdır. Burada yönetim ediminin başlıca hedefi gemi yani krallık – kentin kendisidir. Gemideki yolcular orada olmaları sebebiyle yönetilmektedirler. Yani yolcular (tebaa) değil, gemi yönetilmektedir. Bu gemi – kaptan metaforu Sophokles'in tüm yapıtlarında sıklıkla görülmektedir¹⁷. Çoban yönetici fikri klasik düşünceye terstir ancak tümüyle yabancı değildir. Platon'un Devlet Adamı adlı eserinde bu figür diyalogda tartışılır ve reddedilir. Bu eserde yönetici emreder ve malzemeleri uyumlu bir şekilde bir araya getirerek dokumacı imajıyla karşımıza çıkar¹⁸.

Klasik dönemin siyasi tartışmaları arasında zirve sayılabilecek Geç Cumhuriyet Dönemi yazınında devletin ve yasaların bireylerden önde ilk sırada tartışıldığını söyleyebiliriz. İktidarın başlıca hedefi devletin (*respublica*) kendisi ve kurumlarıdır. Ancak Geç İmparatorluk Döneminde hıristiyanlığın yükselişi ve yerelerde inisiyatif odağı olan kiliselerin daha da örgütlü ve yaygın yapısıyla iktidar daha mikro bir özellik kazanır, kişi odaklı bir hale gelir ve onun saf itaatini amaçlar ve elde eder¹⁹. Dolayısıyla daha geniş anlamda tartışılır bir siyasi örgütlenme ve iktidardan çok, daha sınırlı ve yerel bir aidiyet

¹⁷ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, 8 Şubat 1978 dersi, s. 109

¹⁸ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, 8 ve 15 Şubat 1978 dersleri, s. 100 – 141. Pastoral iktidar ve Klasik Yunan Roma siyasi düşüncesinin analizi konusunda daha geniş bilgi için bkz. a. e. 22 Şubat Dersi, sf. 143 – 165

¹⁹ Colin Gordon, "Governmental Rationality: An Introduction", **The Foucault Effect**, Ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, The University of Chicago Press, 1991, s. 8

bağıyla ve çoban (piskopos – pastör) aracılığıyla, İsa'nın yeryüzündeki krallığının başı imparatora teslimiyet hisseder. Augustus çağında böyle bir fikir (hıristiyanlık) olmadığından toplumsal uzlaşma anlamında yarılmaya ya da çatışmaya sebep olabilecek güçlü ideolojik temellere sahip ve yaygın bir eylem de yoktur. Maddi yönü açık ara ağır basan bu iktidar biçiminde, kitleleri maddi olarak tatmin edip güvenliklerini sağladığımızda direnişi pasifize edebilirsiniz. Yukarıdaki metaforlar üzerinden kısaca değerlendirmek gerekirse Geç Cumhuriyet döneminin entelektüel tartışmaları gemiyi kurtarmaya odaklanırken, *dominatus* döneminde yeni entelektüel sınıf için kurtarılması hedeflenen kitle yolcular (toplum – sürü ya da bireyler) olmuştur.

Her ne kadar anakronik bir sakınca içerse de iki dönemi karşılaştırırken seküler devlet politikasını da ele almalıyız. Diocletianus'un en büyük hatasının büyük kıyım ve baskılara yol açan hıristiyanlığı hedef alan politikaları olduğunu söyleyebiliriz²⁰. İlk Tetrarşi iktidarının son aşamasında böyle bir işe imza atarak imparatorluk tebasının inancını pekiştirmek amaçlı olarak hıristiyanları hedef almıştır. 305 sonrası kurulan Tetrarşi yönetimleri içerisinde kendini daha üstlere taşıdıktan sonra oğullarıyla birlikte tek Roma imparatoru olarak kalan Constantinus ise tebasına karşı çok daha akıllıca bir tutum takınmıştır. Eusebius'un aktarımlarının aksine koyu bir hıristiyanlığı kendisine kesinlikle atfedemeyeceğimiz ve klasik Roma dininin *pontifex maximus* (baş rahip) ünvanını adına ithaf edilen yazıtlarda da sıklıkla görebileceğimiz imparator I. Constantinus “seküler” bir toplumsal siyaset takip etmiştir. Geleneksel Roma egemenlik anlayışının hıristiyanlığın yayılması ile kendini pastoral iktidara doğru dönüştürdüğü bu aşamada kendini paganlara düşman etmeden hıristiyanları da koruyup kollayarak toplumsal barışı sağlayabilmiştir. Foucault'ya göre hiçbir dönemde hiçbir iktidarın olmadığı kadar pastoral bir anlayış Geç Antik Çağda başlamıştır²¹. Constantinus'un ismini taşıyan kent Eusebius'un belirttiğinin askine hıristiyanlığın başkenti değildir ve kentte klasik panteondan pek çok tanrı ve tanrıçanın heykelleri, ve pagan tapınakları bulunmaktadır²². Bunlar hareketlerinde ve eylemlerinde de serbesttirler²³. Devlet ile hıristiyanlığın barışından

²⁰ Zulmü dönemin çağdaşı olarak aktaran Lactantius her ne kadar bu kıyımlardaki sorumluluğun büyük sorumluluğunu Diocletianus'un caesar'ı Galerius'a yüklese de, Tetrarşi döneminin *senior* imparatoru Diocletianus da sorumludur. Döneminin aşırı hassas ve kırılğan iktidar ilişkileri içerisinde astı olmasına rağmen Galerius üzerinde özellikle bu konuda aksi bir tutum geliştirememiştir.

²¹ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s. 144; 22 Şubat 1978 dersi

²² Manfred Clauss, **Konstantin Der Grosse und Seine Zeit**, Verlag C. H. Beck, München, 1996, s. 92; Peter Brown, **Geç Antik Çağ Dünyası**, Çev. Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 103 vd.

²³ Eusebius, **Vita Constantini**. 2. 60

da gelecek yüzyıllarda sağlanacak olan mutlak Doğu Roma teokrasisi doğacaktır. Batıda ise kilise devlet ilişkisi birbirinden daha bağımsız olarak uzun süre devam etmiştir²⁴.

Diocletianus geleneksel Roma dininin koruyuculuğunu ve devlete karşı mevcut kayıtsızlığı hıristiyanlara saldırarak telafi etmeye çalışmış ve başarısız olmuştur. Her alanda yaptığı reformlarla birliği sağlamaya çalışan Diocletianus askeri ve siyasi anlamda kendisini kabul ettirdikten sonra yerel dinamiklere sahip çıkarak onların da desteğini alabileceği ılımlı bir toplumsal siyaset takip etmemiştir. Onun toplumsal birlik alanında yarım bıraktığı ve yapamadığını I. Constantinus gerçekleştirmiştir. Diocletianus'un başlattığı idari reformlar daha küçük ölçekli bir idari yapılanmanın temelini atmıştır. Ancak bunun için klasik devlet aygıtı ve bürokrasisi tam olarak yeterli olamamıştır. I. Constantinus devletin pahalı bürokratik zincirinin erişemediği alanlarda hali hazırda örgütlü kilise hiyerarşisinin nüfuzu ile temas kurmuştur. Hıristiyanlığın meşrulaştırılması ve devletle yakın ilişkiler kurabilmesi sayesinde çağın daha küçük ölçekli ve çok merkezli toplumsal yapısı üzerindeki hakimiyet kiliseler ve piskoposlar aracılığıyla mümkün olabilmıştır.

Ekonomik açıdan: Diocletianus döneminde toprak yani *territorium* Augustus sınırlarından biraz daha geniş, nüfusun ise bazı dalgalanmalara rağmen yakın seviyelerde olduğunu kabul edebiliriz. Peki ya en önemli etken: Güvenlik? Ekonomide Augustus çağı refahının sağlayamayışının temel sebeplerinden biri de güvensizlik hissidir. Dönemleri karşılıklı olarak ele alırken temelde bu ayırmadan ilerlenebilir.

Augustus ve Diocletianus dönemlerine dair ekonomik tabloda göze çarpan farklılıklar dönemlerin güvenlik ve egemenlik (*sovereignty*) problemine dair önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Roma ile özdeşleşen faaliyetlerden biri olan kentleşme olgusuna rağmen Roma imparatorluğu endüstri devrimi öncesi bir zirai toplumdur ve toplumun üçte ikisinden fazlası bu sektörde istihdam olarak yaşamını idame ettirmektedir²⁵. Ana zenginlik kaynağı toprak ve nüfustur. Sanayi devrimi öncesi tüm toplumlarda olduğu Roma'da da zirai üretim iktidarın başlıca hayati meselesidir.

Augustus dönemine dair antik kaynaklarımız ekonomik anlamda bir krizden, kontrolsüz enflasyondan veya nüfus kaybından söz etmemektedirler. Ticari hayatın temel değer ve endeks birimlerinden *denarius* istikrarlıdır. Askeri ve siyasi alanda istikrar sağlanmış, iktidar (*potestas*) ve erk (*auctoritas*) *princeps*'in elinde herhangi karşıt bir gücün

²⁴ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus**, s. 140

²⁵ Hans – Joachim Gehrke, **Sozialstruktur**, s. 770

onu sarsamayacağı biçimde toplanmıştır. Bunun ortaya çıkardığı güvenlik fenomeni ise – Geç Cumhuriyet Döneminin terörize edilmiş atmosferinin aksine – yerel ve daha geniş ölçekli ticareti cesaretlendirmiş, üretimi ve kârı artırmış genel olarak ekonomiyi canlandırmıştır. Buna rağmen Roma kenti özelinde (yukarıda da bahsedildiği üzere azlık da Roma merkezli; çünkü tüketici) tahıl tedariki krizlerinin Augustus iktidarı döneminde de yaşandığını Augustus'un otobiyografisinde görmekteyiz. Kentte yaşanan bu hayat, azlık dönemlerinden *princeps* halkın kurtarıcısı ve garantörü olarak bizzat inisiyatif almış, masrafları kendi bütçesinden karşılanmak üzere defalarca Roma halkına ücretsiz tahıl dağıtımını gerçekleştirilebilmiştir. Bu bağışlar (*euergetes*) sadece tahılla sınırlı değildir. Halka doğrudan para dağıtımını bile içermektedir. Görev süresini doldurarak emekliliğine ve Roma vatandaşlığına hak kazanmış askerlere toprak dağıtımını ve emeklilik bonusları da verilebilmiştir. Güvenlikle birlikte kol kola bir ekonomik canlanma göze çarpmaktadır. Dönemin Italia'lı, Africa'lı veya Yunanistanlı köylüsünün ekonomik refahına dair ayrıntılı bir tablo sunamamaktayız. Ancak en azından eskisine oranla kendisine dayatılan olağanüstü hal vergisi tehdininin sağlanan güvenlik ve egemenlik sayesinde ortadan kalktığını söyleyebiliriz²⁶. Trainaus tarafından Bithynia eyaleti *legatus*'u olarak görevlendirilen Genç Plinius'un imparatorla propaganda amacı taşımayan özel ve samimi yazışmalarının gündemine bakılırsa Augustus'tan bu yana sağlanan istikrarı ciddi bir kırılmaya uğratan çalkantıların olmadığı görebiliriz. Belki de en büyük problem, Claudiopolis kentine yapılması planlanan hamamın finanse edilmesi yöntemi²⁷ ve Sapanca Gölünü Marmara Denizine kanalla bağlama gibi heyecan verici projeler²⁸, ya da yavaş yavaş dikkat çekmeye başlayan hıristiyanların sorgulanma biçimleridir²⁹. Ancak bu da tümüyle refah propagandası yapan yazarların tüm övgülerini haklı çıkarmaya yeter değildir.

Nüvizmatik veriler ve antik yazın ışığında Diocletianus dönemi ekonomisini ele aldığımızda ise karşımıza çıkan tablo (kaynakların taraflılıkları eleştirildikten sonra bile) oldukça karamsardır. Kontrol edilemeyen fiyat artışları, esas değeri çoktandır aşınmaya uğramış temel ticari dolaşım aracı gümüş sikkeler ve en büyük gider kalemi ordunun iase problemleri kronik bir hal almıştır. Buna karşı en cesur hamleler 3. yüzyıl krizinin ardından imparator Diocletianus tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hamleleri kısaca hatırlarsak,

²⁶ Augustus'un kendi ifadesiyle Actium zaferi sonrası kendisine askeri andla bağlı 500.000 civarında askerin 300.000'den fazlası terhis edilmiştir. Bu askerler sonrasında arazi tahsisi ya da para ile emekli edilmişlerdir bkz. **Res Gestae Divi Augusti**, 3.

²⁷ Plinius. **Epistulae**. x. 39 – 40

²⁸ a.e. 10. 41 – 42

²⁹ a.e. 10. 96 - 97

Diocletianus döneminde Nero'dan itibaren başlayan sikke içeriğinin dejenerasyonu hiç yaşanmamış gibi, Nero dönemi standartlarında altın ve gümüş sikke basılmıştır. Küçük ölçekli alışverişler için ise bakır sikkeler (*follis*) basılmaya devam etmiştir. İlk müdahalede istenilen sabitliğe ulaşılamamış sonrasında paralar yeniden itibari değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu da istenen sonucu vermemiş ve basılan içerik değeri yüksek para piyasadan hızla kaybolmuştur. Bu defa daha doğrudan ancak sorunlu fiyat sabitleme politikası ayrıntılı bir biçimde yürürlüğe konmuştur. Bunun da mevcut durumu daha da kötüleştirdiğini Lactantius'tan okumaktayız³⁰. Bu tarz sert bir fiyat kontrol yönteminin çıkarabileceği olumsuz sonuçlar bugünden bakıldığında eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Eğer fiyatlar üzerinde üretici ve tüccarın istediği karı elde etmesini engelleyecek bir kanun yayınlarsanız karaborsacılık ya da piyasadan malların çekilmesi sonucu ortaya çıkabilecek pahalılık sürpriz değildir³¹. Sadece yasamalar yayınlamak ve buna itaat edilmesini beklemek ya da buna itaate zorlamak ve tehdit etmek dönemin koşullarında başarı beklenemeyecek bir hamledir.

Diocletianus dönemi enflasyon probleminin kökenleri piyasaya arzdeki azlıktan ziyade güvenlik problemine dayanmaktadır. Piyasadaki ürünlerin azlığı düşüncesi 18. yüzyıl ekonomisti L. P. Abeille'e göre spekülattır. Onun azlık yorumuna göre hasat ne kadar kötü olursa olsun insanları bir sonraki döneme çıkarabilecek kadar besin vardır. Eğer bunun aksi olsaydı yani azlık katı bir yokluk olsaydı nüfus kendini yok ederdi ki bu da görülmemiştir³². 3. yüzyıl gibi kaos içinde geçen uzun bir dönemden sonra bile Diocletianus dönemi Tetrarşi ortaklarının sefer halindeki büyük ordularının finanse edilmesi ve ayrıca nüfusun üretimin devamlılığını sağlamak amacıyla belli bölgelere istihdam edilip kayıt altına alınması başarılabilmiştir. Augustus döneminden Diocletianus'a kadar ciddi oranda artış göstermiş olan asker sayısına rağmen bunların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi üretimde sıkıntılı bir süreç olmadığını ispat etmektedir.

Abeille'in teorisi temelde Roma İmparatorluğu gibi hukuki disiplinci mekanizmalara sahip devletler tarafından alınan sınırlayıcı ve yasaklayıcı önlemlerin başarısızlığını önermektedir. Bunun yerine spekülasyonları önleyici bir biçimde fiyat yükselmesini serbest bıraktığımızda azlığa çözüm olarak ülkedeki yüksek tahıl fiyatlarından yararlanmak isteyen yabancı tüccarların müdahalesiyle bu pahalılık fenomeni frenlenebilir ve kontrol altına alınabilir. Burada Roma dünyasıyla uyuşmayan pek çok somut durumu söz konusudur. En

³⁰ Lactant. **De Mort. Pers.** 7. 6 vd.

³¹ Foucault, Güvenlik, Toprak, Nüfus, s. 30

³² a. e. s. 38 – 39

önemlisi Roma İmparatorluğu'nda Abeille'in düşündüğü gibi harici bir alternatif yoktur. Parçalı bir siyasi yapının aksine egemenlik (*sovereignty*) konusunda özellikle 3. yüzyılda belli sorunları olmakla birlikte Roma İmparatorluğu bütünlüklü ve alternatifsiz bir siyasi üst yapı olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla Roma kendi etki alanının tümüne hükmettiği için tüm ticaret dahilidir. Dolayısıyla Abeille'in fiyat dengeleyici unsurları Roma dünyasında yoktur. Peki bu “azlık” ve pahalılığı Roma dünyasında düzenleyecek “harici” güç ne olabilir? Bu güç imparatorun sağladığı güvenlik hissiyatı, istikrar ve zenginliktir. Augustus döneminde olduğu gibi tahıl sübvansiyonlarını sağlayabilecek egemen bir güç olduğu müddetçe piyasalar güvende olurlar. İktidar, başarılı olduğu hissiyatını piyasalara ve onların tüm öznelerine yayabildiği zaman ticari hayat daha istikrarlı olabilmektedir. Bugünün enformasyon ve spekülasyon çağında da bu hala genel olarak kabul görmüş bir fikirdir.

Sonuç olarak Diocletianus iktidarında Augustus'a göre eksik kalan yön “toplumsal uzlaş” alanında başarısızlıktır diyebiliriz. Yani dönemin terminolojisi dahilinde buna en yakın kavram “*pax*” olmalıdır. İktidar elde edildikten ve büyük savaşlar başarıyla noktalandıktan sonra bile hıristiyan halkı hedef alan kararnameler ve tavan fiyat fermanı gibi toplumu terörize eden uygulamalar genel anlamda karamsar bir tabloyu desteklemektedir. Diocletianus'un eksik bıraktığı tam değişim ve dönüşümü ve hatta Augustus'un öncülük ettiği gibi yeni bir kimlik ve monarşiyi kurucu bir vasıfla mümkün kılabilen ise Diocletianus'un ardılı I. Constantinus olmuştur. Devlete olan sarsılmış kimlik/aidiyet bağlarını onarmada tek başına askeri ve idari başarılar yeterli olamamıştır. Ayrıca Augustus dönemindeki gibi toplumun ihtiyaçlarına acil ve hızlı cevap verebilecek mutlak zenginliği ve verimli askeri seferlerden elde ettiği kârı yoğun bir Roma İmparatorluğu mevcut değildir. Toplumun en büyük ayrışma eksenini olan din Constantinus tarafından daha “seküler” bir biçimde idare edilmiş ve doğudaki hıristiyan teokrasisinin temelleri atılabilmiştir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

ANTİK KAYNAKLAR

- Ammianus
Marcellinus: **Rerum Gestarum Libri**, Çev. John C. Rolfe, LOEB Classical Library, London, 1986.
- Appianus: **Bella Civilia**, I, II, III, Çev. Horace White, LOEB Classical Library, London, 2017.
- Augustus: **Monumentum Ancyranum, Ankara Anıtı**, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Aurelius Victor: **De Caesaribus**, Çev. H. W. Bird, Liverpool University Press, 1994.
- Caesar: **Bellum Civile**, Çev. A. G. Peskett, LOEB Classical Library, London, 1914.
- Caesar: **Galya Savaşı Üzerine Notlar / Commentarii – De Bello Gallico**, Çev. Samet Özgüler, Doğu – Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Cassius Dio: **Romaik Historia**, Çev. Earnest Keary, LOEB Classical Library, London, 1955.
- Cicero: **De Legibus**,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.%20Leg>.
- Cicero: **De Re Publica**,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.%20Rep>.
- Cicero: **Devlet Üzerine**, Çev. Cengiz Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.
- Cicero: **In Verrem**, (Çevrimiçi),
<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/ver.shtml>
- Cicero: **Orationes Philippicae**, Çev. Walter C. A. Ker, LOEB Classical Library, London, 1957.

- Cicero: **Yasalar Üzerine**, Çev. Cengiz Çevik, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Codex Justinianus (CJ):** (Çevrimiçi), <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr>
- Codex Theodosianus, (CTh):** Ed. Clyde Pharr, Princeton University Press, 1952.
- Columella: **Res Rustica**, Çev. Harrison Boyd, LOEB Classical Library, London, 1960.
- Digesta: (Çevrimiçi) https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/digest_Scott.htm
- Eusebius: **Vita Constantini / Life of Constantine**, Çev. Averil Cameron, Stuart G. Hall, Clarendon Press, Oxford, 1999.
- Eutropius: **Breviarium Historiae Romanae/Roma Tarihinin Özeti**, Çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Gaius: **Institutiones – Institutes of Roman Law**, Çev. Edward Poste, Oxford, 1904.
- Herodianus: Roman History, (Çevrimiçi), <http://www.livius.org/sources/content/herodian-s-roman-history/>
- Horatius: **Carmina et Odes**, Çev. C. E. Bennett, LOEB Classical Library, London, 1995.
- Iohannes Lydus: **De Mensibus / On The Months**, Çev. Mischa Hooker.
- Iuvenalis: **Yergiler – Saturae**, Çev. Çiğdem Dürüşken – Alova, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Jordanes: **The Gothic History of Jordanes**, Çev. Charles Christopher Mierow, Oxford University Press, London, 1915.

- Josephus: Antiquitates Judaicae, (Çevrimiçi),
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0146>
- Lactantius: **De Moritibus Persecutorum**, Çev. J. L. Creed, Oxford, 1984.
- Livius: **Ab Urbe Condita**, I, II, Çev. B. O. Foster, LOEB Classical Library, London, 1967.
- Livius: **Ab Urbe Condita**, III ve IV, Çev. B. O. Foster, LOEB Classical Library, London, 1939.
- Livius: **Periochae**, Çev. Jane D. Chaplin, Oxford University Press, 2007.
- Malalas: **The Chronicle of John Malalas**, Çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott, vd., Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986.
- Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio:**
Notitia Dignitatum: Ed. Rev. M. Hyamson, Oxford University Press, 1913.
- Ovidius: **Fasti**, Çev. James George Frazer, LOEB Classical Library, London, 1989.
- Panegyrici Latini / In Praise of Later Roman Emperors:** Çev. R. A. B. Mynors, C. E. V. Nixon, Barbara Saylor Rodgers, University of California Press, Berkeley, 1994.
- Philo: Legatio ad Gaium, (Çevrimiçi),
<http://www.earlychristianwritings.com/yonge/book40.html>
- Plinius: **Epistulae**, X, Çev. Çiğdem Dürüşken, Erendiz Özbayoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

- Plutarkhos: **Bioi Paralleloi / Plutarch's Lives**, Cilt 9, Çev. Barnadotte Perrin, LOEB Classical Library, London, 1959.
- Res Gestae Divi Augusti (*The Acts of Augustus*):** Çev. Frederick W. Shipley, LOEB Classical Library.
- Sallustius: **Bellum Iugurthinum, Catilinae Coniuratione, Historiae**, Çev. William W. Batstone, Oxford University Press, 2010.
De Gubernatione Dei, (Çevrimiçi),
http://www.tertullian.org/fathers/salvian_gov_05_book5.htm#C6
- Salvianus: http://www.tertullian.org/fathers/salvian_gov_05_book5.htm#C6
- Scriptiores Historiae Augustae:** Çev. D. Magie, LOEB Classical Library, London.
- Strabon: **Geographika**, Çev. Horace Leonard Jones, LOEB Classical Library, London, 1967.
- Suetonius: **De Vita Caesarum**, Cilt 1. Çev. J. C. Rolfe, LOEB Classical Library, London, 1979.
- Suetonius: **De Vita Caesarum**, Cilt 2. Çev. J. C. Rolfe, LOEB Classical Library, London, 1959.
- Suetonius: **On İki Caesar'ın Yaşamöyküsü**, Çev. Güngör Varınlıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tacitus: **Agricola**, Çev. William Petterson, LOEB Classical Library, 1914.
- Tacitus: **Annales**, Çev. A. J. Woodman, Hackett Publishing Company, Cambridge, 2004.
- Theophanes: **The Chronicle of the Theophanes Confessor**, Çev. Cyril Mango, Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- Valesius Seçkileri / Anonymus Valesianus:** Çev. Turhan Kaçar, Kabalcı Yayınları, 2008.

Vegetius:	Epitoma Rei Militaris / Epitome of Military Science , Çev. N. P. Milner, Liverpool University Press, Liverpool, 2001.
Velleius Paterculus:	Historiae Romanae , Çev. Frederick W. Shipley), LOEB Classical Library, London, 1992.
Vergilius:	Aeneas , Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.
Vitruvius:	De Architectura , Çev. Frank Granger, LOEB Classical Library, London, 1955.
Vitruvius:	Mimarlık Üzerine , Çev. Ç. Dürüşken, İstanbul, 2017.
Zonaras:	The History of Zonaras , Çev. Thomas M. Banchich, Eugene N. Lane, Routledge, 2012.
Zosimus:	New History , Çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, 2006.

Modern Kaynaklar

AE

Agamben G.: 2005,

Ağaoğulları, M. Ali,
Köker, L. 2011

Anderson, J. G. C.:
1932

Anderson, Perry: 2017

L'Année épigraphique

Olağanüstü Hal, Varlık Yayınları

İmparatorluktan Tanrı Devletine,
İmge Kitabevi, İstanbul

"The Genesis of Diocletian's
Provincial Re – Organization",
Journal of Roman Studies, C. 22,
B. 1, s. 24 – 32

Antikiteden Feodalizme Geçişler,

Andreau, J.: 2001

Balsdon, J. P.: 1970

Barnes, Timothy D.:
1982

Barnes, Timothy D.:
1996

Baydur, Nezahat:
1999

Baz, Ferit: 2013

Bhatt, S.: 2017

İletişim Yayınları, İstanbul.

"Publicani", Çev. S. Externbrink,
DNP, C. 10, Ed.: H. Cancik – H.
Schneider, Stuttgart, s. 575 – 578.

"Libellus", **OCD**, Ed. N. G. L.
Hammond, H. H. Scullard, Oxford
University Press, 1970, s. 607.

**The New Empire of Diocletian
and Constantine**, Harvard
University Press.

"Emperors, panegyrics, prefects,
provinces and palaces (284 - 317)",
Journal of Roman Archaeology,
C. 9, s. 532 – 552.

İmparator Julianus, Arkeoloji ve
Sanat Yayınları, İstanbul.

"Augustus Dönemi'ne Ait Aelia
Sentia Yasası'nın İçeriği ve Hangi
Amaçlar Doğrultusunda
Çıkarıldığına İlişkin Düşünceler",
**Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e
Armağan**, Bilge Kültür Sanat,
İstanbul, s. 451 – 461.

"The Augustan Principate and the
Emergence of Biopolitics, A
Comparative Historical

- Birley, A. R. Perspective", **Foucault Studies**, Sayı 22, s. 72 – 93.
- Bleckmann, Bruno: "Aurelianus", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 317 – 319.
- 1997 "Contantinus", **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 144 – 147.
- Bouras, Laskarina: "Porphyry", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Oxford University Press, Cilt 3, New York, 1991.
- 1991 "Diocletian and the First Tetrarchy", **CAH**, C. 12, Ed. A. K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge University Press, s. 67 – 89.
- Bowman A. K.: 2005 "Provincial Administration and Taxation", **CAH**, C. 10, Cambridge University Press, s. 344 – 371.
- Bowman, A. K.: 2008 **Bellek ve Akdeniz**, Çev. Ali Berktaş, Metis Kitap, İstanbul.
- Braudel, F. : 2013 **The Magistrates of the Roman Republic**, Cilt 2, New York.
- Broughton, T. Robert S.: 1952

Brown, Peter: 2013

The World of Late Antiquity,
Thames and Hudson Ltd.

Brown, Peter: 2013

Geç Antikçağ Dünyası, Çev.
Turhan Kaçar, Alfa Yayınları.

BTCH

**Bulletin archéologique du Comité
des travaux historiques** (1920), S.
38 1920

Cadoux, T. J.: 1970

"Proscriptio", **Oxford Classical
Dictionary**, 2. Edisyon. Ed. N. G.
L. Hammond, H. H. Scullard,
Oxford, , s. 888.

Cameron, Averil:
1993

**The Later Roman Empire AD
284 - 430**, Fontana Press.

Christol, M., Drew –
Bear, T., Suso Frank
K.: 1997:

"Asia", **Der Neue Pauly**, C. 2, Ed.:
H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart.

CIL

Corpus Inscriptionum Latinarum

CIIP

**Corpus Inscriptionum
Iudaeae/Palaestinae**

Clarke, Graeme: 2007

"Third Century Christianity", **CAH**, C. 12, Ed. Alan K. Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron, Cambridge University Press, s. 589 – 671.

Clauss, Manfred, 1996

Konstantin Der Grosse und Seine Zeit, Verlag C. H. Beck, München.

Crawford, M. H.,
Reynolds, J. : 1975

"The Publication of the Price Edicts: A New Inscription from Aezani", **Journal of Roman Studies**, C. 65, s. 159 – 163.

Crawford, M.: 2001

"Aerarium", **DNP**, C. 1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 190 – 191.

Crook, J. A.: 2008

"Augustus: power, authority, achievement", **CAH**, C. 10, s. 113 – 146.

Crook, J.A.: 2008

"Political History, 30 B.C. to A.D. 14", **CAH**, C. 10, Cambridge, s. 70 – 113.

de Libero L.: 1997

"Potestas", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 232 – 233.

de Libero, L.: 1998

"Imperium", **Der Neue Pauly**, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1998.

de Ste Croix, G. E.
M.: 1963

"Why Were the Early Christians Persecuted?", **Past & Present**, S. 26, s. 6 – 38.

Demandt, Alexander:
2004

"Diokletian Als Reformer", **Diokletian und die Tetrarchie**, Walter de Gruyter, Berlin, s. 1 – 9
Roma Tarihi, Ankara.

Demircioğlu, H.: 2011

Dey, Hendrik W.:
2015

The Afterlife of the Roman City, Cambridge University Press.

DNP

Der Neue Pauly

Dietz. K.; 2000

"Noricum", **Der Neue Pauly**, C. 8, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000 s. 1003 – 1007.

Doyle, Michael W.:
1986

Empires, Cornell University Press, New York.

Duncan-Jones,
Richard: 1990

Structure and Scale in the Roman Economy, Cambridge University Press, Cambridge.

Eck, W. 2001

"Procurator" **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s.366 – 369.

Eck, W.: 1995

Die Verwaltung des Römischen Reiches in der Hohen Kaiserzeit, C. 2, Arbeiten zur römischen

Eck, Werner: 2001

"Praefectus Aegypti", **Der Neue Pauly**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 246 – 249.

Eder, W.: 1997

"Cornelius", **Der Neue Pauly**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997. s. 186 - 190.

Eder, W.: 2001

"Ständekampf", **Der Neue Pauly**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 912 – 914.

Eder, W.: 2002

"Triumvirat", **Der Neue Pauly**, C. 12/1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2002, s. 848.

Eder, W.: 2005:

"Augustus and Power of Tradition", **The Cambridge Companion to the Age of Augustus**, Ed. Karl Galinsky, New York, 2005: s. 13 – 33.

Elsner, Jaś: 1938

Imperial Rome and Christian Triumph, Oxford University Press, Oxford.

Enßlin, W.: 1930

"Maximianus (Galerius)", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, C. 14/28, Ed. Georg Wissowa, 1930, s. 2516 -

Enßlin, Wilhelm: 1930

Enßlin, Wilhelm: 1939

Enßlin, Wilhelm: 1948

Erdemir, H. P.: 2009

Ergin Gürkan: 2013

Faulkner, N.: 2015

2528.

"Maximianus(Herculius)", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, Ed. Georg Wissowa, C. 14/28, s. 2489 – 2516.

"The Reforms of Diocletian", **CAH**, C. 12, Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, N. H. Baynes, s. 383 – 408.

"Valerius (Diocletianus)", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, Ed. Georg Wissowa, 1948, C. 7/14, s. 2419 – 2495.

"Roma İmparatorluğu Yönetiminin Yahudi Politikası", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Ed. Feridun Emecen, Kitabevi, İstanbul, s. 29 – 40.

Anadolu'da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Roma: Kartalların İmparatorluğu, Yordam Kitap, İstanbul.

Finley, Moses I.: 2007

Antik Çağ Ekonomisi, Çev. Hatice Palaz Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Foucault M.: 2000

Toplumunu Savunmak Gerekir, (çev. Ş. Ateş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Foucault M.: 2016

Güvenlik, Toprak, Nüfus, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Franke, Thomas: 2001

"Soldatenkaiser", **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 698.

Frye, N., Richard.:
1983

"The Political History of Iran Under the Sasanians", **The Cambridge History of Iran**, Cilt 3, Bölüm 1, Cambridge.

Will, Wolfgang.: 2001

"Pompeius", **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 99 - 107

Galsterer, H. 2001

"Steuern", **DNP**. C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 982 – 986.

Gehrke, Hans –
Joachim: 2001

"Sozialstruktur", **DNP**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 768 – 771.

Gelsterer, H.2001

"Provincia", **DNP**, C. 10, Ed.: H.

- Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s.473 – 475.
- The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, C. 1,** Ed. D. Womersly, Penguin Books.
- Gibbon, Edward: 2005
- "Censores", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997. 1056 – 1057.
- Gizewski, C.: 1997
- "Decurio, Decuriones" **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 356 – 358.
- Gizewski, Christian: 1997
- "Governmental Rationality: An Introduction", **The Foucault Effect**, Ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, The University of Chicago Press, s. 1 – 52.
- Gordon, Colin: 1991
- "The Edict of Diocletian on Maximum Price", An Economic Survey of Ancient Rome, Ed. Frank Tenney, C. 5. Baltimore.
- Graser, Elsa R., 1940
- “Praeses”. **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 258.
- Groß – Albenhausen, Kirsten: 2001

Gruen, E. S.: 2004

"Augustus and Making of the Principate", **The Cambridge Companion to the Age of Augustus**, New York, s. 33 – 55.

Gutsfeld, Andreas:
2000

"Vicarius", **DNP**, C. 12/2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000 s. 181 – 182.

Hahn, Johannes: 1997

"Armut", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 17 – 20.

Hanslik, Rudolf: 1969

"Maximianus", **Der Kleine Pauly Lexicon der Antike**, C. 3

Heinrichs, J.: 2001

"Sklaverei", **Der Neue Pauly**, C: 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001. s. 627 – 630.

Hendy, Michael: 1972

"Mint and Fiscal Administration under Diocletian, His Collegues, and His Successors A.D. 305 – 324", **The Journal of Roman Studies**, C. 62, Society for the Promotion of Roman Studies, s. 75 – 82.

Herz, Peter: 1998

"Fabrica, Fabricenses", **DNP**, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 380 – 381.

Howgego,

Sikkelerin Işığında Eski Çağ

Christopher: 2013

Tarihi, Çev. Oğuz Tekin, Homer Kitabevi, İstanbul.

IK

Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien

ILS

Inscriptiones Latinae Selectae

IRT

Inscriptions of Roman Tripolitania

İzник, Erkan: 2009

"Pagan Bir İmparatorluğun Hıristiyan Bir İmparatorluğa Dönüşümü", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 49, s. 41 – 76.

İzник, Erkan: 2011

"İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 30, S. 49, s. 97 – 130.

Jones, A. H. M.: 1964

The Later Roman Empire 284 – 602, University of Oklahoma Press, Norman.

Jones, A. H. M.: 1971

The Prosopography of the Later Roman Empire A. D. 260 – 395, C. 1., Cambridge University Press.

Jones, A. H. M.: 1994

The Decline of the Ancient World, Longman, London.

JRS

JRA

Kabağaç, Dr. S.,
Alova, E.: 1995

Kaçar, Turhan: 2005

Kaçar, Turhan,: 2011

Kaçar, Turhan: 2015

Kaçar, Turhan,: 2008

Kaya, M. A.: 2008

Journal of Roman Studies

Journal of Roman Archaeology

Latince-Türkçe Sözlük, İstanbul.

"Eskiçağ Akdeniz Dünyasında Siyasal Birliğin Sonu: Romalılar ve Kuzey Komşuları", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 34, 2005, s. 203 – 230.

"İkinci Yüzyılda Hıristiyanlık: Entelektüeller, Düşünceler ve Gruplar", **SELEVCIA**, S. 1, Olba Kazısı Yayınları.

Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

"Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS 226 – 363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", **Tarih Dergisi**, Sayı 47, İstanbul.

Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Kent, Roland G.: 1920

"The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices", **University of Pennsylvania Law Review and American Law Register**, C. 69, S. 1, s. 35 – 47.

Kiedorf, W. : 2001

"Praetor", **Der Neue Pauly**, C: 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 260 – 262.

Kienast, D. : 2004

Römische Kaisertabelle,
Wissenschaftliche
Buchgesellschaft, Darmstadt.

Kienast, D.: 1996

"Agrippa", **DNP**, C. 1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 194 – 196.

Kienast, D.: 1997

"Augustus", **DNP**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 302 – 314.

Kierdorf, W.: 2001

"Quaestor", **DNP**, C. 10, 2001, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 689 – 692.

Kierdorf, W.: 2001

"Proconsul", **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 364 – 365.

Kolb, Frank:1987

Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der monarchischer

- Kornemann, Ernst:
1905
- Krause, Jans – Uwe:
1997
- Krause, Jens – Uwe:
1997
- Le Bohec, Y.: 1998
- Le Bohec, Y.: 2001
- Levick, B.2000
- Liebeschuetz,
Wolfgang: 1999
- Herrschaft?**, Walter de Gruyter,
Berlin.
- "Dioicesis", **Paulys
Realencyclopädie der Classischen
Altertumswissenschaft**, C. 10/5,
Ed. Georg Wissowa, s. 716 - 734.
- "Colonatus", **DNP**, C. 3, Ed.: H.
Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s.
69 – 72.
- "Bagudae", **DNP**, C. 2, Ed.: H.
Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s.
402.
- "Heerwesen", Çev. C. Pöthig, **DNP**.
C. 5. Ed.: H. Cancik – H.
Schneider, Stuttgart, s. 230 – 232.
- "Sold", Çev. S. Externbrink, **DNP**,
C. 11, Ed.: H. Cancik – H.
Schneider, Stuttgart, s. 695 – 697.
- The Government of the Roman
Empire**, Routledge.
- "Antik Kentin Sonu", **Geç Antik
Çağda Kent**, Çev. Suna Güven,
Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi,
İstanbul, s. 1 – 47.

Linderski, Jerzy: 2000

"Pax deorum(deum)", **DNP**, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 456.

Lintott, A. W.: 1998

"Equites Romani", **Der Neue Pauly**, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 33 – 37.

M. Cottier, M. H. Crawford, vd.: 2008

The Customs Law of Asia, Oxford University Press.

Magie, D.: 1950

Roman Rule in Asia Minor, Princeton.

Mann, M.: 2012

İktidarın Tarihi, C. 1, Phoenix Yayınevi, İstanbul.

Mathisen, Ralph W.: 2012

"Concepts of Citizenship", **Oxford Handbook of the Late Antiquity**, Oxford University Press, s. 744 – 759.

Michell, H.: 1947

"The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire", **The Canadian Journal of Economics and Political Science**, C. 13, S. 1, Canadian Economics Association, s. 1 – 12.

Millar, F.: 1966

"The Emperor, the Senate and the Provinces", **JRS**, C. 56, s. 156 – 166.

Millar, F.: 1970

"Patrimonium", **OCD**, 2. Edisyon, s. 790.

Millar, Fergus: 1983

"Empire and the City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status", **JRS**, C. 73, s. 76 – 96

Mitchell, Stephen:
2017

Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS. 284 – 641, Çev. Turhan Kaçar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Mommsen, T.: 2009

Römisches Staatsrecht, Cilt 2. Bölüm 1, Cambridge University Press.

Mutlu, L.: 2004

Hukuk Sözlüğü, İstanbul.

Münkler, H.: 2012

İmparatorluklar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Noethlich, Karl Leo:
1997

"Edictum Diocletiani", **DNP**, C. 3, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 878 – 879.

Orwell, G.: 2014

Burma Günleri, Çev. D. Canefe, Can Yayınları, İstanbul.

Orwell, G.: 2016

Wigan İskelesi Yolu, Çev. L. Konca, Can Yayınları, İstanbul.

Ostrogorsky, Georg:
2011

Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu

OCD

Özenç, B. 2014

Pack, Edgar: 1997

Rathbone, D. W.:
2008

Rees, Roger: 2004

Richardson, J.: 2008

RIB

RIC: 1972

Rostovtzeff, M.: 1957

Yayınları, Ankara.

Oxford Classical Dictionary

Hukuk Devleti, İstanbul, İletişim
Yayınları.

"Capitatio – Iugatio", **DNP**, C. 2,
Ed.: H. Cancik – H. Schneider,
Stuttgart, s. 970 – 971.

"Imperial Finances", **CAH**, C. 10,
Cambridge University Press, s. 309
– 324.

Diocletian and the Tetrarchy,
Edinburgh University Press,
Edinburgh.

"The Administration of The
Empire", **Cambridge Ancient
History**, Cilt 9, Cambridge, s. 564 –
599.

Roman Inscriptions of Britain.

Roman Imperial Coins, Cilt 5,
Bölüm 2, Percy H. Webb, Ed.
Harold Mattingly, Edward
Sydenham, Spink & Sons LTD.

**The Social and Economic History
of Roman Empire**, Oxford

- University Presss, s. 50 – 51.
- Ruschenbusch,
Eberhard: 1977
- "Diokletians Währungsreform vom 1 .9. 301", **Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik**, C. 26, s. 193 – 210
- Rüpke, J.: 1997
- "Caesar", **Der Neue Pauly**, C. 2, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 1997, s. 908 – 923.
- Sayar, M. H.: 2014
- "Res Publica'dan Principat'a", **Toplumsal Tarih**, S. 249, İstanbul, s. 86 – 92.
- Schneider, H. : 2001
- "Sklavenaufstände", **Der Neue Pauly**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart.
- Scullard, H. H.: 2011
- From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 BC. to AD. 68**, London, 2011.
- Seeck, Otto: 1909
- "Constantius", **Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft**, C. 7, Ed. Georg Wissowa, s. 1040 – 1108.
- Shakespeare, W.: 2011
- Julius Caesar**, Çev. S. Eyüboğlu, İstanbul.
- Sherwin – White, A.
N.: 1970
- "Civitas", **OCD**, N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford

Sherwin – White, A.
N.: 1970

Sherwin – White, A.
N.: 1970

Shotter, D. : 2005

Southern, Pat: 2001

Staveley, E. S.,: 1970

Stephenson P.: 2016

Sutherland, C. H. V.:
1967

Syme, R.: 1939

Şahin, F., Şahin, H.:
2013

University Press, s. 244.

"Decuriones", **OCD**, N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford University Press, s.703.

"Municipium", **OCD**, N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford University Press, s. 318.

Augustus Caesar, Routledge, London.

The Roman Empire from Severus to Constantine, Routledge.

‘**Lictores**’, **OCD**, 2. Edisyon, Ed. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford, s. 609.

Büyük Konstantin, (çev. Gürkan Ergin), İş Bankası Yayınları.

Roman Imperial Coinage, C. 1, Ed. C. H. V. Sutherland, R. A. G. Carson, London.

The Roman Revolution, Oxford University Press.

"Cato, Varro, Vitruvius ve Columella'da Villa Rustica: Mimari, İşleyiş ve Ürünler", **Essays**

- Şahin, H.: 2016
- Şahin, H.: 2016
- Tamer, Diler: 2017
- Taşdöner, K.: 2017
- Thomas J. Heffernan,
- Thompson, E. A.:
1952
- Treggiari, S.:2008
- in Honour of M. Taner Tarhan,**
ed. O. Tekin – M. H. Sayar – E.
Konyar, İstanbul, s. 313 – 328.
- "Roma İmparatorlarının Kronolojik
Listesi", **Latin Epigrafisine Giriş,**
s. 239 – 244, Homer Kitabevi,
İstanbul.
- "Fasti Consulares", **Latin
Epigrafisine Giriş,** İstanbul, 2016,
s. 220 – 238, Homer Kitabevi,
İstanbul.
- Augustus Çağında Cinsel Suçlar
ve Lex Iulia de Adulteriis
Coercendis,** Homer Kitabevi,
İstanbul.
- Anadolu'da Roma Eyaletleri
Augustus Dönemi,** Bilge Kültür
Sanat Yayınları, İstanbul.
- The Passion of Perpetua and
Felicity,** Oxford University Press,
2012.
- "Peasant Revolts in Late Roman
Gaul and Spain", **Past & Present,**
S. 2, 1952, s. 11 – 23.
- "Social Status and Social
Legislation", **CAH,** C. 10,

- Treves, P. 1970
- Ungern – Sternberg, J.
v.: 2001
- Ungern – Sternberg, J. v.: 2000
- Ungern – Sternberg, J. von.: 2000
- Vasiliev, Alexander A.: 2016
- Wassink, Alfred: 1991
- Webb, Percy H.: 1972
- Wierschowski, L.:
1998
- Cambridge University Press.
- "Censor", **OCD**, 2. Edisyon, Ed. N. G. L. Hammond, H. H. Scullard, Oxford, s. 219.
- "Senatus consultum ultimum", **Der Neue Pauly**, C. 11, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s 409.
- "Plebs", **Der Neue Pauly**, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000. s. 1124 – 1127
- "Patricii", **DNP**, C. 9, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2000, s. 407 – 409.
- Bizans İmparatorluğu **Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul.
- "Inflation and Finacial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D." **Historia, Zeitschrift für Alte Geschichte**, C. 40, H. 4, s. 465 – 493.
- The Roman Imperial Coinage**, C. 5, B. 2, Spink&Son LTD., London.
- "Heeresversorgung", **DNP**, C. 5, Ed.: H. Cancik – H. Schneider,

Wierschowski, Lothar:
1998

Will, W.: 2001

Williams, Stephen:
1985

Winke A. M.,
Olshausen, E.,
Szydlak, R., 2007

Winke A. M.,
Olshausen, E.,
Szydlak, R.: 2007

Winke, A. M.,
Olshausen, E.,
Szydlak, R.,

Winke, A. M.,
Olshausen, E.,
Szydlak, R.: 2007

Stuttgart, s. 222 – 225.

"Frumentarii", **DNP**, C. 4, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, s. 685 – 686.

"Pompeius", **DNP**, C. 10, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2001, s. 99 – 107.

Diocletian and the Roman Recovery, London.

"Imperium Galliarum – das Gallische Sonderreich (260 – 274)", **Der Neue Pauly Supp.** C. 3, Stuttgart, 2007, s. 223

"Die Provinzen des Imperium Romanum von Augustus bis Septimus Severus", **Der Neue Pauly Supp.** C. 3, Stuttgart, s. 224 – 255.

"Die Provinzial Verwaltung des Römischen Reichs im 4. Jh. n. Chr.", **Der Neue Pauly**, Supp. C. 3, Stuttgart, 2007 s. 224 – 225.

"Italien Unter römischen Herrschaft: das Bundesgenossensystem", **Der Neue Pauly Supp.** C. 3, Stuttgart, s.136-7

TABLolar

Tablo 1

Denarius'un Gümüş İçeriği Tablosu ¹	
İmparator	Sikkedeki gümüş oranı
Nero MS 54	%94
Vitellius MS 68	%81
Domitianus MS 81	%92
Traianus MS 98	%93
Hadrianus MS 117	%87
Antoninus Pius MS 138	%75
Marcus Aurelius MS 161	%68
Septimius Severus MS 193	%50
Elegabalus MS 218	%43
Alexander Severus MS 222	%35
Gordianus I. MS 238	%28
Philippus Arabus MS 244	%0.5
Claudius Victorinus MS 268	%0.02

¹ H. Michell, **The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire**, s. 2

Tablo 2

Augustus'tan Diocletianus'a Roma İmparatorluğunda Fiyatlar ve Enflasyon Tablosu¹			
Tarih	İmparator	Tahmini Fiyat Endeksi (denarii, Augustus Dönemi =100)	Yıllık ortalama enflasyon
MÖ 27 – MS 14	Augustus	100	% 0.7
MS 64	Nero	75 – 85	
c. 200	Septimius Severus	200	
c. 215	Caracalla	267	
c. 250	Traianus Decius	300	
MS 274	Aurelianus	700	
MS 293	Diocletianus	1400	
MS 301	Diocletianus	7000	

¹ Wassink, **Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A. D.**, s. 465

Tablo 3

Diocletianus Döneminde Başlıca Mali Merkezler ve Darphaneler¹				
	Dioeceses (Mali idari birim)		Darphaneler(Monetæ)	Faaliyete geçtikleri yıl
Partes Occidentis (Maximianus, Constantius)	Britanniae		Londinium*	c. 286 ²
	Galliae		Trier*, Lugdunum (Lyons)	c. 293
	Viennensis		———— YOK	
	Hispaniae		———— YOK	
	Africa		Carthago*	c. 296
	Italia	Italia	Aquelia*, Ticinum	c. 294
Urbs Roma		Roma		
Partes Orientis (Diocletianus, Galerius)	Pannoniae		Siscia	
	Moesiae		Thessalonica*	c. 298/9
	Thracia		Heraclea*	c. 292/3(?)
	Pontica		Nicamedia*	c. 294/5
	Asiana		Cyzicus	
	Oriens	Oriens	Antiochia	
		Aegyptus	Alexandria*	294/6 ³

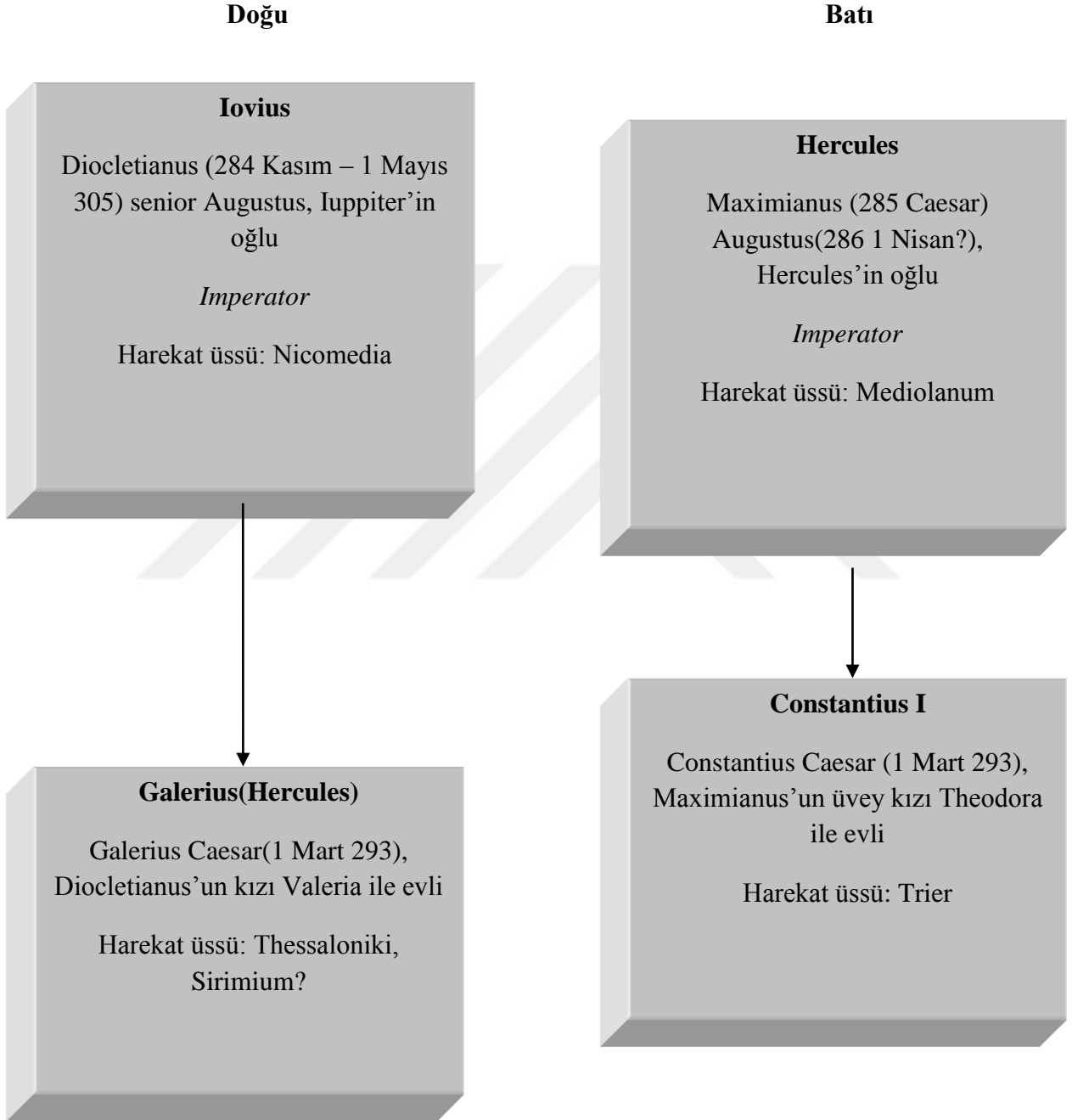
¹ Hendy, M. **Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300 - 1450**, 1985, s. 378 – 380. Yanlarında yıldız bulunan darphaneler 292/3 – 298/9 yılları arasında kurulanları işaret etmektedir. Yeni ve yüksek standartlarda basılan paraların, bu yeni darphanelerin kurulmasıyla ilgisi olmalıdır.

² Londinium’da bulunan darphane listeye dahil edilmiş olsa da merkezi yönetimin dışında gasıp imparatorlar Carausius (286 – 293) ve Allectus (293 – 296) tarafından kullanılmışlardır.

³ Alexandria darphanesi ise 294/96 yıllarında diğer imparatorluk para basım merkezleri ile aynı standartlara getirilmiştir. Mısır’ın bağımsız sikke basımı sona ermiştir.

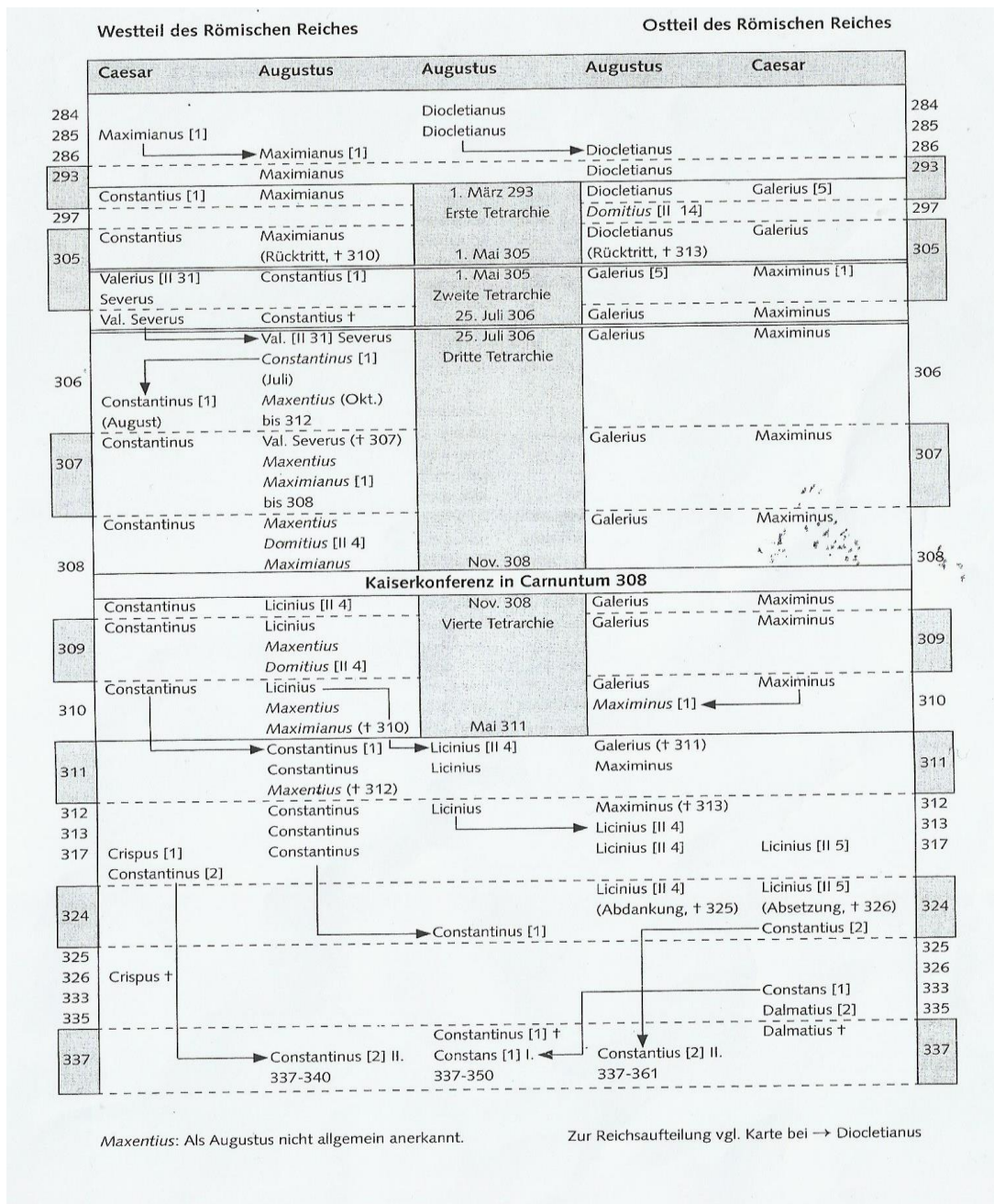
Şemalar

Şema 1. I. *Tetrarchia* Yönetimi (MS 293 – 305)

Şema 2

MS 284 – 337 arasındaki İktidar Paylaşımını¹

¹ Bruno Bleckmann, "Tetrarches, Tetrarchia", DNP, C. 12/1, Ed.: H. Cancik – H. Schneider, Stuttgart, 2002, 198

METİNDE ATIF YAPILAN YAZITLARIN KATALOĞU

1. AUGUSTUS DÖNEMİ

1. Procurator Augustus Baetica

Bölge: Baetica

Buluntu yeri: Segida Augurina – Palma del Rio

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 1 – 30

Edisyon: AE 1988, 739, CIL II 5, 1296.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004412>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-08701376, http://eda-bea.es/pub/record_card_2.php?rec=3537, <http://www.trismegistos.org/text/223315>,

Yazıt:

Tito Mercelloni / Persino Mario / procuratori / Augusti d(ecreto) d(ecurionum)

2. Legatus pro praetor Lycia et Pamphylia

Bölge: Lycia et Pamphylia

Buluntu yeri: Comama/Ürkütlü

Yazıt türü: Mil taşı

Tarihleme: MÖ 6

Edisyon: AE 1997, 1495.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD049816>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-10700083,
<http://www.trismegistos.org/text/177015>

Yazıt:

Imp(erator) Caes(ar) divi f(ilius) / Augustus pont(ifex) maxim(us) / co(n)s(ul) XI desig(natus) [XII] imp(erator) XV / trib(unicia) potest(ate) [XII]X viam / Sebasten [curante] / (5) Cornuto [Aquila] / leg(ato) suo [pro pr(aetore)] / fecit / CXIII

3. Valerius Messalla legatus Imperatoris Caesaris Augusti in Syria

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Roma

Yazıt türü: Mezar yazıtı = (Lat. *Sepulcralis*)

Tarihleme: MÖ 27 – MS 14

Edisyon: CIL VI 37075, ILS 8964, CIL IV 41061.

Elektronik kaynaklar: http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR074070&partId=1,
<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD020706>,
<http://www.trismegistos.org/text/264034>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-01000177,

Yazıt:

Potitus Vale[rius M(arci) f(ilius) Messalla] / XVvir sac(ris) fa[ciund(is) Ilvir a(uro) a(rgento) a(ere) f(lando) f(eriundo)] / q(uaestor) pr(aetor) urb(anus) c[o(n)s(ul) proco(n)s(ul) provinciae] / Asiae bis leg(atu)s [Imp(eratoris) Caes(aris) Augusti in Syria?]

4. Quaestor pro praetore tribunus plebis legatus Tiberi Caesaris

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Roma

Yazıt türü: Mezar yazıtı

Tarihleme: MS 18 – 23

Edisyon: CIL VI 41059, CIL VI 31559, CIL VI 1524, AE 1893, 83.

Elektronik kaynaklar:

[http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-01000175,](http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-01000175)

[http://www.trismegistos.org/text/262605,](http://www.trismegistos.org/text/262605) [http://edh-www.adw.uni-](http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD030376)

[heidelberg.de/edh/inschrift/HD030376,](http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093342&partId=1) [\[edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093342&partId=1,\]\(http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093342&partId=1\)](http://www.edr-</p></div><div data-bbox=)

Yazıt:

[P(ublius) Sext]ius P(ubli) f(ilius) Ser(gia) / [Lippinus T]arquitianus / [Xvir stlit(ibus) i]ud(icandis) q(uaestor) pro pr(aetore) / [tr(ibunus) pl(ebis) leg(atus) Ti(beri)] Caesaris / (5)
[Au]gusti

5. Proconsul Gallia Narbonensis

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Ostia - Roma

Tarihleme: MS 118 – 128

Yazıt türü: Onurlandırma Yazıtı

Edisyonlar: CIL XIV 4444, CIL XIV 4145.

Elektronik kaynaklar:

[http://www.edr-](http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR106552&fo_antik=&fo_modern=&Bibliografia%5B%5D=&Testo=&boolTesto=AND&Testo2=&bool=AND&ordinamento=id_nr&javasi=javascrptsi&se_foto=tutte&lang=en)

[edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR106552&fo_antik=&fo_modern=&Bibliografia%5B%5D=&Testo=&boolTesto=AND&Testo2=&bool=AND&ordinamento=id_nr&javasi=javascrptsi&se_foto=tutte&lang=en,](http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR106552&fo_antik=&fo_modern=&Bibliografia%5B%5D=&Testo=&boolTesto=AND&Testo2=&bool=AND&ordinamento=id_nr&javasi=javascrptsi&se_foto=tutte&lang=en)

Yazıt:

[M(arcus) Acilius] A(uli) f(ilius) A(uli) [n(epos)] [Vot(uria) Pris]cus E[grilius] [Plarianus---]
[III]vir vi]ar[um curandarum, trib(unus) mil(itum)] / [leg(ionis) V Mac(edonicae) q(uaestor)]
urb(anus) a[edilis pleb(is) cerialis] / [praet(or), **leg(atus)** p]rovin[ciarum Siciliae et] / [Asiae,
proco(n)s(ul) prov(inciae) Galliae N]arbon[ens(is)] / **(5)** [**leg(atus)** leg(ionis) VIII Aug(ustae)
praef(ectus) aera]ri(i) militari[s] / [pont]if(ex) Volk(ani) [hon(oratus) ornam(entis)
quinq]uennalitat[is] d(ecurionum) [d(ecreto)] / [---]ni[--- col]oniae / [--- f]eci[t] -----

6. Legatus Syria proconsul Asia¹

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Tibur - Latium et Campania / Tivoli

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 1 – 30

Edisyon: CIL XIV 03613, AE 1995, 415, AE 1996, 516, AE 2005, 437, ILS 918.

Elektronik kaynaklar: <http://www.edr->

[edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093921,](http://www.edr-)

<http://www.edr->

[edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR131524&partId=1,](http://www.edr-)

http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-14/CIL14_p397-495.pdf, , <http://edh-www.adw.uni->

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD031582>, <http://www.trismegistos.org/text/545117>,

Yazıt:

-----] / [r]egem qua redacta in pot[estatem Imp(eratoris) Caesaris] / Augusti populique
Romani senatu[s Dis Immortalibus] / supplicationes binas ob res prosp[ere ab eo gestas et] /
(5) ipsi ornamenta triumph[alia decrevit] / pro consul(e) Asiam provinciam op[tinuit leg(atus)
pro pr(aetore)] / divi Augusti iterum Syriam et Ph[oenicen optinuit] / [-----

¹ Syria ve Phoenice eyaletleri imparator valisi olarak Galatia kabilelerine karşı savaşa komuta etmiş emekli bir askerın yazıtı. Asia *proconsul*'ü ve imparator eyaleti yöneticisi olarak da görev yapmış. Yani teoride hem imparator hem *senatus* tarafından atanmış. Hem askeri hem de idari görevlerin birleştirildiğine dair doğrudan Augustus döneminden gelen önemli bir yazıt.

7. Consul designatus Tiberius

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Lucus Feroniae/Roma

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 14

Edisyon: AE 1988, 550.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD003929>,
http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR081060,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-07000463,
<http://www.trismegistos.org/text/248107>, http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?,

Yazıt:

Druso Caesari / Ti(beri) f(ilio) Augusti n(epoti) Divi / [Iul]ii pron(epoti) pontific[i] / [co(n)s(uli)] design(ato)

8. Proconsulis provinciae Africa

Bölge: Africa proconsularis

Buluntu yeri: Lepcis Magna – Al Khums

Tarihleme: MS 6

Yazıt türü: Adak yazıtı

Edisyon: IRT 301, AE 2000, 1592.

Elektronik kaynaklar: <http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/IRT301.html>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD018185>,

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-06000302,

<http://www.trismegistos.org/text/199553>

Yazıt:

Marti Augusto sacrum / auspiciis Imp(eratoris) Caesaris Aug(usti) / pontificis maximi patris / patriae ductu Cossi Lentuli / **(5)** co(n)s(ulis) XVviri sacris faciundis / proco(n)s(ulis) provincia Africa / bello Gaetulico liberata / civitas Lepcitana

9. Praefectus Aegypti

Bölge: Aegyptus

Buluntu yeri: Alexandria

Tarihleme: MS 10 – 11

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı?

Edisyon: AE 1905, 39.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-16600329, <http://www.trismegistos.org/text/102649>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD030147>,

Yazıt:

Imp(erator) Caesar Divi f(ilius) August(us) / pontif(ex) maxim(us) flumen Sebaston / ab schedia induxit a milliaro / XXV quod per se toto oppido flueret / **(5)** praefecto Aegypti C(aio) Iulio Aquila anno / XXXX Caesaris //

Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ θεοῦ υἱὸς Σεβαστὸς / ἀρχιερεὺς ποταμὸν Σεβαστὸν ἀπὸ / Σχεδίας ἤγαγεν ἐπὶ σταδ[ίου]ς διακοσίους / **(10)** ῥέοντα δι' ὅλης τῆς πόλεως ἐπὶ ἐπάρχου / τῆς Αἰγύπτου Γαίου Ἰουλίου Ἀκύλα / (ἔτους) μ' Καίσαρος

10. Legatus pro praetor Hispania Citerior

Bölge: Hispania Citerior

Buluntu yeri: Carthago Nova/Cartagena

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MÖ 19 – 16

Edisyon: CIL II 3414.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD037570>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-05502797, http://eda-bea.es/pub/record_card_1.php?rec=9511, <http://www.trismegistos.org/text/228998>,

Yazıt:

P(ublio) Silio leg(ato) pro / pr(aetore) patrono / colonei

11. Praefectus civitatis Alpes Cottiae²

Bölge: Alpes Cottiae

Buluntu yeri: Segusio – Susa

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MÖ 8 – 9

Edisyon: CIL V, 7231, ILS 94.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD065564>,
<http://www.trismegistos.org/text/207402>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-05400480,
http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-05/CIL05_p815.pdf,

Yazıt:

² Alp bölgesindeki küçük eyaletler gruplanarak başlarına atanan *praefectus*'lar tarafından yönetilmişlerdir.

Imp(eratori) Caesari Augusto Divi f(ilio) pontifici maxumo(!) tribunic(ia) potestate XV imp(eratori) XIII p(atri) [p(atriciae)](?) / M(arcus) Iulius regis Donni f(ilius) Cottius praefectus ceivitatium(!) quae subscriptae sunt Segoviorum Segusinorum / Belacorum Caturigum Medullorum Tebaviorum Adanatum Savincatum Ecdiniorum Veaminiorum / Venisamorum Iemeriorum Vesubianiorum Quariatium et ceivitates (!) quae sub eo praefecto fuerunt // (5) Imp(eratori) Caesari Augusto Divi f(ilio) pontifici maxumo(!) tribunic(ia) potestate XV imp(eratori) XIII / M(arcus) Iulius regis Donni f(ilius) Cottius praefectus ceivitatium(!) quae subscriptae sunt Segoviorum Segusinorum / Belacorum Caturigum Medullorum Tebaviorum Adanatum Savincatum Ecdiniorum Veaminiorum / Venisamorum Iemeriorum Vesubianiorum Quariatium et ceivitates(!) quae sub eo praefecto fuerunt

12. Gentes Alpinae omnes

Bölge: Alpes Maritimae

Buluntu yeri: Cemelenum – La Turbie

Tarihleme: MÖ 7 – 6

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Edisyon: AE 2005, 958, CIL V 7817.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD066748>,
<http://www.trismegistos.org/text/494499>,

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-05401067,

http://db.edcs.eu/epigr/cil/cil-05/CIL05_p904.pdf, http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?

Yazıt:

Imperatori Caesari Divi filio Augusto / pont(ifici) max(imo) imp(eratori) XIII trib(unicia) pot(estate) XVII / senatus populusque Romanus / quod eius ductu auspiciisque gentes Alpinae omnes quae a mari supero ad inferum pertinebant sub imperium p(opuli) R(omani) sunt redactae / (5) gentes alpinae devictae Trumpilini Camunni Vennonetes Venostes Isarci Breuni Genaunes Focunates / Vindelicorum gentes quattuor Cosuanetes Rucinales Licates Catenates Ambisontes Rugusci Suanetes Calucones / Brixentes Leponti Viberi Nantuates Seduni

Veragri Salassi Acitauones Medulli Vcenni Caturiges Brigiani / Sogiontii Brodionti Nimaloni
Edenates (V)esubiani Veamini Gallitae Triulatti Ectini / Vergunni Egui(i) Turi Nemeturi
Oratelli Nerusi Velauni Suetri

13. Pontius Pilatus praefectus Iudaea

Bölge: Iudaea

Buluntu yeri: Caesarea Maritima – Har Qesari

Yazıt türü: ?

Tarihleme: MS 26 – 36

Edisyonlar: AE 2005, 1583, AE 2000, 1518.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004074>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-13302585.

Yazıt:

[Nauti]s Tiberieum / [- Po]ntius Pilatus / [praef]ectus Iudae[a]e / [ref]e[ci]t

2. DIOCLETIANUS DÖNEMİ YAZITLARI

1. Praeses provinciae Cappadocia

Bölge: Pontus

Buluntu yeri: Dizamon – Tokat

Yazıt türü: Mil Taşı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: CIL III 307 = CIL III 13641.

Elektronik kaynak: <http://www.trismegistos.org/text/385171>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-26900095

Yazıt:

] / [Fl(avio) Valerio] / [Const]ant[io] / [e]t Gal(erio) Val(erio) / (5) Maximiano /
nobillis(simis) Caess(aribus) / mil(le) p(assuum) / Aurel(ius) [P]riscianus / v(ir)
p(erfectissimus) pr(aeses) pr[ovinc(iae) Po]nti / (10) d(evotus) n(umini) m(aiestati)[q(ue)
eo]rum

2. Praeses provinciae Raetia

Bölge: Raetia

Buluntu yeri: Castra Regina – Ragensburg

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 290

Edisyon: CIL III 5810, AE 1972, 358.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php,
<http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=2643>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD009442>, <http://lupa.at/6433>,

Yazıt:

Providentissimo / principi rectori / orbis ac domino / fundatori pacis / (5) aeternae /
Diocletiano P(io) F(elici) / Invicto Aug(usto) pont(ifici) / max(imo) Ger(manico) max(imo)
Pers(ico) / max(imo) trib(unicia) pot(estate) VII / (10) co(n)s(uli) IIII patri pat(riae) /
proco(n)s(uli) Sept(imius) / [Vale]ntio v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae) R(aetiae) /
d(evotus) N(umini) m(aiestati)que eius d(ecreto) d(ecurionum)

3. Praeses Provinciae Arabiae

Bölge: Palestina

Buluntu yeri: Charachmouba – Kerak

Yazıt türü: İnşa Yazıtı

Tarihleme: MS 292 – 305

Edisyon: CIL III 14149, AE 1985, 182.

Elektronik kaynak: <http://www.trismegistos.org/text/385824>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-29900168

Yazıt:

Optimis (Optimus?) Maximisque (Maximus?) principibus nostris Caio Aurelio /Valerio
Diocletiano Pio Felici Invicto Augusto et / Marco Aurelio Maximiano Pio Felici Invicto
Augusto et/ Flavio Valerio Contantio et Galerio Valerio Maximiano/ (5) nobilissimis
Caesaribus castra et eorum moenia fossamentis/ Aurelius Asclepiades praeses provinciae
Arabiae/ perfici curavit

4. Praeses Provinciae Pontus

Bölge: Pontus et Bithynia

Buluntu yeri: Neoclaudiopolis – Yenice

Yazıt türü: Mil taşı

Tarihleme: MS 282 - 283

Edisyon: CIL III 14184, AE 1900, 149.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD008124>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-09301254,
<https://www.trismegistos.org/text/176389>

Yazıt:

Imp(eratori) Caesari / M(arco) Aurel(io) / Caro P(io) F(elici) Invicto Aug(usto) / et M(arco)
Aurel(io) Carino / (5) filio eius et A<u=Y>g(usti) nn(ostri) / nobill(issim)o Caesari Cl(audius)
/ [Longinus] v(ir) p(erfectissimus) praes(es) / [p(rovinciae) P(onti)

5. Praeses provinciae Lyciae et Pamphyliae

Bölge: Lycia et Pamphylia

Buluntu yeri: Cremna – Çamlık

Tarihleme: MS 278 – 279

Yazıt türü: Honoratus – Onurlandırma Yazıtı

Edisyon: AE 1995, 1541.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD051007>,
<http://www.trismegistos.org/text/385754>

Yazıt:

[I]m[p(eratori) Caesari] / M(arco) Aur(elio) Probo Pio Fel[ici] / Invicto Aug(usto) pontif[ici] / max(imo) Goth(ico) max(imo) Germ(anico) / (5) max(imo) trib(unicia) pot(estate) III co(n)s(uli) / II p(atri) p(atriciae) proco(n)s(uli) / [T]erentius Marcian[us] / v(ir) p(erfectissimus) praeses provinciae / (10) Lyciae Pamphyliae n(umini) m(aiestati)q(ue) eius dicatissimus / votis X ann(or)um votis XX ann(or)um

6. Praeses Norici Mediterranei

Bölge: Noricum

Buluntu yeri: Teurnia – Lendorf

Yazıt türü: Honaratus – Onurlandırma Yazıtı

Tarihleme: MS 286 – 305

Edisyon: AE 1992, 1359, AE 1995, 1191.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD050932>,
<http://lupa.at/4890>, <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=2650>,
<http://www.trismegistos.org/text/215653>,

Yazıt:

Piissimo ac / retro temporis / principum / fortissimo / (5) [[Imp(eratori) Ma[ximia]no]] / P(io) F(elici) I[nvicto] A[ug(usto)] / Sep[timius ---]s / v(ir) [p(erfectissimus) p(raeses) N(orici) M(editerranei)] n(umini) / m(aiestati)[que eius] / (10) di[catissimus]

7. Praeses provinciae Numidia

Bölge: Numidia

Buluntu yeri: Cirta – Constantine

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 284

Edisyon: CIL VIII 7002, ILS 607

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD033583>,
www.trismegistos.org/text/205880,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-13002032

Yazıt:

[[Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurelio]] / [[Karino Invicto Pio]] / Felici Aug(usto) pontifici
/ maximo Germanico / (5) maximo tribuniciae po/testatis bis consuli pat/ri patriae consuli
procon/suli M(arcus) Aurelius Decimus / v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae)
N(umidia) ex principe peregri/ (10) nor(um) devot(us) numini maiestatiq(ue) eorum

8. Vir perfectissimus praeses Britanniae primae

Buluntu yeri: Corinium Dobunorum/Cirencester

Bölge: Britannia

Tarihleme: MS 296 – 312

Yazıt türü: Bina, ithaf yazıtı

Edisyon: ILS 5435.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD069428>,
<https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/103>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-07800342

Yazıt:

Ön Yüz

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / L(ucius) Sept(imius) [...] / v(ir) p(erfectissimus) pr(aeses)
B[r(itanniae) pr(imae)] / resti[tuit] / (5) civis R[emus]

Arka Yüz

[Si]gnum et / [e]rectam [p]risca re- / [li]gione co- / (5) [l]umnam

Sol Yüz

Septimius / renovat / primae / provinciae / (5) rector

9. Praeses Provinciae Thebaidos

Bölge: Aegyptus

Bulutnu yeri: Thebae – Luxor

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 300 – 302

Edisyon: AE 1934, 9.

Elektronik kaynak: <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=2625>,

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD026578>,

<http://www.trismegistos.org/text/106205>,

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-12700107

Yazıt:

-----] / nobilissimum Cae[s]arem / pont(ificem) max(imum) trib(unicia) pot(estate) X /
co(n)s(ulem) III / (5) Aurel(ius) Reginus v(ir) p(erfectissimus) praes(es) provinc(iae) /
Thebaid(os) n(umini) m(aiestati)q(ue) eius semper / dicatissim[u]s

10. Vir perfectissimus praeses provinciae Palestinae

Bölge: Iudaea

Bulutnu yeri: Caesarea Maritima – Horbat Qesari

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: CIIP II 1272 = **Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae**, ed. Ameling, Walter; Cotton, Hannah M.; Eck, Werner, 2011.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-52301811, www.trismegistos.org/text/386272,
http://cil.bbaw.de/dateien/cil_read.php?PHPSESSID=8kp6td5rq8j4thsk7leqvj3kspv1219t,

Yazıt:

D(omino) n(ostro) Flavio Valerio / Maximiano nobilis(simo) et fortis(simo) Caes(ari) / Aufid(ius) Priscus v(ir) p(erfectissimus) praes(es) prov(inciae) Pal(aestinae) / [d(evotus) N(umini) m(aiestati)q(ue)] eor(um)

11. Proconsul Asiae

Bölge: Asia

Buluntu yeri: Ephesos – Efes

Tarihleme: MS 284 – 298

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Edisyon: CIL III, 14195, **IK** 12, 307, ed. Börker, Christoph; Merkelbach, Reinhold, 1979.

Elektronik kaynaklar:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-30000373,

<http://www.trismegistos.org/text/384227>

Yazıt:

B(ona) F(ortuna) / piissimo atque indulgen/tissimo providentissimo/que principi nostro
G(aio!) Aur(elio) Val(erio) / (5) Diocletiano P(io) F(elici) August[o] / L(ucius) Art(orius)
Pius Maximus v(ir) c(larissimus) / proc(onsul) Asiae Numini mai/estati eius dicatis/simus

12. Proconsulae Africae

Bölge: Afrika Proconsularis

Buluntu yeri: Sufes – Hr. Sbiba

Tarihleme: MS 294

Yazıt türü: İnşa Yazıtı

Edisyon AE 1992, 1763.

Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053900>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-04901009,
<http://www.trismegistos.org/text/202218>

Yazıt:

[[[D]ominis nostris D[iocletiano et]]] / [[Maximiano Augg(ustis)]] et Constanti(o) et
[[Maximiano nobb(ilissimis) Caess(aribus)]] / [et consulibu?]s Sufes arcum a solo p(ecunia)
p(ublica) perfi(cien)do op[ere ab Aurelio Aristobulo v(iro) c(larissimo)] / [proco(n)s(ule)
Africae] una cum Macrinio Sossiano leg(ato) suo

13. Procurator Augusti Alpes Graiae

Bölge: Alpes Graiae

Buluntu yeri: Axima (Forum Claudii Ceutronum) - Aime en Tarentaise

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 283 – 284

Edisyon: CIL XII 110, ILS 605

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-08400686, <http://www.trismegistos.org/text/207440>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD065575>, http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?&EC=1,

Yazıt:

[Imp(eratori) C]aes(ari) M(arco) / [[[Aur(elio) Numeria]]]/no Pio Fel(ici) Invi(cto) Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) tr/ (5) ib(unicia) pot(estate) p(atri) p(atriae) F(oro) Cl(audienses) Ce/utrones publice / curante Lati/nio Martinia/no v(iro) e(gregio) proc(uratore) / (10) Aug(usti)

14. Lucius Artorius Pius Maximus vir clarissimus Auggustorum pro praetore legatus provinciae Phoenices

Bölge: Phoenice

Buluntu yeri: Tyrius – Sur

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: AE 2006, 1587.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-34000816, <http://www.trismegistos.org/text/387363>

Yazıt:

D(omino) n(ostro) Imp(eratori) Caes(ari) / C(aio) Aurel(io) Valer(io) / Diocletiano / P(io) F(elici) Invicto Aug(usto) / (5) L(ucius) Artorius Pius / Maximus v(ir) c(larissimus) / Augg(ustorum) pro pr(aetore) / leg(atu)s provinc(iae) Phoen(ices) / devotus Num(ini) / (10) [maie]statiq(ue) eius

15. vir perfectissimus praeses provinciae Tripolitanae, gasıp Maxentius (MS 306 – 312)

Bölge: Africa proconsularis

Buluntu yeri: Lepcis Magna

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 306 - 312

Edisyon: IRT 465, J. M. Reynolds, J. B. Ward-Perkins, **The Inscriptions of Roman Tripolitania**, British School at Rome, 1952.

Elektronik kaynak: <http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/IRT465.html>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-06000457,

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD022660>

Yazıt:

[In]dulgentissimo / ac libertatis re/stitutori vic/tori{ori}osis/ (5) simoque Impe/ratori /
d(omino) n(ostro) Maxentio / P(io) F(elici) Invicto Aug(usto) / Volusius / (10) Donatianus /
v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae) Tripol(itanae) / numini maies/tatiq(ue) [e]ius
dicatiss(imus)

16. Vir clarissimus vicarius Thraciae

Bölge: Moesia Inferior

Buluntu yeri: Veliki Preslav

Yazıt türü: İnşa - adak yazıtı

Tarihleme: MS 301 - 400

Edisyon: E. Kalinka, **Antike Denkmäler in Bulgarien**, Wien, 1906, s. 104-105, Nr. 110

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD042941>,
<http://www.trismegistos.org/text/191919>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-11700819

Yazıt:

[o [H]on[ora]/tus(?) v(ir) c(larissimus) vic(arius) [Thr(aciae?)] / dedit p(ondo) L

17. Corrector Italiae vir clarissimus

Bölge: Transpadana (Regio XI)

Buluntu yeri: Comum – Como

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 286 – 293

Edisyon: AE 1917/18, 0124. AE 1914, 0249, AE 1919, 0052.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD026583>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-13300180,
http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR072796,

Yazıt:

Templum Dei Solis / iussu dd(ominorum) nn(ostrorum) Diocletiani / et Maximiani
Augg(ustorum) / T(itus) Fl(avius) Post(umus) Titianus v(ir) c(larissimus) corr(ector) / (5)
Ital(iae) perfecit ac dedicavit / curante Axilio Iuniore / v(iro) c(larissimo) curatore c[iv(itatis)
Comensium]

18. Corrector Italiae

Bölge: Venetia et Histra (Regio X)

Buluntu yeri: Patavium – Padova

Yazıt türü: Onurlandırma Yazıtı

Tarihleme: MS 284 – 305

Edisyon: CIL V 2817, ILS 0614.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD033365>,
<http://www.trismegistos.org/text/125138>, http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093775,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-04201864

Yazıt:

Aeterno imperatori / nostro maximo op/timoque principi / Aurelio Valerio / Diocletiano Pio
Fe/lici Invicto / (5) Augusto / Paetus(?) Honoratus v(ir) [c(larissimus)] / corrector Itali[ae] /
numini eius dicatissimus

19. Procurator patrimonii provinciae Asiae Marcus Aurelius Rusticus

Bölge: Asia

Bulutı yeri: Bahtılı – Simav – Kütahya

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 289 – 290

Edisyon: AE 2008, 1341.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD067806>,
<http://www.trismegistos.org/text/383808>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-51500023,

Yazıt:

Bona Fortuna // Fortissimo ac Piissi[mo] / [I]mp(eratori) Caes(ari) Gaio Valerio / Diocletiano
P(io) F(elici) Invict(o) / (5) Aug(usto) pontifici maximo / tribuniciae potestatis VII / p(atri)
p(atriae) procons(uli) restitutori orbis / M(arcus) Aurel(ius) Rusticus v(ir) p(erfectissimus)
proc(urator) / [p]atrimoni(i) prov(inciae) Asiae d(evotus) n(umini) m(aiestatique) / (10)
eorum(!) // ἀγαθῆ τύχη

20. Procurator Augusti nostri praeses provinciae Alpes Poeniae¹

Bölge: Alpes Poeniae

Buluntu yeri: Octodurus Varagrorum (Forum Claudii Vellensium) – Martigny

Yazıt türü: Hayır sahibi – inşa yazıtı

Tarihleme: MS 201 – 250

Edisyon: AE 1993, 1099.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052843>,
<http://lupa.at/8608>, <http://www.trismegistos.org/text/207601>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-03700525

Yazıt:

[B]alneas vi ignis ab/sumptas M(arcus) Aufidius Ma/ximus v(ir) e(gregius) proc(urator)
Aug(usti) n(ostri) / praeses provinciae / (5) [ad pristin]am faciem / [restau?²]ravit(?)

21. Procurator et praeses Alpium Maritimarum

Bölge: Alpes Cottiae

Buluntu yeri: Caturigomaus – Chorges

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 284 – 305

Edisyon: CIL XII 78a

Elektronik kaynak: <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=2687>,

¹ *Alpes Poeninae* eyaletinde *procurator* ve *praeses* ünvanları birlikte kullanılmış. Küçük bir eyalette gerçekleştirilen görev birleşimine örnek

² (Çevrimiçi) <http://lupa.at/8608>, edisyonuna göre <Cura>vit olarak yorumlanmış.

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD066620>,

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-08400652

<http://www.trismegistos.org/text/494240>,

Yazıt:

-----? / [--- P(io)] F(elici) invic(to) Aug(usto) [tr(ibunicia) p(otestate) ---] / co(n)s(uli) [p(atri) p(atriae)] proco(n)s(uli) / civit(as) Catur(igum) d(evota) n(umini) / (5) [m(aiestatique)] e(ius) curante et / dedicante / Annio Rufino v(iro) e(gregio) / procur(atori) prov(inciae) / Alp(ium) Maritim(arum)

22. Procurator provinciae Asiae

Bölge: Asia

Buluntu yeri: Ephesus – Efes

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 305 – 311?

Edisyon: IK, 12, 310 = AE 1966, 433.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-00400015, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD016436>, <http://www.trismegistos.org/text/175976>

Yazıt:

Nobilissimo et piis/simo Gal(erio) Maximiano / Invictissimo Caesari/ Gem(inius) Tertyllus v(ir) e(gregius) / (5) proc(urator) / prov(inciae) Asiae dicatus / numini eius

23. Procurator et praeses provinciae Ponti

Bölge: Bithynia et Pontus

Buluntu yeri: Yüzevler Mahallesi – Amasya

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 230 – 235

Edisyon: AE 1986, 653.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD006481>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-07600434,
<https://www.trismegistos.org/text/176379>

Yazıt:

Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurel(io) / Severo [[Alexandro]] / Pio Felici Invicto Aug(usto)
et / [[Iuliae Mamaeae Au]]g(ustae) matri / [[Alexandri]] Aug(usti) n(ostri) Q(uintus)
Falton(ius) / Restitutianus proc(urator) et prae[ses] / prov(inciae) Pont(i) devotus numin[i
m]aiestati/[que] eorum

24. Vir perfectissimus Rationalis

Bölge: Aegyptus

Buluntu yeri: Thebae – Luxor

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 302 – 304

Edisyon: AE 1934, 10.

Elektronik kaynak: <http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/detail.php?record=2629>,
<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD026581>,
<http://www.trismegistos.org/text/106206>,

Yazıt:

D(omino) n(ostro) fortissimo [ac] / benignissimo / Gal(erio) Val(erio) Maximiano / nobilissimo Caesari / (5) Val(erius) Evethius v(ir) p(erfectissimus) rat(ionalis) / d(evotus) N(umini) m(aiestati)q(ue) eius

25. Vir perfectissimus Praepositus

Bölge: Belgica

Buluntu yeri: Augusta Treverorum – Trier

Yazıt türü: Mezar yazıtı

Tarihleme: MS 293 – 310

Edisyon: AE 1996, 1095, AE 1999, 1086.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD050309>,
<http://www.trismegistos.org/text/208624>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-03000646,

Yazıt:

Callosiae Clamosae co(n)i/ugi carissimae quae v<i=E>xit / annis XXVIII et m(enses) V
d(ies) n(umero) XVIII / cui Fl(avius) A[---] v(ir) p(erfectissimus) p(rae)p(ositus) v/ (5)
inorum coniux eius faci/undum curavit

26. Edictum pretiis rerum venalium Varna=Odessus= Moesia inferior

Bölge: Moesia Inferior

Buluntu yeri: Odessus – Varna

Yazıt türü: *Decretum* – Ferman

Tarih: MS 301

Edisyon: AE 1978, 714.

Elektronik kaynak: [Http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-09200010](http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-09200010), <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD004903>,
<http://www.trismegistos.org/text/190678>,

Yazıt:

-----] / [pis(a)e frac]t(a)e k(astrensem) [mo(dium) C] / [pis(a)e non] fract(a)e k(astrensem) [mo(dium) LX] / [cice]ris k(astrensem) mo(dium) [C] / (5) [he]rbi k(astrensem) mo(dium) [C] / [ave]n(a)e k(astrensem) mo(dium) [XXX] / [f(a)eni] graeci k(astrensem) m[o(dium) C] / [lupin]i crudi k(astrensem) [mo(dium) LX] / [lupini] cocti [s(exarium) Ital(icum) IV] / (10) [fasioli] sicci [k(astrensem) mo(dium) C]

27. Strata Diocletiani millia V³

Bölge: Syria

Buluntu yeri: `Aneybé – Manqoūra

Yazıt türü: Mil taşı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: AE 1931, 86, AE 1931, 106.

Elektronik kaynak: <http://www.trismegistos.org/text/198557>,

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD025452>,

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-16100387,

Yazıt:

{I}Stra(ta) / dddd(ominorum) nnnn(ostrorum) / Diocletiani et / Maximiani / (5) Augg(ustorum) et / Constanti et / Maximiani / nn(obilissimorum) C[C(aesarum)] / a Val(le) Albana B(eriaraca) / (10) mil(ia) / V

³ Epigraphische Datenbank Heidelberg’de (EDH) bulunan edisyona göre kelimenin silinmiş bölümü castra (ordugah) olarak düzeltilmiştir. Epigraphische Datenbank Clauss/Slaby’de (EDCS) ise *strata* olarak geçiyor. Bana göre yazıt silindirik formlu mil taşına benziyor ve yol güzergahında bulunan mil taşı yorumu doğru olabilir.

28. Dux Aegypti et Thebaidos

Bölge: Aegyptus

Buluntu yeri: Thebes – Luxor

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 308 – 309

Edisyon: AE 2004, 01636.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052269>,
<http://www.trismegistos.org/text/220342>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-34200059,

Yazıt:

[[-----]] / [[-----]] / [[-----]] / [[d(ominum) n(ostrum) Gal(erium) Val(erium) Maximinum]] /
(5) [[[nob(ilissimum) Caesarem Aur(elius) Maximinus v(ir) p(erfectissimus)]]] / [[[dux
Aeg(ypti) et Theb(aidos) utrarumq(ue) Libb(yarum) devotus n(umini) m(aiestati)q(ue)
eorum]]]

29. Dux Aegypti et Thebaidos

Bölge: Aegyptus

Buluntu yeri: Thebes – Luxor

Yazıt türü: Bina yazıtı

Tarihleme: MS 308 – 309

Edisyon: AE 2004, 1636.

Elektronik kaynaklar:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-34200059,
<https://www.trismegistos.org/text/220342>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052269>,

Yazıt:

[[-----]] / [[-----]] / [[-----]] / [[d(ominum) n(ostrum) Gal(erium) Val(erium) Maximinum]] /
(5) [[[nob(ilissimum) Caesarem Aur(elius) Maximinus v(ir) p(erfectissimus)]]] / [[[dux
Aeg(ypti) et Theb(aidos) utrarumq(ue) Libb(yarum) devotus n(umini) m(aiestati)q(ue)
eorum]]]

30. Dux limitis provinciae Scythiae

Bölge: Moesia inferior

Buluntu yeri: Tomi – Constanta

Yazıt türü: Adak yazıtı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: CIL III 764, ILS 4103.

Elektronik kaynak: http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-27100037, http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0060111,
<http://www.trismegistos.org/text/191971>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD043007>,

Yazıt:

Matri deum / Magnae / pro salute adq(ue) / incolumitate / (5) dd(ominorum) nn(ostrorum)
Augg(ustorum) et Caess(arum) / Aur(elius) Firminianus / v(ir) p(erfectissimus) dux / limit(is)
prov(inciae) Scyt(hiae) / bonis auspiciis / (10) consecravit

31. İmparator caesar Carausius Augustus, Constantius caesar

Bölge: Britannia⁴

Buluntu yeri: Luguvalium?/Carlisle

Yazıt türü: Mil taşı

Tarihleme: a. MS 286 – 293 b. MS 296 - 305

Edisyon: RIB 2290, 2291, 2292; ILS 8928.

Elektronik kaynak: <https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2290>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD071409>,

<https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2291#RIB>,

<https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2291#RIB>,

<https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2292#RIB>,

Yazıt:

a. Imp(eratori) C(aesari) M(arco) / Aur(elio) Maus(aeo) / Carausio P(io) F(elici) / Invicto Aug(usto) //

b. Fl(avio) Val(erio) / Cons/tant[i]/no nob(ilissimo) / Caes(ari)

32. Palestina eyaletinde *census*'a dair, arazi bölümlene işlemleri

Bölge: Palaestina

Buluntu yeri: Golan, Ulatha Vadisi

Yazıt türü: Sınır taşı

Tarihleme: MS 293 – 305

⁴ Yazıtın üst bölümü Carausius'un Britannia'daki gaspı döneminde (286 – 293) mil taşı olarak kullanılmıştır. Tetrarşinin kuruluşundan sonra caesar Constantius'un Britannia'yı yeniden imparatorluk ile birleştirmesiyle yeniden mil taşı olarak ancak üzerinde caesar Constantius olarak kullanılmıştır. Britannia'nın yeniden ele geçirilmesiyle (296) pratik bir şekilde Carausius bölümü toprak altında yazıt taşıyıcısı olarak kullanılmıştır. Buradan hareketle yazıtın 2291 numaralı üst bölümü 286 – 293 Carausius hakimiyetine 2292 numaralı alt bölümü caesar Constantius Chlorus 296 – 306 arasına tarihlenebilir. Ortadaki 2290 numaralı bölümse yontulmuştur.

Edisyon: 1. Y. Aharoni, “Three New Boundary-Stones from the Western Golan.” ’**Atiqot I**, 1955, s. 109–11. 2. Y. Aharoni, “Two Additional Boundary Stones from the Hule Valley.” ’**Atiqot II**, 1959, s. 152–54. 3. Y. Aharoni, “Three New Boundary-Stones from the Hule Valley.” ’**Atiqot III**, 1961, s. 186–87.

Elektronik kaynaklar: <http://library.brown.edu/cds/projects/iip/viewinscr/ulat0001/>

Yazıt:

Διοκλητιανός και

Μαξιμιανός Σεβ(αστοι)

Κωνστάντιος και

Μαξιμιανός Καί

5. σαρες

λίθον διορίζοντα

ἀγρούς κωμῶν Γαλα

νίας και Μιγηρα

μης στηριχθῆνε

10. ἐκέλευσαν φροντί

δι Αἰλ(ίου) Στατούτουτοῦ

διασημοτάτου

33. Senior Imperator Augustus Diocletianus

Bölge: Britannia

Buluntu yeri: Castlesteads – Stanwix

Yazıt türü: Mil Taşı

Tarihleme: MS 305 – 306

Edisyon: CIL VII 1190, RIB 2311.

Elektronik kaynak: <https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2311>, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD071426>,

Yazıt:

Imp(erator) Diocletia- nus P(ius) F(elix) Aug(ustus) / s<i = E >mper seni/[or ...]

34. Triumphator Constantinus

Bölge: Africa proconsularis

Buluntu yeri: Boughara – Tunus

Yazıt türü: Onurlandırma yazıtı

Tarihleme: MS 317 - 337

Edisyon: BCTH 1920, s.38.

Elektronik kaynaklar:

http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-45900018,

<http://www.trismegistos.org/text/342913>

Yazıt:

D(omino) n(ostro) / Imp(eratori) C(a)e[sa]ri Fl(avio) Cons/tantino Maximo / [Pio F]eli[c]i
Victori ac / (5) [t]rium[ph]atori semp(er) / A[u]g(usto) bono rei pub[licae] / n[a]to et Fl(avio)
Clau[di]o [Constanti]no / nobilissimis Ca/ (10)esaribus

35. Caesar Maximianus (MS 285 – 286)

Bölge: Italia

Buluntu yeri: Roma

Yazıt türü: Onurlandırma Yazıtı

Tarihleme: MS 285 – 286

Edisyon: CIL VI 40719, CIL VI 01129.

Elektronik kaynaklar: http://cil.bbaw.de/dateien/cil_view.php?KO=KO0063861,
http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?do=book&id_nr=EDR093099, <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD027131>,

Yazıt:

[Nobili?]ssimo piissimoque / [C]aesari d(omino) n(ostro) / [Ma]ximi[a]no / [-----]

36. Praefectus praetorio Asclepiodotus

Bölge: Moesia Inferior

Buluntu yeri: Oescus – Guljanci

Yazıt türü: Adak yazıtı

Tarihleme: MS 285

Edisyon: ILS 8929; AE 1995, 1328.

Elektronik kaynak: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD024880>,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-11301226,
http://db.edcs.eu/epigr/edcs_id.php?s_sprache=en&p_edcs_id=EDCS-11301227,
<http://www.trismegistos.org/text/191207>,

Yazıt:

Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Aurel(io) / Val(erio) Diocletiano / P(io) F(elici) Invic(to)
Aug(usto) pont(ifici) / max(imo) Germanico / (S) max(imo) trib(uniciae) potest(atis) / p(atri)

p(atriae) proco(n)s(uli) / Afranius Hanni/balianus Iul(ius) As/clepiodotus v[v(iri)] /
eemm(inentissimi) prae[ff(ecti) pr(aetorio)] / (10) d(evoti) n(umini) m(aiestati)[q(ue) eius] //
[Lib]ero Patri // Conservatori // dd(ominorum) nn(ostrorum) Augg(ustorum) / Fl(avius)
Zosimus p(rimus) p(ilus) / (15) ex provincia Asi/a civitate Efisia/norum(!) votum / posuit /
[p]os(t) pastum militum / (20) [---] co(n)s(ulibus)

37. Principus iuventutis caesar Constantius et Galerius

Bölge: Thracia

Buluntu yeri: Carasura - Çirpan

Yazıt türü: Mil Taşı

Tarihleme: MS 293 – 305

Edisyon: AE 1992, 1504.

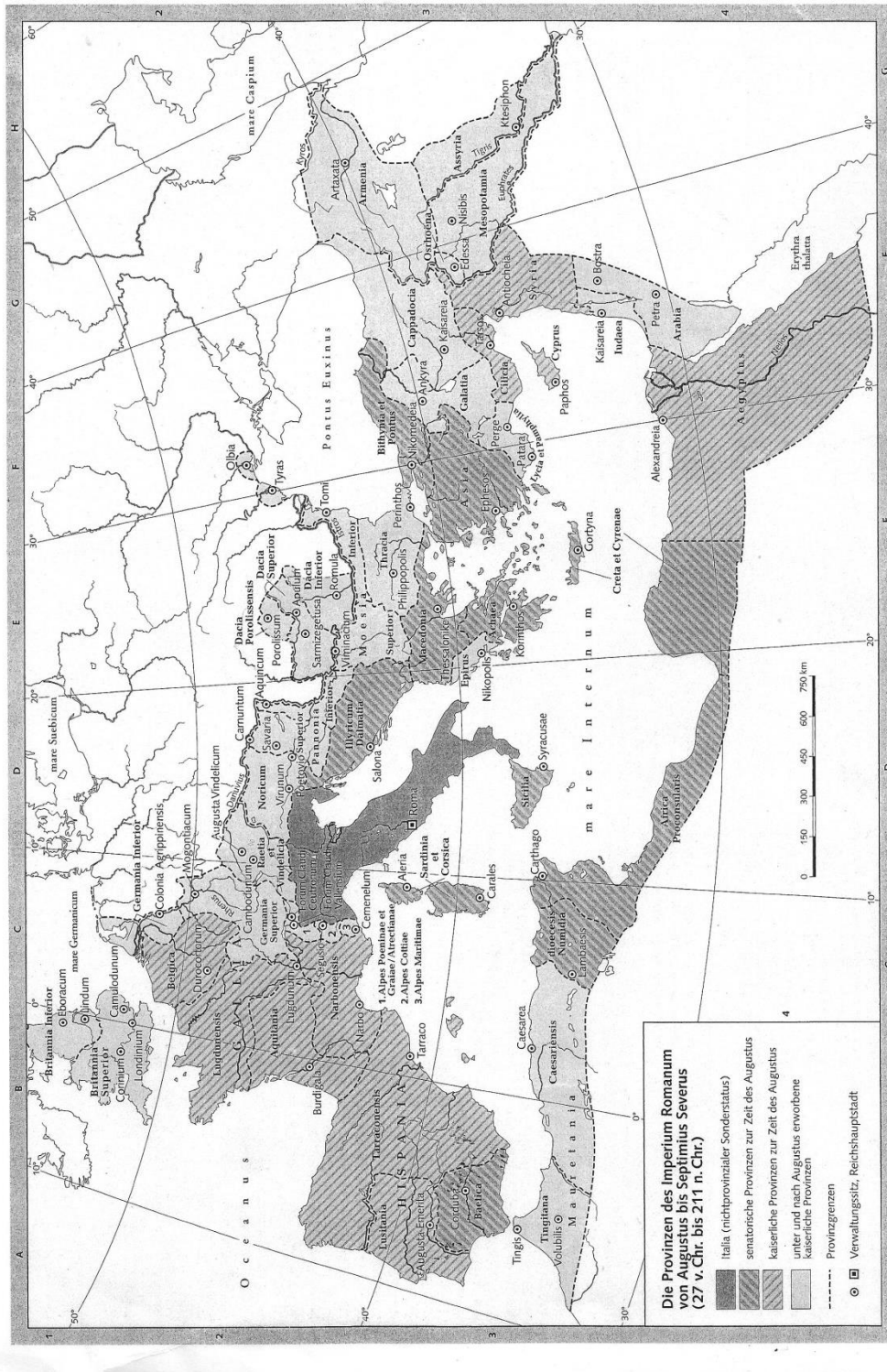
Elektronik kaynaklar: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053035>,
<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD009706>,

Yazıt:

-----] / principibus iuventu/tis / Fl(avio) Val(erio) Con<s>tantio et / (5) Galer(io) Val(erio)
Maximiano / nobiliss(i)mis Caesaribus // -----]MN NION[---] / [---]C AN[---] / [-----] / (10)
[---]MO[-----]

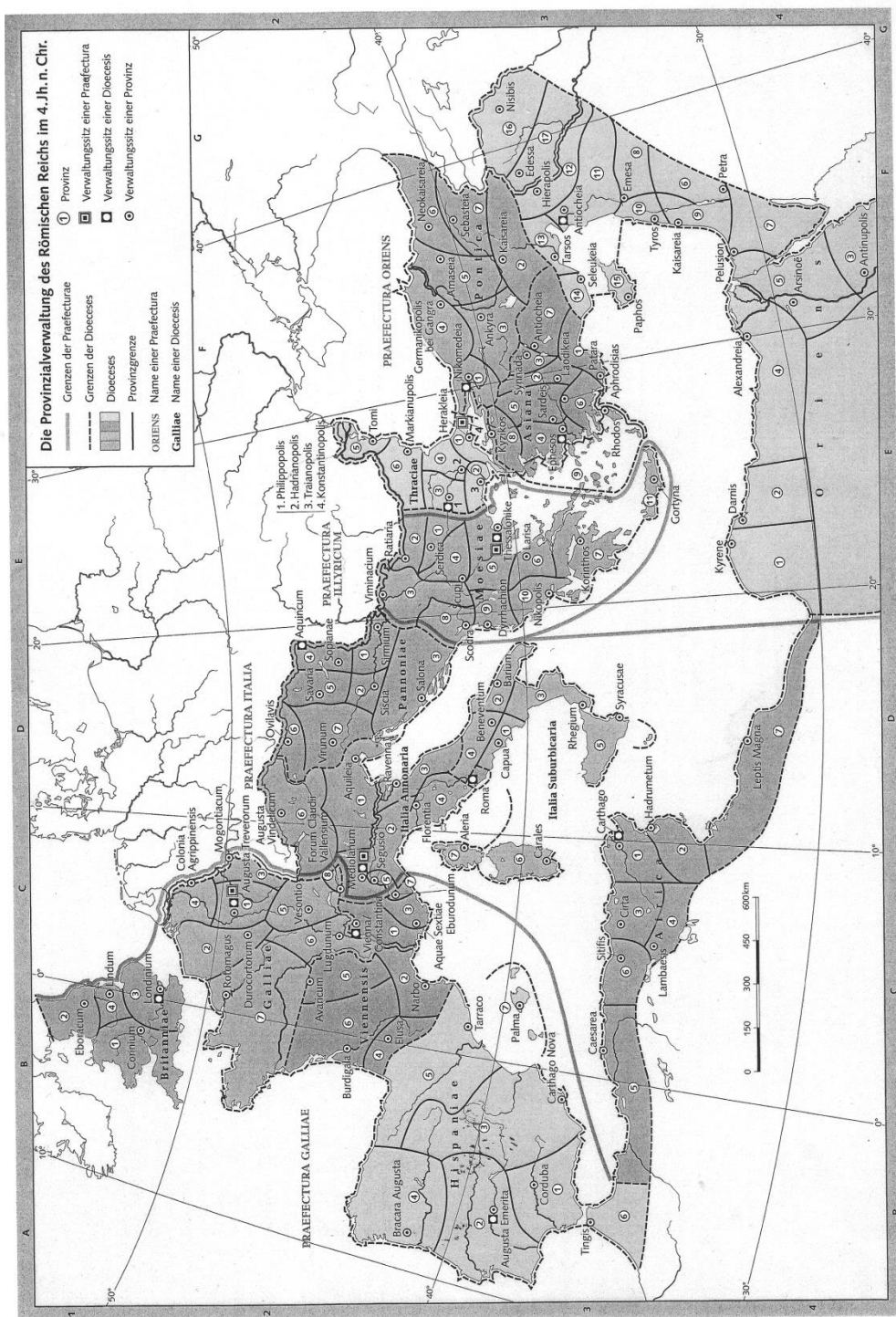
HARİTALAR

Harita 1. Augustus'tan Septimius Severus'a Eyaletletler (MÖ 27 – MS 211)¹

¹ Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydlak, “Die Provinzen des Imperium Romanum von Augustus bis Septimius Severus”, **Der Neue Pauly Supp. 3.** Stuttgart, 2007, s. 176

Harita 2. IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu Eyaletleri¹

¹ Anne – Maria Winke, Eckart Olshausen, Richard Szydla, “Die Provinzialverwaltung des Römischen Reichs im 4. Jh. n. Chr.”, **Der Neue Pauly Supp.** 3. Stuttgart, 2007 s. 224 – 225.

RESİMLER

1. *Tetrarchia* Heykeli (Venedik)

2. *Edictum de Pretiis Rerum Venalium* (Aizanoi/Çavdarhisar/Kütahya)

Aizanoi'de büyük bölümü korunabilmiş olan tavan fiyatlar kararnamesi yazıtıyla birlikte kadraja giren besili kazların adet tavan fiyatı 200 *denarii*, ortalama kazın fiyatı ise onun yarısı kadar yani 100 *denarii* olarak belirlenmiştir¹

¹ İznik, "İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı Edictum de Pretiis Rerum Venalium" 2011, s. 115

3. Caesar Constantius'un Trier'de Bulunan Saray Kompleksi Kalıntısı (*Aula Palatina*)

I. Constantius ve oğlu I. Constantinus tarafından yönetim merkezi olarak seçilen Trier'de inşa edilen saraydan günümüze yukarıdaki Aula Palatina (Kabul salonu) kalmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda hasar görmüş ve restore edilmiştir. Bugün kilise olarak kullanılmaktadır¹.

¹ Elsner, *Imperial Rome and Christian Triumph*, s. 131

4. Britannia'dan bir Mil Taşı (*Millaria*)

Kazananın kaybeni toprağın altına gömmesini gösteren en iyi örneklerden biri yukarıdaki mil taşıdır. Yazıtın üst bölümünde yer alan ifadede “Yenilmez Augustus Carausius” yazmaktadır. Britannia sahillerini Frank ve Saxon korsanlardan temizlemek amacıyla görevlendirilen Carausius eyaleti gasp ederek 286’da kendisini Augustus ilan etmiştir¹. 293 yılında hazineden sorumlu görevlisi Allectus tarafından devrilmişti. 3 yıl daha Britannia’nın gaspını sürdüren Allectus da Constantius’un operasyonu ile ortadan kaldırılmıştır. Mil taşının

¹ Aur. Vict. De Caes. 39

üstünde yenilmez Carausius'a atfedilen bölüm kazınmadan toprak altına sokulmuş ve yukarıda kalan bölümüne Constantius'un adı yazılarak mil taşı kullanılmaya devam etmiştir².

² *Roman Inscriptions of Britain*. No. 2291, (Çevrimiçi): <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD024181>, <https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/2291>.

5. *Pontifex Maximus Augustus* (National Roman Museum, Roma)

6. Ephesus'ta Bulunan Hadrianus Tapınağı

METİNDE ATIF YAPILAN SİKKELERİN KATALOĞU

Sikke 1. Diocletianus Augustus, *Aureus*, 29 – 294, Bode Museum

Sikke 2. Diocletianus Augustus, *Argenteus* (295 – 297/Roma), Bode Museum

Sikke 3. Galerius Maximianus, *Argenteus* (yak. 300/Carthago)
XCVI, Bode Museum

Sikke 4. Maximianus Augustus, *Aureus*, (295 – 305/Trier) Bode Museum

Sikke 5. Maximianus Augustus, (*Nummus?*), Kütahya Arkeoloji Müzesi

Sikke 6. Constantius Nob(illissimus) Caes(ar), *aureus* (293 – 305), Bode Museum

Sikke. 7. I. Constantius Augustus, *Nummus?* (305 – 306),
Kütahya Arkeoloji Müzesi

Sikke 8. Imperator Caesar Carausius Augustus, *Antoninianus* ve *Denarius* (286 – 293/Colchester?), Bode Museum

Sikke 9. Imperator Caesar Allectus Pius Felix Augustus, *Aureus* (293 - 296/Londinum), Bode Museum

Sikke 10. Domitius Domitianus, *Tetradrachme* (297/Alexandria), Bode Museum

Sikke 11. Ö.Y. Galerius Valerius Maximianus Nobilissimus Caesar, Follis, Alexandria, “With permission of www.wildwinds.com and the John Cechini collection”

Sikke 12. ÖY. Imperator Caesar Gaius Valerius Diocletianus Pius Felix Augustus, AY. Concordia Militum, *Antoniniani* (285-294/Antiochia), Bode Museum

Sikke 13. ÖY. Caravius et Fratres Sui, AY. Pax Augustorum, Antoniniani, (286 – 293), **RIC.** V. 2. 550, “With permission of www.wildwinds.com and the John Cechini collection”